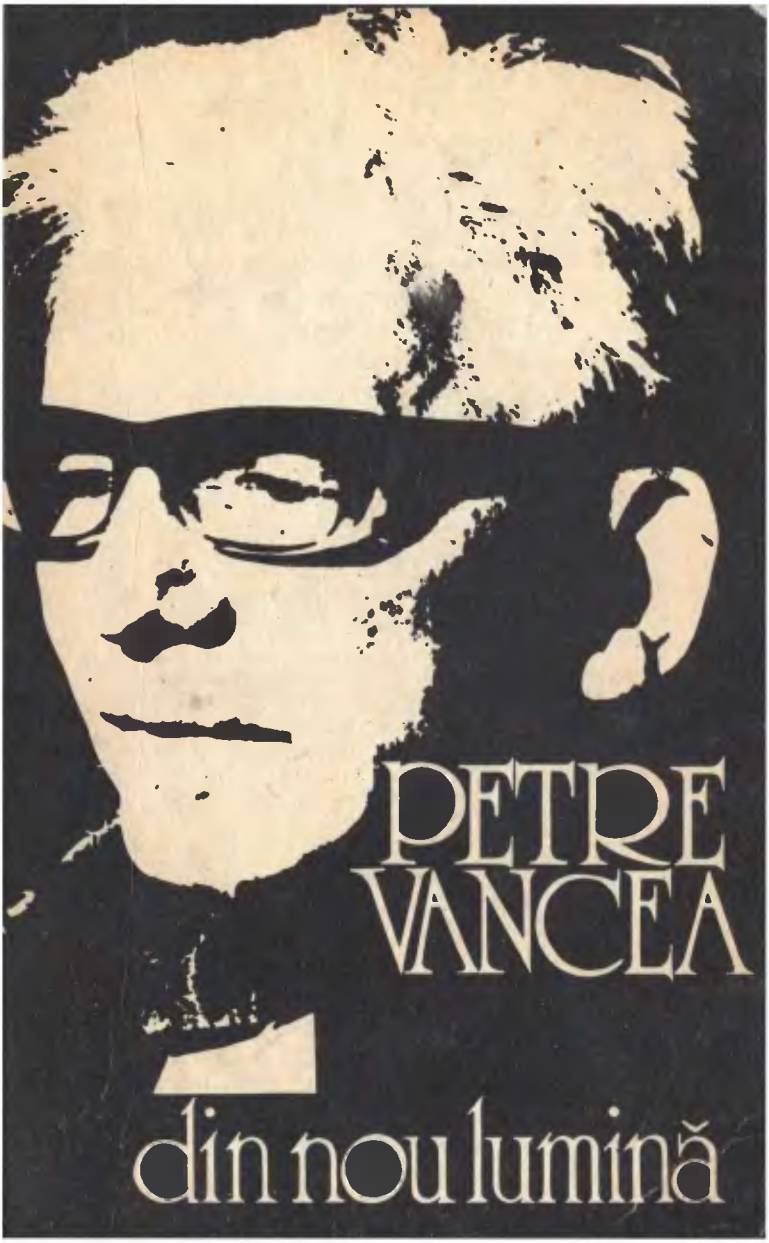
PETRE
VANCEA
din nou lumină

PETRE VANCEA

DIN NOU LUMINĂ

Coperta de
Rodica Hanagic

1979

București, Piața Scînteii 1

PETRE VANCEA

DIN NOU LUMINĂ

Evocări • Mărturisiri

EDITURA EMINESCU

...dacă tracii s-ar înţelege între ei, [neamul tracilor] ar fi de nebiruit şi cu mult mai puternic decît toate neamurile, după socotinţa mea.

Herodot, *Istorii*, V, 3

CUVÎNT ÎNAINTE

Vine o zi cînd fiecare dintre noi ne întrebăm ce am făcut din viața noastră și cum ne-am achitat de toate obligațiile ei; uneori cu emoția că drumul parcurs se apropie de sfîrșit. Este întrebarea pe care mi-am pus-o și eu în clipa în care m-am hotărît să-mi povestesc viața așa cum am trăit-o. Și omul de știință, pentru a se realiza, este nevoit să arunce în vîltoarea vieții nu numai cunoștințele, inteligența și voința sa, ci și sentimentele și credințele lui intime. Și el simte nevoia să asculte și să facă mărturisiri. Să se inspire din experiența de viață a semenilor lui și să le împărtășească la rîndu-i cît mai mult din propria-i experiență. Firește, a te avea pe tine interlocutor este destul de greu. „Ceea ce spui despre tine însuți este întotdeauna poezie", afirmă Renan.

Așa ar fi dacă viața ar fi numai poezie! Dar viața este plină de contradicții, cu umbre și lumini, și omul asemenea ei.

Nu poți ajunge la înțelepciune fără să fii bun sau măcar să încerci să devii bun pentru ca actele tale să se identifice cu relația om-umanitate.

A pune intențiile și realizările tale în slujba acestei dorințe înseamnă să vrei ca viața pe care ți-ai clădit-o cu trudă din certitudini și incertitudini, din înfrîngeri și biruințe înlăuntrul unei epoci istorice, să devină un edificiu solid, o operă durabilă.

Nu trebuie să ne înspăimînte timpul vorace, care înghite destine de oameni celebri sau evenimente răsunătoare. Timpul, vorbesc de timpul istoric, numai aparent se prăbuşeşte în neant.

Să luăm de pildă trecutul.

Acesta este viu fiindcă trăieşte în noi. Fără trecut n-am avea prezentul de care ne agăţăm uneori cu disperare, după cum fără prezent nu e de conceput viitorul pe care îl vrem mai bun şi mai frumos. Şi pentru că pe noi se clădeşte viitorul, pe eforturile şi speranţele noastre, pentru că fiecare ne considerăm o picătură infimă din nesfîrşitul fluviu al umanităţii, devenim astfel părtaşi la nemurire. Desigur, e o consolare iluzorie, dar ea are darul să ne mîngîie bătrîneţea cu toate tristeţile şi nostalgiile ei. E, poate, primul imbold care a făcut să se nască ideea întocmirii acestei cărţi. M-am gîndit, apoi, că ea ar putea constitui totodată un îndemn la meditaţie şi consideraţii retrospective.

Vine pentru fiecare acea zi cînd trebuie să te întrebi ce ai făcut cu viaţa.

Îmi pun această întrebare nu cu intenţia de a-mi afirma valoarea, ci ca pe o sinceră şi umană mărturie a necesităţii acestei întrebări.

Sper şi doresc din toată inima ca cei care vor parcurge paginile ce urmează să nu uite acest lucru. Vor fi mai aproape de înţelegerea rostului pentru care le-am scris. Vor putea da ei înşişi un răspuns, fără echivoc, problemei care tulbură şi provoacă îndoieli oricărui ins.

Omul a cărui viaţă vreau să o înfăţişez este cel care sînt sau cel care cred că sînt.

M-am hotărît să scriu viaţa mea într-o formă directă. Uneori voi greşi datorită uitării sau unei judecăţi subiective. Dar am ţinut să nu trec sub tăcere atacurile a căror ţintă am fost deseori de-a lungul vieţii mele. Ele au fost nedrepte şi de multe ori iraţionale. Destăinuirea lor am socotit-o totuşi necesară deoarece ele fac parte din viaţa mea.

Secolul nostru era încă tînăr cînd am văzut lumina zilei ; nu avea decît doi ani. Vocaţia, mediul şi hazardul, spune Ortega y Gasset, sînt factori care decid în alcătu-

irea unei personalități umane, sînt arhitecții noștri arbitrari, deoarece cu vocația ne naștem. Cît privește mediul și hazardul, acestea nu depind de noi ; ne încredințăm lor chiar din momentud ivirii noastre pe lume.

Dacă adăugăm acestor trei factori educația, voința noastră de mai tîrziu, am spus totul despre destin, dat care ne tulbură și ne obsedează toată viața.

Pornind la drum odată cu veacul nu am parcurs un drum liniștit, după cum liniștit nu a fost nici veacul.

Platon îndruma pe discipolii lui să ia drumul cel mai lung.

Un astfel de drum am luat și eu fără să-mi dau seama. Unii muncesc că n-au încotro, reducînd totul la necesități biologice. Acest „n-am încotro", eu l-am înlocuit cu pasiunea pentru muncă și cu conștiința valorii ei. A trăi nu înseamnă numai a-ți alege o meserie și a o exercita de dragul ei. Există un adevăr ce nu poate fi ignorat, și anume, că viața în sine este o profesiune și încă una foarte grea, care presupune opțiuni pentru anumite valori. Aceste valori sînt, de fapt, sensul însuși a ceea ce numim viață.

15 august 1978

P.V.

I

PRIMII PAȘI

„Omul care aș fi dacă n-aș fi fost copilul care am fost."

Camus

Primul meu contact cu viața reală și cu istoria este legat de un episod trist, ce-mi amintește de o noapte în care am fost trezit brusc din somn. El nu era de natură să-mi prevestească un viitor prea liniștit și frumos. Casa noastră era toată în picioare. Mă uitam cînd la tata cînd la mama, priveam cu părere de rău patul cald pe care trebuia să-l părăsesc și nu înțelegeam de ce. Nu înțelegeam nimic din tot ce se petrecea în jurul meu. Tata părea calm, mai bine zis, făcea eforturi să pară astfel, căci gesturile, fața lui gravă, crispată, totul trăda neliniștea și îngrijorarea de care era cuprins. Îngîna ceva, abia mișcîndu-și buzele și-și tot arunca ochii la pușca agățată pe perete, o pușcă nouă, frumoasă și sclipitoare, după mintea mea, ultimul model, la care ținea ca la ochii lui din cap și pe care și eu o admiram adesea cu nesaț. Mama, lividă, mută, privea și ea înspăimîntată, dar nu la pușcă, ci pe fereastră, afară în curte. Orizontul era roșu. În cele din urmă, tata rupse tăcerea și, fără să ia ochii de la pușcă, spuse : „Ia copiii și fugi cu ei în pădure". Vocea lui răsuna straniu și mă tulbura. Să fugim în pădure ? De ce ? Și deodată m-a cuprins teama, o teamă provocată mai mult de cuvintele tatei, de felul cum le rostise, de tonul lor poruncitor și straniu, care îmi stăruia în ureche. M-am uitat la mama și am înțeles că vroia să se opună, dar n-a avut curajul s-o facă. Mama și cu atît mai puțin tata, ca șef al familiei direct

răspunzător de soarta ei, nu aveau cunoştinţă pe vremea aceea de principiul egalităţii sexelor, el nefuncţionînd în familia noastră, ca nicăieri în lumea satelor. Mama şi-a luat copiii, pe mine, pe Florea, fratele meu mai mare, pe Marin şi pe Miţa, o soră mai mică ce se ţineau de fusta ei. Cînd să iasă din casă, a întrebat : „Şi tu ?“ „Eu rămîn aici să-mi apăr munca“. Şi tata şi-a aruncat din nou privirea la puşca lui agăţată pe perete.

Cerul era presărat cu mii de stele : luna strălucea deasupra pădurii, frumoasă dar impasibilă la cele ce se întîmplau pe pămînt. Deodată am simţit ceva cald pe obraz : şi am văzut că mama plîngea. Am întrebat-o : „De ce plîngi ?“ Mi-a răspuns scurt : „A venit prăpădul“. Am întrebat-o din nou : „Ce prăpăd ?“ Ea continua ca pentru sine, vorbind singură să-şi alunge urîtul. „S-au răsculat oamenii. Vor pămînt. Muncesc din greu, flămînzi şi bolnavi şi nu mai pot răbda. Îşi caută dreptatea“. Şi-şi înghiţea lacrimile şi ofta. Atunci am auzit pentru prima oară cuvîntul „dreptate“ din gura mamei. Pe cer licăreau aceleaşi stele şi luna era tot acolo, deasupra pădurii, şi nu părea să vadă lacrimile mamei.

Ne-am dus la o rudă de-a noastră care locuia într-o casă izolată la marginea satului, în apropierea pădurii, şi am rămas aici cîteva zile pînă a trecut prăpădul. Au fost zile de groază, de aşteptări înfrigurate, de nesiguranţă, cu lumînări aprinse, cu rugi, cu lacrimi, multe lacrimi. Doar nopţile mi se păreau mai frumoase, cînd toţi ai casei dormeau ; cu bolta adîncă şi vastă ; cu puzderia de stele, cu Cloşca cu Pui care se ridica la orizont, cu aceeaşi lună nepăsătoare şi solemnă, care-şi revărsa lumina peste o lume ce-şi pierduse liniştea. Într-o noapte, începură să tragă cu artileria. Se cutremura casa, duduiau geamurile. Obuzele zburau pe deasupra noastră, nu le vedeam, dar le auzeam cum şuierau prin aer şi cum explodau în direcţia satului. Era un spectacol nou pentru mine, şi dacă n-ar fi fost mama cu spaima ei, cred că mi s-ar fi părut chiar frumos. Frînturi de gînduri îmi treceau prin cap : cuvîntul „dreptate“ auzit din gura mamei îmi suna în urechi şi ecoul lui se amesteca cu ţipetele ei, cu şuierul obuzelor, cu exploziile tot mai dese şi mai puternice. Mi-am adus apoi aminte de tata

rămas în sat să-și apere munca, de pușca lui agățată în cui, de tot ce lăsasem acolo, am văzut flăcările care mistuiau conacele în depărtare și am avut probabil în acea clipă intuiția întregului dezastru, a pîrjolului care se întindea, căci am izbucnit și eu în plîns.

Cînd ne-am întors în sat, tata era teafăr, casa intactă, nu se atinsese nimeni de munca noastră, pușca am găsit-o tot în cui. Tata zîmbea acum altfel. Ba mi se părea că devenise mai puțin vorbăreț de cum era atunci cînd i-a poruncit mamei să ne ia și să fugă cu noi în pădure. Mama a aprins în liniște sfeșnicele. S-a așezat în genunchi în fața icoanei, și-a făcut cruce și s-a rugat îndelung. Apoi, ne-a pus și pe noi să ne închinăm și să ne rugăm lui Dumnezeu.

În anii copilăriei mele, viața intelectuală și spirituală la sate se desfășura în umbra școlii și a bisericii. Aici își făceau educația tinerele vlăstare. Și nu era deloc fără importanță. Cu ce rămîneai de aici, transplantat mai tîrziu într-un alt mediu, puteai să te descurci mai bine sau mai prost, să faci față dezrădăcinării și vieții care de cele mai multe ori nu te întîmpina cu brațele deschise. Învățătorului și preotului le revenea această dificilă misiune și în general aceștia depuneau toată rîvna în acest scop, toate cunoștințele și toată înțelepciunea lor, și o scoteau la capăt cu bine. Unii erau atît de inimoși, depuneau atîta pasiune, erau atît de generoși și de pătimași, în înțelesul bun al cuvîntului, încît pe drept îi puteai socoti adevărați apostoli ai neamului lor. Școala te învăța cum să devii bun patriot și viteaz, biserica, cum să devii un om bun, milos, înțelegător cu semenii tăi. În familie, aceeași educație continua stăruitor, zi de zi. Aici mamele aveau un rol hotărîtor. O văd ca și atunci pe mama cum se ținea de capul meu. Era o femeie blîndă, generoasă și adînc evlavioasă. Mă învăța cum să mă port cu cei mai în vîrstă ca mine, să scot căciula și să dau bună ziua cînd întîlnesc în drum un om, iar unui bătrîn chiar să-i sărut mîna ; îi era frică să n-o fac de rușine. Trebuia să am milă de animale, să nu le schingiuiesc, să mă port cuviincios cu preotul și să-l respect, să mă duc la biserică ; grija cea mai mare a mamei era să nu devin

pîrîtor, apoi să nu ajung cumva hoț, pentru că toate acestea sînt fapte urîte, păcate, și în cer nu-i plac lui Dumnezeu. Trebuia să mă tem de el, dacă cumva gîndeam măcar să săvîrșesc vreunul din aceste păcate. M-a pus să învăț *Tatăl Nostru*. L-am învățat. Trebuia să mai spun și alte rugăciuni improvizate, după împrejurări; să-l rog pe Dumnezeu să ia sub paza lui casa noastră; s-o ferească de foc și ape, așa cum s-a întîmplat cînd a venit „prăpădul"; să-mi trăiască părinții, frații și surorile, să trăiesc și eu, să-mi dea noroc în viață și minte la învățătură.

Mă rugam în nopțile mele de agitație și insomnie și ceream ajutor, dar nici nu mă lăsam pe tînjeală. Eram convins că niciodată n-o să-mi pice din cer o notă mare dacă n-o să învăț pentru ea, nici n-o să iau un examen pentru care nu m-am pregătit.

Întîmplările fantastice din nopțile precedente mă obsedau. Prăpădul trecuse, dar nu și urmările lui. Și pentru mine au fost la fel de zguduitoare. Am văzut oameni loviți și schingiuiți cu cruzime. Și astăzi îmi este încă vie imaginea țăranilor împărțiți în două tabere aparținînd aceleiași specii și aceleiași comunități naționale: una care lovea, cealaltă care primea lovituri. Cînd scriu aceste rînduri mă tulbură ferocitatea cu care loveau primii și felul în care ceilalți îndurau loviturile, în tăcere, fără să scoată un cuvînt. Dar în ochii și pe fața lor crispată se puteau citi chinul și suferința. Nu știu ce am simțit în acele clipe. Destul că am pus mîna la ochi și am luat-o la fugă plîngînd. Era pentru prima oară cînd luam cunoștință de mizeria condiției umane, de cel mai deplorabil aspect al ei, și de-atunci, pe tot parcursul vieții mele, m-au indignat și m-au făcut să sufăr actele de brutalitate și opresiune.

Obuzele nu au atins satul în acel an de pomină 1907, cînd țăranii s-au răsculat cerînd pămînt și dreptate, cînd cu de la ei putere au vrut să obțină și pămîntul de care aveau nevoie și dreptatea după care tînjeau; cele pe care le văzusem zburînd prin aer au căzut majoritatea pe cîmp și unele în cimitirul de la marginea satului. Profanarea mormintelor stîrni cum era și firesc în sufletul oamenilor o atît de adîncă impresie, încît uitară

pentru un moment de răscoală, de schingiuiri, ca și de faptul că rămăseseră mai departe tot fără pămînt și fără dreptate. Văd ca astăzi în mîinile femeilor oasele celor răposați ; erau neconsolate și înfricoșate de sacrilegiul care avusese loc. Au plîns și s-au zbuciumat zile întregi din pricina acestei neașteptate nenorociri care se abătuse pe capul lor. Pînă la urmă fiecare a adunat de sub pămîntul răscolit ceea ce au crezut că le aparține ; oasele au fost apoi din nou îngropate, cu tot ceremonialul tradițional. A fost uitată în cele din urmă barbaria bombelor ucigașe care nu-i cruțaseră nici pe cei morți. Și, treptat, viața intră în normal.

Alte amintiri neplăcute sînt legate de acele dimineți cînd somnul era mai dulce și cînd trebuia să mă scol și să plec cu vaca sau cu capra la păscut. Încercam un sentiment de autocompătimire și totodată de furie. Știam că trebuia să-mi julesc picioarele prin mărăcini, să alerg după dobitoacele neastîmpărate, deși cînd ieșeam pe islaz găseam destule prilejuri de bucurii : jucam capra cu ceilalți copii, băteam mingea, ne luam la trîntă ori alergam după fluturi. Dar toate astea nu-mi erau de-ajuns, nu mă mulțumeau. Așa cum C. Rădulescu-Motru a spus atît de bine : „copiii de olteni, încă de la vîrsta de 5—6 ani, duc vitele la pășunat, stau înaintea carului care stă să se încarce ; conduc boii la plug chiar, fără să provoace neliniștea părinților". Eram un copil sigur de sine și eram convins că aș putea face altceva decît ceea ce mi se impunea de către tata, chiar dacă era vorba de lucruri mult mai grele, mai complicate, care aparent mă depășeau. Această vanitate m-a urmărit toată viața. Nu este vorba de o prostească și goală înfumurare cu care oamenii de obicei vor să-și camufleze insuficiențele și să-și supraliciteze semenii. Am avut oroare de îngîmfarea ostentativă, dar și de lucrurile comune, de rutină, de gîndirea primită de-a gata. În acest sens trebuie înțeles orgoliul meu. Un asemenea orgoliu izvorăște din încrederea în posibilitățile tale de realizare individuală și la temelia lui cred că stă spiritul nostru de inițiativă și originalitate.

Într-o zi luai deci o hotărîre îndrăzneață, îndemnat de dorința de a arăta ce pot și în alte îndeletniciri decît

cea a păşunatului. M-am gîndit să ţin eu socoteala grîului treierat, în locul tatălui meu care avea şi alte griji cu treburile casei. M-am dat cu binişorul pe lîngă ţăranul care urma să-şi ridice grîul de pe arie şi i-am spus : „Hai să măsurăm cît grîu ai făcut ? Ţin eu socoteala.“ Omul zîmbi şi mă privi de sus, pe drept cuvînt. „Cum o să ţii socoteala cînd eşti un ţîngău şi nu ştii măcar alfabetul şi nici să aduni şi să scazi ?“ Păream deci necopt pentru o astfel de treabă. Atunci mi-am adunat toate puterile şi l-am privit şi eu de sus pe omul neîncrezător din faţa mea, ca şi cum i-aş fi spus, „nu ştii cu cine ai de a face“, şi am început : „Pui o baniţă în car, iar eu o să trag o linie“. Şi, ca să-l dau gata, am adăugat : „Ştiu de la bunica“. Se vede că acest argument a fost hotărîtor, întrucît omul zîmbi şi se învoi să începem treaba. El punea o baniţă în car, eu trăgeam o linie verticală şi de fiecare dată auzeam : „Ai tras linia ? Vezi să nu mă înşeli“. Îmi punea la îndoială, vezi bine, nu numai priceperea mea, ci şi cinstea, în timp ce eu i-o suspectam pe a lui. Trebuia să fiu cu ochii în patru. Îmi concentram toată atenţia, mă treceau năduşelile, aveam emoţii ; nu voiam să-l nedreptăţesc pe om, dar nici eu să nu rămîn păcălit. Era doar primul meu examen. Îl treceam, bine ; nu, trebuia să mă întorc din nou la vacile şi caprele mele. Dar încrezîndu-mă cu străşnicie în ceea ce învăţasem de la bunica, aveam toate motivele să cred că voi reuşi. De fapt, operaţia era simplă. Trăgeai o linie verticală pentru fiecare baniţă, apoi fiecare patru linii erau tăiate de una orizontală, încît cu aceste grupe de cîte cinci linii, ce reprezentau cinci baniţe puse în car, puteai la sfîrşit calcula mai uşor totalul. Pentru neştiutorii de carte, aceste semne înlocuiau cifrele. Era un fel de răboj ce s-a născut din acel „nevoia învaţă pe om“.

Treaba a mers strună, fără incidente, pînă într-o zi, cînd la socoteală mie îmi ieşeau 70 de baniţe, iar ţăranului 60. Nedreptatea, cu urmările ei urîte, umbrise zorile frumoase ale copilăriei mele. Acum, iată-mă poticnindu-mă în faţa minciunii. Aveam despre existenţă un instinct, ca să nu-i spun simţămînt, neprihănit. Nu-mi trecea deloc prin minte că atunci cînd oamenii calcă pe

pămînt se tem la fiecare pas să nu dea peste o nedreptate sau o minciună că, deşi urăsc şi dispreţuiesc minciuna şi nedreptatea, nu se feresc de acest păcat. Ştiam de la mama doar că nu-i frumos să minţi. Atît. Pe de altă parte eram încredinţat că ţinusem din scurt socoteala. Eram atît de sigur pe răbojul meu, încît protestai şi mă indignai. Nu împotriva minciunii despre a cărei gravitate şi amploare habar nu aveam, nici măcar că mi se furase cele 10 baniţi, cît pentru că omul meu vroia să-mi dea de sminteală răbojul. Îmi venea să-l iau de gît. Sînt şi astăzi convins că aş fi făcut-o fără să ezit dacă n-aş fi ştiut că între noi doi forţa fizică nu era de partea mea. Chiar şi în privinţa adevărului toate atuurile erau de partea lui. Era om în toată firea şi pe deasupra mai ştia şi carte, dacă nu mă înşel. Vorbea monosilabic, îşi răsucea mustaţa, se scărpina după ceafă şi zîmbea. Cînd a venit tata, aceeaşi ripostă : „S-a umflat tărîţa în el. El cu răbojul bunicii, eu cu măsuratul. Am numărat tare, una, două...şaizeci. Atîtea sînt, că doar n-am numărat pentru prima oară în viaţă". Tata era înclinat să-i dea dreptate. Simţeam că-mi fuge pămîntul de sub picioare şi m-am speriat. Succesul pe care îl repurtăm în viaţă atîrnă mai întotdeauna de pasiunea şi îndărătnicia cu care luptăm împotriva insuccesului. E un adevăr simplu ; dar de unde să-l ştie un copil ? Totuşi nu m-am dat bătut. Am propus să descărcăm carul şi să măsurăm din nou grîul. Asta am şi făcut, şi am ieşit biruitor. A fost prima mare victorie în viaţă de care m-am bucurat mult şi primul triumf asupra minciunii. Mai tîrziu m-a înfrînt minciuna pe mine, nu o dată. Dar nu pentru totdeauna. Învăţasem secretul de a o birui.

Acum, iată încă una din prostiile copilăriei, după cum vorbeşte Alain. Într-un an, de sărbători, m-am dus cu colindul. Cine n-a trăit în copilărie emoţia acelor nopţi şi cine nu şi le aminteşte ? Sînt încă proaspete în amintirea mea, de parcă totul s-ar fi petrecut ieri. În aceste nopţi răul e dat uitării, amuţeşte. Omul îşi refuză sieşi, măcar o clipă, o existenţă terestră de care e legat prin toate fibrele, spre a se cufunda într-o altă lume, feerică, în care sufletul său să se simtă îmbătat şi purificat. O lume cu lumini minuscule la geamuri, cu îngeri în chip

de colindători, cu cîini care se țin după ei și nu le dau pace. M-am dus cu colindul, atras, în primul rînd, de jocul copilăresc, dar și pentru că voiam să-i arăt tatălui meu că știu și eu să cîștig bani, nu numai el. N-aveam nevoie. Tata mi-ar fi dat bucuros cîțiva lei. Cei pe care îi cîștigam eu cu colindul erau însă mai prețioși în ochii mei. Muncisem pentru ei. Și cît am tremurat pînă i-am adunat bănuț cu bănuț. Am degerat de frig. Toată noaptea am înfruntat cu eroism gerul și nămeții. Ai mei intraseră în panică; mă așteptau cu sufletul la gură. Își închipuiau că cine știe ce nenorocire a dat peste mine, mama mai ales. În cele din urmă, m-am întors acasă înghețat bocnă, dar voios, și m-am apucat numaidecît de treabă. Am suflat mai întîi în mîini, ca să mi le încălzesc, apoi le-am băgat în buzunar ca să scot banii. I-am întins pe masă; zornăitul și strălucirea lor mă fascina și-mi da aripi. Am numărat bănuții, unul cîte unul, cu grijă, să nu fac vreo încurcătură. Erau în total un leu și cincizeci de bani, o sumă ce mi se părea considerabilă pentru vremea aceea și mai ales pentru punga mea. Mama era mulțumită; o văd ca acum cum îi străluceau ochii de bucurie. Era mîndră de mine. În schimb, tata mă mustră: „Numai atît face așteptatul și spaima noastră? Ai merita acum o bătaie zdravănă". Noroc cu mama care îmi luă apărarea: „Lasă-l în pace, ce ai cu el? Sînt banii lui doar". Îi trăsesem tatii o spaimă, dar mai era, cred, și altceva: îl jignisem în mîndria lui de oltean înstărit. Așa bănuiesc, căci a adăugat: „Să nu te mai prind că te duci după cerșit. Ce, eu nu aveam în casa mea un leu și jumătate?" Da, dar banii lui nu valorau cît ai mei, fiindcă erau cîștigați de mine. S-ar crede că aș fi putut deveni un arghirofil. Dar nu era vorba de așa ceva. Alte resorturi mă mînau, nu știu de cîte ori pe zi, să număr mica mea sumă cîștigată cu mari eforturi și să mă bucur de ea zile întregi.

Ce ți s-a întîmplat în viață în primii doi ani bunăoară nu ai de unde ști. Asta nu înseamnă că nu ai avut parte de tot felul de necazuri. Ți le povestește mama mai tîrziu. Ai căzut din pat și ți-ai făcut un cucui în frunte. Era să dai cu nasul în foc: noroc însă că mama era lîngă tine și a evitat o nenorocire. Abia de la 3—4

ani în sus memoria începe să devină activă. Din această perioadă îți rămîn primele amintiri. Unele dispar cu timpul, vin altele și le iau locul, încît de-a lungul anilor nu-ți mai rămîn decît puține imagini, restul au murit pentru totdeauna. Cu imaginea mamei te duci însă în mormînt. E și firesc. Ea e îngerul tău păzitor încă de la naștere. Camus, dacă îmi amintesc bine, a introdus ideea unei alegeri între mama sa și justiție, spunînd că el și-ar alege mama.

Uneori întrezăresc crîmpeie din viața de odinioară, îndepărtată și cețoasă, cînd pe-fundalul ei îmi apare imaginea mamei, și de cîte ori mi se întîmplă acest lucru încerc un sentiment de tristețe. Știu că a fost nu numai bună cu mine, că m-a iubit și s-a bucurat de venirea mea pe lume, dar că a și suferit din această cauză. E un paradox al iubirii nețărmurite. Din căsătoria părinților mei au rezultat opt copii, patru băieți și patru fete. Eu eram al doilea. Primul născut era slăbiciunea tatălui meu. Această preferință pornește din străfundurile obscure, inexplicabile, ale psihologiei părinților. O întîlnim în toate familiile. Tata nu reușea să și-o ascundă. Uneori arăta o neîncredere de-a dreptul ostilă cînd mama îi vorbea de mine. Ceea ce a făcut-o, cred, să mă iubească și mai mult și să-mi ia apărarea în toate împrejurările. Astfel se dezvoltă iubirea mamei pentru mine, care luă cu timpul, așa cum spuneam, caracterul unei afecțiuni devastatoare, mergînd pînă la suferință. A mea nu a fost mai prejos. Aveam nevoie de tandrețea și căldura ei sufletească, de care orice copil are nevoie, de aceea m-am găsit totdeauna de partea ei, la început din instinct, apoi conștient. Mi-amintesc de o scenă, copil fiind. M-am așezat între mama și tata și am început să țip : „De ce o bați pe mama ? Nu ți-e rușine ?“ Și deși loviturile începuseră să cadă asupra mea, eu nu încetam să țip : „De ce o bați pe mama“ ? Altă dată, nu-mi amintesc motivul, tata a alergat furios după mine, iar eu, ca să scap, m-am îndreptat spre pădure. M-am întors acasă, pe altă parte, și m-am vîrît sub pat. Bineînțeles, tata m-a descoperit. În asemenea împrejurări era primejdios să i te opui. Totuși, mama îl înfruntă cu curaj, și scăpai de bătaie.

Tata nu era un om credincios. Nu era nici ateu în sensul pe care îl dăm noi astăzi cuvîntului.

Relaţiile sociale, atmosfera satului cu legile lui nescrise, cu tradiţia şi chiar cu prejudecăţile lui, făcuseră din tata, fără voia lui, prizonierul lor. Cununa, boteza — cununase şi botezase cincisprezece familii de ţigani lăutari —, cumpăra din banii lui sfeşnice şi candelabre pentru biserică gravate cu numele lui.

Ţinea cu orice preţ să fie „în rînd cu lumea".

Pe de altă parte, ironiza practicile religioase şi-l amuzau.

Mama nu mînca de dulce miercurea, vinerea, ţinea postul Paştelui, postul Crăciunului, postul Sfinţilor Petru şi Pavel, postul Sfintei Marii. În zilele de post gătea separat pentru ea şi pentru noi, copiii. Într-o zi, în timp ce eram la masă, mama ieşi pînă în bucătărie. Tata, în lipsa ei, luă o bucată de carne din farfuria lui şi i-o puse mamei în farfurie, amestecînd-o în mîncare. Cînd mama se aşeză din nou la masă şi vru să vîre lingura în farfurie, am ţipat : „Nu mînca ! Are carne". Mama se opri brusc, se uită la tata, apoi lăsă lingura din mînă. „De ce faci asta" ? spuse cu voce stinsă. N-a mai putut scoate un cuvînt. Îi citeam mîhnirea pe faţă. Docilitatea ei, care îi aducea jigniri şi umilinţe, mă durea mai rău decît palmele încasate de la tata care ţipa furios : „Pîrăşti, hai ? Na, să mă pomeneşti toată viaţa". Cred că n-o făcea din răutate. Nu-i plăceau pîrîtorii şi nu voia să ajung şi eu unul din atîţia pe care îi răbda pămîntul şi care tîrăsc după ei atîtea nenorociri. Numai că eu nu-l pîrîsem, îmi era milă de mama şi voiam s-o feresc de păcat.

Revăd una din fotografiile ei de mai tîrziu. Îmi arată o femeie firavă în aparenţă, în a cărei înfăţişare domină ochii, ca şi cum fiecare zi de trudă din existenţa ei n-ar fi lăsat urme. Privirea ei nu exprimă extenuarea sau dezolarea, dimpotrivă, iradiază calm şi echilibru, o forţă de dominare a vieţii pe care şi-a închinat-o creşterii copiilor ei. Socotea că aceasta îi este menirea. Conştiinţa maternităţii n-a părăsit-o niciodată, i-a dat tărie să îndure totul cu stoicism, alături de un soţ care nu era, sau nu ştia să fie totdeauna afectiv cu ea. Neînţelegerile care se iveau între ei nu puteau să-i umbrească simţă-

mintele și dragostea pentru căminul ei, la care ținea atît de mult și asupra căruia înțelegea să vegheze neîncetat și să nu precupețească nimic pentru a-l menține intact. Uita de sine chiar atunci cînd sentimentele și orgoliul ei de femeie erau rănite. Tata nu-și neglija familia, dar despre el în sat se vorbeau multe și mamei îi ajungeau și ei destule la ureche. Prefera de cele mai multe ori să tacă, se închidea în sine și suferea numai să nu-și pună în pericol familia.

Trebuie s-o spun aici răspicat. Pe tata l-am respectat așa cum orice fiu își respectă și trebuie să-și respecte părintele. Nu-i vina mea însă dacă în evocările și clipele mele de aduceri aminte imaginea mamei îmi apare întotdeauna în prim-plan, iar a tatălui meu rămîne în penumbră. Afecțiunea noastră se revarsă inegal și arbitrar asupra celor din jur. Mama mi-a fost reazem și îndemn, izvor de nesfîrșită bunătate din care ființa mea fragilă sorbea cu nesaț ca să poată spera și rezista. E singurul omagiu pe care i-l pot aduce aici. Îl vreau extins asupra tuturor mamelor din lume, căci sufletul matern luminează cu incandescența lui întreaga umanitate.

Tata nu avea multe principii, nici pasiuni, dar atîtea cîte avea erau, după părerea mea, sănătoase. Pasiunea lui era munca. Mama îl seconda de aproape ; avea și ea același cult pentru muncă, își împărțea viața între treburile strict casnice și cele ale soțului ei, fiindu-i de un real ajutor, la cîmp, apoi la multiplele lui îndeletniciri la care se înhămase. El nu cunoștea Dreptul roman, care îți îngăduie să te folosești și să abuzezi de un lucru în limitele legilor scrise, dar îl aplica din instict. Prin asta înțelegea : să nu înșele pe nimeni, nici altul pe el ; să nu se atingă de munca altuia, dar nici altul de a lui. În timpul răscoalei, oamenii veneau în prăvălie pentru cumpărături, șușoteau între ei și aruncau priviri piezișe spre tata. El găsi de cuviință să-i prevină : „Nu sînt boier, am muncit cu capul și cu palmele astea. N-am furat de la nimeni un ac, așa că păziți-vă ! Vă ciurui pantalonii". Și le-a arătat pușca agățată în cui. El era convins că obiectivul răscoalei era lichidarea latifundiarilor. Dar mai știa că în astfel de situații pasiunile odată dezlănțuite nu-și

mai aleg victimele. Așa s-a întîmplat pe unele moșii. Răsculații au dat pradă focului totul : conacul, acareturile, grîul, porumbul, chiar și partea de recoltă ce li se cuvenea, și bieții oameni, după pîrjol, au răbdat de foame. Disperarea le luase mințile, încît pînă la urmă actele lor n-au mai cunoscut nici o logică. Dealtfel, cred că țăranii nu aveau de gînd să-l atace pe tata. Era iubit și stimat, fiindcă era generos, gata să vină în ajutor cuiva care se găsea strîmtorat. Da din plusul lui atît cît credea el că poate da, cît îi îngăduiau propriile nevoi. Avea familie grea, purta răspunderea ei și cred că era firesc să gîndească astfel.

Aș vrea să arăt aici cum a ajuns tata fruntaș în satul Rudari. A intrat în armată ca neștiutor de carte. Aici a învățat să scrie și să citească, atît cît te putea învăța o alfabetizare de circumstanță. Totuși, se eliberă cu gradul de sergent, ceea ce nu era lucru puțin în vremea aceea.

În lumea satelor, dacă ți-ai făcut armata și te-ai eliberat gradat, ești privit cu alți ochi. Era semn de istețime, de hărnicie și maturitate, mai ales în cazul tatei. Cuvîntul său atîrna greu acum, în orice caz, altfel decît înainte de oștire. Tata probabil la asta s-a gîndit ; cu altceva nu se putea lăuda cînd s-a dus la părinții mamei s-o ceară în căsătorie. Dar bunicii l-au luat în răspăr : „Cum să dăm fata după un sărăntoc ? Du-te și caută în altă parte. Satul e plin de fete. O să găsești una după nasul tău". Tata își ieși din fire și plecă bombănind : „O să vă arăt eu cine sînt". Și le-a arătat. Să furi fata care îți este dragă era frecvent și mai este încă în mediul rural, cu peripeții romantice și uneori cu încăierări. O fură deci pe mama. Stătu cu ea ascuns cîteva zile, după care reveni, fălos, în sat.

Tata se dovedi a fi într-adevăr un om energic, de o energie neobișnuită, cu capul plin de inițiative și idei înnoitoare. Ideile îi veneau, cred, peste noapte, în ceasurile lui de veghe și frămîntări, cînd făurea planuri, pe care le și realiza. Prăvălie cu mărunțișuri : sape, coase, seceri, frînghii, lanțuri, bricege ; un al doilea local cu băuturi și mîncare ; moară cu aburi ; batoze de treierat grîul. Curînd înlocui mașina cu aburi prin motor ce funcționa cu benzină. Îi antrenă în afaceri pe socri, care

se resemnaseră să-l accepte ca ginere, pe cumnați și alte rude sau prieteni. Deveni șeful familiei.

Am văzut cum îi detesta pe pîrîtori și îi sancționa, cînd îi cădeau în mînă. Nu avea păreri bune nici despre bîrfitori și leneși. Celor care mîrîiau le spunea : „Faceți ce fac eu. Sculați-vă cu noaptea în cap și bateți-vă capul și picioarele pînă vine iar noaptea. Eu nu vă opresc".

Despre cinstea tatălui meu nu am prea multe de spus, decît că nu prea avea încredere în polițe, chitanțe și alte asemenea născociri birocratice. Înțelegea să facă afaceri întemeiate pe cuvînt, nu pe semnături și ștampile. Cred că nu era rău. Adesea rupea un colț din ziarul „Universul" și scria pe el : „Rog trimiteți o sută de pluguri, o sută de grape, cîteva sute de sape, coase și seceri. Vine sezonul. Ne socotim cînd vin la Craiova". Lucra cu firma de mașini germană R. Graepel din Cetatea Banilor.

Într-o zi au venit la noi în sat niște străini. Vorbeau o altă limbă decît cea din Rudari. Erau grecii angrosiști cu care tata făcea negoț de cereale. El achiziționa pentru ei de la rudăreni grîu, porumb, mazăre, semințe de floarea-soarelui etc. Curînd își extinse activitatea de achizitor și în satele din jur, făcea cum se spune afaceri în stil mare. Convoiul de care cu roțile scîrțiind sub greutatea sacilor plini pînă la gură și bine legați pornea din Rudari spre Dunăre, unde cerealele erau descărcate și predate grecilor angrosiști în porturile Cetate și Calafat. Aici erau încărcate în șlepuri și luau drumul străinătății, pe apă. Tata își încasa banii ce i se cuveneau și se întorcea acasă mulțumit. Faptul că lucra în „comerțul exterior", ca exportator de cereale, îl făcu orgolios, un orgoliu născut din conștiința lui de oltean : „Să le arătăm grecilor că știm și noi, oltenii, să facem negoț". Era un patriot moderat, citea regulat „Universul" și înțelegea să împingă satul spre progres. Și convinse pe rudăreni să înființeze o bancă populară.

Banca „Cloșca de Aur" luă ființă, și tata se dădu peste cap și deveni președintele ei.

*

La începutul secolului, România era o țară „eminamente agricolă". Despre industrie nu se putea vorbi, de-

cît dacă te gîndeai la viitor. Era cu totul la început, ici-colea cîte o făbricuță cu utilaje primitive, cu oameni care se descurcau cu ele cum puteau. Iar în mediul rural, lucrurile stăteau și mai prost. Cînd tata și-a adus mașina lui cu aburi, a fost un eveniment; motorul cu explozie stîrni și mai mare senzație. Și totuși, aproape întregul venit național cădea în sarcina țăranilor și tot ei dădeau cel mai mare procent de intelectuali.

Țăranii, deși în marea lor majoritate analfabeți, erau totuși receptivi la progres și cultură. Instărit sau nu, fiecare visa să-și dea la învățătură măcar unul din copii. Întîi, ca să-i asigure o viață mai ușoară. În al doilea rînd, ca să se poată mîndri cu el. Odată plecat din sat, cînd reveneai „în straie nemțești", te bucurai de stimă și respect, care se răsfrîngeau în primul rînd asupra părinților. Nu ți se spunea pe nume, ci băiatul lui cutare. De obicei, țăranii nu-și făceau visuri prea mari cu odraslele lor, erau mai modești. Se mulțumeau cu o slujbă oarecare, ba chiar erau fericiți să te vadă preot în sat, învățător sau notar comunal. (Mie, tatăl meu îmi dorea să ajung controlor financiar. Nu știu nici astăzi de ce tocmai controlor financiar.)

Cum era și firesc, tata nu se putea nici el sustrage acestui curent care bîntuia satele noastre. Era înstărit, afacerile lui mergeau bine și nu înțelegea să se lase mai prejos. În plus, știa să prețuiască învățătura: el însuși învățase carte în armată. Își pusese toată speranța în Florea. El trebuia să meargă mai departe la învățătură, să-i cinstească numele și să-i mîngîie orgoliul și bătrînețile. Așa și făcu. Cînd Florea împlini șapte ani, tata îl urcă în căruță și se duse cu el la Craiova, la școala primară „Tudor Vladimirescu", unde, credea el, dacă intri, nu se putea să nu se aleagă ceva de capul tău. Oriunde îți aruncai ochii, nu vedeai decît ziduri. Adio frumoasele coline, cîmpia. Erau doar simple amintiri. E lesne de înțeles ce a simțit Florea aici și cum a reacționat. Din prima zi a început să-i bombardeze pe cei din Rudari cu scrisori, una mai duioasă ca alta. Capitala Banilor nu-i era pe plac, și primul gînd care i-a încolțit în minte a fost cum să scape de ea cît mai repede cu putință. Tata nu privea cu ochi buni văicărelile lui. Își

pusese toată nădejdea în el, și acum, iată, toate planurile lui se năruiau.

În acest timp, la Rudari, eu îmi vedeam de treburi. Rămăsesem cum se spune stîlpul casei. Cel care trebuia să se ocupe de aici încolo de batoză, de moară, de prăvălie ; mai devreme sau mai tîrziu, trebuia să intru în relații cu angrosiștii greci, să fac achiziții de cereale și să le expediez la Cetate sau Calafat, de unde urma să ia drumul străinătății, pe Dunăre. Bănuiesc că tata și-a făcut în sinea lui următorul calcul : „Îl duc pe Florea la Craiova și scot din el un om învățat, iar pe Petre îl țin lîngă mine. O să scot din el un om de afaceri de-or să se crucească rudărenii". Sau s-a gîndit poate la cealaltă zicală, că „așchia nu sare departe de trunchi" ? Dar nici această zicală nu i s-a potrivit tatălui meu. Florea a îndurat cîțiva ani ca un martir viața de internat și într-o zi s-a întors la Rudari unde îl trăgea ața. Iar eu, cel destinat să rămîn aici și să-i continui afacerile. am năzuit mai departe, și nici eu nu i-am călcat pe urme.

Mă întreb de ce acum, cînd îmi descriu viața așa cum a fost, unele amintiri mă lasă cu desăvîrșire calm, în timp ce altele le evoc cu un fel de neliniște, cu strîngere de inimă. Fiecare părinte își face pentru copiii săi un vis, un ideal, care uneori se realizează, alteori nu, urmînd să poarte toată viața în suflet deziluziile, rana eșecului. Poate la asta m-am gîndit cînd, proaspăt sublocotenent fiind, cu trese strălucitoare pe umeri, am ținut să-l invit pe tata la cel mai luxos restaurant din Craiova, „Minerva". Chelnerul ne opri la ușă : „Dumneavoastră, domnule sublocotenent, puteți intra, dumnealui însă nu". M-am răstit la chelner : „E tatăl meu !" Mi-a trebuit mult timp să-l fac să înțeleagă că era o absurditate și o jignire, dar chelnerul continua să înalțe din umeri, să răspundă invariabil : „Știu, dar nu se poate". Atunci tatăl meu avu o idee. Își scoase portofelul și începu să plimbe pe sub ochii omului îndărătnic mai multe bancnote, fapt care îl impresionă. Cedă numaidecît și deveni extrem de politicos. Spuse „să trăiți" și se înclină pînă la pămînt de cîteva ori. La masă, tata repeta zîmbind și își răsucea mustața : „Ai văzut ? N-ai făcut nimic cu galoanele tale. Cu bani deschizi toate ușile".

La școală, deocamdată nu mă gîndeam. În schimb, îmi plăcea să-mi vîr nasul în toate. La arie, în prăvălie, unde o ajutam de obicei pe mama. Aici, serveam clienții și eram de trei ori bucuros. Întîi, pentru că eram lîngă mama. În al doilea rînd, fiindcă îi puteam da o mînă de ajutor. În sfîrșit, fiindcă îmi plăcea să muncesc.

Buna stare a părinților mei era rodul muncii, și energia lor mi-o transmiseseră și mie. Ceea ce numim astăzi parazitism nu exista în Rudari.

Eram harnic și mîncam cu poftă, încă de mic. Ca urmare, mă îngrășasem puțin și probabil că devenisem destul de durduliu. Adesea, venea la noi în vizită cîte o vecină. Cînd dădea cu ochii de mine îi făcea mari de tot și exclama : „Vai ce băiat urît !“ Curînd observai că toate femeile care veneau la noi aveau aceeași părere. Deveniseră spaima mea și începusem să le urăsc : erau atunci singurii mei dușmani. Bineînțeles, mama avea altă părere despre mine și trebuia să le țină piept tuturor. Începui să le evit. Cînd vedeam o femeie, o luam la fugă și mă ascundeam în podul grajdului, în poiată, sau, dacă era vară, în grădină, unde mă așezam cu burta pe pămînt și pîndeam pînă pleca. Zilnic aveam însărcinarea să-i aduc tatălui meu, de la primărie, ziarul „Universul“ și de fiecare dată trebuia să dau o adevărată luptă, în primul rînd cu mine însumi. De cum ieșeam pe poartă intram în panică ; mă simțeam singur, părăsit și amenințat de dușmanii mei. Încercam să-mi fac curaj, să alung acest sentiment, dar nu reușeam. Tot fuga era salvarea mea. Cum se vedea în depărtare o femeie, o ocoleam : săream șanțul numaidecît, alergam prin curțile oamenilor, prin grădini, cîinii lătrau după mine și, la întoarcere, cînd un alt dușman îmi ieșea în cale, foloseam aceeași strategie. Acasă, tata mă lua la rost. Urma un adevărat interogatoriu : unde am fost, ce-am făcut, de ce m-am dus să mă joc cu copiii în loc să-mi văd de treabă, să-i aduc ziarul pe care-l aștepta. Voia să afle vești noi din țară și din lumea întreagă. Mă încăpățînam și tăceam. Preferam orice decît să-i dezvălui adevărul. Îl țineam ca pe o taină, închisă în mine.

Copilăria mi-ar fi fost mai luminoasă fără această obsesie. Asta nu mă împiedica să mănînc cu poftă. Îmi

plăcea grozav laptele cu mămăligă. Bunicul dinspre mamă era un om bun și glumeț. Mă duceam la el mai în fiecare zi și de fiecare dată mergeam direct la poliță pe care erau înșirate oalele cu lapte. De multe ori bunicul nu aștepta să-i cer eu ; știa dinainte rostul vizitei mele, mai ales că nu slăbeam o clipă din ochi oalele atît de ispititoare. Cînd bunicul lua oala de pe poliță aveam emoție, iar cînd turna laptele în farfurie, obișnuiam să-i spun : „Vreau și mămăligă". Fiindcă era atît de bun și-i făcea plăcere, îmi trăgea și o înjurătură în clipa cînd punea mămăliga pe masă : „Blana mă-tii ! mănîncă și te fă mare".

Judecînd după pofta mea de mîncare din copilărie, ar fi trebuit să devin obez. N-am rămas însă decît cu fobia mea de femei, de care m-am eliberat mult mai tîrziu, în universitate.

Florea continua să scrie de la Craiova. Tînjea mai departe după viața din Rudari și-și blestema soarta. Îi fusese scris să cunoască tot amarul : mînca, zicea el, pîine străină, pribeag și plin de obidă. O, cît n-ar fi dat să se întoarcă în satul lui drag din care fusese smuls și azvîrlit atît de departe. Nu-i plăceau casele de la oraș, nici oamenii, nici disciplina din internat. Voia să vadă cîmpul, pădurea, răsăritul soarelui. Se gîndea la mama și-i venea să plîngă, se gîndea la mine și mă invidia că rămăsesem, fericit, în Rudari. Eu alergam după fluturi, ascultam batoza cum uruie, mă bucuram de toate frumusețile naturii și de libertate. Mama era lîngă mine, tata la fel. Acolo, la internat, totul era străin și vrăjmaș. Și-ar fi dat viața să audă un lătrat de cîine, mugetul vacilor. Era obișnuit să se scoale cu cîntecul cocoșilor din Rudari. La Craiova auzea același afurisit de clopoțel și aceeași voce aspră, poruncitoare, a pedagogului care-l scotea din sărite.

Despre școala primară care se apropia aveam idei nu prea îmbietoare : avusese grijă Florea să mă inițieze. De la el aflasem că băncile în care învățau copiii nu erau, așa cum mi le închipuisem eu, așezate pe pămînt. Stăteau agățate pe pereți sau, și mai rău, se întîmpla să-și ia zborul cu tine : se ridicau în sus, lin, și rămîneau sus-

pendate în aer cît mai aproape de tavan. Priveai de acolo în jos ca dintr-un pom și-ți venea ameteală. Florea lua o mutră atît de gravă și vorbea cu un aer atît de firesc, încît le credea și el pe jumătate. Știam că-i place să născocească și să se laude. Dar părea atît de serios, atît de convins, încît îți era cu neputință să te îndoiești de toate cîte născocea. Pățaniile și aventurile lui, curajul cu care le înfrunta, îmi insuflau respect și admirație și chiar îl compătimeam pentru cîte primejdii avea de întîmpinat în viața lui de școlar. Ascultam și mă miram. Așteptam cu nerăbdare să iau cunoștință cu această lume, căreia urma să-i fac față și pentru care nu mă simțeam încă pregătit. Îmi imaginam năstrușnicele bănci ale lui Florea, adăugam acestor fantasmagorii și altele, care erau ale mele. Mă și vedeam zburînd cu bancă cu tot, ori stînd ore întregi, în genunchi, pe coji de nucă. Ba chiar simțeam că mă ustură genunchii, și îmi venea să plîng. Nu eram un copil prea fricos : nu mă speriam de cîini, iar noaptea ieșeam din casă, fără să mă tem. Dar mi-era frică de ochii învățătorului. Cînd îl vedeam prin sat, întorceam în grabă capul. Nu reușeam să alung ideea că se putea năpusti asupra mea cu nuiaua lui, instrumentul de tortură de care îmi vorbise Florea. Și asta, în ciuda faptului că părinții mei — și nu numai ei, ci toți rudărenii — îl socoteau un om bun și pedagog excelent.

Cînd vine toamna și mi se întîmplă să văd în prima zi de cursuri copii de o șchioapă cu ochi curioși și fețișoare speriate, îndreptîndu-se în grabă spre școală, duși de mînă de părinți, îmi aduc aminte cu nostalgie de o toamnă îndepărtată, a anului 1909.

La 15 septembrie începeam cursurile. În aceeași zi, la Rudari începea culesul porumbului. Prilej de bucurie pentru cei mari, moment de răscruce pentru cei care își atîrnau ghiozdanul de gît prima oară. Soarele strălucea încă, dar zîmbea oamenilor trist și indiferent. Verdele colinelor se ducea încet, iar viile băteau în ruginiu. La Rudari, în septembrie, soarele a rămas același, urcă și coboară sub același cer albastru. Colinele n-au cum să arate altfel decît arătau în 1909 : se gătesc în același veșmînt policrom. Cîmpia e învăluită în aceeași stranie singurătate și, tot ca în 1909, podgoriile te îmbată cu

aroma lor. Sînt sigur că Dunărea nu şi-a schimbat nici ea albia. Tot dintr-acolo bate acelaşi vînt subţire, neprietenos, care smulge cu brutalitate frunzele una cîte una, prevestind vremea cu ceţuri şi ploi nesfîrşite.

Suferi poate cînd îţi vin în minte vechi imagini care îţi sînt scumpe şi îţi zici : „Doar oamenii s-au schimbat". Mulţi dintre cei care erau copii în 1909 şi s-au adunat în curtea şcolii din Rudari s-au dus. Unde ? Se ştie.

Într-un fel s-au schimbat şi copiii. Astăzi ei îşi duc cărţile în spate, în genţi de carton sau de vinilin. Noi, le purtam în ghiozdane, la şold. Ghiozdanele noastre erau de lînă, ţesute în casă, cu frumoase motive româneşti : arătau cam cum arată cele pe care le cumpără astăzi domnişoarele de la oraş din magazinele de artizanat. În ghiozdan purtam nu numai abecedarul, creionul de piatră şi tăbliţa dreptunghiulară de ardezie, înrămată în lemn, ci şi sufletul mamei, emoţiile şi dragostea ei. Fiecare femeie se întrecea în iscusinţă, fiecare îşi bătea capul nopţi întregi ca ghiozdanul copilului ei să arate cît mai frumos. Cînd a sosit clipa să plec la şcoală, mama mi-a pus ghiozdanul la şold şi m-a dus în faţa icoanei. Şi-a făcut şi ea cruce şi s-a rugat. Nu cerea decît atît : să nu calc cu stîngul la învăţătură.

Cînd am intrat în clasă, m-am uitat prin colţuri : nici urmă de coji de nucă. Nu văzui nici misterioasele bănci-zburătoare. Din atîtea ciudăţenii şi năzbîtii cîte mi le povestise Florea, n-am văzut nimic în stare să mă sperie şi să mă uimească ; zării doar pe catedră nuiaua şi tresării. Clasa mi se păru mult mai puţin interesantă decît mi-o închipuisem eu : un rînd de bănci, catedra cu piedestalul ei, un scaun ; pe pereţi, o hartă, o copie după tabloul lui Grigorescu „Bătălia de la Smîrdan", un alt tablou împodobit cu tricolorul românesc. Acesta mi-a atras atenţia cel mai mult şi m-a făcut curios. Nu vedeam nici soldaţi pornind la atac, nici tunuri, nici morţi, ci nişte litere de tipar care nu-mi spuneau nimic deoarece nu ştiam să citesc. Curînd s-a deschis uşa. Toţi copiii s-au ridicat în picioare. M-am ridicat şi eu, şi cu toţii am strigat într-un glas „bună ziua". Cînd învăţătorul luă nuiaua de pe catedră îmi amintii iar de Florea.

Mă uitam la bancă dacă nu cumva începe să-şi ia zborul spre tavan. Dar spaima îmi trecu repede, căci l-am văzut pe dascăl îndreptîndu-se cu nuiaua nu spre noi, ci spre harta României atîrnată în perete.

Auzeam pentru prima oară nume de localităţi, de ape, rostite aici de învăţător, care evoca momente din vremuri de demult, explica pe îndelete : cum a trecut Împăratul Traian Dunărea şi pe unde ; cum legiunile lui au mărşăluit chiar pe la noi prin Rudari, au străbătut colinele pe firul apelor, munţii, s-au răspîndit apoi pretutindeni dincolo şi dincoace de munţi, încît aşa s-a născut poporul român.

Păstrez şi astăzi încă vie imaginea acestui dascăl cu acea luminoasă şi înflăcărată dragoste de ţară care îl transfigura şi ştia prin cuvintele pe care le rostea să le insufle şi altora acest sentiment.

Încerc să-mi explic prin ce anume te fermecau şi-ţi impuneau respect şi veneraţie dascălii şcolilor primare din acea vreme.

Probabil prin acea îmbinare a cunoştinţelor despre istoria poporului român, cu ideile înflăcărate şi sincere ale vremii, în care îşi topeau întreaga fiinţă, semn al unei epoci de mare avînt patriotic.

Erau toţi parcă făcuţi din acelaşi aluat : credeau în tot ce spuneau, şi nu spuneau decît ceea ce simţeau şi gîndeau. Nu-i înşelau pe alţii cu vorbe goale ; şi cu atît mai puţin se înşelau pe ei înşişi. Nu erau indiferenţi faţă de tarele societăţii, de problemele ei încă nerezolvate, dar nu se simţeau bine ca detractori, ci numai ca predicatori.

Nu-mi puteam lua ochii de pe hartă. Mai vedeam încă nuiaua plimbîndu-se de jur împrejurul ei, chiar şi după ce plecă dascălul de lîngă ea.

Nu ştiam ce-ar putea să însemne tabloul împodobit cu tricolorul românesc atîrnat de perete. Întrebai un vecin de bancă, unul mai mare decît mine, care mă lămuri. Era un pomelnic cu numele celor 11 eroi din Rudari, căzuţi pe cîmpul de onoare în 1877. Amintea de ei dascălul în orele lui de istorie ; îi pomenea preotul la biserică, din cînd în cînd. Mă trezii plîngînd.

Cred că există puțini oameni care să se simtă fericiți văzînd în jurul lor suferința. Dar în jurul meu nu existau suferințe omenești. Nu știam nici măcar cum arată un război. Cu oameni uciși sau schilodiți, cu văduve și orfani, cu sate și orașe pîrjolite, arse din temelii. Cu bunuri agonisite o viață întreagă irosite, prefăcute în scrum. Cu molime care seceră vieți omenești fără milă, mai rău decît războiul însuși. Cu oameni disperați și îngroziți care fug de frica morții sau aleargă ei înșiși în fața morții ca să ucidă spre a nu fi uciși.

În zadar încercam să-mi înăbuș lacrimile : nu reușeam. Dascălul veni lîngă mine și mă întrebă cu vocea lui blîndă : „De ce plîngi ?“ Psihologia copilului este încîlcită ; ideile la fel. I-am răspuns deci, tot printr-o întrebare : „Erau tineri ?“ După ce m-am liniștit am întrebat iarăși : „Aveau copii ?“

Așa s-a desfășurat prima zi de școală. În amintirea mea nu mai stăruie alte imagini din acea zi. Țin minte însă că în cursul aceluiași an și în anii următori, cît a durat școala primară, jocul nostru preferat era războiul.

Ne împărțeam în două tabere : români și dușmani. După o luptă aprigă, schimbam rolurile. Cînd jucai rolul inamicului primeai pumni de la „români“ cu nemiluita. Așa era convenția : să te lași moale. Românii nu aveau voie să piardă războiul ; trebuia neapărat să ieși din lupta cu dușmanii cocoșat de pumni și chiar cotonogit.

Dascălul nostru avea două teme preferate : nașterea poporului român și năvălirile barbare. Știa, prin felul cum ne vorbea, să ne sugereze imagini care ne urmăreau dincolo de zidurile școlii. Traian și Decebal provocau în mine sentimente diferite, care intrau în contradicție. Îl vedeam pe împăratul Romei trecînd Dunărea pe la Turnu-Severin, străbătînd drumurile Olteniei mele în fruntea legiunilor, asediind Sarmisegetuza ; mi-l închipuiam pe Decebal și dacii lui apărîndu-și cu îndîrjire cetatea. Venea epilogul : fuga lui Decebal în munți, sinuciderea și defilarea legiunilor în fața împăratului biruitor. Îl admiram pe Traian ; de Decebal și daci îmi era milă. Dialectica istoriei îmi era necunoscută. Dascălul nu știa să ne vorbească despre factorii ei contradictorii. Nici nu era

cazul, fiindcă tot n-am fi înțeles nimic din triada lui Hegel. Destul că provoca în noi sentimentul tragicului. Nu mi-a fost greu să constat mai tîrziu că geneza poporului român constituia ea însăși o dramă uriașă care se va perpetua de-a lungul secolelor. Tema năvălirilor barbare mă punea de-a dreptul pe gînduri. De unde veneau acești oameni, veșnic pe drumuri, care mîncau carne crudă, frăgezită sub „șaua calului" ? Ce țintă aveau ? De ce în loc să cutreiere lumea nu rămîneau în țara lor și nu-și vedeau de treburi cum ne vedeam noi ? Dascălul căuta să ne vîre în cap ideea esențială : necesitatea războiului just. „Nu noi ne-am dus peste alții : totdeauna au venit alții peste noi." Era firesc să ne apărăm. Ne-am apărat ceea ce ne aparținea : avutul, credința, cultura, tradițiile, libertatea. Eram oameni pașnici, dar violența altora ne-a împins să folosim noi înșine violența. Era datoria noastră. Și dreptul nostru.

Cred că dascălul nostru din Rudari avea despre patriotism o idee justă și nobilă. Sub înrîurirea și impulsul lecțiilor sale de istorie, noi, copiii, procedam ca atare. Pe cîmpul de luptă rămîneau morți și răniți. Luam și prizonieri. Șefii erau întrebați : „Ce ați căutat în țara noastră ? Noi n-am venit peste voi." Dar întrebarea rămînea fără răspuns. Cei ce veniseră peste noi ridicau doar din umeri.

Istoria se reflectă în gîndirea oamenilor și în atitudinea lor. În Europa anilor despre care vorbesc nu era numai jocul copiilor din Rudari. De-a războiul se jucau și oamenii mari : regi și împărați, diplomați și generali. Liniștea care caracterizase primul deceniu al secolului nu putea amăgi mințile clarvăzătoare. Toți vorbeau despre pace, în schimb nimeni nu sta cu brațele încrucișate. Au avut loc alianțe și înțelegeri în scopul stabilirii echilibrului continental, o veche și răsuflată formulă diplomatică care accelera înaintarea pe calea războiului. În fața Triplei Alianțe, formată din Germania, Austria și Italia, se ridica Tripla Înțelegere care cuprindea Anglia, Franța și Rusia. Totul era pus la punct. Jocul de-a războiul pentru cei mari putea începe. Nu sosise însă clipa. Avea să sosească curînd. Mai nerăbdători, noi, copiii din Rudari, îl anticipasem cu un ceas mai devreme.

În primii ani de școală m-am descurcat bine, chiar foarte bine. I-am adus mamei o coroniță și totodată multe emoții. I-a plăcut atît de mult — mai mult decît mie chiar — încît, ca s-o poată privi de la distanță și admira cum se cuvine, a atîrnat-o într-un cui. Coronița s-a veștejit cu timpul : mama a continuat însă s-o admire și aștepta cu nerăbdare să-i aduc alta, ca s-o poată da jos pe cea veche, ceea ce s-a și întîmplat în anul următor.

Coronița pe care o aduceam acasă în fiecare an, care o încînta pe mama și-i producea tatei bucurii, începu să mă stinghereaască.

O competiție presupune luptă. Și lupta se soldează cu învingători și învinși. Învingătorii se bucură, învinșii au și ei motive întemeiate să nu se bucure de insuccesul lor. E un sentiment pur omenesc, chiar dacă prin manifestarea lui ia uneori forme discutabile. Există întreceri care nu pun probleme unui juriu. De pildă, aruncarea suliței, halterele, motociclismul. Timpul, distanțele, greutatea, viteza se pot măsura cu precizie. Altfel stau lucrurile la un concurs de muzică ușoară, să zicem. Juriul nu va reuși să-i mulțumească pe toți concurenții, de auditori nu mai vorbesc. Fiecare va pleca de la concurs cu convingerea că el a cîntat mult mai bine decît cei premiați și se va simți nedreptățit, chiar dacă nu o mărturisește. Cînd unui singur om îi revine însă sarcina să facă o clasificare, cum este cazul unui dascăl, să decidă care din concurenți merită să fie primul, al doilea, al treilea, lucrurile se complică și mai rău. Obiectivitatea îi este pusă în discuție, criteriile de apreciere la fel, deși cel în cauză se simte poate cu conștiința curată. Apar nemulțumirile, animozitățile, încep controversele. Premiantul se alege și el cu un ponos : invidia colegilor și mai ales a părinților care nu pot rămîne indiferenți în fața eșecului copiilor lor.

Oamenii sînt ciudați. Și uneori ciudățenia lor înseamnă lipsă de logică. Dacă ești mai prejos decît ei, rîd de tine și te arată cu degetul. Deci nu-i bine așa. Dacă te ridici deasupra lor, îți aprinzi paie în cap, se înfurie și vor să te nimicească. Chiar cînd mergi cot la cot cu ei, trebuie să te aștepți la necazuri. Nu te pot su-

porta, de frică să nu faci cumva un pas înainte și să-i întreci. De unde rezultă că se simt mult mai bine și se simt liniștiți dacă te știu vrednic de rîs, un simplu obiect al ironiei lor. Ideea aceasta este prin ea însăși absurdă. Are însă darul să ne dezvăluie una din nenumăratele contradicții ale omului. E foarte grijuliu să nu i-o ia alții înainte, se teme să nu rămînă în urmă, dar cînd altul face ce face el, riposta lui e promptă, ca și cum ar fi vorba de o crimă. Dar nu la Rudari aveam să descopăr această contradicție, ci mult mai tîrziu, pe parcursul vieții, așa cum se va vedea din paginile acestor evocări.

Îmi pare rău că nu-mi pot aminti cu precizie, astăzi, ce anume m-a făcut să nu mă simt la largul meu atunci cînd îi aduceam mamei coronița. Probabil că în ziua decernării premiilor, care avea loc într-un cadru festiv deosebit, invidia își arăta colții și printre rudăreni și eu o simțeam plutind în aer. Mulți dintre cei care se simțeau nedreptățiți în această zi vor fi gîndit cu siguranță : „Mda. Se putea altfel ?“ Cu alte cuvinte : „Se putea ca băiatul lui Stanca să nu fie primul ? Era de așteptat“. Poziția socială a tatălui meu, influența pe care o exercita în mica comunitate a rudarilor, prestigiul de care se bucura, se întorceau acum împotriva mea. Eram un privilegiat și nu puteam fi scutit de bîrfeli. Deși singurul meu privilegiu era memoria mea excelentă cu care mă născusem ; „prindeam“ ușor cum se spune, nu depuneam prea mari eforturi ca să învăț și gîndul nu-mi era, ca altora, la joacă, ci la mama : să n-o fac de rușine, să-i aduc coronița, ca să se poată mîndri cu mine și s-o știu fericită. Dar, nu știu de ce, în clasa a treia mi-am pus în gînd să învăț mai puțin bine, ca să nu primesc premiu. Cînd scriu aceste rînduri, mă gîndesc la cei care se ocupă cu psihologia copilului. Au în fața lor un cîmp vast pe care nu știu dacă vor izbuti să-l stăpînească vreodată. Iată-mă deci într-o cursă în galop și cu obstacole, renunțînd, abdicînd de bună voie, deposedîndu-mă pe mine însumi de un privilegiu, acela al unei excelente memorii, care nu mi se datora, deoarece mă născuse mama cu el. Si pentru ce ? De fapt întrebarea nu are rost. Nu rațiunea îmi dicta să iau această hotă-

rîre. Poate era la mijloc acel complex care îmi amintea de exclamația rudărencelor ? De mutra lor cînd mă vedeau rotofei și bine dispus datorită meselor „copioase“ cu care mă răsfăța bunicul ? Atunci le displăcea înfățișarea mea fizică ; acum făceau probabil ochii mari cînd îmi vedeau coronița. Dar erau toate astea reale ? Existau oare în capul meu și al rudărenilor ? Nu știu. E treaba psihologilor să stabilească adevărul. Știu doar că în acel an nu i-am adus mamei coronița, o demonstrație în plus că nu tata, cu influența și prestigiul lui, învăța carte, ci eu. Totuși a fost cea mai tristă festivitate a decernării premiilor. Pentru mama mai ales. Biata de ea ! N-a mai putut schimba coronița veștejită din cui cu alta nouă. Eu eram vinovatul. Îi citeam în ochi mîhnirea și reproșurile. Dar în anul următor m-am reabilitat în ochii ei. Am redevenit ceea ce știa că sînt : vrednic de încrederea pe care mi-o acorda. Îmi este cu neputință să descriu ceea ce am simțit atunci ; astăzi însă mă simt cu conștiința împăcată, ca un om care și-a ispășit un păcat. Trebuie să mărturisesc. Mi-a plăcut totdeauna să fiu primul. Chiar după ce mi-am făcut o carieră, după ce m-am realizat, atît cît m-au ajutat puterile, în orice caz probabil că mai mult decît a îndrăznit mama vreodată să viseze. Dar dacă a năzui să o iei înaintea altora și să ajungi cît mai departe și cît mai sus constituie o vină, atunci vina nu-i a mea, ci a mamei. Ea a fost resortul care m-a împins din spate. Vocea ei am auzit-o adesea, venind din depărtări, răsunînd ca o dorință și totodată ca o poruncă : „Nu te opri. Mergi înainte.“ Și astăzi încă mai trăiesc clipe cînd îi aud vocea misterioasă și îmi zic : „Trebuie să lupt cît mai am puteri, să nu rămîn codaș. Viața e o competiție cu învingători și învinși. Viața nu se oprește în loc și nici tu nu ai voie să te oprești decît cînd închizi ochii. Știu eu ? Poate mama mă privește din lumea ei nețărmurită și enigmatică și n-am dreptul s-o mîhnesc.“

Tot în clasa a treia, dacă nu mă înșel, mi-a căzut în mînă o cărțulie din „Biblioteca pentru toți“. În ea erau povestiri pentru copii de Frații Grimm. Am citit-o și răscitit-o pînă nu s-a mai ales nimic de scoarțele ei. Lecturile extrașcolare nu mă atrăgeau însă într-atît

încît să mă absoarbă cu totul și să uit de obligațiile mele de școlar.

Lumea basmelor, a tărîmurilor misterioase, ireale, mă cucerea, dar numai atîta timp cît dura lectura. Cînd lăsam cartea din mînă, mă eliberam ușor de sub vraja lor și reveneam pe pămînt. Nu același lucru se întîmpla cu Florea. Îi plăceau cărți cu aventuri și povești despre haiduci care îți tăiau respirația, mai ales că patria acestora era Oltenia lui ; tot ce era grandios, neverosimil și exagerat îl atrăgea ; aici era la el acasă ; se lăsa purtat pe aripile fanteziei lui, construia el însuși lumi noi și îndepărtate și cu cît se afunda mai mult în adîncurile lor, cu atît le îndrăgea și-i venea greu să se despartă de ele.

Mi-aduc aminte de o scenă duioasă. Mama m-a luat într-o zi cu ea la Craiova să-l vedem pe Florea ; ne era dor la amîndoi de el. Cînd am ajuns la școală s-a nimerit să fie la cursuri. Cum ardeam de nerăbdare, ne-am uitat pe fereastră, și l-am și zărit, era scos la tablă tocmai atunci. După aerul de suferință ce i se putea citi pe față, am înțeles și eu și mama că nu prea era în apele lui, ca un om care se căznește să-și aducă aminte de ceva. Sau poate mintea îi era la haiducii lui pe care îi vedea cutreierînd munții, slobozi, cu șapte pistoale turcești la brîu, cîntînd din frunză și sorbind aerul proaspăt al codrilor. Cînd a ieșit din clasă ne-am îmbrățișat ; mama i-a dat o lipie și nu mai țin minte ce. A izbucnit în plîns ; a început să plîngă și mama, și, în cele din urmă, ne-am trezit toți trei plîngînd.

Mă bucura nespus de mult venirea fraților și surorilor mele pe lume. N-am fost martor la nașterea tuturor. Din căsnicia părinților mei au rezultat, așa cum am arătat mai înainte, patru băieți și patru fete, un echilibru perfect în procesul genetic. Au venit pe lume unul după altul în răstimpuri mai mult sau mai puțin egale : după mine s-a născut Marin, în 1903 ; în 1905, Mița ; în 1908, Marioara ; Ștefan în 1910, iar Aurica în 1912. Aici, cursul normal al vieții, deci și al nașterilor, apucă pe un nou făgaș. În 1913, tata a plecat în război, în Bulgaria ; abia se termină războiul balcanic, că izbucni un altul, în 1914. Tata fu nevoit să-și părăsească din nou

familia. Au urmat concentrările în cei doi ani de neutralitate ; apoi frontul, în 1916, cînd România a intrat în război ; căzu în cele din urmă prizonier la nemți, încît ultimul copil, Victorița, avea să vadă lumina zilei abia în 1919, odată cu instaurarea păcii în lume.

În Rudari nu exista o casă de nașteri ; nici prin apropiere. În schimb, exista o moașă empirică, un personaj foarte popular, care era chemată la toate nașterile și tăia buricul copiilor. Foarfeca ei n-a produs nici un necaz noilor-născuți, fiindcă după tăierea buricului aplica pe rană o meșă de pînză aprinsă. Făcea treaba gratuit, în orice caz nu pe bani, ci pe mîncare, băutură sau unele daruri, după obicei. Mortalitatea infantilă atingea un procent ridicat ; nu existau medicamente ; nici acțiuni de profilaxie la scară națională. Țăranii nu se descurajau. Le lua Dumnezeu un copil ? Nu era nici o pagubă. Venea altul la rînd. Ba exista credința că pruncul, fiind nevinovat, devine înger în cer și că Dumnezeu tocmai în acest scop l-a chemat la El. Avorturile erau rare. Erau socotite omucidere cu bună știință și conștiința lor religioasă le interzicea țăranilor s-o practice. Astfel, ceea ce măcinau molimile era compensat prin această concepție, cred eu, destul de sănătoasă. Țăranul nu-și spunea : „Am făcut doi copii ? Gata !“ Se bucura să-i nască nevasta cît mai mulți copii. Nu-și bătea capul cum o să-i căpătuiască, ce viitor îi așteaptă. Toate astea le amîna pentru mai tîrziu, cînd venea vremea însurătorii și măritișului. Trăia în prezent : știa că oricum, odată venit pe lume, omul dă din coate și se descurcă. Avea filosofia lui optimistă, care-l făcea să privească cu încredere viitorul : „N-am văzut oameni morți de foame. Omul moare de boli, de războaie, îi cade o cărămidă în cap, dar toate astea nu mai atîrnă de el, ci de Dumnezeu“ și cu asta punea capăt tuturor frămîntărilor și preocupărilor care-l duc pe omul de astăzi în pragul nevrozei.

Povestea cu barza care aduce copiii circula și la noi în Rudari. În 1908, cînd s-a născut Marioara, aveam șase ani. Nu-mi amintesc să fi văzut vreo barză zburînd pe deasupra casei noastre cu Marioara în spate sau în cioc. Mi-amintesc doar foarte vag moașa, o bătrînă impunătoare pe care toți o respectau pentru că în ultimă in-

stanță de ea atîrna viața femeii și a copilului. Curînd am auzit-o pe mama țipînd, și deodată, din camera unde se afla, mi-a ajuns la ureche un scîncet de copil. Doi ani mai tîrziu s-a născut Ștefan. Aveam opt ani și eram în clasa a doua. Nu mai puteam crede în povestea cu barza care n-avea altă treabă decît să le aducă țăranilor prețiosul ei cadou strecurîndu-se în casele lor prin hornul sobei. Au venit în schimb ursitoarele. Au adus o măsuță cu trei picioare, au pus pe ea nu mai țin minte ce și cînd totul a fost gata, mama, deși lehuză în pat, slăbită mult și obosită, și-a adus aminte de mine : „Puneți cărțile lui Petre pe masă. Să iasă deștept ca el.“ Simțeam cum îmi bate inima în piept. Mai aveam un frate și colaboram și eu direct la făurirea destinului său. Toți erau gravi și solemni la acest ceremonial jumătate laic, jumătate religios. Moașa empirică, despre care se spunea că nu dă greș niciodată cu foarfeca ei, se învîrtea de colo-colo, plină de sine, poruncea, dirija ursitoarele, prescria verbal tot felul de rețete pentru lehuză și noul-născut.

Ștefan a ajuns profesor universitar. Nu știu în ce măsură l-au ajutat ursitoarele și cît de greu au atîrnat la cîntar cărțile mele. Însă faptul că Marin, la nașterea lui în 1903, cînd eu aveam doar un an și ceva, n-a putut beneficia de cărțile mele pe masa ursitoarelor, dar a ajuns și el profesor universitar, mă face să cred că sub acest raport nu i-am fost de nici un folos lui Ștefan.

Tata se bucura și el de fiecare dată cînd i se năștea un copil. Privea ceremonialul din ziua nașterii cu îngăduință, cu zîmbete și fără să vrea îi scăpa din gură zicala : „Fiecare cu norocul lui“. Credea în noroc, nu înțelegea să-l lase de izbelițe. Rămînea credincios simțului său realist. O lăsa pe mama acasă cu moașa, cu ursitoarele, iar el pleca la Craiova, unde depunea la Casa de Economii o sumă de bani pe numele nouluinăscut.

Mă gîndesc dacă nu cumva mama avea totuși dreptate pe jumătate. În fața necunoscutului chiar și gîndirea gravă se pleacă. Alfred de Vigny era încredințat că jumătate din viața fiecărui om o dirijează destinul, iar cealaltă jumătate caracterul său. Într-adevăr, pe cîți îi

apucă seara asigurați pe viață, pentru ca a doua zi să se trezească săraci, ba și cu viața atîrnînd de un fir de păr?

Tata, de cînd începuse să-și dea seama că Florea o să-l dea de sminteală cu învățătura, mă privea cu alți ochi. Își punea acum toată nădejdea în mine ; ba de cîte ori avea prilejul, ținea cu tot dinadinsul să mă scoată în evidență în fața altora, ca să le arate ce pot. Abia aștepta să se adune cîțiva oameni în prăvălie, că-l și auzeam : „Petre, ia ziarul și citește". Țăranii erau dornici de noutăți. Și pentru că nu știau carte, făceau apel la preot sau învățător. Cînd îi întîlneau pe uliți îi și luau la întrebări. „Părinte, ce se mai aude nou în lume?" Sau : „Domnule învățător, cum stăm cu politica ?" Prin cuvîntul „politică" ei înțelegeau tot ce se putea citi într-un ziar: despre războiul din Balcani care începuse și transatlanticul „Titanic" care se scufundase. Astăzi nimeni nu se mai miră cînd se prăbușește un avion sau se scufundă un vapor, nici cînd se iscă un război în vreun colț oarecare al pămîntului, unde mor mii de oameni și ard în flăcări sate și orașe. Au devenit lucruri curente și banale, de care nu merită să te ocupi. În 1912, oamenii reacționau însă altfel. „Titanicul" ținu afișul ziarelor luni de zile. I se făcu și un cîntec. Atîța mințile oamenilor. Faptelor reale li se alăturau altele inventate de ei, după cum îi tăia capul. Și legenda le alimenta curiozitatea, le alunga urîtul și plictiseala. Le înlocuia neștiința lor de carte și le hrănea spiritul.

Într-o zi, un alt eveniment ieșit din comun răscoli țara de la un capăt la altul. Aurel Vlaicu trecu Carpații cu avionul. Aparatul se prăbuși lîngă Cîmpina și pilotul pieri în flăcări. Tragicul accident zgudui conștiința românilor. Numele eroului era pe buzele tuturor. Legenda Titanicului pălise. Curînd Aurel Vlaicu deveni un mit și simbolul României întregite. Nimeni nu putea ști cînd va veni clipa măreață. Toți o presimțeau însă și o așteptau cu înfrigurare. Tata nu plecase încă în război ; nu mă slăbea o clipă : „Ia ziarul Petre, și citește". Prăvălia lui devenise un fel de „cămin cultural" ad-hoc. Își răsucea mustața, mîndru că numai la el în prăvălie se pot auzi cîte și mai cîte. Eu aveam grijă să aduc „Universul" de la primărie și să citesc. Era misiunea mea. Citeam și

iar citeam. Țăranii aveau obiceiul ba să tacă, fiecare închizîndu-se în sine și gîndindu-se, posomorît, la ale lui, ba aprinzîndu-se brusc din te miri ce și începînd să vorbească toți odată. Cînd mă așterneam însă pe treabă, de cum deschideam ziarul, toți amuțeau. Devenisem al treilea personaj important în Rudari, după preot și învățător.

Într-o zi, tata cumpără de la Craiova un „petromax", lampă de iluminat cu sită incandescentă, care funcționa cu petrol lampant. A înfipt în curte un stîlp înalt și petromaxul a fost agățat în vîrful lui. Noaptea lumina toată curtea. Lumina era atît de puternică, încît eu puteam citi cu ușurință ziarul la bătaia ei. Așa ceva nu mai văzuseră rudărenii în satul lor. Ceea ce constituia mîndria tatei era faptul că petromaxul lui nu lumina numai curtea. Se putea vedea de la Băilești cale de zece-cincisprezece kilometri. Strălucea solitar în bezna care învăluia cîmpia. Curînd, țăranii se obișnuiseră cu el, le devenise familiar. Cînd vedeau de departe acel punct luminos și singuratec licărind ca o stea, își ziceau între ei : „Uite petromaxul lui Stancă" — așa i se spunea tatei la Rudari. Cred că tata știind acest lucru nu-și putea ascunde un zîmbet de satisfacție.

În altă zi, tata s-a întors de la Craiova cu un gramofon. Parcă văd pîlnia uriașă și aud vocea stridentă care ieșea din ea răspîndindu-se în văzduh. O placă mi-o amintesc și astăzi : „Hai leliță-n deal la vie". Țăranii ascultau uimiți, femeile mai ales, și cîte una mai bătrînă se închina chiar și ofta : „A ieșit dracul pe pămînt" ! Să nu uităm că apariția gramofonului la Rudari coincide cu epoca futuriștilor și cubiștilor iconoclaști ale căror opere stîrneau mirare și chiar indignarea multora, socotite fiind întrupări ale diavolului. Și nu mă refer numai la cîte o bătrînă simplă și cucernică care își holba ochii la ele, ci la reacția unor oameni mult mai serioși, pe deplin explicabilă.

Reacția mamei față de tehnica industrială a fost și mai amuzantă. Tata îi cumpără de la Craiova o mașină de spălat rufe, în scopul de a-i ușura munca. Îi dădu explicații privind funcționarea ei, îi mai explică o dată și

încă o dată, dar rezultatul nu fu deloc cel pe care îl aștepta el. Nu după mult timp își văzu mașina de spălat rufe transformată în cuibar pentru găini. Dar tata nu dezarmă. În fața spiritului conservator al mamei, își cumpără safeu, bicicletă și trăsură. Trăsura n-o folosea decît în împrejurări deosebite, la zile mari.

Părinții mei nu mai erau chiar atît de tineri. Continuau însă să muncească în același ritm. Și tot mai mult erau preocupați de soarta copiilor ; acum eram șapte la număr. Se apropia sorocul cînd trebuia să plec la Craiova. După mine, urma să vină Marin. Mama nu concepea să rămînem în Rudari, trebuia să mergem la Craiova și de la Craiova la București, în orice caz, undeva cît mai departe, la școli înalte. Evenimentele, veștile pe care i le citeam în ziare o nelinișteau și nu fără motiv. Într-o zi tata plecă la război. Deși nu era o surpriză — războiul Balcanic începuse cu un an în urmă — fu totuși ca apariția bruscă a unei stafii în casa noastră. Tata se despărți greu de familia lui și de gospodărie. Mama trebuie să se fi simțit și mai rău, știind ce o așteaptă ; ea urmînd să ducă pe umeri, în lipsa lui, tot greul.

Totuși, din Bulgaria, tata nu ne scria scrisori triste, lipsite de încredere și de cuvinte încurajatoare. Era sănătos și spera că și familia îi era sănătoasă. Mama, la rîndu-i, cu spiritul ei dispus să accepte și să înfrunte orice, suportă în liniște plecarea tatei și nu se lăsă copleșită de griji. În aceste împrejurări, ea făcu față tuturor obligațiilor care îi reveneau în legătură cu conducerea gospodăriei. Prezentul cu evenimentele lui descurajatoare, viitorul încă și mai nesigur și întunecat îi făceau pe oameni să trăiască sentimentul unui provizorat paralizant. Dar mama își încordă voința și realiză chiar mai mult decît și-ar fi putut închipui tata că ar fi în stare să realizeze în lipsa lui : termină casa pe care el o lăsase începută. Voia să-i facă surpriză la întoarcere.

Cînd tata s-a întors din război ne-a făcut și el o surpriză. Înainte de a sosi acasă expedie o telegramă : „Trimiteți trăsura la gară". „De ce trăsura și nu căruța ?" se întreba mama mirată. Foarte simplu. Tata nu mai era acum un sergent oarecare. Fusese avansat pe front, pentru acte de „bravură", la gradul de plutonier. Purta sa-

bie la șold și călca țanțoș. Cînd era întrebat cum a dus-o în război, de fiecare dată răspundea scurt : „Bine. A fost doar o plimbare prin vecini. Nu tot așa o să ne plimbăm mîine.“ Tata nu se înșela. Războiul Balcanic nu era decît o repetiție, un simplu exercițiu de antrenament în vederea primului război mondial, care bătea la ușă.

Bucuria revederii fu mare. Urmă un chef zdravăn cu țuică fiartă și pîine coaptă în țest. Pe tata îl încălzi țuica, deveni melancolic și în cele din urmă îl năpădiră amintirile. A dus în spate greutăți, a mărșăluit la fel ca oricare altul de vîrsta lui, ba s-a descurcat uneori chiar mai bine decît unul tînăr. Era mulțumit de felul cum dăduse la spate războiul. Doar holera îi trezea amintiri neplăcute. Molima era necruțătoare. Nu puteai s-o birui : mai rea decît dușmanul însuși. Bineînțeles că tata se obișnuise pînă la urmă și cu acest neajuns. În sat începuse vaccinarea antiholerică de către echipe organizate de profesorul Ion Cantacuzino, administrată întregii populații.

Cînd Florea părăsi Cetatea Banilor spre a se întoarce la Rudari pentru totdeauna, tata căzu în grea descurajare. Nu mai voia să audă de liceu, de Craiova. Și tocmai acum, cînd îmi venise mie rîndul să plec. Ofta, se perpelea noaptea în pat, nu putea dormi. Dar mama nu-l slăbea o clipă. Îl bătea la cap : n-avea nici ea somn și căuta tot felul de argumente spre a-l convinge să renunțe la hotărîrea lui de a mă opri acasă. Nopți întregi au discutat amîndoi în acea vară a anului 1914, despre viitorul meu. Din camera vecină o auzeam pe mama cum se ruga de tata. „Lasă-l pe Petre să învețe carte. Te rog eu. Încearcă. Ai să vezi că n-o să te facă de rușine.“ Vorbele mamei îmi mergeau la inimă. Stam ca pe jar : așteptam cu înfrigurare verdictul. Dar tata continua să se pună de-a curmezișul, nu ceda. Și verdictul întîrzia. Soarta mea atîrna de tata, din clipa cînd trebuia să rostească un „nu“ definitiv, sau un „da“ care avea să-mi deschidă calea pe care voiam s-o apuc. O clipă, atît îi trebuie unui om ca soarta lui să ia un alt curs.

Ce se petrecea în lume în acest timp, cînd destinul meu era în joc ? Încotro apuca omenirea și ce o aș-

tepta? Nimeni nu putea bănui. Aceeași dispută între „da" și „nu" continua în lume pentru viitorul popoarelor, cum continua și la Rudari, în casa părinților mei, pentru viitorul meu. Evenimente îngrijorătoare aveau loc în Europa. Istoria se grăbea : nu mai era timp de dispute, nici de combinații diplomatice. Ceea ce trebuia făcut ca să se ajungă aici se făcuse. Nimic nu mai putea opri precipitarea vertiginoasă, irezistibilă a evenimentelor. În august 1914, izbucni primul război mondial.

La Rudari însă nu cădeau bombe, și oamenii își vedeau mai departe de treburi. Disputa din casa părinților mei luă și ea sfîrșit, ca orice dispută. Într-o zi, tata îi spuse mamei cu voce înceată și fără tragere de inimă, avînd aerul că se lăsase pe jumătate convins : „Știu eu? hai să mai fac o încercare", apoi adăugă : „Ești gata?" Mama era de mult gata. Îmi făcuse pînă și haine noi, țesute în casă de mîna ei.

Ce-am simțit în aceste clipe e ușor de ghicit. Apoi, m-a cuprins o spaimă teribilă. E un sentiment pe care îl încerci în toiul celei mai mari fericiri. Ți-e frică să nu pierzi fericirea, să nu te smulgă de la sînul ei cine știe ce întîmplare venită pe neașteptate.

Nici în ziua cînd omul din curte pusese fînul în căruță și se pregătea să înhame caii nu-mi venea să cred că o să plec din Rudari. Mi se părea că se mișcă prea încet, că timpul s-a oprit în loc și clipa cînd o să ies pe poartă n-o să mai sosească niciodată. În fața ochilor mi se năzăreau tot felul de ciudățenii și vorbele tatălui meu mă speriau și mai tare. Cînd deschidea gura mă așteptam să spună : „Știi ceva? M-am răzgîndit. Rămîi la Rudari." Cînd să plecăm, tata mă cheamă la el în cameră. Crezui că totul s-a sfîrșit ; nu îndrăzneam să intru, atît de mult mă stăpînea frica că o să aud din gura lui aceste cuvinte. Căruța era gata, mă aștepta. Mama așezase peste fîn puținele mele bagaje și alimentele pentru gazdă. Țin minte și astăzi cuvintele lui : „A venit vremea să pleci în lume. De azi încolo vei fi singur. N-o să mai fiu lîngă tine nici eu, nici maică-ta. Cum o să știi să te descurci, așa o să ajungi în viață : un om de ispravă sau un om de nimic. Ești băiat deștept, am încredere în tine, dar ai un mare cusur : te încrezi prea mult

în oameni. La vîrsta ta, poate e firesc să fii așa. Dar ține minte pentru mai tîrziu ce-ți spun acum."

Tata nu avea întotdeauna păreri bune despre oameni. Aceste păreri se datorau experienței lui de viață. Muncise cu încrîncenare ; urcase încet, pas cu pas, dar sigur. Vorba lui nu era cu „înfloriturí", cu „poate" sau „să vedem" ; la fel îi erau și acțiunile : visa cu ochii deschiși, și visele lui deveneau fapte, pentru că le aplica unde trebuia și cînd trebuia, pentru că ridicase în jurul lui un zid care nu era al egoismului, îl ferea doar de speranțe deșarte, de imprudențe care se puteau întoarce împotriva lui într-o zi.

Am înțeles mai tîrziu, nu la Rudari, că viața nu-i deloc un rai. Vii pe lume ca să lupți. Viața înseamnă confruntare. Confruntare de idei și interese. I-am iubit pe oameni atît cît își poate iubi un om semenii, fără să uit că am și eu idei și interese de apărat. Am căutat totdeauna însă ca ideile și interesele mele să nu-i lezeze pe alții. Am avut parte, ca fiecare om, de dezamăgiri, de copite care m-au lovit tocmai cînd nu mă așteptam, de invidia altora, a trebuit să lupt cu impostura, n-am fost scutit nici de răutatea oamenilor, care m-a impresionat nu o dată, nu m-a ocolit mediocritatea, nici ignoranța.

Mult timp nu mi-am adus aminte de sfatul tatălui meu. Mi l-am amintit întotdeauna prea tîrziu, cînd lovitura nu mai putea fi evitată și l-am uitat întotdeauna prea repede, imediat ce izbuteam să ies din nou la suprafață.

II

COPILUL DIN RUDARI A PLECAT ÎN LUME

„Nu știu de ce am fost tîrît în vîrtejul vieții, dar întrucît mă văd aici, trebuie să rămîn : trestia care crește în mlaștina unde a fost plantată."

Alfred de Vigny

Aici se încheie copilăria mea, chiar dacă nu totdeauna senină, în orice caz plină de poezie prin naivitatea și inocența ei, prin miraculoasa lume populată din belșug cu fantasme create de imaginația nesecată cu care sînt înzestrați copiii, perioada care precede intrarea în labirintul vieții. Ea a constituit piatra de temelie pe care s-a clădit ceea ce aveam să devin mai tîrziu : omul care sînt. Cuvintele rostite de tata la plecarea mea din Rudari au rămas fără ecou. Dar chiar dacă aș fi descoperit atunci adevărul crud care se ascundea în spatele lor, cred că tot n-aș fi devenit un sceptic și un mizantrop. Nu putem fi decît ceea ce vrem să devenim. Și nu putem deveni ceea ce vrem decît în strînsă corelație cu fondul nostru nativ, cu ceea ce venim pe lume. Am moștenit de la mama bunătatea și acea căldură și duioșie lirică ce estompează asperitățile vieții și o fac mai blîndă, deci suportabilă. Și tatălui meu îi datorez mult, tocmai contrariul : o rigiditate nu totdeauna dorită, dar mereu impusă de împrejurări, încît ceea ce mi-a rămas mie de făcut a fost doar să înțeleg necesitatea concilierii unor sentimente opuse ca să nu cad cumva într-o extremă sau alta. De aici părerile contradictorii ale celor din jurul meu. Unii mă găsesc agreabil, alții dimpotrivă, nesuferit. Cred că au dreptate și unii și alții. Și mai cred că nu i-am dezamăgit nici pe unii nici pe alții, pe aceștia din urmă mai ales. Viața e cel mai bun pedagog, deși

uneori lecțiile ei se plătesc scump, dar folosul lor stă în faptul că te ajută să te cunoști pe tine însuți mai întîi și, în al doilea rînd, să-i cunoști pe cei care se țin ferecați în eul lor și nu-și dau arama pe față decît atunci cînd socotesc ei că a sosit momentul să facă din tine ținta atacurilor lor. De aceea, toate clipele fericite — am avut parte și de asemenea clipe — le privesc ca pe singurele clipe autentice, clipele firești ale existenței din care îmi țes haina de sărbătoare și pe care îmi place s-o îmbrac cît mai des pentru a putea să elogiez viața, nu s-o ponegresc. Trebuie să mă întorc din nou la mama : n-am auzit-o niciodată blestemîndu-și viața. Nici atunci cînd avea poate toate motivele s-o facă. Cînd izbucnise războiul, cînd tata căzuse prizonier și țara era ocupată, cînd afacerile casei fuseseră date peste cap din cauza evenimentelor, cînd ea singură trebuia să întrețină trei copii la școlile din Craiova, în timp ce mai avea alți patru acasă, cînd în asemenea împrejurări, știe oricine, numai plăcută nu poate fi viața. Existau oare forțe ancestrale care acționau în ființa părinților mei ? Pe noi, oamenii moderni, ne copleșește obsesia confortului.

Strămoșii mei se pierd în negura vremii. Cei din partea tatii au fost oieri. Din istoricul familiei noastre întocmit de fratele meu Marin pe baza documentelor aflate în arhiva primăriei din Rudari, cît și pe cale orală, reiese că leagănul ei este comuna Mosna, județul Dolj. Aici a poposit într-o zi un păstor cu turma sa. Venea de departe, din Banat ; mai precis dintr-un sat din jurul Oraviței, după mărturisirile tatălui meu. Căuta un loc de pășunat cît mai bun pentru oile sale, și l-a găsit la Mosna, unde probabil s-a îndrăgostit de vreo fată și a rămas. Urmașii săi s-au împrăștiat apoi în satele din jur, au devenit agricultori. Altfel cum s-ar putea explica prezența pînă astăzi a Vănceștilor în comunele Risipiți, Căciulați, Rast, Măcești de Jos și de Sus ? Unul din ei a nimerit în Rudari.

Despre înaintașii mei nu prea știu multe lucruri, decît că s-au ocupat de agricultură ; și cum treburile nu mergeau tocmai bine și nici îndemnul pentru învățătură nu le prea da ghes, au rămas legați de pămînt mai departe : nici prin gînd nu le-a trecut că ar putea părăsi

satul în care s-au născut, de dragul orașului. Unul dintre ei, mi s-a spus, a fost ucis în 1907 ca pârtaș la Răscoală ; despre un altul am aflat de la mama că era cititor în stele : a prezis răscoala. Compunea versuri și recita poezii de-ale lui și de-ale altora. Era un rapsod popular. Doar imaginea bunicului care mă ospăta mi-a rămas neștearsă. Era înalt, bine legat și purta mustață răsucită. Avea casă cu două camere și cerdac și era stimat de cei din Rudari. Mai avea un grajd, o magazie și pătul pentru porumb. Prin 1905, și-a schimbat ocupația, cînd tata i-a dat pe mînă cîrciuma cu băuturi spirtoase și mărunțișuri.

Iată-mă deci plecat la oraș, cu atîția strămoși în urma mea care nu s-au clintit din Rudari. Despre specificul oltenesc s-a vorbit destul. I s-au atribuit olteanului cîteva însușiri care fac din el un tip aparte, în raport cu conaționalii săi aparținînd altor provincii ale țării : spirit neconformist, spirit practic mai ales în comerț și chiar geniu politic. Propovăduitorii „oltenismului“ își ilustrau tezele cu exemple care nu puteau fi combătute : haiducii, Arghezi și Brâncuși (primul revoluționase poezia națională, al doilea sculptura mondială), cobiliții întreprinzători, care deveneau în scurt timp negustori de vază, Mihai Viteazul și Tudor Vladimirescu. E drept că în perioada dintre cele două războaie mondiale geniul politic oltenesc secătuise. Era invocat numele lui Gheorghe Tătărăscu, dar fără vlagă, cu jumătate de gură. În ciuda acestei eclipse, oltenii au continuat totuși să se fălească cu ceea ce constituia individualitatea și cartea lor de vizită. Lui Petre Pandrea, de pildă, îi plăcea să spună : „Mai întîi sînt oltean și apoi român“. Era desigur o glumă. Dar chiar și la o simplă glumă am putea adăuga : trebuie s-o luăm în serios de vreme ce ea exprimă varietatea peisajului spiritual al națiunii noastre. Trebuie să ne placă acest lucru și să ne bucure.

Moștenind deci atîtea calități pe care exegeții sufletului oltenesc i le atribuia oricărui pui de român care avusese norocul să se nască într-o provincie atît de glorioasă, avînd în vedere că nu era la mijloc numai îndemnul acelei femei simple care nu pregeta să stăruie în ideea de a-și vedea copiii trimiși la învățătură, deși

instinctul ei matern o sfătuia poate să-i țină cît mai aproape de ea, visul meu imposibil de exprimat aici prin cuvinte ar putea ispiti cititorul să tragă concluzia pripită că orașul atît de rîvnit de mine m-a primit la sînul său cu dragă inimă și că mie nu mi-a rămas decît să mă bucur de intrarea mea triumfală pe porțile lui larg deschise. N-a fost deloc așa. La Rudari eram cineva ; aici eram un anonim, o furnică într-un mușuroi. La Rudari citeam „Universul" pe prispa casei și țăranii ascultau cu gura căscată. Prin mine auzeau vești despre „Titanic" ; aici pe cine puteam uimi cu deșteptăciunea mea ? La Rudari visasem să ajung „om mare". Și iată-mă acum atît de mic și neînsemnat ! Totul era raportat, prin antiteză, la Rudari și mă uimea : oameni, case, copaci, străzi — pînă și timpul și spațiul. În primul rînd m-a izbit un lucru : de ce nu-și dădeau bună ziua oamenii cînd se întîlneau unii cu alții pe stradă ? Îți făcea impresia că s-au adunat laolaltă datorită unei simple întîmplări pe care n-o prevăzuseră. La Rudari numai cei certați între ei aveau un asemenea comportament. Ciudată mi s-a părut și graba lor. Îi teroriza pesemne timpul. Se uitau mereu la ceas și fiecare grăbea pasul, voiau să ajungă cît mai repede — unde ? Nimeni nu știa. La Rudari nu văzusem asemenea oameni grăbiți ; se uitau la soare, nu la ceas. Și timpul se scurgea lent, ca și pașii lor, cum lent urca și cobora soarele pe cer ; nu clipele aveau importanță pentru ei, ci zilele, lunile și anotimpurile. Tot felul de ciudățenii. Deși oamenii erau aici atît de grăbiți, totuși unii din ei chiar și în zilele de lucru simțeau nevoia să se odihnească — ceea ce la Rudari nu se întîmpla decît duminica și în celelalte sărbători religioase de peste an : intrau prin cîrciumi unde beau și pălăvrăgeau, îi vedeai plimbîndu-se prin parcuri fără rost, sau stăteau pe bănci și priveau pasivi și fără țintă. Și spațiul era altfel, mult mai vast, dar te sufoca. Deși te întîmpinau la fiecare pas, totuși acolo unde înghesuiala era mai mare, tocmai acolo oamenii îți erau mai necunoscuți și te simțeai mai străin printre ei. Am trăit zile grele. La Rudari, de cum ieșeai pe poartă întîlneai în cale vecini, rude sau prieteni. Erau legați între ei prin bucurii comune, prin suferința lor

comună. Participai la bucuria și durerea altora, alții participau la bucuria și durerea ta. Un eveniment oricît de neînsemnat devenea pentru mica comunitate obiect de discuții pasionate ; luai act imediat de el și te preocupa ca și cum tu însuți ai fi fost în cauză. Ochii oamenilor erau ațintiți asupra ta. Nu era cu putință să te sustragi privirii lor. Îți cîntăreau faptele, eșecul în viață, ca și reușita, n-aveai cum să te ascunzi : nu scăpai de bîrfa lor, de sarcasmul și ironia lor, încît nu-ți prea convenea să le dai asemenea prilejuri. Dar știai că poți avea parte și de laude, și dacă le doreai trebuia să-ți dai osteneala ca să le obții. Auzeai cine își făcea casă, cine și-a bătut nevasta, cine s-a îmbătat ; nici moartea sau nașterea cuiva nu-ți erau străine. Pe cînd aici ? Frenezia și tumultul vieții citadine mă oboseau. Casele mi se păreau triste, monotone, străzile întortocheate și absurde. Cînd cădea noaptea și se aprindeau miile de becuri trebuia să mă gîndesc neapărat la Rudari : îmi aminteam de petromaxul tatălui meu și ochii mi se umezeau. Obișnuit să fiu oarecum pe picior de egalitate pînă și cu cei mari prin felul de a trăi, să nu cunosc o plăcere care să-mi fie refuzată, să stau la o masă unde să mă simt bine, să am pe cineva căruia să-mi exprim bucuriile și să-i mărturisesc necazurile, e lesne de înțeles că nu m-am simțit în largul meu, într-o lume ostilă prin indiferența ei, unde nu întîlneam pe nimeni de care să mă simt legat sufletește ; unde nu îndrăzneam să deschid gura fără să-mi fie frică că aș putea spune o prostie ; unde pînă și mîncatul cu furculița îmi crea complexe și mă înfuria ; unde hainele mele țărănești nu se puteau nici pe departe compara cu cele de la oraș, cusute din stofă fină după ultimul jurnal ; unde vedeam în toate numai prilejuri de constrîngeri pentru mine și renunțări — și atunci, fără să vreau, n-aveam cum să nu-mi aduc aminte de mama atît de bună cu mine, de tata, de bunicul care era atît de generos — și sufeream cu adevărat. Îmi aduceam aminte de frații și surorile de-acasă și pînă și de rîsul și vorbele lui Florea, „ehei, ai să vezi ce o să pățești", pe care mi le spusese la plecare, probabil ca să mă „încurajeze" și „să-mi dea o mînă de ajutor".

Știu că „dezrădăcinarea“ a constituit un subiect frecvent pentru literatura noastră : toate literaturile lumii s-au ocupat de el, pentru că toate popoarele străbătuseră sau aveau să străbată epoca istorică pe care o străbăteam noi. Fenomenul este cunoscut deci, s-a scris mult și se mai scrie încă în privința aceasta. Vreau totuși să amintesc în treacăt cîte ceva, ca unul care am trăit și eu „drama dezrădăcinării“. Drumul de la țară la oraș nu era o autostradă, nici viața de aici un Eldorado, așa cum și-l închipuiau poate mulți copii de țărani. Erau două lumi cu totul deosebite, izolate printr-un zid înalt, adesea greu de escaladat. Îl escaladai cum-necum, cu bruma de sprijin pe care ți-o dădeau părinții ; alții săreau peste el pe cont propriu, singuri-singurei, și mulți din aceștia au devenit ulterior personalități strălucite în diferite ramuri de activitate, onorîndu-și țara și în primul rînd pe ei înșiși, ba de multe ori numele lor au trecut și dincolo de hotarele țării, bucurîndu-se de faimă. De fapt aici am vrut să ajung. Literatura „dezrădăcinaților“ se scria după șablon ; mai toate romanele cu dezrădăcinați, cu mici excepții, semănau leit între ele. Eroii, ori se declarau învinși și se întorceau de unde au venit — cînd nu voiau să ia calea întoarsă era și mai rău de ei, rămîneau pe loc, la periferia societății, dezorientați și nefericiți — ori își însușeau viciile societății. Din această dilemă nu se putea ieși. Rețeta era facilă. Cînd se trecea la analiza ei, concluziile erau și mai puerile. A arunca întreaga vină în spinarea societății înseamnă să te dai de două ori după deget. Există societatea, dar exiști și tu. Dar asta înseamnă să faci din literatură o culegere sistematică de reguli morale, ceea ce e inadmisibil și totodată absurd. Nu-ți rămîne deci altceva de făcut decît să citești romane cu două categorii de „dezrădăcinați“ și să-i deplîngi pe unii, iar pe ceilalți să-i dezaprobi, dacă nu ești de acord cu ei. Doi țărani — și mai sînt și alții — au ajuns celebri : Georges Duroy și Julien Sorel. Dar asta se datorește celor doi scriitori celebri, Maupassant și Stendhal, care i-au creat. Nu pot să nu evoc aici numele unui oltean. Nu pentru că este oltean, ci pentru că Brâncuși a fost omul cel mai puțin adaptabil din lume. A trăit multă vreme la Paris — în Parisul fremătînd de lux și de moder-

nism — dar a rămas același țăran „necioplit" din Gorj. Își făcea mămăligă în ceaun pe pirostrie și nu mînca pe o masă oarecare, ci pe o piatră de moară. În timpul acesta a făcut un lucru extraordinar. A prins din zbor Pasărea măiastră despre care aminteau oierii altădată în basmele lor, a împodobit-o de sărbătoare și i-a dat din nou drumul să zboare în lume. Cînd scriu aceste rînduri am în față autobiografia lui E. Verner Mc Colum „Din băiat de fermă, om de știință". Dar să revin la autobiografia mea. Satul mă chema la el, mă îmbia tot ce lăsasem acolo. Îmi apărea însă chipul mamei. O știam departe și totuși o simțeam atît de aproape de mine. Zîmbea de bucuria plecării mele. Știam că mă adusese pe lume și că-i datoram recunoștință. Dar n-o iubeam nici din datorie, nici dintr-o simplă conveniență. Mă născusem ca s-o iubesc și s-o fac fericită. Nefericit sau nu, o purtam în inima mea, înțelegînd că pentru mine nu poate fi o adevărată fericire în viața mea atîta timp cît fericirea mea nu era și fericirea ei. Nu, drumul pe care apucasem era un drum fără întoarcere. Nu știam cum va arăta acest drum. Acum știu. Știu că a trebuit să alunec, să cad în rîpă, să mă ridic și să mă cațăr. Și chiar cînd mă agățam de cioturi, de un fir de pai ca să ies din nou la drum, chipul mamei, încrezătoare în puterile mele, mă urmărea cu zîmbetul ei duios și blînd, deși plecase de mult din lumea aceasta.

Trebuia să mă despart de copilăria mea : o lăsam în urmă, știam cum a fost, iar în fața mea se afla necunoscutul. N-aveam încotro, trebuia să mă arunc în brațele lui. Nu mă lăsau nici anii.

*

Evoc aici trecutul, și încă un trecut îndepărtat. Adesea ne plîngem că uităm evenimentele trăite chiar în cursul aceleiași zile, fenomen specific vîrstei, explicat prin diminuarea capacității de fixare a memoriei, în timp ce fragmente din viața de odinioară ți se perindă retrospectiv prin fața ochilor, cu o claritate surprinzătoare. Un act de memorie reprezintă prin sine o povestire : presupune deci o operație intelectuală, specific umană, care ne permite să cucerim timpul, să readucem trecutul

în prezent cu ajutorul limbajului. Așa, amintirilor le adaugi gîndurile tale care îți vin năvalnic în minte, și, cu emoția care te copleșește ori de cîte ori încerci reconstituirea propriei tale vieți, te grăbești să le așterni pe hîrtie ca nu cumva imagini dragi, redeșteptate la viață, să se risipească în neant.

Mă văd în prima zi de liceu. Bănuiesc ce impresie îmi vor fi făcut zidurile lui înalte și solemne, cu bustul lui Ion Maiorescu așezat în fața clădirii, cu forfota de profesori și elevi, în contrast cu umila și tihnita mea școală rămasă la Rudari — umilă prin proporțiile ei, tihnită prin liniștea care învăluia satul, scutit de vacarmul citadin. Acum, această lume, cu totul nouă pentru mine, îmi stîrnea tot felul de reacții. Profesorii pe care îi vedeam trecînd pe lîngă noi, ale căror nume îmi erau necunoscute, care intrau sau ieșeau grăbiți, cuprinși și ei de febra momentului solemn (redeschiderea cursurilor) mi se păreau rigizi, distanți; această distanță o simțeam prin tot ce constituia deosebirea dintre ei și dascălii mei din Rudari: rigoarea îmbrăcămintei, privirea lor severă, unii purtau bărbi dichisite, alții cîte o bărbuță, sau chiar numai mustață, dar la fel de îngrijite; pînă și mersul lor maiestuos și sigur le dădea prestanță și demnitate, adevărați reprezentanți ai unei noi ordini care mi se părea mie ciudată și impenetrabilă. Cu timpul, în pofida acestui moment distonant, de falsă impresie, aveam să constat cu plăcere că multe din aceste personaje care mă intimidau și-mi erau chiar dezagreabile, posedau toate calitățile unui bun pedagog și în primul rînd înțelegerea și afecțiunea după care tînjeam și pe care mintea mea, probabil obsedată de dascălii de la Rudari, refuza acum să le-o atribuie.

În marea masă a elevilor, proaspăt înscriși ca și mine, se puteau distinge două categorii. Erau „orășenii" și „țăranii". Pe primii îi puteai recunoaște după voioșia și familiaritatea cu care se comportau și, desigur, după îmbrăcăminte: a noastră era mult mai modestă, o diferențiere care sărea în ochi, apoi eram mult mai stînjeniți în mișcări, și uimirea și curiozitatea noastră cu care priveam în jur — unii păreau chiar speriați — se putea citi lesne pe fețe și în ochii noștri. În acel an, fiii de plugari

înscriși la liceul din Craiova reprezentau un procent superior față de cei promovați din alte medii sociale luate fiecare în parte. Cred că indicii erau de 25—30%. Totuși — ba tocmai datorită acestui fapt — diferențele se resimțeau, mai ales din punct de vedere psihologic. Noroc de Spiru Haret, unul din marii pedagogi ai timpului și matematician strălucit, cu idei înnoitoare în problemele învățămîntului. Spiru Haret introdusese încă de la începutul secolului uniforma în școlile secundare, încît o oarecare nivelare se putea realiza măcar în exterior.

Vreau să mă opresc o clipă aici, după care voi relua firul povestirii. Oamenii au simțit nevoia încă de la primele înjghebări ale traiului lor în comun, cînd au prins viață cele dintîi forme organizatorice cu caracter social, să desemneze o anumită îndeletnicire printr-o ținută vestimentară specifică. Uniforma impune un anumit stil de viață. E totodată un simbol : al unei înțelepciuni, al justiției, al vitejiei și patriotismului. Odată îmbrăcată îți revin mari responsabilități față de ceea ce reprezintă ea, de valorile morale și civice cărora trebuie să te dedici. Trebuie s-o onorezi cu orice preț, uneori chiar cu prețul vieții. Așa că nu-i nevoie să demonstrez ce importanță are uniforma în școli. Destul să amintesc că la noi, după primul război mondial, cei în drept au găsit cu cale să-i scutească pe elevi de această povară și într-adevăr așa s-a și întîmplat. Au scos-o din școli. Era socotită probabil un balast aparținînd unei tradiții greoaie, vetuste, în dezacord cu epoca asaltată din toate părțile de noutăți ispititoare. Era epoca foxtrot-ului, a charleston-ului, a jazz-ului care cereau efort și libertate în mișcări, nu mai mergea să dansezi „ca pe timpul bunicilor". Dar curînd pedagogii noștri constatară cu regret că măsura lor — excomunicarea uniformei școlare — nu fusese numai pripită și inoportună, ci de-a dreptul dăunătoare bunului mers al disciplinei școlare, încît au reintrodus-o în școli, ca excelent mijloc pedagogic, folositor atît pentru ei, cît și pentru discipoli. Știu, orice uniformă prețuiește cît prețuiește omul, dar lucrurile trebuie să se petreacă și invers. În cazul nostru, cînd conștiința încetează să mai funcționeze, cel puțin ele,

haina și numărul matricol stau de veghe și-ți amintesc că nu poți face orice fără să fii tras la răspundere.

O ! în ce mă privește cît de mult mi-am dorit uniforma și cu cîtă nerăbdare l-am așteptat pe tata să vină de la Rudari ca să mi-o cumpere ! Știu exact și cît a costat : optsprezece lei. Mi-amintesc și următoarea scenă. Tata a scos o bancnotă de 100 de lei, dar cînd i s-a dat restul, patru napoleoni de aur, a început să cîrtească : „Fugi de-aci jupîne ! Ce să fac cu ei ? Vrei să-mi rupă buzunarul ? Dă-mi mai bine hîrtii. Sînt mai ușor de păstrat."

Cînd am îmbrăcat-o cred că am avut senzația că mă scufund definitiv în noua mea lume. Și nici de Rudari nu mi-am adus aminte. Trăiam un vis frumos : pluteam în nori și cred că nici dacă aș fi dat peste fabuloasele comori ale lui Ali-Baba din „O mie și una de nopți", tot n-aș fi fost atît de fascinat și fericit ; nasturii de metal galben de la manta străluceau tot atît de puternic ca și napoleonii de care se lipsise tata, vipușca albă de la pantaloni, cealaltă vipușcă, tot albă, de la mînecile vestonului fără buzunare, cu guler ostășesc încheiat cu copci, erau la fel de irezistibile. Pe umăr, în partea stîngă, trebuia să-mi cos numărul matricol. Aveam un regret : nu puteam încă să-mi pun la șapcă „cursul superior", un șnur negru pe care îl purtau cei de la a cincea în sus. Aș mai fi vrut încă ceva. Să fiu în clasa a VIII-a, să nu mai fiu nevoit să mă tund nr. 1 și să pot purta șapca strengărește, puțin lăsată pe o ureche. Dar eram sigur că va veni și clipa aceasta.

Acum toți erau o apă și un pămînt. Nu ne mai simțeam excluși dintr-o comunitate care devenise totuși a noastră, nici complexele nu ne mai necăjeau și aveam toate motivele să fim mîndri și încrezători în noi : dar continuam să ne plimbăm melancolici pe sub castani, ca atunci cînd te obosesc gîndurile, mai purtam „țărănia" noastră, dacă nu în exterior, măcar în suflet.

Uniforma era obligatorie și se purta tot timpul, fără excepție, la școală, ca și în restul zilei. Existau și abateri : din partea celor speriați de spectrul nivelării claselor.

În luna octombrie același an, am ieșit cu uniforma mea la paradă. Toți purtam doliu la braț : murise regele Carol I. Dar starea de spirit printre noi nu era tocmai potrivită pentru o ceremonie funerară și iată de ce. Cînd a izbucnit războiul s-a pus și pentru noi, românii, problema dacă trebuie să mergem cu Germania sau să rămînem neutri. De nemți eram legați printr-un tratat de alianță. În consiliul de coroană care s-a ținut la Sinaia, s-a optat însă pentru neutralitate. După consiliu, regele, împovărat de ani — domnise aproape o jumătate de secol — înfrînt, obosit, și-a așezat într-un scrin toate blazoanele și relicvele care îi aminteau de imperiala sa familie de pe Rin și, cînd căzu capacul scrinului, exclamă : „Totul s-a sfîrșit !“ Apoi muri. Plecase la timp din lumea aceasta. Noi, care aveam 12 ani pe vremea aceea, nu știam nimic din toate astea și e greu de presupus că la o asemenea vîrstă poți avea opinii politice. Dar de tras cu urechea puteam trage. Îi auzeam pe cei din clasele superioare : „A vrut să ne dăm de partea Germaniei“, ba unii rosteau cuvinte mult mai grave : „trădare“ și altele. Am comentat și noi, cît și cum ne-am priceput, căci nimeni nu ne putea opri să ne dăm cu părerea, chiar dacă nu eram în cursul superior ; ne-am agitat destul în acea zi de octombrie, în liceul nostru, care purta numele regelui răposat.

Dar trebuie să spun cum am început școala ; prima zi de liceu n-a fost de bun augur, așa cum mă așteptam, încît dacă aș fi fost superstițios mi-aș fi luat tălpășița și tocmai la Rudari m-aș fi oprit ; în orice caz nu mi-a mers bine.

Mai întîi sînt dator cu o mărturisire. La Rudari nu văzusem oameni făcînd gimnastică, deci nu aveam cum să știu folosul pe care oamenii îl trag practicînd gimnastica suedeză. Am aflat mai tîrziu că gimnastica și sportul în general erau la mare preț în vechea Atenă, cu mii de ani în urmă ; că Socrate îi îndemna pe discipolii săi să facă sport, cît mai mult, că el însuși făcea sport cu scopul de a-și oțeli trupul și spiritul pentru vremuri grele, că la Atena pînă și filosofii mergeau pe front, nu primeau scutire ; că la noi un ministru, Christian Tell, dăduse

dispoziţii să se includă în planul de învăţămînt instrucţia militară, că un alt ministru, Spiru Haret, făcuse acelaşi lucru cu prilejul reformelor sale, cînd gimnastica deveni obligatorie pentru toate şcolile din ţară.

Dar la ce te poţi aştepta de la un boboc ?

Iată-mă deci la ora de gimnastică. „Maestrul" nostru de sport era Coco Dumitrescu, un bărbat cu faţa aspră şi latră, aproape urîtă, aşa cel puţin mi se părea mie. Pe deasupra mai era şi actor la Teatrul Naţional ; totuşi îşi dădea toată silinţa : ridica braţele în sus, se lăsa pe vine, revenea sus, iarăşi întindea braţele, lateral sau în faţă, bătea pas alergător pe loc şi noi toţi ne căzneam să-l imităm, adică toţi ceilalţi, afară de mine. Unde mă gîndeam nu ştiu. Cred că la Rudari şi la rudăreni. Dar oricît de mult mi-aş fi bătut eu capul, tot nu mi-aş fi putut aduce aminte să-i fi văzut vreodată făcînd gimnastică suedeză. Făceau şi ei destule mişcări : dar nu fără un scop precis. Trăgeau sapa de coadă, coasa, tăiau lemne. Cînd grîul era pe arie şi se adunau norii pe cer, să-i fi văzut atunci cum alergau de colo-colo, cum băteau pasul pe loc, cum dădeau din mîini şi cum îşi îndoiau şalele, aşa că seara nu le mai ardea de nimic, de multe ori se lipseau şi de mîncare, se trînteau în pat şi începeau numaidecît să sforăie. Eram într-o asemenea stare de nedumerire, încît am izbucnit în rîs. Maestrul nostru de sport m-a întrebat de ce rîd. Nu-mi amintesc bine dacă palma pe care mi-a tras-o a fost înainte sau după răspunsul meu.

*

Au trecut 60 de ani de atunci. De-a lungul acestor ani am străbătut România de la un capăt la altul. Am cunoscut oameni cu care am legat prietenii. Şi locuri pe care le-am îndrăgit. Am colindat apoi mări şi ţări, m-am împrietenit cu alţi oameni, de pe alte meleaguri, şi mereu m-am întors acasă cu noi amintiri. Din cînd în cînd am poposit şi la Craiova, şi de fiecare dată am fost adînc emoţionat, ca nicăieri în altă parte. Îmi simţeam sufletul copleşit de frumoase aduceri aminte, de zilele şi anii perioadei şcolare. Şi trăiam regretul de a nu mă mai putea

întoarce niciodată la vîrsta cînd mi se întîmplau toate acestea.

Nu de mult, mi-am adus aminte iarăşi de ora de gimnastică, cînd am primit de la Craiova un volum de cîteva sute de pagini intitulat *Ani de lumină*, istoria liceului „Nicolae Bălcescu". Masivul volum, bogat în date, bine scris şi frumos prezentat din punct de vedere grafic poartă semnătura actualului director al liceului. Profesorul emerit Nicolae Andrei e un vrednic urmaş al precursorilor săi, care şi-au zidit numele în acest vechi edificiu de cultură. Dragostea sinceră şi admiraţia faţă de trecut merită toată lauda. Nimic nu-ţi dă mai multă satisfacţie în viaţă ca bucuria şi mîndria de a te şti continuatorul unor oameni care şi-au făcut datoria la timpul lor slujindu-şi cu abnegaţie profesiunea şi patria. A-i prezenta generaţiilor tinere ca pe nişte spirite interesante şi stimulatoare e şi o problemă de pedagogie.

În volumul amintit au fost incluse nenumărate fotografii. Dedesubtul uneia stă scris : Actorul Coco Dumitrescu (fost pedagog al liceului). Fostul pedagog are în ochi o licărire stranie, faţa îi este uşor crispată, iar părul lui cade în plete lungi pe umeri. Cu degetul arătător ameninţă parcă nişte duhuri necurate. Dacă ai puţină fantezie poţi să-l asemeni cu una din acele vrăjitoare care îi speriau pe oameni în Evul Mediu.

Toţi sîntem într-un fel sau altul nişte actori. Toţi participăm la marele spectacol al vieţii. Şi pe vasta ei scenă fiecare ne jucăm rolul, cu mai mult sau mai puţin talent. Mă gîndesc la profesorii mei. La rolul pe care l-au interpretat ani de-a rîndul, zi de zi. Pentru mine şi pentru alţii, într-un moment decisiv al vieţii mele şi al colegilor mei.

Maximilian Schroff ne preda limba germană. Era limba lui maternă. Ne punea să cîntăm în cor cîntecul legendarei Lorelei. Cînta şi el cu noi. Dar el părea adîncit într-o dulce reverie. Simţea cu totul altceva decît simţeam noi. Trăia cîntecul. Şi gîndurile lui zburau probabil în depărtări, pe malurile Rinului, unde cîndva s-a născut această minunată legendă. Multe generaţii de şcolari au învăţat pe manualele scrise de el. Le-a pus la îndemînă şi un dicţionar. Era exigent şi sever. Nu tolera indisciplina şi

cu atît mai puțin indolența. Nu-și dezmințea originea : nici prin metoda de predare caracteristică culturii care îi modelase spiritul, nici prin ținuta vestimentară și modul de manifestare exterioară. Părea un junker de altădată rătăcit pe meleaguri străine. Ținea să-și mențină tinerețea trupului și agerimea spiritului prin variate practici sportive : scrimă, plimbări în aer liber, și era nedespărțit de bastonul lui cu mîner de argint. Adesea craiovenii îl puteau vedea călărind pe Calea Unirii, cînd schimba bastonul cu cravașa.

Un an mai tîrziu am avut un alt profesor de germană : Coriolan Maghețu. Era un om de o blîndețe rară, bun și încrezător în oameni. Uneori bunătatea și blîndețea lui îl ajutau să fie și înțelept, alteori aceste calități se transformau în erori pedagogice. În mine avea o încredere mare. M-a ascultat o dată, de două ori, de trei ori. În sfîrșit, găsi de cuviință să nu-și mai piardă timpul cu un elev atît de silitor și conștiincios, stăpîn pe materia pe care el o preda. M-a lăsat deci în pace să-mi văd singur de învățătură, iar el a continuat să se ocupe de alți elevi mai puțin conștiincioși sau cu mai multă vocație pentru limba germană. Cît privește notele mele, ele îmi veneau totdeauna ca o mană cerească, „din oficiu", deși învățam numai cîte o lecție pe trimestru.

Într-o zi (eram în clasa a VI-a la Liceul Militar), am fost anunțați că vom fi examinați de o comisie de verificare a cunoștințelor spre a se vedea cum stăm cu limba germană. A trebuit să fiu sincer și să-l previn pe profesor. Nu voiam să-l pun în fața faptului împlinit, deși nu rezolvam nimic. Nu puteam înlătura catastrofa. Dar nici nu puteam să tac. Mă gîndeam la situația mea, dar îmi era penibil pentru profesor. Îl expuneam unei decepții și eșec pedagogic pe care nu-l merita. Mi-a fost greu, dar n-am avut încotro. I-am spus așadar că nu știam decît patru lecții mari și late. Bineînțeles, a rămas nu numai surprins, ci și dezolat.

În viață nu o dată m-a scos din încurcătură inspirația de moment. Avea să mă scoată și de data aceasta. În ziua examinării mi-am păstrat sîngele rece chiar cînd a început proba de foc. Am profitat de un moment prielnic ce s-a ivit tocmai cînd mi-a venit rîndul să răspund. Co-

misia nu era atentă la noi și atunci i-am dat drumul. Cum am spus, nu știam decît patru lecții. Dar le știam foarte bine, încît puteam impresiona pe oricine, chiar și o comisie de examinare. Oamenii puși să-mi verifice cunoștințele se treziră în fața unui elev stăpîn pe materie. Nu și-au dat seama că era vorba de un alt subiect și sfîrșiră prin a se declara mulțumiți de pregătirea mea. Am fost felicitat chiar și de bunul meu profesor Maghețu, căruia, perplex, nu-i venea să-și creadă ochilor.

Ulterior a trebuit să fac mari eforturi spre a recupera rămînerea în urmă. Nu însă fără consecințe neplăcute pentru ceea ce avea să urmeze. Germana mea avea să se resimtă multă vreme pentru că cele patru lecții învățate n-au putut acoperi golul lăsat de ușurința cu care am tratat problema însușirii unei limbi străine dificile, ca limba germană.

Prin anii 1930—31, eram docent de Oftalmologie la Universitatea din Cluj. Într-o zi am fost anunțat că sînt căutat de un fost profesor al meu de la Liceul din Craiova. Era bunul meu profesor Coriolan Maghețu. Suferea de glaucom și era foarte deprimat. După ce l-am consultat, ne-am retras în biroul meu și am vorbit despre boala lui, despre problemele la ordinea zilei și bineînțeles despre trecut. Se scurseseră atîția ani, timp în care nu ne mai văzusem, cînd nu mai știam nimic unul de altul. Eu devenisem bărbat în puterea vîrstei. El îmbătrînise mult și era preocupat și nefericit de boala care îl amenința cu orbirea. I-am spus la un moment dat : „Ați fost prea bun cu mine, domnule profesor". A pus ochii în pămînt, a clătinat din cap și a oftat : „Știu". E un sentiment sfîșietor, aproape insuportabil, să vezi un om ajuns la capătul puterilor că suferă pentru că n-a știut să fie decît bun, conștient că n-a putut face în viață decît atît, că n-a putut fi altfel, că bunătatea lui i-a devenit o povară pe care trebuia totuși s-o poarte în ciuda tuturor necazurilor.

Mi-ar fi greu să explic de ce i-am amintit de bunătatea lui, care de fapt era o slăbiciune, tocmai într-o astfel de împrejurare. Poate era mai bine să tac și să cruț un om pentru că n-a știut să fie decît așa cum a fost.

Orice evocare e o luptă împotriva uitării. Și orice spectacol are un început și un sfîrșit. Cînd eroii dispar și

scena se goleşte nu rămîi decît cu imaginea lor, pe care timpul o învăluie în ceaţa din ce în ce mai densă. Şi datoria ta e să te ridici în picioare şi să te descoperi în faţa umbrelor care trec, ca în faţa unui cortegiu funerar, în semn de pietate şi recunoştinţă şi să-ţi spui : „sînt cei care au pus primele cărămizi la zidirea universului meu spiritual".

Printre ele zăresc încă o umbră care mi-e dragă, Mihail Statu, un mare „învăţat", istoric. M-a făcut să trăiesc sentimentul istoriei, ca şi dascălul din Rudari.

Nu eram contemporani cu trecutul pe care ni-l evoca Mihail Statu. Dar ştia să ne vorbească cu însufleţire despre războaiele răsunătoare şi actele de vitejie săvîrşite de marii voievozi şi de poporul nostru — şi amintirea lui mi-e scumpă. Vorbea cu mult patos de parcă declama un poem dintr-o mare epopee în timp ce privea fix într-un colţ al sălii de clasă, absorbit cu totul. Aducea trecutul în prezent şi ne transforma în martori ai unui trecut ilustru, cuceriţi de magia cuvîntului său. Nu, istoria patriei tale nu se învaţă, o trăieşti — sau nu — şi uneori acest sentiment izvorăşte brusc, nedeliberat, din sufletul fiecăruia şi al colectivităţii, ca o lavă incandescentă. Mulţi dintre profesorii noştri erau oameni superiori din punct de vedere intelectual şi moral. În convorbiri particulare sau la cursuri îţi impuneau totdeauna respect prin metoda de predare şi forţa de convingere, îţi luminau mintea şi erau adevărate modele de comportare şi prestigiu moral.

În 1906 se mai jucau pe scena teatrului nostru piese în limba franceză sub pretext că limba română nu ar fi în stare să exprime idei şi sentimente nobile şi profunde, deşi Eminescu scrisese *Luceafărul* cu un sfert de secol în urmă şi tot atunci îl tradusese pe Kant. Dar cei care strîmbau din nas cînd auzeau declamîndu-se pe scenă versuri în limba română nu erau decît snobii şi înstrăinaţii incapabili să adere la spiritualitatea unui popor care le tolera înfumurarea cu prea mare îngăduinţă. Împotriva lor s-a ridicat atunci N. Iorga, dezlănţuind o mică revoluţie culturală : s-a pus în fruntea studenţilor şi cu ei a asaltat Teatrul Naţional din Bucureşti, vîrînd

groaza în snobi, în înstrăinați și alungîndu-i pentru totdeauna de pe prima noastră scenă.

Profesorul nostru de română, Ion R. Ionescu, ne făcea apologia limbii pe care o preda. Vădea mai puțină emotivitate de pedagog, sprijinindu-se doar pe o argumentație sobră, simplă, fiindcă simple și evidente erau și argumentele pe care le folosea : structura latină a gramaticii noastre ; înrudirea limbii române cu celelalte limbi romanice, italiana, spaniola, portugheza, franceza, frumusețea ei stilistică, valorile artistice, morale și politice cuprinse în literatura noastră veche ; capacitatea limbii române de a absorbi termeni noi și cuvinte străine fără a-și modifica structura latină a gramaticii sale — și, în sfîrșit, împrejurările istorice și mediul natural în care s-a dezvoltat neamul românesc fără a-i altera ființa lui latină. Cunoștea bine opera lui Eminescu, ne vorbea despre patriotismul său cald, despre adîncimea filosofică a gîndirii sale și adesea încheia citîndu-l : „Din ghinda română a crescut un stejar viguros în acest spațiu răsăritean, noua latinitate răsăriteană, împrumutînd elemente din noul climat".

Constantin D. Fortunescu fusese el însuși elev al liceului. Acum deținea catedra de limba franceză. Edita manuale școlare și era unul dintre cei mai asidui animatori ai vieții culturale din Craiova. Era tipul profesorului clasic, în înțelesul bun al cuvîntului, unul din acei eruditi fără emfază, cărora le plăcea să fie modești, erau mulțumiți în mediul lor provincial, nu însă și inactivi : munceau cu toată pasiunea pentru a se distinge în profesiunea lor, de care erau îndrăgostiți. Mulți dintre ei, printre care se număra și Fortunescu, puteau onora oricînd o catedră universitară pentru ocuparea căreia dădeau năvală mulți veleitari, fără talent și vocație, dar pentru care intra în funcție nepotismul și se trăgeau nenumărate sfori. Cred că Fortunescu nu s-a gîndit niciodată la aceasta. Prefera să rămînă în fruntea elitei intelectuale din cetatea lui culturală. Cursurile lui ținute în cadrul Universității Populare erau ascultate cu mult interes de elevi, ca și de publicul craiovean. A fost unul dintre fondatorii Societății „Prietenii științei", desfășurînd o vie activitate alături de ceilalți profesori ; între-

ținea corespondență cu N. Iorga, Tzigara-Samurcaș, Gh. Țițeica, C. Rădulescu-Motru și Simion Mehedinți, care, adesea, veneau la Craiova și țineau conferințe în cadrul Societății ; va fonda ulterior revista de prestigiu „Arhivele Olteniei", va deveni președinte onorific al Arhivelor Statului din Craiova și vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor olteni.

Una din marile lui dorințe era de a nu avea elevi corigenți la materia pe care o preda, drept care făcea uz de toată erudiția sa și de metodele cele mai ingenioase, spre a se declara mulțumit la sfîrșitul anului școlar. Una din aceste metode consta în invitația pe care o făcea periodic elevilor silitori de a-l vizita acasă, unde ne vorbea de literatura franceză, gramatică, stil. Ne demonstra utilitatea fișelor — metodă pe care o folosesc și astăzi și pentru care îi sînt adînc recunoscător.

Nu l-am uitat nici pe profesorul meu de religie. Preotul I. Plevian avea reputația pe care o merita, de om bun la suflet, bine dispus, mai ales că lecțiile lui se nimereau întotdeauna în prima oră de după-masă, cînd găsea cu cale să lase mistica la o parte și să ne istorisească cu un aer degajat episoade din Vechiul și Noul Testament. Cu toate că liniștea din clasă lăsa de dorit și profesorul nostru se vedea silit s-o restabilească, dealtfel fără folos, bătînd întruna în catedră cu un creion, rămînea la fel de indulgent și înțelegător, cum îi era și inima, cînd trebuia să ne pună note. Era mulțumit știind că ne-am însușit una din temele lui preferate, și anume, că poporul român s-a născut creștin, n-a cunoscut altă religie în afară de aceea pe care o practicam și noi, o religie așa cum o vedea el, legată mai degrabă de om decît de cer. Dealtfel nu era primul cleric nedogmatic care trecuse pe la liceul nostru. Preotul Brănescu care predase religia la aceeași catedră, în trecut, ceruse înlocuirea potcapului cu pălăria, din motive estetice și de igienă și numai solidarizarea întregului corp didactic cu punctul său de vedere revoluționar îl salvase de la o răspopire sigură.

Liceul nu avea internat ; fusese desființat încă din 1901. Stam în gazdă și gazdele noastre nu erau întotdeauna corespunzătoare. Ori dădeai peste inconfort și lipsă totală de igienă și te umplea pînă la urmă rîia ca

pe faimosul humuleștean, ori dădeai peste ce-am dat eu, un om care îmi stîrnea dispreț și dezgust. Era muncitor, nu mai țin minte unde lucra. Avea toate violențele și capriciile unui zbir, era autoritar în primul rînd cu nevastă-sa, femeie tăcută și docilă din care făcuse o sclavă. În fiecare seară îl spăla pe picioare și-i servea mîncarea în pat. Nu văzusem asemenea lucruri la Rudari. Este drept că țăranul își mai miluia din cînd în cînd nevasta cu cîteva lovituri, conform tradiției exprimată de obicei prin aforisme populare : „Coasa dacă n-o bați în gură, nu taie". Ori : „Femeia și pe dracu l-a albit" — dar atît. Nu-i trecea prin cap s-o umilească într-atît încît să-i spele picioarele.

În anul următor, cînd a venit și Marin la Craiova, mi-am luat rămas bun de la „Nenea" și ne-am mutat amîndoi în altă parte.

Primii doi ani de școală s-au scurs în liniște. În acest timp m-am acomodat destul de bine, atît cu colegii și profesorii mei, cît și cu viața de la oraș.

Nu aveam dificultăți la învățătură. Îmi făceam singur lecțiile, fără preparator. Dealtfel, nici nu mă puteam gîndi la așa ceva. Însemna să mă las legănat de iluzii, și cum eram un copil realist, nu-mi rămînea decît să mă bizui pe mine. Îmi dau seama acum că n-a fost nici o nenorocire dacă n-am avut, ca alții, preparator. În schimb, nevoia m-a făcut să devin eu însumi preparatorul altora chiar cînd trebuia să predau lecții unuia care nu era decît cu o clasă în urma mea. Și nici în asta n-am văzut o nenorocire. Dimpotrivă, mi-a prins bine, cred, din mai multe puncte de vedere. Memoram cu ușurință textele, de multe ori cuvînt cu cuvînt. Socoteam că am avut noroc cu memoria mea, deși într-o zi mi s-a întîmplat un mic neajuns din cauza ei. Asta s-a petrecut la ora de religie. Profesorul ne dădu un subiect din manualul școlar, la teză, și eu, cu memoria mea, n-am avut nici un fel de bătaie de cap, l-am așternut numaidecît pe hîrtie și chiar mi-a stat la îndemînă să-i dau un pic de ajutor și colegului meu de bancă, pe care l-am lăsat deci să tragă cu ochiul și să-și scrie și el teza. Am predat tezele și am așteptat rezultatul, care după părerea noastră nu putea fi decît nota zece. N-am primit nota maximă pen-

tru că profesorul, izbit de asemănarea dintre cele două texte care erau identice, le-a comparat cu textul din manual și a ajuns la concluzia unui grosolan plagiat. Era un furt ce trebuia pedepsit. Dar problema era mult mai complicată. Trebuia găsit autorul principal al infracțiunii. Cu alte cuvinte, cine plagiase manualul ? Eu sau colegul meu ?

Pînă la urmă întîmplarea mi-a prins bine. M-am ales cu un sfat extrem de prețios din partea profesorului. Că memoria nu trebuie împovărată inutil. Mi-am dat seama de dreptatea observației, și de atunci am devenit mai circumspect în învățarea unui text. Mă străduiam să fiu cît mai metodic în rînduirea ideilor, să rețin ceea ce mi se părea esențial. În cele din urmă, mi-a reușit tehnica și am fost mulțumit cu rezultatele obținute.

Venind la oraș, de la țară, am reacționat așa cum am arătat. Acum însă simțeam nevoia să pătrund în tainele acestei lumi noi. Nevoia aceasta imperioasă lua două direcții. Mai întîi trebuia să observ toate manifestările ei exterioare și să mă acomodez cu ele. Trebuia deci să mă supun regulilor și cerințelor ei, să-i accept și să-mi însușesc modul ei de viață, să-i respect convenințele și chiar prejudecățile. Firește, toate acestea nu-mi erau atît de clare, ci dictate de instinctul meu de adaptare și, în această privință, aș putea cita mai multe exemple. A doua direcție era de altă natură ; avea un substrat spiritual. La Rudari nu văzusem atîtea cărți cîte aveam să văd aici : la biblioteca liceului, în casele oamenilor și ale profesorilor noștri, dar mai ales în vitrinele librăriilor. Simțeam nevoia să citesc și cu cît citeam mai mult cu atît creștea și curiozitatea mea. Iată un fapt care m-a făcut să nu mai jinduiesc atît de mult după Rudari. Acolo totul îmi era cunoscut. Aici de fiecare dată descopereai ceva nou, și în lumea cărților nu te puteai plictisi. Lectura te silea să gîndești, îți stîrnea noi sentimente, și mintea și sufletul ți se îmbogățeau.

Ajutat de memoria mea, cred că, de fapt, eu puteam acorda mai multe ore studiului extrașcolar decît majoritatea colegilor mei. Citeam în timpul liber tot felul de cărți ce-mi cădeau în mînă, niciodată după un plan dinainte stabilit. Un asemenea plan nu eram în stare să-l

făuresc și nici n-aveam nevoie de el. Setea mea de citit era prea mare ca să o pot lăsa pe seama sfaturilor altora, pe care le-aș fi acceptat doar din politețe. Dealtfel citeam și fără să mă dirijeze cineva, numai ce trebuia să citească un școlar de vîrsta mea. Micile cărțulii din „Biblioteca pentru toți" și cele din „Biblioteca Minerva", îmi deveniră deci cei mai buni prieteni. Și nici nu costau prea mult, cîțiva gologani, încît, dacă aveai tăria să înlocuiești plăcerea de a mînca o prăjitură, cu cititul unei astfel de cărțulii, dădeai fuga și cumpărai „Micul Lord", „Robinson Crusoe", „Paul și Virginia" sau „Suferințele tînărului Werther".

Nu știu cît de mult îi interesa „răspîndirea culturii în sînul maselor" pe cei care răspundeau de soarta celor două colecții amintite. Fără îndoială că existau și oameni inimoși și dezinteresați. Dar chiar dacă mulți dintre ei nu luaseră în considerare zicala „ai carte ai parte", cît îndemnul prozaic „să scoți bani și din piatră seacă", chiar dacă n-ar fi fost, zic, la mijloc, decît atît, meritul lor e considerabil, întrucît au jucat la acea epocă, fie și fără voia lor, un rol cultural ce nu poate fi tăgăduit sau trecut cu vederea. Chiar dacă traducerile de cele mai multe ori lăsau de dorit, chiar dacă adesea nu era vorba de simple compilații, scopul, cultivarea gustului pentru citit era atins, prin faptul că aceste lucrări modeste apăreau regulat și erau la îndemîna tuturor.

Ceva mai tîrziu am început să citesc romane. În perioada pubertății e greu să citești romane de dragoste fără să-ți răscolească simțurile, ceea ce mi s-a întîmplat citind *Bel Ami* de Guy de Maupassant.

Există o anumită vîrstă cînd nu te poți elibera de obsesia erotică, cînd devii melancolic și ești cuprins de o vagă nefericire, cînd simți nevoia să iubești o ființă, chiar una ireală, născocită de imaginația înfierbîntată, gata să făurească himere — și ca urmare te trezești compunînd versuri, versuri prin care visezi, contempli și adori, divagînd în voie și... ridicol. E perioada cînd tînărul își exersează pana, se crede poet, se produce liric în deplină libertate ; nopți cu lună plină, cu adieri misterioase de vînt și foșnet de frunze, cu declarații tandre,

Și pretutindeni tristețe, nostalgie și o adevărată autotortură care îți devorează ființa. Tînjești după o altă lume : a ta ți se pare ostilă și imperfectă. Și tu te afli abia în pragul ei ! Îl vei trece curînd, te vei resemna și adapta, pentru a sfîrși îndrăgostindu-te de ea.

Cîte victime n-a făcut printre noi lirica erotică eminesciană ! Fiecare se socotea în sinea lui un poet ; fiecare era măcinat de o dragoste imaginară neîmpărtășită.

Mi-am încercat și eu pana o vreme, îmboldit de generoasa muză a poeziei. Am constatat însă repede că îmi lipsea inspirația — muza nu era chiar atît de darnică cu mine — și darul metaforei și al rimelor fără de care poezia mea era sortită să se nască moartă. Am optat pentru proză. Am scris în grabă un articol și l-am intitulat *Dreptatea*, iar cînd l-am semnat, am adăugat sub numele meu : Rudari-Dolj. Mă simțeam legat de satul unde văzusem lumina zilei. Articolul a apărut într-o revistă din Craiova. Și întîmplarea a făcut ca acea revistă să fie publicată de un partid politic, cel liberal. E nevoie să mai spun cît m-am bucurat ? Mai tîrziu am căutat acest articol, dar, spre marea mea părere de rău, n-am mai dat de urma lui. Eram curios să văd ce am putut spune eu, la acea vreme, despre dreptate, cuvînt pe care l-am auzit pentru prima oară rostit de mama într-o noapte de groază. Bănuiesc însă frazeologia și impetuozitatea vîrstei. Foloseam termeni bombastici, fără îndoială ; eram în chip de procuror și făceam rechizitoriul omenirii, eram judecător și dădeam sentințe și poate și soluții. Soluții după care să poată fi împărțită cu ușurință dreptatea pe pămînt. Altfel, cum s-ar fi decis redactorul-șef al ziarului să publice articolul meu despre dreptate ? Cineva, cu un ochi critic, mult mai realist decît mine, îmi reproșa că înecam o mare idee într-un ocean de cuvinte goale. Astăzi i-aș răspunde : „Articolul era mediocru. Dar totul pornea din inimă, chiar dacă nu conținea nici o idee nouă vrednică de luat în seamă".

Tot mai mult mi se lărgea orizontul. Dobîndeam noi cunoștințe, sufletul oamenilor, viața căpătau de fiecare dată noi aspecte și descopeream mereu alte laturi inedite. Și metoda de lectură pe care mi-o alesesem singur îmi da și ea mari satisfacții. Citeam numai ce mă inte-

resa și îmi plăcea, eram liber să aleg, nu-mi impunea nimeni gusturile și preferințele sale.

Am trecut cu timpul la lucruri mai serioase : la filosofie și la discuții contradictorii pe teme înalte. Căutam adevărul, și unde îl puteai găsi dacă nu în cărțile de filosofie, unde marii înțelepți ai lumii îl dezbat subiectiv și cu aerul că ți-l pot oferi ca îndreptar de viață ? Pentru noi viața nu-și deschisese încă porțile ei largi ca să ne primească și să ne predea lecții din marea ei filosofie. Așa că deocamdată făceam apel la cărți. Ne adresam lor, sinceri și curioși. Uneori cărțile de filosofie prezentate sub forma unor sisteme savant construite răspundeau la întrebările noastre, alteori rămîneau mute, reci și indiferente prin tăcerea lor, mari taine zăvorîte, enigme care neliniștea setea noastră de adevăr și cunoaștere.

Eram un elev sociabil, nu-mi plăcea izolarea și oricînd acceptam o discuție în problemele care mă interesau. Dar nu eram o fire docilă și nu-mi plăcea să primesc ideile altuia ca pe niște adevăruri sacre, de necontestat. Dealtfel, întotdeauna am fost de părere că o discuție în contradictoriu, în limitele unui limbaj civilizat și ale unei argumentări solide, e cea mai bună cale spre adevăr. Nici astăzi nu obișnuiesc să-mi impun opinia, dar nici nu admit să mi se impună opiniile altcuiva. Cu alte cuvinte : n-am fost un dogmatic și i-am disprețuit pe dogmatici. În schimb, cînd sînt convins de dreptatea cauzei mele, reacționez violent. Înclinația o am de la tata, care se făcea foc în controversele lui cînd, în loc de altceva, celălalt i-o reteza scurt.

Îmi aduc aminte de o întîmplare. Eram elev în clasa a șaptea la Liceul Militar din Craiova și la un moment dat s-a născut — nu-mi mai amintesc cum anume — o discuție între mine și un coleg în legătură cu filosoful Kant. Am terminat repede, fără să lămurim chestiunea, întrucît punctele noastre de vedere nu coincideau. Am început să gesticulăm, să vociferăm — noroc că ne-a auzit ofițerul de serviciu, altfel ne încăieram. Acesta, considerînd că pasiunea noastră pentru Kant întrecuse măsura și scandalul declanșat venea în contradicție cu disciplina militară, ne-a trimis la carceră să ne liniștim.

Azi îmi vine să zîmbesc. Mă gîndesc însă și la partea serioasă a problemei. Oare nu așa încep toate impactele nefaste în jurul unor idei nobile și care sfîrșesc adesea în sînge ?

De multe ori m-am gîndit la vechii greci și mi-am zis : au fost oameni foarte măsurați și inteligenți, de vreme ce, avînd atîția filosofi și atîtea sisteme filosofice la îndemînă, n-au făcut din ele dogme închise si, deși destul de arțăgoși din fire, n-au devenit intoleranți.

În anii de liceu am jucat și teatru, ca amator firește, pe scena școlii primare din Rudari, Galicea Mare etc. Se obișnuia pe atunci ca elevii, fii de țărani, trimiși la învățătură mai departe, să organizeze șezători în vacanța de vară. Era un lucru bun. Părinții noștri se bucurau mult. Era o zi de neuitat pe care țăranii o comentau în tot cursul verii. În timpul spectacolului se amuzau, aplaudau, iar la sfîrșitul spectacolului, cînd să plecăm, dădeau mîna cu noi, ne erau recunoscători ; ne spuneau „bravo" și ne invitau să venim și la anul.

Jucam piese de teatru din clasicii noștri ; nu lipseau din repertoriu nici *Peneș Curcanul*, nici *Coana Chirița*. Declamam versuri patriotice, nu trebuia să lipsească nici una din anecdotele lui Theodor Speranția cu țigani sau evrei fricoși, îi desfătam din plin pe spectatori cu producțiile noastre artistice și succesul era colosal. Odată am pus în scenă *Năpasta*. Eu am jucat rolul lui Dragomir, al „nebunului". Am fost la înălțime, cred, deoarece după spectacol învățătorul Ilie Georgescu m-a felicitat. Găsea interpretarea mea corectă. Aveam stofă de actor. Am dedus asta după felul în care îmi vorbea și mă lăuda, și cred că mă și vedea în chip de actor celebru, de loc din Rudari.

Dacă aș fi fost supus unui test cu privire la aptitudinile mele din acei ani și la perspectivele ce mi se întrezăreau, pot afirma cu certitudine că l-aș fi pus în mare încurcătură pe cel mai desăvîrșit psiholog.

N-am simțit o atracție imperioasă pentru un obiect sau altul, cel puțin în primii ani de liceu. Am avut și preferințe, nu zic, dar nu în dauna celorlalte obiecte. Nici una dintre orele de curs nu-mi era indiferentă, cu excepția orei de gimnastică, pentru care continuam să

am ideile mele preconcepute. Așa se face că în clasa întîi am fost selecționat și trimis la București la concursul anual pe țară al Societății Academice „Tinerimea Română". Obiectul : religia. Nu făcusem aici un efort special și totuși am luat premiul I pe țară. Mă bucuram că-i întrecusem pe seminariști. Cei care aveau toate motivele să fie nemulțumiți erau profesorii preoți care predau religia și directorii de seminarii.

Întors la Craiova am fost sărbătorit cu fast în aula liceului. Preoții care erau de față m-au felicitat și m-au îmbrățișat, iar unul dintre ei, cu voce tare, a spus : „Iată viitorul nostru mitropolit".

Cînd m-am dus la Rudari și i-am arătat mamei Biblia, cruciulița de argint și alte cărți pe care le primisem ca premiu, au podidit-o lacrimile. Apoi a trebuit să-i povestesc și ei despre Iov, cel plin de bube și pus la încercare de Dumnezeu, căci tema concursului fusese : „Ce ne învață suferințele lui Iov". Au trecut atîția ani de atunci și îmi este cu neputință să-mi amintesc ce învățături am putut să desprind din suferințele lui Iov. Aș putea spune acum ce-am gîndit mai tîrziu în privința asta. Că singura rațiune a unui mit, a tuturor miturilor, e că ele ne dezvăluie totdeauna un adevăr uman. Pe fiecare dintre noi ne poate paște un destin crud — pustiu, singurătate, sărăcie, boală, demență ; că fiecare putem deveni un Iov, cu singura deosebire că multe din aceste suferințe vin de la oameni și nu din altă parte.

*

Am spus mai înainte că în primii doi ani de școală nu s-a întîmplat nici un eveniment mai deosebit : mici necazuri, mici bucurii, o viață de școlar ca oricare alta și din oricare epocă. Viața în general nu ieșise nici din făgașul ei statornicit. E drept că uneori se putea auzi la cîte un colț de stradă o frază ca aceasta : „Joacă ursul prin vecini". Asta însemna că oamenii nu excludeau eventualitatea unui război în care puteau fi implicați. Dar, deocamdată, războiul se ducea prin vecini. Pe Calea Unirii, mai puteai vedea plimbîndu-se fără grijă moșieri și burghezi simandicoși, femei cochete, funcționari și ofițeri în uniforme strălucitoare. Oamenii mai mureau încă

pe perna lor de acasă, de moarte bună. Tinerii mai aveau încă timp de întîlniri, de dragoste, aveau răgaz să-și facă planuri de viitor și să viseze ; bătrînii se mai puteau odihni prin parcuri unde căscau plictisiți, sau se gîndeau cu melancolie la trecut ; nimic nu le tulbura tihnita lor viață. Prin restaurante se bea, se cînta, se închina pentru pace. Copiii se jucau în vara anului 1916 ca în oricare vară. Dar ea era pe sfîrșite, se apropia redeschiderea cursurilor și, deodată, la Rudari, în noaptea de 14 august, începură să bată clopotele.

Socotesc că în această carte în care îmi povestesc viața trebuie să-mi aduc aminte nu numai de mine, ci și de evenimentele epocii. Multe din aceste evenimente n-aș fi vrut să le trăiesc. M-au împins de multe ori acolo unde n-aș fi dorit niciodată să ajung. Mă priveau deci și pe mine — cum le-aș putea oare trece sub tăcere ?

Clopotele sculaseră în picioare tot satul. Ne-am trezit și noi, copiii. Din casă se auzeau pe uliță voci de oameni. Nu numai la Rudari au sunat clopotele în acea noapte, ci și în satele din jur ; pretutindeni în țară, în orașe și în cele mai îndepărtate cătune. Sînt rare asemenea nopți în viața unui popor și ele stăruie în memoria lui afectivă.

Mama plîngea. Clopotele au bătut un timp, apoi au tăcut. „De data asta nu mai e o plimbare", spuse tata. Au ieșit afară în curte, s-au dus prin vecini ; au venit apoi vecinii la noi. Nimeni n-a închis ochii toată noaptea. Ne-a apucat ziua comentînd despre război și despre ce va putea să urmeze.

Eu nu mai aveam 5 ani, ca în 1907. Atunci plîngeam doar cînd o vedeam pe mama plîngînd. În rest asistam la tragedia din jurul meu ca la un spectacol ce mă uimea : canonada, luna, orizontul împurpurat și chiar cimitirul răscolit de bombe. Acum însă aveam 14 ani și-mi puteam da seama de toată gravitatea situației. Știam că tata trebuie să plece în război. Mai știam apoi ce înseamnă războiul : că pleci, dar nu știi niciodată dacă te întorci. Cum nu s-au mai întors de la Plevna, în 1877, cei 11 rudăreni, deveniți eroi, ale căror nume stăteau cu cinste înscrise pe tabloul din sala școlii primare. Tata nu era un

fricos. Dar prefera să trăiască. Nu-i surîdea perspectiva de a se număra printre eroii satului. Dorea să rămînă lîngă familia pe care o iubea, să muncească în continuare și să se bucure de munca sa. Punea preț pe viață ; cît privește moartea, nu voia să se gîndească la ea decît mai tîrziu, la bătrînețe, ca orice om. Și iată că acum, de cînd clopotele anunțaseră mobilizarea generală, îl obseda și pe el ideea morții. Părea tot mai îngrijorat, ofta și repeta mereu : „Acum să vezi măcel. Asta nu va mai fi o simplă plimbare, ca în 1913". Mama își ștergea lacrimile, năpădită de gînduri chinuitoare : o dureau vorbele tatii. Nu era greu să înțelegi de ce era atît de neliniștită, de ce lacrimile ei nu mai conteneau. Nu era numai faptul că tata, plecînd pe front, poate n-avea să-l mai vadă niciodată. Dar știa că rămîne singură de acum înainte și dintre toate dificultățile cărora ea trebuia să le facă față în viitor, una era mai grea, legată de noi, copiii. Era tocmai perioada cînd se hotăra viitorul nostru. Al meu și al lui Marin. Cele trei surori erau încă mici, mai puteau aștepta, dar al treilea băiat, Ștefan, urma să vină și el cît de curînd la Craiova.

Deasupra noastră apăsa umbra incertitudinii, a necunoscutului. Cum ar fi putut rămîne mama netulburată, fără să se frămînte și fără să-i fie teamă de viitor, cînd toate visele ce și le făcuse cu copiii ei se puteau preface de astă dată în scrum ? Nimeni nu putea ști cînd se va termina războiul și nici în ce fel. Firește, ea era hotărîtă să lupte cu greutățile, să nu abandoneze această luptă. Dar faptul că eu și Marin trebuia să plecăm peste o lună la Craiova, în timp ce mama rămînea singură să poarte întreaga răspundere a gospodăriei, mă neliniștea și pe mine și mă întrista. Simțeam pentru ea multă milă. Rămînea cu Florea care avea 16 ani și mă gîndeam că va putea să-i fie de un real ajutor. El optase definitiv pentru Rudari, îl „trăsese ața" la Rudari. Într-adevăr, ce voce tainică îi va fi șoptit să se întoarcă înapoi de unde plecase și ce forțe misterioase l-au atras și l-au legat pentru totdeauna de satul natal, de unde toți frații și surorile lui își vor lua zborul în lume într-o zi ?

Noaptea o petrecurăm discutînd și agitîndu-ne. Tata îi dădu mamei tot felul de sfaturi cu privire la copii și la gospodărie. Uitase că în asemenea împrejurări „omul propune și Dumnezeu dispune."

Urmară zile și mai triste. Cei care erau apți pentru front plecară în grupuri, fiecare cu cîte o boccea în spate. Mulți dintre ei erau aceiași oameni disperați din nopțile și zilele răscoalei. Aceiași care, după înăbușirea ei, fuseseră strînși în mijlocul satului unde li s-a aplicat sancțiunea despre care am amintit și care m-a îngroziț și pe mine. Acum îi chema țara. Pentru ei răsunaseră clopotele în noaptea de 14 august. Își luau rămas bun de la ai lor ; aceștia îi îmbrățișau și plîngeau, la fel ca odinioară ; plîngeau și cei care plecau, dar pe unii dintre ei, după ce se îndepărtau, îi auzeai cîntînd și chiuind. Lacrimile lor se amestecau cu cîntecul. Tristețea și sentimentul morții cu dragostea de viață, cu vitalitatea elementară și exuberanța tinereții. Erau la fel cum au fost totdeauna oamenii acestui pămînt bătut de toate vicisitudinile istoriei.

În 1913, țăranii din Rudari erau nerăbdători să le citesc ziarul. Pentru mine războiul era mai degrabă un roman de aventuri senzaționale ; pentru ei, mizerie, distrugere, moarte. Parcurgeam telegramele și mă entuziasmam. De vină era naivitatea mea. Ascultătorii mei oftau, aveau senzația că furtuna se apropie și zîmbeau trist : „Ești copil. Nu știi încă ce înseamnă războiul". Răscoala nu le adusese decît suferință, o suferință mai mare decît în trecut. Și nici nu existau semne care să-i facă să spere într-o schimbare în mai bine. Aici merită să amintesc și să subliniez cu toată tăria cuvintele lui Voltaire : „Trebuie să iubim patria, oricît ar fi de nedreaptă cu noi." Lucrul acesta l-au înțeles instinctiv și țăranii noștri. Au uitat anul 1907 cu toate suferințele și decepțiile lui și au alergat să-și apere patria. Tot instinctul i-a sfătuit că nu era în avantajul lor s-o lase de izbeliște ; că un partid, un guvern sau o clică pe care împrejurările o împing spre putere nu-i totuna cu Patria ; că Patria nu înseamnă numai prezent și trecut, ci și viitor. Și s-au dus plîngînd și cîntînd ca să-i apere viitorul.

Plecă și tata ; pe mama o înecau lacrimile. Și multă vreme îmi răsună în urechi fraza tatii pe care n-o uitase nici acum la despărțire : „De data asta nu mai e o plimbare".

*

Am trecut din nou pragul liceului unde intrasem prima oară cu doi ani în urmă, la o lună după izbucnirea războiului dintre marile puteri. Acum se scursese o lună de cînd eram și noi în război. Odată cu sunetul clopotelor din noaptea mobilizării luase sfîrșit perioada pe care istoricii noștri o numiseră „anii neutralității" și începea alta : a „războiului pentru întregirea Neamului". Anii neutralității fuseseră ani de așteptări înfrigurate. N-au lipsit nici controversele, nici pasiunile politice, nici vrajba care otrăvea sufletul țării. Acum totul amuțise. Sunase ceasul. Marele ceas. Și profesorii noștri ce puteau să ne spună altceva decît același lucru. Că „sosise ceasul marilor răfuieli și al împlinirii visului nostru secular". Trupele noastre trecuseră Carpații. O stare de euforie ne cuprinsese pe toți românii. Eram convinși că războiul nu putea dura decît o lună, două, cel mult pînă la Crăciun. Dar, încetul cu încetul, din această stare euforică începea să se desprindă o dureroasă și aspră realitate. Mai întîi la Craiova au început să sosească primii răniți. Spitalele existente deveniseră neîncăpătoare. A trebuit să evacuăm liceul și să ne mutăm în altă parte, în clădirea școlii primare „Madona Dudu". În locul băncilor din sălile de clasă au fost puse paturi pentru răniți, magazii pentru efecte, pentru alimente și medicamente. Viața normală de dinaintea izbucnirii războiului cedă zi de zi locul alteia noi. Apărură lipsuri și restricții de tot felul. Din ce în ce, războiul își arăta tot mai mult fața hidoasă. În locul a tot ce înfrumusețasem cu fantezia noastră și cu poezia legendelor se instaura acum istoria concretă.

Odată cu ploile de toamnă începură să vină vești proaste de pe front, mai întîi sub forma unor zvonuri confuze și contradictorii. Din nefericire realitatea era mult mai crudă chiar decît și-o închipuiau scepticii. Dezastrul de la Turtucaia umplu sufletul românilor de

durere, descurajare și mînie. Ziarele vorbeau despre incapacitate și trădare. În Ardeal trupele noastre prost echipate și slab pregătite se ciocniseră de trupele germane înarmate pînă în dinți, avînd în plus și experiența celor doi ani de război. A trebuit să dăm înapoi ce cucerisem. S-a efectuat o retragere dramatică, în dezordine, pe un timp mizerabil, cu trupe demoralizate. Ne-am oprit din nou în Carpați, de unde plecasem și unde urma să organizăm rezistența. Dar Oltenia și întreaga Muntenie, pînă la Focșani, trăiau acum sub ocupație.

Venise vremea cînd nu te mai puteai gîndi la carte. În orașul atît de vesel altădată domnea tristețea. Flutura drapelul dușmanului și nici loc pentru noi nu mai era. Mulți luaseră drumul pribegiei spre Moldova. Către această provincie se îndreptau acum toate gîndurile și toate speranțele unui popor. Poporul român era înfrînt și umilit, dar nu îngenunchease definitiv și nu renunțase la ideea revanșei.

Ne-am împrăștiat și noi pe la casele noastre, copii nefericiți ai unei epoci nefericite și nefaste. Epoca se amesteca în viața noastră într-un mod atît de brutal încît tot ce este legat de sensibilitatea și setea de frumos a vîrstei mele de atunci se năruise pentru totdeauna.

În primăvară, cînd s-au reluat cursurile, mi-am schimbat și eu gazda. Mama aranjase totul. Cu toate nenumăratele ei griji de care era împovărată, găsi timp să vină la Craiova ca să-mi caute o gazdă cum visa ea de mult și cum nu visasem eu niciodată. Se gîndea că mediul m-ar putea strica. Eram la o vîrstă cînd tentațiile vieții te pot duce pe căi greșite. Pentru ea, un om, chiar dacă era tobă de carte, știa să „citească în lună și stele" și „da toată lumea după deget", nu făcea doi bani dacă din punct de vedere moral lăsa de dorit. Dar mama se mai gîndise probabil la ceva. Eram de la țară, neintrodus în societatea de la oraș și aveam nevoie să mă șlefuiesc, ori noua mea gazdă îmi oferea prilejul. Fiindcă dădusem într-adevăr peste o familie de intelectuali, cu pian și bibliotecă, în casă se vorbea franțuzește și se respecta codul manierelor elegante. Mama nici în această privință nu greșea. Rousseau, mi se pare, spusese cîndva că e mai ușor să scrii un tratat de filosofie sau să con-

duci o naştere decît să faci faţă convenienţelor sociale, complicate şi adesea obositoare.

Pe atunci existau în Craiova şi cîteva internate particulare, trei la număr dacă nu mă înşel. Unul din ele era condus de un oarecare Stiegler, alsacian. Pe un altul îl chema Ernest Arnold. Aici, fără îndoială, te simţeai mult mai bine decît la „Nenea". Preţurile erau piperate la aceste internate particulare şi veniturile mamei nu le-au putut ţine piept, drept care ne-am instalat la doamna Ostroveanu, unde în contul sumei pe care trebuia să i-o plătim, mama putea aduce alimente de acasă. Acest lucru era foarte important şi convenea tuturor, şi gazdei şi nouă, căci alimentele, din cauza războiului, se găseau rar pe piaţă ori se vindeau la preţuri foarte ridicate. Florea îşi luase în serios rolul de cap de familie. Venea tot mai des pe la noi, dar nu ca să se plimbe. Intra pe uşă cu sacul în spate, încovoiat sub povara greutăţii şi ne deşerta bunătăţile: pîine coaptă în ţest, pui fripţi, slănină, ouă, şi de fiecare dată mă gîndeam la mama. Ei îi datoram grija ce ne-o purta, mie şi lui Marin, ca să nu ducem lipsă de mîncare.

Gazda noastră era o femeie cultă şi avea un suflet foarte bun ; soţul ei, colonel, era pe front în Moldova. Ea preferase să rămînă pe loc, în zona de ocupaţie, pentru a-şi educa şi instrui copiii, patru la număr, un băiat, Toma, şi trei fete. Cu Toma eram coleg de clasă, iar cu Mia, una din fete, mă împrietenisem. Era o fată inteligentă, avea o fire deschisă, dar uşor înclinată spre ironie. Avea pentru mine atenţiile pe care orice fată la vîrsta ei le poate avea faţă de un băiat, fără să devină o pasiune cu urmări, iar eu mă comportam în acelaşi fel. Doar ironiile ei nu-mi plăceau.

Războiul provocase multe perturbări. Din lipsă de mijloace, unii dintre colegii noştri se retrăgeau de la cursuri. Neavînd bani pentru uniforme ne îmbrăcam acum fiecare cum puteam, cu hainele noastre de acasă în diferite culori şi modele. Uniforma devenise un lux, şi direcţia liceului suspendase obligativitatea ei. Îmi reluai deci portul meu de la Rudari, mai puţin strălucitor, şi hainele mele decolorate şi demodate, lipsite de eleganţă, deveniseră ţinta ironiei prietenei mele Mia. N-o făcea din

răutate, ci doar să se amuze. Eu însă mă înfuriam şi îi strigam în faţă : „O să vă arăt eu !“. Adică : „O să vedeţi voi ce-o să devină copilul ăsta de la Rudari.“ Şi mă aşterneam pe învăţătură cu o poftă sălbatecă. Voiam să-i dovedesc într-o zi că nu a fost doar o simplă ameninţare şi că mă voi ţine de cuvînt. Roadele ambiţiei mele începuseră într-adevăr să apară. În clasa a patra, din îndemnul directorului, am dat în particular clasa a cincea secţia reală, pe care bineînţeles am luat-o. Gazda mea mă simpatiza şi cred că începuse chiar să se gîndească la viitor, întrezărind posibilitatea unei căsătorii cu fiica ei. Dar viaţa avea să ne călăuzească paşii fiecăruia pe căi diferite, încît pînă la urmă totul avea să se rezume la un joc copilăresc, nevinovat.

Mie îmi era gîndul mai degrabă la biblioteca gazdei mele, care conţinea cărţi de tot felul : de la tratate de strategie şi tactică militară, la literatură, filosofie, artă. Multe erau legate în piele. M-am înfruptat cu nesaţ. Citeam pe nerăsuflate chiar dacă nu izbuteam totdeauna să adîncesc conţinutul lor.

E greu să judec influenţa acestor cărţi atît de deosebite între ele. Dar această influenţă a existat, sînt sigur. Chiar şi o lectură dezordonată dă roade atunci cînd te captivează, ea modelează un cuget tînăr.

Astfel se scurgea vremea în care viaţa obişnuită de şcolar se împletea cu istoria acelor zile încît nu le puteai desprinde una de alta.

Continuam să învăţăm la „Madona Dudu“. Clădirea liceului nostru era transformată acum de către ocupanţi în spital pentru răniţii lor. La plecare luasem cu noi măsuţele cu reactivi, eprubete, sticle, substanţe chimice. Dar ce folos, muzeul de ştiinţe naturale, laboratoarele de fizică şi chimie rămăseseră pe loc, în clădirea liceului. Ne gîndeam la soarta tristă pe care liceul nostru o avea în prezent şi ne aminteam de trecutul său la fel de zbuciumat.

Acest focar de cultură cunoscuse nenumărate etape de dezvoltare şi metamorfoze pînă să ajungem aici. La început n-a fost decît o înjghebare firavă, o luminiţă plăpîndă în marele întuneric de atunci. Această flacără timidă pîlpîi un timp în tinda bisericii „Madona Dudu“.

Aici un dascăl pricăjit preda cu slabele lui cunoștințe gramatica limbii române celor cîțiva școlari, iar un dascăl de biserică îi învăța „Psaltirea". Apoi, se făcu un pas înainte. În 1826 luă ființă „Școala Națională de limbă românească" după modelul celei de la București, inițiată ceva mai devreme de Gh. Lazăr. Era epoca „descălecatului cultural", și nu întîmplător descindeau din Ardeal Gh. Lazăr la București, Gh. Asachi la Iași și Ioan Maiorescu la Craiova. Mai tîrziu se făcu încă un pas. Școala Națională deveni Școală Centrală. Aici, în sala de examene, Eliade citi Proclamația de la Islaz ; I. Maiorescu le citi celor de afară, care nu încăpuseră în sală, aceeași proclamație, urcat într-un pom, în timp ce copilul său în vîrstă de 8 ani, viitorul om politic și mentorul „Junimei", Titu Maiorescu, împărțea craiovenilor cocarde tricolore. Și tot așa mai departe.

Astfel ne-am strecurat cum am putut printre evenimente. Au venit oștile otomane și au transformat localul școlii mai întîi în cazarmă și apoi în spital. Biblioteca a fost devastată. Multe cărți s-au mistuit în flăcări. Alte bunuri au dispărut. La plecare, ocupanții ne-au luat pînă și lemnele pentru foc ! Unii plecau lăsînd în urma lor ruine, scrum și cenușă, alții veneau ca să nimicească ceea ce renăștea între timp ; în 1853 trupele țariste ne transformară școala din nou în spital.

Silnicia prezentului nu putea să nu ne amintească de soarta înaintașilor noștri, aceeași care ne lovea și pe noi acum.

Eram generoși, entuziaști ca toți tinerii dealtfel, gata să luăm inițiative îndrăznețe care nu ne priveau numai pe noi. Nu precupețeam nimic spre a ne îmbogăți cunoștințele, dar nu puteam privi nepăsători la cele ce se petreceau în jurul nostru ; eram receptivi la toate problemele care frămîntau poporul român în acei ani și de care atîrna viitorul său. Poate că acesta este și lucrul cel mai important : cultura poporului român apare aici ca despuiată de orice artificiu, născută și desăvîrșită nu în tihna turnului de fildeș, ci în bătaia tuturor furtunilor.

Mulți dintre noi, cei ce urmam cursul superior, plecaseră pe front în cadrul „cercetășiei". Erau curieri pe

lîngă unitățile armatei, agenți de legătură, prestau diferite servicii în cadrul ambulanțelor, venind în ajutorul răniților noștri. Unii au luptat cu arma în mînă și s-au acoperit de glorie.

Dar nici noi, cei rămași „la vatră", nu stăteam cu mîinile în sîn. Într-o zi ne veni ideea să ne însușim arme de la nemți și să plecăm în munți, unde știam că armata noastră organizează rezistența. Se vede treaba că nu aveam nici una din acele calități necesare cu care sînt înzestrați adevărații partizani, în primul rînd păstrarea secretului ; în plus, ne mai lipsea și experiența, încît am fost descoperiți repede și entuziasmul nostru, care părea de nestăvilit, se curmă brusc.

Atît de bine ținusem secretul, încît îl cunoșteau toți craiovenii și bineînțeles și Comandamentul german, care era la curent cu isprava pe care aveam de gînd s-o săvîrșim. Abia acum ne-am dat seama de gravitatea situației : nu se glumește cu dușmanii în război, mai ales cînd țara este ocupată. Profesorii noștri nu-și arătau pe față sentimentele, din prudență. Dar în sinea lor ne aprobau gestul, se bucurau în ascuns și erau mîndri. Nu eram noi cei mai devotați discipoli ai lor ? Și nu ei ne spuseseră de atîtea ori că trebuie să-ți iubești țara și cea mai mare onoare este să mori pentru ea ? Că țăranii noștri stau în zloată alături de ofițerii lor acolo, în creierii munților, înfruntă viscole și geruri și așteaptă ceasul marilor răfuieli ? În prezența unui ofițer german care sosise la liceu, însoțit de profesorul Schroff, directorul nostru ne făcu o mustrare. Ne vorbea calm și mai mult ne dojenea părintește decît ne imputa. Ofițerul german stătea grav și aștepta să-i traducă profesorul Schroff. Pesemne cuvintele nu-i sunau frumos în ureche, căci părea tot mai nervos.

Astăzi nu-mi mai pot aminti cît a durat mustrarea, nici conținutul ei exact. Țin minte numai că directorul ba vorbea calm în timp ce privea undeva departe, ba se oprea cîteva clipe și ne învăluia cu privirea lui blîndă ca și cum ar fi spus : „Voi nu vedeți că ni-i țara ocupată de dușmani ?" Îmi amintesc și de ultimele lui cuvinte cu care și-a încheiat mustrarea : „Să nu uitați un lucru. Că

asupra țării s-a abătut un nor trecător, dar în curînd va bate un vînt care îl va risipi și soarele României va străluci din nou pe cerul albastru al țării."

Cuvintele acestea, odată ajunse la urechea ofițerului german, i-au luat piuitul. Făcu stînga-mprejur și ieși furios cu pași milităroși, fermi.

*

Tata ne scria acum din Germania de la Ulm. Era sănătos și spera să se întoarcă din prizonierat cît de curînd. Avusese noroc deocamdată, dar din păcate norocul tatei nu era și norocul țării. În vară avuseră loc două dintre cele mai crîncene bătălii din cursul războiului. Mai întîi la Mărăști, unde Makensen, „spărgătorul de fronturi", a trebuit să se scoale din somn, în zorii zilei, și să se retragă în grabă spre Soveja, cît mai spre Apus. Cea de a doua mare bătălie avu loc la Mărășești în ziua de 6 august la numai cîteva săptămîni. Forțele cotropitoare ne siliseră să cedăm destul din teritoriul țării, fuseseră mai tari decît voința noastră de a-l apăra. Dar la Mărășești s-au izbit din nou de tenacitatea noastră. Eram decișI să nu le mai dăm nici o palmă de pămînt. Am lansat lozinca „pe aici nu se trece" și ne-am ținut de cuvînt.

Îndîrjirii noastre „dușmanul îi opunea îndîrjirea și hotărîrea sa de a ne strivi". Un torent de fier și foc se năpusti cu violență asupra trupelor noastre în ziua de 6 august 1917. Venise din Germania să asiste la spectacol însuși împăratul Wilhelm al II-lea. Se urcase pe măgura Odobeștilor, la cota 1001, și se instalase aici ca într-o lojă. Putea privi de pe înălțimi întreaga desfășurare a bătăliei. Lîngă el se afla Makensen „spărgătorul de fronturi". Își sălta în sus coiful cu cap de mort și privea prin binoclu decis să spele rușinea de la Mărăști.

N-a fost un spectacol plăcut, în orice caz nu așa cum îl visaseră oaspeții noștri nepoftiți. În tot cursul zilei, balanța victoriei s-a înclinat cînd spre noi, cînd spre ei. Dar înainte de căderea nopții, Wilhelm și Makensen au fost nevoiți să coboare din lojile lor. Aveau un gust amar în gură. Era gustul înfrîngerii.

Dar istoria îmi pare cîteodată un monstru care înghite tot : şi înfrîngeri şi biruinţe pe care le crezi veşnice. Aşa ni s-a întîmplat nouă. Din biruitori, iată-ne înfrînţi. A trebuit să acceptăm „Pacea ruşinoasă de la Buftea". Istoria, cu cinismul ei de totdeauna şi care nu ne-a cruţat niciodată, ne juca încă o dată festa. Rămăsesem singuri şi n-aveam încotro. Ruşii, lîngă care luptam, au depus armele, iar aliaţii noştri din Vest erau angajaţi la ei acasă într-o bătălie pe viaţă şi pe moarte.

Anul şcolar 1917—1918 s-a scurs sub semnul tristeţii şi al deznădejdii. Nu mai eram în stare de război cu germanii, dar trupele lor continuau să rămînă în ţară. Nimeni nu ştia ce va aduce ziua de mîine. Mama era tot mai împovărată. Şi în vara anului 1918 ea luă o hotărîre cu privire la Ştefan. Urma să meargă la toamnă la Şcoala Germană din Craiova, care avea şi internat. Deci o cheltuială în plus. Trebuia să constat că nu eram numai eu al mamei, şi nu-i puteam confisca dragostea ei maternă numai în folosul meu. Mă hotărîi deci să mă descurc singur. În august, Liceul Militar din Craiova venise din refugiu, de la Iaşi. M-am înscris aici. M-am îmbrăcat, mi-am înfăşurat moletierele şi mi-am pus şapca pe cap. Cînd m-am uitat în oglindă, am văzut în faţa mea un ostaş chipeş. Tata şi aşa voia să mă înscriu de la început la Liceul Militar, ca să scape de grijă şi să am un viitor asigurat. El veni de la Ulm, stătu cîtva timp în carantină şi cînd mă văzu în uniforma liceului militar se bucură, dar se înfurie pe mama. A plecat în cele din urmă la Craiova, l-a luat pe Ştefan de la Şcoala Germană şi l-a înscris la şcoala primară din Rudari. „Şcoală germană îmi trebuie mie ?" spunea el. „Nu sînt eu sătul de ei ?" În schimb o punea pe mama să-i gătească supe false cum obişnuia el să mănînce în timpul prizonieratului la Ulm. Mama îl ascultă, găti supe false după indicaţiile lui, dar în cele din urmă refuză să le mai prepare : „Vrei să-mi omori copiii ? îi spuse într-o zi. N-ai decît să mănînci singur supă falsă dacă-ţi place." Pînă la urmă, tata a cedat. El mînca supă falsă nemţească, în timp ce noi mîncam pui fripţi, ciorbă şi alte mîncăruri româneşti. De

la un timp începu să slăbească văzînd cu ochii. Nici lui nu-i priau supele false, şi într-o zi se lăsă păgubaş, reveni la bucătăria strămoşească, cu felurile ei consistente.

*

Viaţa de şcolar la liceul militar se desfăşura sub semnul unei discipline severe. Era preţul pe care trebuia să-l plătesc pentru toate avantajele materiale cîte mi se ofereau aici : cazare, haine, manuale, masă. Toate neajunsurile acestei vieţi erau compensate însă de ideea care îmi da o mare satisfacţie. Nu mai depindeam de nimeni în ceea ce privea întreţinerea mea. În sfîrşit, o eliberasem acum şi pe mama de o grijă în plus, urmînd să se ocupe de aici încolo de soarta celorlalţi copii, care aveau nevoie atît de mult de ajutorul ei.

Liceul purta numele lui Dimitrie A. Sturza şi în trecerea mea pe la acest liceu am avut multe de învăţat. Cursurile erau predate de profesorii mei de la Liceul Carol, pe care îi cunoşteam şi care mă cunoşteau. Faptul era de cea mai mare importanţă pentru mine. Mă scutea să fac eforturi de adaptare, iar comandanţii instructori erau buni ofiţeri, unii făcuseră războiul, alţii erau oameni de cultură, ceea ce i-a ajutat mai tîrziu să ajungă comandanţi de mari unităţi.

Şcoala urmărea stimularea spiritului de echipă, de ordine, cultiva sentimentul patriotic, tindea să facă din noi oameni dîrji şi buni cetăţeni. Ideea de ierarhie era mult mai accentuată aici şi trebuia respectată cu stricteţe.

Era singurul lucru care mă supăra şi de care nu ştiam cum să scap : raporturile dintre mine şi cei din clasa a VI-a (liceul nu avea decît şase clase şi pînă nu de mult funcţionase ca gimnaziu, în fiecare an, adăugîndu-i-se cîte o clasă). Printre aceştia erau tot felul de oameni, inteligenţi şi mai puţin inteligenţi. Unii făceau exces de poziţia lor. Noi eram inferiori, ei superiori. Ne despărţea o barieră fără sens. Ne făceau mici mizerii spre a se distra şi tot noi trebuia să salutăm, să stăm în poziţie de drepţi cînd vorbeam cu ei.

Tot mai des mă gîndeam că la Liceul Carol absolvisem clasa a V-a în particular. I-am raportat comandan-

tului liceului, arătîndu-i situația mea. Ceream să mi se recunoască absolvirea clasei respective și să fiu trecut în clasa a VI-a. Se întruni consiliul profesoral, care îmi aprobă cererea. Peste noapte sării deci bariera despărțitoare. Acum le venea greu foștilor mei „superiori" să mă suporte. Mă priveau chiorîș, considerîndu-mă drept un intrus, dar n-aveau încotro. Le spuneam pe nume în loc de „domnule elev" și cînd îmi vorbeau sau le vorbeam nu mai trebuia să iau poziția de drepți. Aceasta îmi da o mare satisfacție, dar nu mi-am manifestat-o niciodată deschis, mă comportam în modul cel mai firesc și ignoram atmosfera din jurul meu. Găsii cu cale să fiu mai degrabă cît mai exigent cu mine însumi. Drept urmare, încă înainte de sfîrșitul anului, am fost înaintat la gradul de sergent. Era un record, avînd în vedere faptul că pentru obținerea acestui grad era nevoie, în mod normal, de o perioadă mult mai mare. Și astfel i-am domesticit pe invidioșii mei camarazi.

Nici exercițiile de înviorare nu-mi erau pe plac. „Pas alergător !" „Culcat !" „Drepți !" „Stai !" „Înainte marș !" Aceste comenzi scurte sunau prea strident în urechea mea, deși le executam fără să crîcnesc ; alergam cu pumnii strînși, mișcîndu-i pe lîngă piept, țineam gura închisă și respiram pe nas ; mă opream brusc în loc și rămîneam stană de piatră ; mă culcam pe burtă, mă ridicam iar și rămîneam nemișcat, ca o statuie neînsuflețită și deodată mă lăsam pe vine, executam broasca și, cît ai clipi din ochi, deveneam iar neînsuflețit și iar alergam. Nu-mi ardea de rîs, ca la prima oră de gimnastică, la Coco Dumitrescu, mă învățasem minte.

Cînd instructorul ne ordona „pluton, cu cîntec, înainte marș !" cîntam fie „Ardealul ne cheamă", fie „Răsună iarăși goarna", „Pui de lei", fie „În pădurea verde, deasă, verde deasă, verde deasă, trece fata cea frumoasă, cea frumoasă, da". Și deși cîntam atît de tare încît și pe morți i-am fi putut trezi din mormînt și puneam în stare de alarmă toate fetele de la pensionul „Urziceanu", instructorul ne îndemna să cîntăm și mai tare.

Numai cărțile mă ajutau să mai uit aceste necazuri și altele de acest fel, cum ar fi : deșteptarea în sunetul trompetei, făcutul patului „în doi timpi și trei mișcări"

și fuga în pas alergător la spălător, dezbrăcat pînă la brîu. Vara mai mergea cum mai mergea, dar iarna ? În locul unui sfert de oră, în care timp trebuia să stăm goi pînă la brîu și să ne frecăm cu zăpadă, aș fi preferat să stau închis o lună întreagă în biblioteca doamnei Ostroveanu. Eram în stare să dau toate exercițiile de înviorare din lume, plus cartea lui Müller, părintele gimnasticii suedeze, intitulată „Sistemul meu", pe oricare altă carte, de literatură sau filosofie.

Am și dovedit că sînt în stare s-o fac. Începui să iau o oarecare cantitate de cretă dizolvată în apă. Creta îmi provoca o ușoară temperatură, suficientă însă pentru a obține o scutire de o zi-două sau chiar trei. Înțelegeam rostul exercițiilor de înviorare. Totuși, din cînd în cînd, repetam rețeta și treaba mergea strună. Rămîneam în școală, ceilalți ieșeau să se învioreze, să alarmeze fetele de la pension cu cîntecul sus-amintit, iar eu îmi vedeam liniștit de cititul meu.

Pînă într-o zi, cînd medicul mă dibui. Dar medicul maior dr. Aurelian Pană, care era un bun internist, era totodată și un om cumsecade. Fu cît se poate de înțelegător și binevoitor cu mine, mă descusu, stărui să afle secretul febrei mele suspecte, eu îi destăinui totul, în cele din urmă, spuse : „Nu-i nevoie să iei cretă, n-are nici un gust, îți dau eu altceva mai bun". Își respectă cuvîntul. Cînd trebuia să plec la gimnastică, medicul își făcea apariția la timp. Îl auzeam : „Elevul Vancea, parcă ai iarăși febră. Ieși din front".

*

În noiembrie 1918, în timp ce dădeam zor să obțin gradul de sergent, luă sfîrșit regimul de ocupație. Cu acest prilej, în liceul nostru avu loc o scenă puțin hazlie, care dovedește însă cît de trecătoare sînt toate lucrurile pe acest pămînt, chiar și războaiele cu invaziile lor.

Era în ziua de 10 noiembrie 1918 cînd s-a întîmplat această scenă. Precizez aceasta, deoarece era o zi deosebită, nu ca oricare alta. Era în ajunul unei mari sărbători ; mare pentru noi și pentru lumea întreagă, capitularea Germaniei.

De fapt, Imperiul German încetase să mai existe. Republica fusese proclamată la München la 8 noiembrie, iar la Berlin la 9 noiembrie. În aceeași zi, împăratul Wilhelm al II-lea fugea de la cartierul său general din Spa și trecea în Olanda ; în sfîrșit, în ziua de 11 noiembrie, Germania acceptă condițiile armistițiului impuse de Foch în numele statului-major aliat. Dar în ziua de 10 noiembrie, la Craiova, comandamentul trupelor germane de ocupație nu renunțase încă la privilegiile sale și la dreptul de a hotărî după bunul său plac. Se credea încă stăpîn. Spre seară, se prezentă la liceul nostru o companie germană, înarmată, cu misiunea de a confisca și ridica armamentul cu care era înzestrată trupa școlii. Comandantul liceului, colonelul Alimănescu, refuză să predea armele, și soldații nemți se retraseră fără multă discuție. Era ultima oară cînd craiovenii mai puteau auzi răsunînd pe străzile lor pașii ocupanților, căci a doua zi primirăm fiecare cîte o pușcă manlicher, cu consemnul „nici un militar străin nu mai are voie să circule înarmat pe străzi."

În răstimpul dintre plecarea trupelor de ocupație și sosirea unităților românești, în garnizoană ne revenise nouă sarcina să ne ocupăm de ordinea și paza orașului. Eram emoționați și mîndri.

Armata e un bun prilej să te socoți intrat în rîndul oamenilor mari. Arma care ți se pune în mînă o atestă ; e dovada încrederii pe care ți-o acordă societatea de-acum încolo ; și pentru că evenimentele se grăbeau, ne-am grăbit și noi, am trăit acest moment ceva mai devreme decît era normal. Iată-ne în posesia armei ; și în timp ce alții — cei care făcuseră războiul — abia așteptau să scape de ea, noi, imberbii, ne bucuram întocmai cum se bucură copiii cînd primesc jucării. Și tot ca niște copii ne-am comportat la început. Cum găseam un prilej mai potrivit, trăgeam cu ea. Bineînțeles trăgeam în vînt. În liniștea care se instaurase deasupra Craiovei, împușcăturile noastre se puteau auzi pînă departe. Patrulam pe străzi țanțoși, făceam același lucru pe care îl făcuseră pînă ieri soldații germani. Era greu să crezi că numai cu o zi mai înainte fluturau în orașul nostru dra-

pelele la care ne uitam chioriș, cu dușmănie, că puteai întîlni patrule pe străzi pe care le ocoleai, că mai existau în același oraș învinși și învingători.

Totul avea ceva teatral și amuzant. Puștile erau egal de lungi, dar nu la fel de înalți sau scunzi eram noi, cei care le purtam. Mie, cînd o țineam „la umăr", îmi ajungea aproape de pămînt. Dar aceasta nu ne diminua mîndria, curajul și entuziasmul. Duduiau coridoarele și străzile sub pașii noștri fermi și puternici.

Ni se atrăgea atenția că nu aveam voie să dormim în post. Vorbe de prisos. Eram la granița despărțitoare dintre copilăria care apunea și adolescența care începea, cînd jocul pueril se amesteca cu gravitatea adesea ostentativă. Căci știam să fim și serioși cînd era cazul. Și primul om care avea să se convingă de acest lucru s-a întîmplat să fie tocmai Stancă. Într-o zi veni la Craiova să mă vadă și nimeri tocmai cînd eram în post, cu arma la umăr. Știam regulamentul. Am luat poziția de tragere și l-am somat : „Stai", și, cum tata începu să rîdă, l-am somat și a doua oară : „Stai că trag !" A stat, n-a avut încotro : a înțeles că nu glumeam. Asta nu l-a împiedicat, după ce am fost scos din post, să mă tragă de ureche rîzînd și să mă admonesteze : „Ce, ți s-a urcat milităria la cap ?" Mă credea încă un copil, deși eu îi dovedisem că mă puteam comporta ca un soldat adevărat.

Ne maturizam văzînd cu ochii. Evenimentele ne obligau. Viața ne oferea tot mai mult din experiența ei, îmbogățind-o pe a noastră. Ca urmare a capitulării, trupele de ocupație s-au retras spre frontieră : au fost supravegheate de noi. Veștile curgeau în cascadă, evenimente noi aveau loc de la o zi la alta. Trupele române pătrundeau în Transilvania. De la Sibiu sosi la Craiova, în drum spre București, un ofițer de legătură al Consiliului Dirigent, organism politic constituit dincolo de munți, care avea să pregătească actul Unirii de la Alba Iulia. Din sudul Dunării, doi ofițeri francezi veniră la Craiova și anunțară că trupele lor vor intra curînd în oraș. Cînd francezii au apărut pe străzi, au izbucnit uralele. Liceul nostru organiză o frumoasă serbare în cinstea lor : coruri, cîntece și dansuri naționale ; s-au recitat

poezii din poeții români și francezi. Eu am recitat „La laitière et le pot-au-lait“ a lui La Fontaine.

La 1 decembrie 1918, a avut loc solemnitatea alipirii Ardealului la Patria Mumă. La 24 ianuarie 1919, altă sărbătoare : se împlineau 60 de ani de la Unirea Principatelor. Noi am „reprezentat“ armata română, întrucît unitățile regulate nu sosiseră încă din Moldova. Am încins Hora Unirii. Numai bucurii, satisfacții și entuziasm.

Dar rănile războiului erau departe de a fi lecuite. Nouă ne revenea acum supravegherea distribuirii alimentelor pentru populație, împărțeam cartelele pentru alimente raționalizate, iar cînd autoritățile administrative locale au inițiat recensămîntul populației, ne-am înhămat și la această acțiune.

Clădirea liceului Dimitrie A. Sturza fusese ocupată de nemți. În primăvară, după ce s-a procedat la deparazitare și reparații urgente, ne-am mutat de la liceul Carol I, unde fusesem cazați temporar, în casa noastră, și cum mijloacele de transport lipseau, am cărat în spate, noi, elevii, întreg cazarmamentul și materialele mai ușoare.

Abia la începutul anului școlar 1919—1920 începurăm să întrezărim condiții de studiu și de viață mai promițătoare.

Poate că nu eram destul de conștient de ceea ce se petrecea în jurul meu. Poate continuam încă să visez cine știe ce țărmuri misterioase. Dar începeam să înțeleg ceva : că există în lume binele și răul, și de cele mai multe ori izbuteam chiar să nu amestec cele două noțiuni. Mai ales că binele și răul îl săvîrșesc oamenii, intră pe aceeași poartă, și oamenii nu-și pot ascunde totdeauna adevărata lor față. Mai ales că și basmele nu sînt în întregime frumoase și pure : geniul binelui și al răului coexistă și aici și se înfruntă, fiindcă și basmele sînt create tot de oameni.

Epoca era măreață, plină de învățăminte, dar nu și trandafirie. Am avut mai puțin răgaz pentru farse și tot felul de șolticării, cum au de obicei școlarii. În desele

schimbări ale epocii găseam mai multe prilejuri de întristare decît de bucurie. Și iată că acum copilăria mea rămînea în urmă, și eram din ce în ce mai puțin sigur că umbra aceea care dispărea eram eu, copilul din Rudari.

III

LA RĂSCRUCE DE DRUMURI

„Pe toate cărările vieții
Te poartă strict ale timpului zîne,
Așa cum comandă destinul."

Goethe

Clasa a opta, pe care am dat-o în particular la Liceul Carol în timp ce urmam cursurile clasei a șaptea la Liceul Militar, nu mi s-a părut grea. Deoarece bazele cunoștințelor fuseseră solid puse de-a lungul anilor de studii de către profesorii mei, mi-am îngăduit acest efort în plus, la care s-a adăugat în același an examenul de bacalaureat, pe care de asemenea l-am trecut cu succes.

Eram grăbit să ajung cît mai repede la universitate, marele meu vis. Acest vis îmi călăuzea pașii, mă făcea să perseverez, să-mi adun toate puterile și să sper. Dar, se știe, cu cît speranța îți este mai mare și visul mai frumos și mai drag, cu atît mai mult te rod îndoielile și te temi de decepții. Retrăiam zilele febrile de odinioară de la Rudari, cînd așteptam să plec la Craiova. Atunci depindeam însă de alții ; acum contam numai pe mine, puteam hotărî singur încotro s-o apuc și tot singur trebuia să mă descurc.

Succesele mele școlare de pînă atunci îmi dăduseră destulă încredere în mine. Dar oricît m-aș fi bizuit pe puterile mele, mă simțeam amenințat. De unde acest sentiment de nesiguranță ? Profesorul Balaban, cu care dădusem la matematică, trecea drept unul dintre cei mai severi examinatori. Acestui fapt i se adăuga un altul. Am arătat mai sus că mai dădusem o clasă în particular, a cincea. Această experiență îmi demonstrase că nici munca, nici dorințele tale nu pot înlătura unele rezul-

tate deficitare în acumularea materiilor și asimilarea lor. În sfîrșit, cum nu cunoscusem pînă la acea dată decît succesul și nu mă puteam împăca în nici un chip cu ideea eșecului — aș fi considerat ca o nenorocire să nu pot cîștiga un an — am hotărît să mă salvez agățîndu-mă de un fir de pai. Și, ca să fiu sigur, nu m-am agățat singur de acest fir de pai. M-am asociat cu alți patru colegi, îngrijorați și ei ca și mine.

Trebuia să ne grăbim să găsim o soluție înainte de a intra în examen. În timp ce chibzuiam, unul dintre noi spuse : „Cunosc pe cineva, aici în Craiova, un moșier care face politică liberală". Ideea ni s-a părut minunată și ne-am luminat la față. Profesorul Balaban era membru al aceluiași partid politic. Ne spuse numele acestui moșier, Geblescu, dacă îmi aduc bine aminte, și aflarăm că era o persoană importantă, cu influență în rîndurile partidului. Profesorul Balaban nu-l putea deci refuza. Învățasem atîta lucru : că politica este cheia fermecată cu care se deschid multe uși.

Puteam să ne împiedicăm de unele scrupule. Dar eram la o vîrstă cînd îți pui mai puțin probleme de morală și de conștiință civică. Nu găseam că păcătuim cu ceva. Gestul nostru ni se părea atît de firesc, încît am alergat în grabă la domnul Geblescu, pentru a ne da o mînă de ajutor.

Ne-a primit un om în vîrstă, ne-a ascultat cu cea mai mare atenție. Felul cum ne-a primit mi-a întărit convingerea că ne-a înțeles pasul ; ne-a dat și mai mult curaj și ne-a făcut să sperăm că vom trece cu bine hopul.

Am plecat de la omul căruia îi cerusem sprijin, cu o scrisoare. Scrisoarea era închisă. Ah, dacă am fi știut cel puțin ce conține misiva d-lui Geblescu. Pusese el tot sufletul în rîndurile zăvorîte în acel plic ? Sau erau doar cîteva rînduri banale și indiferente care nu ne foloseau la nimic, scrise de ochii noștri, ca să scape cît mai repede de noi ? Iată întrebări care nu-și puteau găsi răspunsul decît dacă desfăceam plicul. Dar cum să procedezi ca să nu se observe totuși că fusese violat ? Din nou unul dintre noi se dovedi a fi la înălțime. Cunoștea un

librar — avea încredere în el : și dacă nici librarul căruia îi treceau prin mîini tot felul de plicuri și borcănașe cu lipici nu se va dovedi incapabil să se descurce în această dificilă operație, atunci nu mai era nimic de făcut.

A avut loc și minunea asta : librarul a desfăcut plicul ; noi am citit cu emoție scrisoarea, apoi omul a lipit plicul la loc cu multă îndemînare ; chiar mai bine decît îl lipise domnul Geblescu. Scrisoarea conținea un amestec de înțelegere paternă și ironie usturătoare. După cîte îmi amintesc era redactată cu aproximație, în acești termeni : „Dacă nu sînt atît de proști ca să-ți creeze dificultăți de conștiință — deși mie mi-au făcut impresia unor băieți isteți și inimoși — dă-le, te rog, o notă de trecere. Cine știe ce poate ieși din ei". Această recomandare în doi peri nu era deloc menită să ne liniștească. Cele două formulări stilistice, „dacă nu sînt proști" și „băieți isteți și inimoși", îi dădeau posibilitatea destinatarului să aleagă. Totuși, chiar dacă zarurile fuseseră aruncate și intervenția protectorului nostru devenea inutilă, nici nu ne putea dăuna.

Dar acum ne-am izbit de alt obstacol. Cum să facem ca scrisoarea să ajungă acolo unde trebuia. Ne lipsea curajul s-o predăm direct profesorului. În fine, am găsit de cuviință că cel mai nimerit procedeu era să i-o ducem acasă, în lipsa lui ; și în acest scop am delegat pe unul dintre noi, pe cel mai chipeș. Avea înfățișarea unui Don Juan și nu întîmplător i-am încredințat lui această misiune. Fiica profesorului era cam de vîrsta noastră. Și dacă se nimerea să primească scrisoarea chiar ea, ne-am gîndit că poate cîștigăm în afară de domnul Geblescu încă un protector. Cîntăream astfel lucrurile : s-ar putea ca profesorul să refuze pe primul, dar nu neapărat și pe al doilea. Mai ales că Don Juanul nostru ne și asigurase în acest sens. Și noi trebuia să-l credem. Avea spirit întreprinzător și nu părea să sufere de complexe în fața unei fete, lucruri vrednice de admirat în asemenea împrejurare.

Cu înfrigurarea stîrnită de speranța pe care ne-o dădeau aceste combinații la care recursesem, am așteptat să sosească implacabila clipă, cînd trebuia să ne sărbătorim succesul sau să trăim mîhnirea înfrîngerii.

A doua zi, profesorul ne chemă la el. Cum o să-i înfruntăm privirea ? Omul cu principii severe, care nu făcea concesii nici prietenilor. Să se considere ofensat de gestul nostru ? Ne tulburau tot felul de gînduri și putina speranță ce-o avusesem pînă atunci se spulberă.

După felul cum ne privea, am înțeles că totul era pierdut. „Cine v-a învățat să interveniți la domnul Geblescu ?“ întrebă el cu asprime, trădînd o oarecare nervozitate. Colegul Răuță a fost sincer și i-a spus adevărul. Tot sincer a fost și profesorul cu noi. „M-ați silit să pun la doi dintre voi nota pe care n-o meritau.“ Pe urmă fața lui se destinse. Iar noi, dacă am fi fost la largul nostru, am fi sărit în sus de bucurie, deși nu mai eram niște copii.

Poate n-aș fi amintit această întîmplare banală, dar ea suscită totuși unele reflecții. Rousseau s-a plîns toată viața de memoria lui slabă. Ce învăța seara uita pînă a doua zi total. Autodidact, laureatul Academiei din Dijon n-a cunoscut emoția examenelor și teroarea notelor. Dar nu-i greu de ghicit cît ar fi pătimit un om care mărturisea că în viața sa n-a putut învăța șase versuri pe dinafară.

„Nu ești un savant, domnule, ești un poet“, l-a expediat severul astronom Le Verrier — celebru prin a fi descoperit planeta Neptun — pe un tînăr care încă nu împlinise 20 de ani. Tînărul era Camille Flammarion. Aș putea continua cu exemple de acest fel.,

După cum se vede, Geblescu fusese mai puțin grăbit și mai prudent cu privire la viitorul nostru. Doi dintre noi am scăpat ca prin urechile acului. Cine anume erau ? Profesorul Balaban nu ne-a spus. Și nici n-am aflat vreodată. Destul că toți cei cinci s-au realizat onorabil în viață. Unii aveau să dețină grade universitare. Mai tîrziu, cînd aveam să pun eu însumi note, mă gîndeam : „Cît de mult atîrnă viitorul nostru de un fir de pai“. Un

șir de alte coincidențe săvîrșesc apoi restul. Există o mie de lucruri neprevăzute și destule căi întortocheate în viața unui om.

*

Nu descoperisem încă drumul pe care aveam să merg. Dibuiam prin ceață fără a avea pe nimeni de veghe și fără o lumină călăuzitoare. Îmi era cu neputință să spun : „Iată calea mea !“ S-ar putea crede că eram un tînăr nehotărît. Nicidecum. Pentru mine important nu era „încotro să apuc“, ci „să fac ceva, orice“. Dacă se poate, cît mai bine. Așa gîndeam atunci. Așa voi gîndi toată viața. Am avut oroare de chipul cîrpaciului atît de des întîlnit.

Simțeam în mine o energie care trebuia să-și găsească cumva o descătușare. Nu aveam timp să stau în cumpănă, să cîntăresc prea mult lucrurile, să-mi pun întrebări care și așa ar fi rămas fără răspuns.

De obicei, socotim alegerea unei profesiuni un moment de răscruce. Ne descoperim o anumită vocație, o înclinație oarecare și vrem să-i dăm curs. Firește, nu-i poți spune unui tînăr cu evidente aptitudini artistice, de pildă : „Fă-te cizmar !“ Nu va deveni probabil un bun meseriaș. Pe această temă se duc discuții pasionate în sînul fiecărei familii. Tatăl vrea să-și vadă fiul, să zicem, inginer. Mama are alte preferințe. Iar fiul nu vrea nici una, nici alta : visează cu totul altceva. Adesea, această confruntare de opinii, în loc să lămurească lucrurile, mai rău le încurcă : pînă la urmă un concurs de împrejurări va da peste cap toate aspirațiile și toate pronosticurile — ale părinților și ale celui în cauză.

Ce gîndeau ai mei de la Rudari după ce am absolvit liceul ? Mai aproape de felul meu de a vedea lucrurile era mama. Ea rămînea constantă : să ajung om mare. Și Stancă rămăsese consecvent principiilor sale implacabile, și mă expedie cu formula : „Descurcă-te singur !“

Am plecat să mă descurc singur cu sentimentele mele filiale adînc afectate.

Urmînd liceul militar nu eram obligat să îmbrățișez cariera armelor. Dar acum, prin forța împrejurărilor, trebuia să apuc pe acest drum. N-aveam încotro.

În schimb puteam opta pentru una din arme. Am ales marina.

De ce tocmai marina? Cu greu aș putea răspunde astăzi la această întrebare. Mă atrăgeau depărtările? Eram sedus de necunoscut ca orice tînăr? Crescusem la țară, în preajma colinelor care limitau spațiul, dar și cu cîmpia nesfîrșită mereu prezentă în fața ochilor mei. Orașul mă mai apăsa încă. Nu puteam suporta labirintul străzilor în care aveam impresia că m-am rătăcit fără să mai pot ieși din ele vreodată. Nu mă simțeam liber cu adevărat decît față în față cu natura. Acum îmi răsuna poate în urechi vuietul îndepărtat al talazurilor care îmi aminteau de furtunile dezlănțuite în cîmpia Dunării și imaginația mea punea stăpînire pe încă un țărm misterios spre care mă simțeam atras. Din lecturile cărților de aventuri îmi va fi rămas probabil în minte imaginea unui Lup de mare cu barbă aspră și încîlcită, veșnic de veghe la cîrma vasului său care spinteca imensitatea mărilor și oceanelor, în lupta cu stihiile naturii, traversînd căi primejdioase, printre stînci viclene sau ancorînd în porturi strălucitoare. Dar au trecut atîția ani de atunci. Cum aș mai putea oare reconstitui toate aceste gînduri și imagini fantastice care mă dominau pînă la obsesie? Eram la vîrsta cînd omul năzuiește mult mai mult decît poate înfăptui. Păcat că tinerețea e prea scurtă și viața prea aspră pentru a putea sorbi vreme mai îndelungată întregul farmec al naturii noastre din această perioadă. Mai viu strălucește acum soarele, mai frumos arată pămîntul și de o mie de ori e mai puternică dragostea decît ura în noi. Și inima noastră e mai largă și durerea noastră mai trecătoare nu-și găsește sălaș în ea decît pentru cîteva clipe fugare.

Mă lăsam cu totul în voia bucuriei de a mă vedea curînd ofițer de marină. Visul meu, care era și visul mamei, nu mi-l puteam realiza la urma urmei și aici? Fiecare meserie, indiferent care ar fi ea, îi poate da omului întreaga lui măsură. Și fiecare om îi va putea conferi, prin voință și pasiunea meseriei pe care și-a ales-o, prestigiu și celebritate. Nu mai aveam altceva în cap decît să-mi joc rolul, deocamdată minuscul, lipsit

de orice glorie. Dar oare nu puteam să urc cît mai sus în vîrful piramidei ? Cred că mă și vedeam în chip de amiral, înzorzonat cu fireturi aurite.

Deocamdată mi-am adăugat la modesta mea uniformă de elev al liceului militar o pereche de pinteni strălucitori. Cînd mergeam pe stradă, pintenii zornăiau puternic și asta îmi producea o deosebită plăcere.

M-am gîndit apoi să-i scriu mamei. Eram ferm convins că va trăi și ea aceleași emoții ca și mine și va fi la fel de fericită. Nu știam însă că scriindu-i va trebui să renunț la cariera de ofițer de marină și la ambiția de a ajunge amiral. Mama nu văzuse marea în viața ei, cum n-o văzusem nici eu, dar era convinsă că ea va deveni mormîntul meu sigur și mă implora cu lacrimi în ochi : „Dacă ții la mine, nu te duce la marină. Te rog din suflet.“ Apucînd pe acest drum, presimțea că n-o să mă mai vadă niciodată. Din tonul scrisorii am înțeles cît de mult suferea. Noaptea avea coșmaruri : mă vedea înecat în valurile turbate ale mării. Biata mamă ! Mi-a tăiat tot entuziasmul pentru marină. Rugămințile ei mă mișcau pînă la lacrimi. Știam că în același timp tatăl meu jubila. Îi făcusem doar pe plac. Căci oricîte primejdii m-ar fi așteptat în cariera pe care mi-o alesesem, faptul că se știa eliberat de acum încolo de obligații materiale era destul pentru el să nu devină sentimental. El nu avea coșmaruri. De asta eram sigur. Dar mama ? Jurasem s-o fac fericită, chiar cu prețul nefericirii mele. Trebuia să mă țin de cuvînt. Dragostea ei nețărmurită pentru mine merita acest sacrificiu. Nici un cuvînt rostit de ea nu pătrunsese pînă atunci atît de adînc în conștiința mea, cum pătrunseseră aceste patru cuvinte : „Dacă ții la mine.“ Totul dispăruse din lumea aceasta pentru mine, afară de imaginea mamei. O vedeam numai pe ea veșnic neconsolată, cu lacrimi în ochi și oftînd.

Nu sîntem în întregime liberi. Depindem de alții nu numai din punct de vedere material, ci și cînd este vorba de sentimentele noastre.

Am ieșit la raport și am cerut să fiu înscris la școala de artilerie, invocînd opoziția părinților ca să devin ofițer de marină. Mama respiră ușurată. Oricum, artileria

era o armă terestră, fără primejdii, decît dacă avea să se dezlănțuie un nou război. Dar chiar și în acest caz trebuia să prefer artileria, căci nu-i totuna să mori pe uscat sau înghițit de valuri.

Am plecat la București. Școala de ofițeri de artilerie era pe Calea Griviței. Nu departe se afla biserica Sfinții Voievozi. Vremea nu era prea frumoasă și clopotele băteau monoton și trist. Eram obișnuit cu disciplina militară. Știam că trebuie să mă culc și să mă scol în sunetul trompetei. Trompeta suna strident la deșteptare. Ah, de cîte ori n-am blestemat-o ! În schimb, seara la stingere, sunetul ei melodios te predispunea la melancolie și la somn. Numai că de astădată somnul nu se prea lipea de mine. Bîntuia în oraș epidemia de scarlatină și molima începuse să se întindă și la școala de ofițeri. Unul cîte unul se îmbolnăveau camarazii mei de dormitor. Mă gîndeam : dacă ar ști mama unde am nimerit și ce mă așteaptă ! Într-o dimineață, cînd trompeta mă trezi brusc din somn, am văzut paturile din dreapta și stînga mea libere. M-am speriat de-a binelea. În cursul zilei mi-am luat bilet de voie și am plecat în oraș. Și dus am fost. Am colindat străzile în neștire. În București aveai ce vedea. Dar eu nu vedeam și nu auzeam nimic. Pe oriunde mă duceau pașii, auzeam doar aceleași clopote cu dangătul lor trist de la biserica Sfinții Voievozi, nu vedeam decît cele două paturi goale de la școala de ofițeri.

Nu mai țin minte exact cum am procedat și pe cine anume am trimis la școală să-mi ia actele.

Procedam just ? Cine putea ști ? Eu nu mi-am pus această întrebare. Poate și-a pus-o altcineva. Destinul meu. Aveam în fața mea un alt drum mai bun decît cel pe care apucasem ? Nici la asta nu mă mai gîndisem. Dar atîta timp cît nu te afli într-o înfundătură fără ieșire mai poți spera că vei găsi măcar o cărare care să te ducă spre drumul care îți este scris.

*

„Lîngă pîrîu de sete mă usuc, rîd printre lacrimi și trudesc ca-n glumă, mi-e casa pe orice drum apuc și mi-i străină țara asta mumă, știu totul și nimic nu

știu..." Îmi vin în minte aceste versuri de François Villon amintindu-mi de clipa cînd m-am înscris la Școala de poduri și șosele — secția mine. Să descriu starea mea sufletească de atunci ? Mi-e imposibil.

Gazda mea, de loc din Rudari, era ceferist, mecanic de locomotivă, și locuia într-o casă amărîtă pe o stradă întunecoasă, nu departe de cimitirul Sfînta Vineri. Trăia de pe o zi pe alta și totdeauna cînd venea de la slujbă sau cînd pleca, înjura și rostea cuvinte amenințătoare. În locuința lui rece și întunecoasă apăreau tot mai des oameni la fel de furioși, în special noaptea. Crezuseră că războiul și mai ales pacea care urmase o să le aducă fericire. Vorbeau despre dreptatea pe care o visaseră, dar iată că dreptatea întîrzia să se ivească ; despre cozile din fața magazinelor, despre greve, salarii și arestări. Părea că nimerisem într-o casă conspirativă, căci cuvinte ca „poliție", „ilegalitate", „oameni de legătură", „mașini infernale" reveneau des în aceste discuții. La plecare, în loc de salut, strigau : „Trăiască dreptatea !" Eu nu înțelegeam nimic din toate acestea. Cuvîntul *dreptate* îl auzisem prima oară cînd aveam cinci ani, din gura mamei. Am scris și un articol, dar în privința asta nu poți fi mai avansat la douăzeci de ani decît la cinci sau cincisprezece ani. Nici mai tîrziu, cînd mă formasem ca om, între patruzeci și cincizeci de ani, nu devenisem mai înțelept. Crezusem că dreptatea nu-i decît una singură, cînd colo aveam să constat că ea își schimbă cu ușurință fața. După oameni și împrejurări.

La gazda mea mă simțeam din ce în ce mai prost. Nopțile mi se păreau lungi, fără sfîrșit. Slăbisem mult. Aveam momente de descurajare ; mă simțeam dezorientat. Era pentru prima oară cînd trăiam acest sentiment și căutam să-mi fac singur curaj. Nopțile erau îngrozitoare. Mă neliniștea forfota din casă care dura uneori pînă către ziuă, și cred că și vecinătatea cimitirului mă făcea să mă gîndesc, fără să vreau, la tot felul de lucruri sumbre. Și tot mai des îmi spuneam : „Nu-i de mine aici".

Într-o zi am ieșit în oraș. Era o vreme urîtă, cu lapoviță, tot atît de tristă și cenușie ca și gîndurile care mă apăsau. Mergeam fără țintă și în curînd nu mă mai

gîndii la nimic ; mă tîra doar valul de oameni care se scurgea pe Calea Griviței.

Adesea jucăm rolul unei marionete. Fire nevăzute te pun în mișcare. Mergi pe stradă, spre o țintă anumită sau fără nici o țintă, cum mergeam eu, și deodată un fapt banal, o mică întîmplare îți abate pașii, fără voia ta, pe un nou drum. Destinul își are socotelile lui. În viață totul e posibil.

E inutil cred să mai spun, cel puțin pentru cei care mă cunosc, că deși fără siguranța zilei de mîine, descins în mijlocul unei lumi care îmi era cu totul străină, situația mea mai mult decît precară, cît și faptul că deocamdată nu aveam nici o perspectivă care să-mi dea cel puțin iluzia că mi-aș putea-o îmbunătăți, nu făcu totuși din mine ceea ce se numește un „tînăr revoltat". N-am cunoscut niciodată acest sentiment steril. Să te socotești un nedreptățit, să-i acuzi pe cei din jurul tău făcîndu-i răspunzători de situația ta, fără a întreprinde nimic în schimb spre a o ameliora ; la ce folosesc oare toate acestea ?

Am avut de multe ori în viață prilejul să mă revolt și să fiu indignat : cînd a trebuit să-mi apăr munca amenințată de impostură. Am protestat, cu violență chiar, cînd am constatat că nedreptatea se substituie dreptății și minciuna adevărului. Și nu m-am mulțumit numai cu protestul formal. Am luptat, asumîndu-mi totodată și riscul luptei. Dar acum ? Împotriva cui să protestez ? Și de ce ? La urma urmei dreptul de a munci nu-mi era interzis. Puteam să iau cobilița în spate, ca atîția olteni de-ai mei. Refuzam s-o fac pentru că încă de la Rudari visul meu era altul — și înțelegeam în același timp că pentru a-l realiza, eu, și nu alții, trebuia să dau din coate. Eram pe deplin conștient că hotărîrea de a mă înscrie la Școala de poduri și șosele fusese un act hazardat. Fără un ajutor material din partea celor de la Rudari, cu greu m-aș fi putut descurca. Hainele, masa, casa, cărțile costau bani. De unde să-i iau ? Dar mai credeam încă în puterile mele și, atîta timp cît voința de a înfrunta mizeriile și neajunsurile vieții nu mă părăsise, mai puteam spera și nu mă socoteam un învins, nici un disperat. „Voi munci" îmi ziceam. „Voi da me-

ditații. Mă voi apuca de o muncă oarecare, indiferent care va fi ea, numai să pot continua studiile."

Acum însă nu mă mai gîndeam la nimic. Lași cîteodată în sarcina timpului sau a întîmplării să rezolve ce nu-ți este ție dat să rezolvi. Forfota de pe Calea Griviței mă sustrăgea de la gîndurile și planurile mele de viitor care nu-mi dădeau pace să dorm. Era strada pe care o cunoșteam cel mai bine, amestec pestriț de tîrgoveți și țărani, agitați și gălăgioși, cu magazine și cîrciumi la fiecare pas, cu firme și afișe multicolore, cu mărfuri și tot felul de mărunțișuri, scoase în stradă cînd vremea era frumoasă, cu vînzători care așteptau cumpărători în fața ușii și care te trăgeau de mînecă să intri înăuntru dacă te vedeau întîrziind la vitrină, un veritabil bazar oriental. Pe atunci Bucureștiului i se mai spunea „Micul Paris". De ce ? Pentru că de la Paris ne veneau parfumurile și moda ? Pentru că în anumite cercuri bucureștene se vorbea în mod curent franțuzește ? Poate. Mie însă îmi făcea impresia unei adevărate babilonii. O, cît n-aș fi dat să scap de această învălmășeală ! Și vremea era atît de urîtă, cu lapovița care continua să cadă din cerul mohorît, gata parcă să se prăbușească peste oraș ! Clădirile înalte mi se păreau niște monștri preistorici care adulmecau văzduhul cenușiu întinzîndu-și gîturile. Venisem de curînd și nu cunoșteam rosturile orașului decît fugitiv. Destinul meu părea a fi circumscris, în această perioadă, la acest spațiu din jurul Gării de Nord. Școala de ofițeri de artilerie, Școala de poduri și șosele și, în sfîrșit, gazda mea de lîngă cimitirul Sfînta Vineri. Și tot aici, în acest perimetru, aveam să dau peste Institutul Medico-Militar. Cîte lucruri, poate mult prea interesante, oameni pe care i-am cunoscut de-a lungul vieții, evenimente pe care le-am trăit intens nu le-am dat uitării ! Dar clipa aceasta o țin minte perfect, căci ea a însemnat primul pas făcut pe drumul de pe care aveam să nu mă mai abat.

Priveam la toată învălmășeala din jurul meu, cînd deodată îmi arunc ochii spre dreapta : văd în fața unei clădiri un grup de tineri, și printre ei pe colegul Aristide Ionescu îmbrăcat ca și mine în uniforma liceului

militar. M-am oprit pe loc. Nu știam dacă să merg să aflu pentru ce s-au adunat, sau nu ; mă hotărîi, în sfîrșit, să mă duc să-l întreb.

„Ce-i aici ? Pentru ce v-ați adunat ?“ „Se fac înscrieri și se dă examen pentru Institutul Medico-Militar“, răspunse el. Institutul Medico-Militar ? Atît nu era de ajuns. Nu auzisem niciodată despre așa ceva. Nu știam nici ce importanță ar putea prezenta pentru mine un asemenea institut. I-am cerut lămuriri mai ample. Mi le-a dat cu multă amabilitate și m-a îndemnat să iau legătura cu comandantul institutului, colonelul doctor V. Popovici, oculist.

Ascultîndu-l pe Ionescu Aristide, mă gîndeam că „totul este posibil în viață“. Mi se părea că n-aș fi putut găsi pe lume un loc mai nimerit pentru mine, și de aceea, probabil, am și exclamat : „Aici e de mine !“ Îmi surîdea un viitor frumos, începeam să cred în el. Trăisem zile grele. Acum eram pe cale să închid urîta paranteză a vieții mele. Rătăcisem un timp printr-un labirint întunecos și iată că eu îi și vedeam capătul la lumina zilei care vibra în depărtare.

Pe colonelul V. Popovici, a cărui specialitate erau bolile de ochi, l-am găsit în biroul său. M-am prezentat scurt, milităreşte, și i-am raportat că sînt un băiat sărac și vreau să-mi continui studiile, dorind să mă fac medic militar. Mi-o tăie scurt : „Ești pregătit ?“ Tonul întrebării era imperativ și autoritar, milităros. Dar mi se păru de-a dreptul absurd, încît i-am răspuns și eu tăios, aproape brutal : „Ce-i aia «ești pregătit ?» Cunosc materia pe care am învățat-o în liceu. Altceva ce ți se cere la un astfel de examen ?“

Vorbisem și de astă dată în așa fel ca să fiu auzit. Am adăugat : „Vă rog să-mi aprobați cererea de înscriere“. Acum eram și mai stăpîn pe mine, deoarece îmi dădeam seama că în loc să dea semne de iritare din cauza limbajului și a cutezanței mele pe care o împinsesem pînă la impertinență, colonelul cedase. Zîmbea. La urma urmei, obraznic sau nu, aveam dreptate.

Colonelul Popovici ieși din birou, veni după un timp și mă anunță că voi fi admis la examen.

La comisia de examinare am dat peste alt obstacol, pe care l-am trecut însă cu bine, cum nu mă aşteptam la început. El consta în faptul că la Facultatea de Medicină începuseră deja cursurile. Dar am avut noroc de un oltean de-al meu care m-a salvat.

Mai întîi avu loc o discuţie în faţa mea între medicul general Iacob Potîrcă, preşedintele comisiei de examinare, şi secretarul comisiei, medicul colonel Vasile Panaitescu, care ridicase problema începerii cursurilor la facultate, fapt pentru care examinarea mea devenea lipsită de sens. Cum însă fusesem descusut la început cu privire la biografia mea, generalul i-a replicat colonelului Panaitescu : „Nu-i nimic. O să-i scriu decanului. Un pui de oltean inimos care vrea să devină medic. Dă-i un subiect.“ Apoi către mine, zîmbind : „Pe mine mă cunoşti ?“ I-am dat acest răspuns prompt de parcă l-aş fi clocit de mult în cap : „Îl cunosc pe domnul Vergică Potîrcă (om politic, nepotul generalului). Mare avocat în Craiova. Face politică cu tatăl meu“. Generalul rîse cu poftă.

Căpitanul Parquin, soldat glorios al imperiului, dar şi descurcăreţ neîntrecut, avea metoda lui : cînd era la ananghie pe front, scotea de la brîu un napoleon. Aveam şi eu metoda mea.

Mi s-a dat subiectul „Febrele eruptive“. Am aşternut pe hîrtie tot ce ştiam în legătură cu acest subiect, fără să răsuflu. Supraveghetorul meu, colonelul Panaitescu, se plimba cu mîinile la spate ; din cînd în cînd se oprea lîngă mine trăgînd cu ochiul. Scrisesem şase coale şi mă pregăteam să-i cer hîrtie, cînd îl auzii : „Destul“ şi îmi luă din faţă foile scrise.

Ieşisem din labirint la lumina zilei. Cum m-am strecurat prin vînzoleala şi vacarmul de pe Calea Griviţei, pînă la gazda mea, lîngă cimitirul Sfînta Vineri, nu-mi mai aduceam aminte. Uitasem de restul lumii : mă gîndeam numai la mine.

*

Emoţia mea a fost puternică, fără îndoială. După ce mi-am revenit, am simţit nevoia să scriu la Rudari. Scrisoarea îl privea mai ales pe tata. Îi făceam cunoscut

că nu mai am nevoie de aici înainte de ajutorul său. Nu-i putea fi pe plac. Reproşurile mele erau clare şi sunau a mustrare filială. Nu-l răbdă inima şi lăsînd totul baltă veni la Bucureşti. Aici, primul lucru pe care l-a făcut a fost să intre într-o librărie. Nimeri pe strada Edgar Quinet, la librăria medicală Jean Leon. „Am un băiat care vrea să devină medic : l-am înscris aici la facultate", spuse el de cum intră în librărie. Era necesară această introducere, altfel de unde ar fi ştiut librarul ce carte să-i recomande ? Dar cînd i se oferi cele opt volume din *Tratatul de anatomie* al lui Testut, se sperie. Îi pierise glasul. Nu găsea cuvintele potrivite. Bănuia că va costa o groază de bani. Dar oare nu era de ajuns o singură carte în loc de opt ? Mai ales că volumul arăta destul de arătos. Cumpără în cele din urmă primul volum, care cuprindea Osteologia.

Seara, a fost sărbătorit evenimentul acasă la fosta mea gazdă, cu ţuică fiartă. Cei doi, Stancă şi ceferistul, s-au aprins numaidecît : discutau cu înflăcărare în timp ce eu îmi păstram mutra de om supărat. Gazda îmi ţinu apoi o lungă predică arătîndu-mi cum să mă port cu cei mari şi în primul rînd cu părinţii. „Hai, sărută-i mîna lui taică-tău, a încheiat ceferistul. Uite, ţi-a cumpărat o carte. Ce mai vrei ?" Mi-a fost imposibil să rezist. I-am mulţumit şi am făcut ceea ce se cuvenea să facă un fiu respectuos : i-am sărutat mîna.

Timp de doi ani n-am mai dat însă pe la Rudari. Scosesem ghimpele din inimă, dar continua să mă doară rana.

Poate nu eram chiar atît de îndreptăţit pe cît îmi închipuiam eu, la data aceea, să-i fac imputări tatălui meu cu privire la îndatoririle sale faţă de mine. Nu era vorba numai de o trăsătură de caracter proprie lui. Erau la mijloc şi condiţionările sociale care îi pun adesea pe oameni în conflict chiar cu ei înşişi, cu propria lor fire. Dar la vîrsta mea multe lucruri îmi erau tăinuite. A trebuit să las să se scurgă anii, să vină viaţa cu experienţele ei multiple, unele dureroase, ca să le pot descoperi şi înţelege.

Perioada postbelică nu era o perioadă luminoasă. Nu e vorbă, multe se schimbaseră. Toţi căutau însă un

drum sigur, tinerii mai ales. Discutau cu înflăcărare. Își frămîntau mintea pentru noi soluții, dar se resimțeau totodată oboseala, pustiul sufletesc, decepțiile. De bine de rău, înainte de război exista o oarecare stabilitate monetară. Leul românesc se bucura mai mult sau mai puțin de un curs ferm. Atunci puteai renunța ușor la moneda de aur în favoarea unor bancnote. Acum țăranul ofta după „timpurile normale" de altădată, cînd „banul era ban", nu niște hîrtii fără valoare. Inflația îi speria pe oameni. Banii le fugeau printre degete. Acum aveau în buzunar mult mai mulți bani, dar nu puteau cumpăra cu ei decît foarte puțin. Acest paradox îi descumpănea. Multe gospodării se ruinaseră ; altele se ridicau la loc. Se deschidea era îmbogățiților de război, a politicienilor, a loviturilor date peste noapte, a afacerilor prospere, dar toate acestea în mediul urban. Țăranul crezuse într-un sistem imuabil, într-un mod de viață pe care îl socotea etern, cu legi fixe. Dar iată că războiul avea să-i demonstreze și lui că totul se poate prăbuși în cîțiva ani sub presiunea sa violentă, imperii seculare și orînduiri tradiționale, cu mult mai vechi, care durau de mii de ani, au dispărut așa cum dispar în numai cîteva clipe, într-un cutremur, edificii măreț e.

Toate acestea erau cunoscute. Mai puțin cunoscute erau altele : sufletele oamenilor răvășite de evenimentele epocii. Și în această privință, tatăl meu nu constituia o excepție. Își luase cîndva măsuri de precauție. Dar aceste măsuri nu-i mai garantau acum securitatea pe care o dorise cît mai solidă. De polițele lui de asigurare se alesese praful. Teama de viitor, acel sentiment nedefinit, caracteristic unor vremuri tulburi de răsturnări și prefaceri, îl îndemnau să fie mai circumspect, în măsura în care totul în jur se deteriora și șansele unei redresări deveneau tot mai reduse. Trecuse de la conservatori la țărăniști, ca atîția alții care aparțineau acestei clase, și naiva încredere în noua formulă era pe măsura confuziei care domina epoca. Și poate că și vîrsta, anii care se adăugaseră între timp, făcuseră din el un alt om, mai puțin încrezător în puterile sale spre a se apuca din nou să construiască totul din nimic, cum făcuse odinioară.

Iată ce nu știam eu atunci. Dar afecțiunea lui se dovedi a fi reală și profundă. Atitudinea mea nu l-a lăsat indiferent. Nu putea îndura gîndul nici de a se ști înfrînt în orgoliul său de părinte și, credea el, disprețuit de mine. Căzu într-o asemenea stare care nu se potrivea nici pe departe cu felul său de a fi. Se perpelea noaptea, ofta și-i reproșa mamei: „Tu l-ai învățat", ceea ce nu era deloc adevărat. Dimpotrivă, mama mă ruga să ne împăcăm, acest lucru depinzînd numai de mine. Și veni și împăcarea. În definitiv, vorba proverbului, totul e frumos dacă se termină cu bine. Pangloss spunea cîteodată lui Candide: „Toate întîmplările sînt înlănțuite în cea mai bună din lumile cu putință; căci, în sfîrșit, dacă n-ai fi fost alungat dintr-un frumos castel cu lovituri de picior în spate pentru iubirea față de domnișoara Cunégonde, dacă n-ai fi căzut în mîinile inchiziției, dacă n-ai fi străbătut pe jos întreaga Americă, dacă n-ai fi pierdut toate oile din frumoasa țară a Eldoradei, n-ai fi putut să mănînci aici chitre zaharisite și fisticuri." Înțelepciunea populară ne sugerează o filosofie chiar mai optimistă decît cea voltaireiană: „Tot răul spre bine."

*

Cînd m-am hotărît să mă înscriu la marină, cînd m-am înscris la școala de ofițeri de artilerie, nu m-am întrebat în ce măsură voi ajunge un bun marinar sau un bun artilerist. Și n-am făcut-o nici de data aceasta, cînd urma să devin medic. Deși o întîmplare pe care vreau s-o povestesc aici mi-a pus pentru o clipă sub semnul întrebării profesiunea pe care mi-o alesesem în împrejurările relatate mai sus.

Primul contact cu o sală de disecție nu este prea ispititor. Aici nu întîlnești nimic din atmosfera fascinantă redată de Rembrandt în celebrul său tablou „Lecția de anatomie a doctorului Tulp", cu chipurile acelor domni simandicoși purtînd gulere albe și bărbi ascuțite după moda timpului, a căror prezență solemnă estompează sumbrul subiect al demonstrației maestrului, cu enorma sa pălărie pe cap și gesturi la fel de teatrale.

Probabil că mie mi-a făcut impresia unui spectacol ciudat și înspăimîntător : încăperea rău mirositoare, cu pereții ei reci, cu oameni îmbrăcați în halatele lor imaculate, în contrast cu îndeletnicirea atît de dezolantă. Am simțit că mi se împleticesc picioarele. Apoi realitatea șocantă din jurul meu deveni tot mai neclară. Neputincios, m-am lăsat în grija colegilor din sală. Unul mi-a dat să beau puțină apă și mi-a udat tîmplele. Mi-am revenit treptat. Cineva care tocmai intra pe ușă exclamă : „Ăsta n-o să ajungă niciodată medic" și m-am trezit de-a binelea. A fost ca un duș rece. Am scrîșnit din dinți de necaz. Trebuia să lupt cu propria mea slăbiciune. Reproșurile pe care mi le-am făcut ulterior au avut un efect salutar. Hotărît să-mi înfrîng această sensibilitate — care se va dovedi dealtfel trecătoare — voința mea a răzbit, în ciuda afirmației profesorului Reiner, fiindcă el era persoana care a intrat pe ușă cînd mie mi s-a făcut rău.

Dacă voința de a învinge precumpănește, rezultă că ea e mai puternică decît dificultățile. Spun asta pentru că se întîmplă foarte adesea ca mici obstacole să ne abată din drum, din comoditate sau pentru că le socotim de netrecut.

M-am obișnuit și cu sala de disecții. De unde și justețea zicalei : „Tot începutul este greu." Cu profesorul Reiner m-am întîlnit mult mai tîrziu, prin 1942, la București, cu ocazia unei vizite pe care i-am făcut-o în laboratorul său. A fost, ca totdeauna, foarte amabil. Dar m-a derutat încă de la început familiaritatea cu care îmi vorbea. Avea aerul unui om care se adresa unui vechi și bun prieten. Am înțeles în cele din urmă că atitudinea lui se datora faptului că publicam unele din lucrările mele științifice în aceleași reviste de specialitate din țară și străinătate. N-am fost destul de abil și i-am mărturisit ceea ce gîndeam : „Credeam că mă cunoașteți" și i-am amintit de întîmplarea neplăcută din sala de disecție ce avusese loc cu douăzeci de ani în urmă. Omul de știință, filosoful și profesorul din fața mea mi-a zîmbit trist : „Oamenii se pronunță cu prea multă ușurință. Și uneori, sentimentele lor rostite în pripă pot pricinui celor din jurul nostru mult mai

mult rău decît ne închipuim." Această discuție mi-a lăsat o impresie foarte vie, căci a constituit pentru mine o ocazie în plus să admir caracterul marelui profesor, care a fost Fr. Reiner. Aceeași admirație sinceră le-o păstrez tuturor profesorilor mei din această perioadă, care marchează începuturile studiilor universitare.

În schimb, nu pot spune același lucru despre atmosfera din facultate și despre viața bucureșteană în general, cu exuberanța și aspectele ei morale care mă derutau.

„Te culci copil și te trezești bărbat", scrie Chateaubriand, numai că această noapte a adolescenței durează cîțiva ani și uneori nu este scutită de vise urîte.

La Craiova, în casa doamnei Ostroveanu, nimerisem într-un climat prielnic muncii mele de școlar, ceea ce contribuise la menținerea echilibrului meu sufletesc. Găsisem aici o atmosferă morală desăvîrșită, neumbrită de prejudecăți și dogme. Lipsea acea austeritate exagerată și ipocrită care provoacă de obicei reacții opuse, de exasperare și eliminare ostentativă de sub jugul ei, cum se întîmplă cu mulți tineri care au vîrsta pe care o aveam eu. Eram la etatea pe care psihologii o numesc „critică", perioada instalării pubertății, bogată în tulburări anatomice și fiziologice, în transformări intelectuale și psihologice, denumită în alți termeni „criza morală a adolescenței", cu întreaga ei gamă de manifestări : revolta, închiderea în sine sau exaltarea. Aceste manifestări diferă de la individ la individ. Ele sînt condiționate de caracterul fiecăruia, de nivelul său intelectual, de climatul familial și afectiv în care a fost crescut, de trecutul său, de lecturile sale, de jocuri, bucurii și necazuri, de prieteni și părinți, ele jucînd un rol de prim ordin în această criză și contribuind la diferențierea ei. Tot în această perioadă apar cele dintîi izbucniri mai agresive ale instinctului sexual. Așa-zisa criză de originalitate își face apariția și în acest domeniu, și, în lipsa unei experiențe la care ar putea aspira, tinerii dau frîu liber imaginației. Seara, în dormitor, eram nevoit să asist vrînd-nevrînd la discuțiile colegilor mei care mă dezgustau. Ah ! Nu doream decît să mă pot izola pentru a citi și a medita ; să nu mai aud acele

povestiri obscene, să mă pot concentra asupra studiilor, să pot avea o viață personală, să-mi trăiesc viața așa cum mi-o imaginam eu. Știam că acest lucru e deocamdată irealizabil, și gîndul acesta mă făcea să sufăr și mai mult. Fără să fiu un timid, un adolescent acaparat de complexe, nu-mi plăcea nici să iau aere de cuceritor, să joc rolul cocoșului printre găini. În rarele mele momente de exuberanță juvenilă, mă comportasem în așa fel, chiar cînd eram tentat să explorez acest domeniu încă necunoscut mie, încît să nu forțez limitele impuse de buna-cuviință și legile morale cu care venisem de la Rudari. Nici mai tîrziu, la Liceul Militar, cînd trebuia să duc un alt mod de viață, nu avusesem dificultăți de comportament. Adevărata mea fire era cea a mamei, pudic, afectuos, modelată încă din copilărie de o morală care nu-și dezmintea viabilitatea, dovedindu-se mai tare decît agresiunea acestei vîrste critice.

Cît de departe mi se părea acum liceul ! Craiova stăruia în mintea mea ca o imagine calmă și duioasă și sufletul meu era parcă purificat.

Am început să urăsc Bucureștiul. Văzusem, seara, cînd pe străzi se aprindeau luminile, cînd orașul se trezea parcă la o nouă viață, cum apăreau la colțuri de stradă, sau în umbra gangurilor de pe Calea Griviței, profesionistele insistente, oribil fardate ; mă loveam de această crudă realitate și din nou suferam. Cum puteam oare să rămîn insensibil în fața acestui spectacol și să nu mă scandalizez, cînd imaginea femeii în ochii mei fusese aureolată pînă atunci cu titlul de mamă, soție sau soră ? Aveam impresia că mii de capcane mă pîndesc din umbră. Această idee începu să mă obsedeze. Vedeam numai piedici care mi-ar putea frîna activitatea normală și reduce randamentul studiilor.

Făceam parte dintr-o altă lume. Acea lume cu legile ei nescrise, cu moravurile ei tradiționale. Putem zîmbi gîndindu-ne la naivitatea unor obiceiuri aparținînd civilizațiilor anterioare, sau putem deplînge brutalitatea unora dintre ele, totuși nu putem să nu recunoaștem importanța semnificației lor ; că ritualurile de inițiere a adolescenților în societățile antice sau primitive, după cum o atestă cercetările școlii vieneze freudiene, dove-

deau cunoștințe psihologice mult mai sănătoase decît pretindem noi că le avem ; că nu putem înțelege evoluția tînărului adolescent cu toate conflictele psihanalitice legate de această vîrstă fără să ne gîndim la experiențele strămoșilor lui îndepărtați. Nici Părinții n-au subestimat gravitatea acestui moment. N-avem decît să luăm ca exemplu libertatea limbajului din scrierile lor. Atît de mare este sinceritatea în tratarea acestei probleme încît i-ar putea scandaliza pe mulți cititori dreptcredincioși dacă în ochii lor aceste scrieri n-ar avea caracterul unor învățături sfinte. Civilizația modernă îl pune pe adolescent în situația de a depăși singur noaptea de care vorbește Chateaubriand. Dar inițierea tînărului cavaler medieval care da acestui moment un caracter cît mai solemn, avea drept scop tocmai afirmarea virilității și măgulirea mîndriei lui, urmărind să facă din el un om conștient de noile sale responsabilități în calitate de soț și tată, să-i risipească ignoranța și temerile. Noi, oamenii moderni, ne-am îmbogățit fără îndoială patrimoniul intelectual și științific și vrem să ne depărtăm de izvoarele primitive. Cu cît credem că ne civilizăm, cu atît vrem să rupem legăturile cu trecutul barbar. Și ce punem în loc ? Falsa pudoare modernă ? Reversul e lamentabil, dacă nu chiar tragic. Excesul sexual a înflorit, pornografia se extinde, o uriașă revărsare a subconștientului prin tot felul de aventuri afective amenință tineretul contemporan. Un lucru e sigur : viața în centrele urbane, cu precădere în marile orașe, accelerează ritmul unei vieți senzuale anarhice. Spre deosebire de micile colectivități rurale mai puțin expuse agresiunii urbane, unde vechile tradiții, chiar și prejudecățile și cenzura opiniei publice încă mai operează. Cel puțin așa era pe vremea mea.

Zilele și săptămînile treceau. Se apropia sfîrșitul primului trimestru. Totul era diferit de ceea ce așteptasem să găsesc în Capitala României Mari. Mitul ei zăcea acum la picioarele mele. Din nou îmi vedeam viitorul periclitat. Starea mea sufletească ar putea confirma anchetele psihologice care arată că neintegrarea în mediul școlar și cauzele de ordin afectiv stau adesea la originea unor comportări defectuoase. Nu-mi neglijam studiile.

Dar cît timp puteam rezista acestei tensiuni ? Orașul imens și agitat sta gata parcă să mă strivească ca o mașinărie monstruoasă. Lîngă colegii mei nici atît nu-mi găseam liniștea de care aveam nevoie. Nu erau atît de imorali, cît voiau să pară. Nu înțelegeam însă cum de le făcea atîta plăcere să se laude cu aventurile lor amoroase cînd îmi relevau o lume de care eu fusesem cu totul străin pînă atunci. Femeia era tratată cu dispreț și cinism. Nu înțelegeam cum o detestă și totuși nu se pot lipsi de ea. Nu trăisem sentimentul iubirii, dar legam imaginea femeii de acest sentiment, și prostituarea trupului mi se părea mai puțin gravă decît aceea a sentimentelor. Totul era destinat să mă arunce în confuzie și disperare. Și descrierea scenelor erotice ! Și limbajul ! Totul ofensa pudoarea mea țărănească.

Nu te trezești bărbat chiar peste noapte, cum crede Chateaubriand. Adormeam cu gîndul la Rudari și la Craiova. Adesea, mintea mea alerga spre epoci mult mai îndepărtate, evocatoare de dezastre biblice, și într-o zi mi-am spus : „Plec din această Gomoră !"

Odată cu sfîrșitul primului trimestru, mi-am cerut actele. Voiam să plec la Cluj. Colonelul Popovici s-a înfuriat și a început să țipe : „Nu sînt de acord cu această mutare. După ce te-am primit în mod excepțional, acum vrei să pleci ? Nu-ți dau drumul !" Am răspuns și eu : „Nu m-ați primit de dragul ochilor mei, ci în urma unui examen". Și am plecat. Am plecat la Cluj.

Cînd am coborît din tren acolo, aveam senzația că am scăpat dintr-o mare primejdie. Orașul părea tînăr, deși îmi amintea de Napoca și de legiunile romane. Era o dimineață calmă de iarnă. Parcurgeam străzile și gîndul îmi era tot la legionarii lui Traian. Eram emoționat și fericit. Atît de fericit, încît am zîmbit cînd mi-am aruncat ochii pe una din firmele unui magazin de pe strada „Nicolae Iorga" și am citit : „Local pentru mîncăruri calde și alte mezelicuri proaspete." Cel care tradusese textul unguresc nu era prea familiarizat cu limba română. „Nu-i nimic, mi-am spus. O limbă ca a noastră nu se învață peste noapte ; mai bine s-o pronunți greșit la început, decît să n-o înveți deloc. Mor ele împărățiile, se schimbă rînduielile, dar o firmă."

Reîncepuseră cursurile, după vacanța de Crăciun. Copiii cu ghiozdanul la șold mergeau la școală, și cît de mult regretam că nu pot să fiu alături de ei! Eu trebuia să mă duc în altă parte.

*

Plecînd, duci cu tine nostalgii și păreri de rău, uneori fără să știi măcar pentru ce. Într-adevăr, ciudat mai e omul! Aruncă-l în cea mai neagră mizerie, în temniță sau în infern. Își va zugrăvi mizeria și starea sufletească în culori mișcătoare, își va blestema soarta și nu va dori altceva decît să și-o schimbe. Spune-i însă: „Fă-ți bagajul! Pleci de aici!" Va tresări de bucurie, dar va încerca în clipa următoare acel sentiment straniu de sfîșiere, pentru că, la urma urmei, în ciuda faptului că s-a eliberat de suferință, lasă totuși acolo o parte din ființa sa. Dar drumul său e tot înainte, numai înainte. „Oare viața e doar ca o arenă pentru alergări în care trebuie să faci repede cale întoarsă de îndată ce ai ajuns la un capăt?" se întreabă Goethe. Nu, viața are doar un singur punct de plecare: nașterea. Și un singur punct de sosire: moartea. „Intrăm în luptă cînd ne naștem și o părăsim cînd murim", avea să spună Rousseau. Dar între aceste două extreme există prezentul, singura realitate cu bucuria ei autentică, sau cu suferința ei, la fel de autentică. Căci clipa prezentului mai înseamnă și trecutul care moare, și viitorul care abia se naște. Iată de ce, cînd pleci, mori puțin, cum spune un proverb francez. De fiecare dată murise ceva în mine: cînd plecasem de la Rudari la Craiova, apoi de la Craiova la București. În ciuda dezrădăcinărilor succesive, impulsuri nedefinite ale imaginației și ale inimii mă mînau în vederea unei împliniri. Totuși, cînd am plecat de la București la Cluj, mă surprindeam adesea visînd. Visam colinele fermecătoare ale Olteniei de un verde atît de dulce; cîmpia aceleiași Oltenii, cu norii ei trandafirii, care alunecau în asfințit pe deasupra casei noastre, cînd îmi pătrundeau în odaie adieri de liliac sau busuioc; gingașe imagini rustice se împleteau, cu atîtea altele, din Capitala Banilor, care mi se păreau acum neasemuit de duioase și încîntătoare.

Unde, în care oraș din țară, mai puteai vedea atîtea case solitare, pline de grație, tocmai prin liniștea care le învăluia, prin amestecul de stiluri neoclasic și baroc care îți amintea de trecut ? Și îngerii lor dolofani de la intrare ! Și curțile lor largi, umbrite de castani și tei, peluzele de flori și porțile înalte de fier forjat !

Trecutul devine amintire. Și amintirea doare. La Rudari îmi îngropasem pentru totdeauna copilăria ; la Craiova, adolescența. Acum mă simțeam deja un om matur, în stare să gîndesc singur, să iau de unul singur hotărîri. Vîrsta pe care o aveam semăna cu vîrsta puilor care învață să zboare ; unii își frîng gîtul, acesta este un deznodămînt trist, dar mulți își iau zborul într-o zi. Pasărea nu-și ajută progenitura să învețe să zboare și de multe ori tinerii, asemeni puilor, trebuie să facă singuri acest exercițiu. Am vrut asta încă din copilărie : să fiu liber. Iată-mă acum în plin zbor. Senzația libertății îmi dă avînt, și deși aripile îmi erau încă slabe și moi, mă simțeam destul de puternic, în stare să străbat depărtările.

Această încredere în puterile proprii se datora temperamentului meu, dar și evenimentelor epocii. O epocă tulbure, nesigură și contradictorie, și tocmai prin asta urma, în chip paradoxal, să ducă la o selecție mai riguroasă a valorilor.

Socotesc că nu este lipsit de importanță să amintesc că generația mea era oarecum o generație șocată, plină de neliniști și în parte dezorientată, chiar mai mult decît generația care avea să urmeze celui de-al doilea război mondial. Noi aveam optsprezece ani ; veacul avea douăzeci. Societatea părea, după marele cataclism, un bolnav în convalescență după o grea și îndelungată boală. Existau speranțe de însănătoșire rapidă, dar și clipe de apatie, cînd organismul încă nerefăcut cunoștea depresiunea cea mai adîncă. Lumea era în pragul marilor prefaceri. Și viitorul privea mai ales noua generație. Cui să te adresezi spre a te orienta și descifra acest viitor ? Oamenii din antichitate aveau și ei noțiunea viitorului. Dar ei se duceau să consulte oracolele, pe Pythia sau pe Augur, cărora le cereau informații asupra destinului

lor personal. Pretutindeni în Europa, continentul greu lovit de război, se vorbea despre anticipări întunecate. Războiul împărțise oamenii în patru grupe : pesimiștii și înfrînții, care nu mai sperau într-o redresare și anunțau sfîrșitul lumii ; indiferenții, masa inertă care se lăsa dusă de curentul vieții ; cei care alergau cu limba scoasă după situații materiale indiferent de mijloace ; în sfîrșit, cei din noua generație, care făceau exerciții spre a-și lua zborul spre viitor, care aveau viața în față și simțeau nevoia unui ideal spre a putea lupta. Căci, se știe, atîta timp cît ești copil, te susțin proiecțiile unei lumi magice, dar vîrsta care urmează copilăriei are nevoie de certitudini pe măsură ce iei cunoștință de realitățile vieții și începi să te îndoiești de ele tot mai mult. Deci un prim motiv de conflict între tine și cei care continuă să te considere încă un copil. Așa ia ființă lupta între generații ; mai întîi sub forma unor reacții psihologice, apoi ea se exteriorizează, devine acțiune și conflict, adesea de nereconciliat. Unii susțin că nu ar exista acest conflict decît în mintea celor dispuși să acrediteze, prin combinațiile lor retorice, o idee istorică falsă. Dar tot istoria ne mărturisește că nu au existat de-a lungul vremii momente de răscruce în care tineretul să nu joace un rol hotărîtor. Am la îndemînă în această privință o listă întreagă. Dar e inutil să mă folosesc de ea, lucrul fiind îndeobște cunoscut. Acolo unde apare noul, e cu neputință să nu-și facă apariția și tinerețea. E și firesc. Biologic vorbind, scleroza e o nefericire a bătrîneții. În politică, și chiar în domeniul religiei, această nefericire se numește rutină, dacă nu și altfel, mult mai grav, și în această privință am în vedere aceste cuvinte : „1 Noiembrie 1517. Nimeni nu s-a prezentat la Wittenberg pentru a discuta cele 95 de propoziții. Prima reacție : o lucrare a lui Tetzel publicată la sfîrșitul anului și intitulată *Antiteze*. Și mai departe : Studenții din Wittenberg o ard în public, însoțind fapta cu hohote de rîs.“ O noutate nu este totdeauna o schimbare a cărei valoare este sigură și eficace. Ei și ? Ea vrea doar să arate, de fiecare dată, necesitatea schimbării ; nu-i mai place să fie dominată de tabuuri și vrea să le înlăture.

Această necesitate plutea în aer în anii la care mă refer. Politicienii erau în cea mai mare parte nedemni și era vădit că activitatea lor aducea prejudicii țării. Exista și o minoritate de bună-credință, oameni capabili și bine intenționați. Dar cuvîntul acestora se făcea greu auzit în corul asurzitor al demagogilor. Și cîte nu erau de făcut! Cîte răni provocate de război nu se cereau lecuite! Sarcinile erau uriașe: reconstrucția țării, apoi reforme urgente, cum ar fi votul universal, reforma agrară, o nouă Constituție. Curînd poporul își va pierde încrederea pînă și în oamenii cinstiți. Dar cînd totul părea pierdut, privirile celor dezamăgiți se îndreptară spre tineret, singurul și ultimul lor reazem, unica lor speranță. Țărănimea mai ales, își căuta salvatorii. Așa era moda vremii: toate partidele promiteau marea cu sarea, dar nici unul nu-și ținea promisiunea odată ajuns la putere. Generația tînără ce putea să-i ofere? Nimic, afară de bunăvoința și înflăcărarea ei. Erau singurele chezășii. S-a contat pe ele ca și în 1907, cînd studenții, în majoritatea lor fii de țărani, aveau să devină, alături de preoți și învățători, principalii purtători de cuvînt ai răscoalei.

„E bine să cinstim temeliile vechi, spunea Goethe, dar să nu renunțăm la dreptul de a mai începe cîte ceva din temelii.“ Ușor de spus, dar greu de realizat. Cînd tineretul și-a pus această întrebare, punînd-o în același timp și bătrînilor: „Ce viitor ne rezervă furtuna evenimentelor?“ i s-a răspuns cu brutalitate: „Înapoi la carte! Locul vostru e în biblioteci și laboratoare. Lăsați politica pe seama noastră.“ E lesne de înțeles că generația tînără va căuta o compensație a dorințelor sale respinse din cauză că i se refuză dialogul la care aspiră și vrea să se realizeze. Mai întîi poți avea un tineret anost, indiferent și confuz, lipsit de imaginație și elan creator. Problema nu privește numai tineretul, o generație doar, ci întreaga societate, căci aici se află în cauză nu numai prezentul ci și viitorul societății. Trebuie să conservăm structurile pe care le-a confirmat experiența, dar cînd se face trecerea de la o etapă la alta avem totodată datoria să ne încadrăm noului ritm care va fi întotdeauna mult mai accelerat decît cel precedent, po-

trivit legilor progresului, care nu se împacă cu repetiția și rutina.

Există și reversul problemei, cînd tineretul își convertește nevoia de integrare în viață, într-o proiecție sentimentală, cînd își sacrifică cu ușurință liniștea și intră în competiție cu generația matură, care continuă să-i impună stereotipiile ei, acceptă riscurile și chiar sacrificiul suprem, convins că va mîntui societatea în care trăiește, dacă nu chiar universul. O asemenea exagerare e în firea lucrurilor, și dacă tinerii nu se vor afirma decît în mod superficial, vina nu este a lor. O fac pentru că nu știu să găsească altă cale ; ei vor să-și depășească criza de identitate și să se elibereze de complexe. Iată originea confruntării dintre două generații și dialectica ei subtilă.

Destule profeții s-au făcut în anii '20. Se vorbea despre construirea unei noi lumi și a unui nou om, ca și despre dezastrul inevitabil. Aceste idei și sentimente contradictorii erau ale unor oameni așezați pe un morman de ruine. Alături de o stare aproape bolnăvicioasă de pesimism exista optimismul tinereții chiar dacă nu era organizat. Căci să privești înainte și să nu vezi deocamdată nimic, dar să fii totuși încredințat că dincolo de acest nimic se află totuși o lume plină de surprize, întinsuri nesfîrșite și virgine care se vor explorate, e apanajul și caracteristica tinereții. Tinerețea care-și caută siguranța triumfătoare în ea însăși. Tinerețea care vrea să ajungă în țara fermecată a visurilor ei. Atunci a apărut admonestarea bătrînilor înțelepți care avea să mărească prăpastia. Tinerii au început să creadă tot mai puțin în valorile generațiilor precedente, în vechile structuri ierarhizate și nu s-au mai conformat stereotipiilor care le anulau personalitatea. Această atitudine a provocat stupoare și indignare printre cei mulțumiți de ei înșiși, care își revendicau paternitatea României Mari. Dar laurii victoriei se veștejesc repede. Și cum oamenii obișnuiesc să se culce pe ei, n-au de unde să vadă că timpul le-o ia înainte și gloria lor apune.

Era o perioadă de amurg. Dar însemna oare începutul nopții eterne ? Se înfiripau zorii altei lumi. În locul

idolilor de odinioară și a vechilor idealuri apăreau alți idoli, se conturau noi idealuri și speranțele oamenilor renășteau din cenușa incendiului stins. „E surprinzător, scrie Goethe, cum fiecare epocă își trage adevărurile și erorile din trecutul apropiat și chiar din cel mai îndepărtat, tîrîndu-le mai departe, și cum unele spirite sprintene apucă totuși mereu pe o cale nouă." Goethe trăise cu un secol în urmă. Acum se auzeau alte voci încurajatoare în stare să ne scoată din marasm. Una era a lui Nansen, temerarul explorator polar. Expediția sa la Polul Nord constituise obiectul unei cărți scrisă de el însuși care ne vrăjise copilăria. Imperiul ghețurilor nesfîrșite descris de autor, eroismul și perseverența cu care înfruntase îndărătnicia naturii mă fascinau încă. După război, savantul, îngrijorat de soarta unei omeniri traumatizate, se întreba : „Care este calea ei viitoare ?" Își pusese toată speranța în știința și ideea morală. În viziunea sa tineretul constituia singura șansă. Credea într-un reviriment, în timp ce alții îi cîntau Europei prohodul. „Dacă generațiile vechi n-au existat decît să se sfîșie unele pe altele, înseamnă că e timpul să vină altele noi. Dar din ce parte vor răsări ? Unde vom găsi generații proaspete, neatinse ?" — și mai departe : „Trebuie să vină o renaștere — o eră nouă, cu idealuri noi, în care valorile spirituale să devină din nou țelul principal, iar cele materiale doar accesorii, o eră în care mediocritatea și nulitățile nu vor mai conduce lumea..."

În fața studenților Universității „Sf. Andrei" din Scoția el va rosti aceste cuvinte : „Fiecare din voi trebuie să-și găsească o cale proprie. Recunoașteți valorile consacrate, respectați bătrînețea, dar bizuiți-vă și mai mult pe propria voastră părere, fiți cu ochii larg deschiși ! Adevărul, la care ai ajuns tu însuți, fie chiar neînsemnat, este de zeci de ori mai de preț decît cel expus de-a gata de alții, pentru că el nu numai că ți-a lărgit cunoștințele, ci ți-a ascuțit și capacitatea ta de a vedea. În viață, problema de căpetenie este să te găsești pe tine însuți !" Era tocmai ceea ce căutam și noi : să ne găsim pe noi înșine. Într-o lume de materialism cras, Nansen nu uita să amintească tinerilor : „Să nu vă îngreunați

zborul cu lucruri mărunte cărora li se spune de obicei necesităţile vieţii. Ţineţi minte: îngreunînd trupul, ne scurtăm aripile."

*

N-a fost o întîmplare faptul că generaţia mea, trezită la viaţă în mijlocul ruinelor unui război atît de îngrozitor, a devenit contestatară. Ea a înţeles limpede că lumea trebuia schimbată din temelii. Şi nu se bizuia pe alte argumente decît pe cele izvorîte în primul rînd din propria sa experienţă de viaţă. O interesa viitorul care nu se mai putea construi pe trecut. O interesa prezentul, care nu-i oferea satisfacţii nici de ordin material, nici spiritual. Nemulţumirile şi reacţiile ei în faţa autoritarismului exercitat de cei vîrstnici provenea nu numai din faptul că se simţea frustrată, ci şi din conştiinţa rolului ei social. Declarase război celor care prin agresivitatea lor nu făcuseră decît să-l provoace. Astăzi pe nimeni nu mai înspăimîntă asemenea cuvinte. Mişcări revendicative studenţeşti au loc pe toate meridianele lumii. A le combate înseamnă să te situezi pe o poziţie retrogradă. Majoritatea oamenilor politici şi a pedagogilor consimt să poarte un dialog cu tineretul ţării lor. Problema burselor, a cantinelor şi căminelor, o mai largă participare a studenţilor la conducerea Universităţii nu mai sînt considerate acţiuni subversive, au devenit chestiuni curente, şi nimeni nu le mai blamează. Pe nimeni nu mai miră astăzi că studenţii vor să-şi asume responsabilităţi care să-i lege de societate într-un mod activ şi creator. E greu de admis că s-ar mai găsi cineva să sugereze o politică şcolară menită să bareze drumul tineretului universitar spre o viaţă politică corespunzătoare aptitudinilor şi aspiraţiilor sale. Nicăieri nu s-au ridicat proteste cînd vîrsta majoratului a fost coborîtă la 18 ani. N-au trecut decît 50 de ani de cînd mă aflam pe băncile Universităţii, şi totuşi s-au produs atîtea transformări economice şi sociale, mai ales în mentalitatea oamenilor, de parcă ne-am afla la o distanţă de cîteva secole. Tineretul s-a transformat într-o realitate autonomă, factor dinamic în accelerarea progresului.

, S-ar putea naște nedumeriri din faptul că un om de știință insistă atît de mult asupra unui domeniu aparent străin de preocupările sale profesionale. Privind cu nostalgie spre trecut, îmi vine în minte o observație a aceluiași Goethe : „Nimeni nu poate judeca fapte istorice dacă n-a trăit el însuși puțină istorie". Am trăit din plin istoria, așa că va trebui să mai vorbesc despre ea. N-am făcut politică ; în schimb a dat ea peste mine. A fost o ironie a destinului, o replică a acestuia. N-aveam de unde să știu că-mi purta sîmbetele, și de aceea nu m-am temut de răzbunarea ei. Mă credeam în afara oricăror neplăceri și deziluzii și cînd colo...

Am rămas departe de politică nu pentru că temperamental n-aș fi fost apt pentru o asemenea activitate. Nu mi-a lipsit nici spiritul combativ, nici interesul pentru tot ce se întîmplă în jurul meu. N-am cunoscut egoismul ; eram gata să-mi sacrific liniștea personală în favoarea unei cauze care privea colectivitatea. Exemplul unor savanți români care coborîseră în arena publică spre a-și servi țara îmi era cunoscut. Dealtfel în raționamentele mele de mai tîrziu va fi și ideea că soarta oamenilor este și soarta omului de știință. E un raționament simplu, dar cu atît mai necesar și prețios. E o iluzie să-ți închipui că poți trăi cu totul detașat de vremea ta, chiar ca om de știință. Această mentalitate aparținea de fapt epocii, cînd politica se degradase în așa măsură încît se confunda cu îndeletnicirea unui simplu agent electoral și cînd gîndul te ducea numaidecît, fără să vrei, la Eminescu și Caragiale. Nu poți rămîne de-o parte, în liniștea laboratorului și a bibliotecii, de vreme ce o politică prost făcută sau rău înțeleasă poate pune în primejdie însăși știința și arta, toate comorile rațiunii și ale sufletului omenesc acumulate prin lungi strădanii, însăși libertatea oamenilor, fără de care nu poate crea nici omul de știință. Lumea modernă este foarte valoroasă dar, după cum bine s-a spus, toate valorile ei sînt precare datorită primejdiilor care se nasc din complexitatea vieții moderne. Se cere să fim vigilenți. Și această vigilență nu trebuie lăsată numai pe seama omului politic profesionist. Aventura savantului în căutarea ade-

vărului științific nu este doar o acțiune care să-și servească sieși ca scop. Pentru știință, fiecare nouă descoperire e un progres, iar acest progres este transmis oamenilor pentru a fi pus în slujba lor. Acesta e mesajul științei. Atitudinea deschisă, activă, îl obligă pe omul de știință să rămînă în universul comunicării. Aici are de dat răspunsuri, dar poate să pună și întrebări, uneori chiar stînjenitoare. Știința modernă, mai mult ca oricînd, e în așa măsură aservită politicii, încît nici politica nu mai poate fi pentru omul de știință un lucru de prisos sau indiferent.

Faptul că eram ofițer a fost hotărîtor în privința opțiunilor mele politice, în universitate ca și mai tîrziu. Sub acest aspect, viața colegilor mei era extrem de agitată, iar eu am rămas doar un simplu spectator. Dispozițiile erau categorice și nu puteau fi încălcate : armata, „marea mută" cum i se spunea, nu făcea politică. Legea de fier după care se călăuzea era neamestecul ei în luptele partizane. O abatere în acest sens ar fi atras după sine grave consecințe și, în final, eliminarea din Institutul Medico-Militar. Instituția care îți asigura căminul, hainele, masa, cărțile pretindea, în mod justificat din punctul ei de vedere, să procedezi în conformitate cu regulamentele elaborate de ea. M-am supus „fără murmur și șovăire", ca să folosesc celebra expresie cazonă, dedicîndu-mă studiului intens.

M-am atașat repede de Cluj. Îl găseam așa cum mi-l închipuisem, un oraș minunat. În București mi se vorbise mult despre clinicile sale, despre laboratoare, biblioteci și cămine. Totul era descris la modul superlativ. Totul era măreț. Ordinea și curățenia domneau peste tot, iar profesorii erau prezentați în aceeași lumină atrăgătoare. Te puteai socoti un tînăr norocos și aveai prilejul să te mîndrești cu faptul că studiezi la Universitatea din Cluj. Comparația cu romanticul Heidelberg îmi sporea curiozitatea. Admirația cu care mi se vorbea, regretul de a nu fi nimerit la Cluj, ci la București, erau îndemnuri serioase ca să iau hotărîrea pe care am luat-o și pe care n-am regretat-o niciodată. Totul a coincis cu visurile mele. În melancolia care mă încearcă acum, cînd

scriu despre Clujul de altădată, simt doar un singur regret, că nimic nu mai putem recupera din frumusețea trecutului, în afară de amintiri.

*

Aprecierile noastre asupra trecutului diferă totdeauna de la o perioadă la alta. Nu toată lumea simte și gîndește la fel, nu toți oamenii trăiesc în același mediu, nu au un trecut comun, deci n-au avut același destin, încît reacțiile lor — deci și amintirile — vor fi diferențiate. Ne pripim cînd facem rechizitoriul, sentințele noastre sînt aspre, sau, din contră, devenim sentimentali și elogiem, întrecînd măsura. Argumentele nu lipsesc nici dintr-o parte, nici din cealaltă, curg în cascadă. Relația maestru-discipol capătă prin firea lucrurilor o notă subiectivă și tot prin firea lucrurilor se întîmplă ca tonul evocărilor să se înfierbînte sau bilanțul să fie sever. Probabil că toate astea nu aparțin unei anumite epoci, ci tuturor timpurilor, deoarece aici e vorba de oameni, și cu toate că viața lor exterioară e supusă transformărilor, anumite trăsături sufletești se încăpățînează să urmeze același curs și se perpetuează din generație în generație. Iată cuvinte rostite cu aproape două secole în urmă : „Nimic nu e mai îngrozitor decît un dascăl care nu știe mai mult decît trebuie să știe elevii săi. Cine vrea să învețe pe alții, poate desigur trece sub tăcere miezul cel mai valoros a ceea ce știe, dar nu-i e îngăduit să fie pe jumătate învățat.“ E mai mult ca sigur că originea acestei observații făcute de Goethe se află în experiența sa proprie din anii studenției. Într-adevăr, instruit și educat în casa consilierului imperial Johann Caspar Goethe, tatăl, el însuși jurist, nu e de mirare, după cum o afirmă unul din biografii poetului, că prelegerile de drept îl plictiseau, „fiindcă el știa de acasă mai mult decît îi oferea pedantismul uscat al profesorilor din Leipzig“. Curînd, își va găsi și Goethe modelul, idolul. În tinerețe toți sîntem în căutarea unui „astru“ care să ne orbească cu strălucirea lui, chiar dacă nu alergăm după el în mod deliberat. Îi simțim lipsa, și nevoia de a ne construi personalitatea cu ajutorul unui model uman va crește paralel cu aspirația de a deveni

noi înșine, într-o zi, o autoritate modelatoare. Iată și strigătul solemn și exagerat ieșit din pieptul lui Goethe într-o clipă de entuziasm : „Herder, Herder, rămîi pentru mine ceea ce îmi ești...“ Adică un soare strălucitor, iar el, titanul de mîine de la Weimar, nu se vrea decît o simplă planetă gravitînd în jurul lui, adică „planeta lui Herder“. Să ne imaginăm acum, în locul astrului uriaș, un bec minuscul și chiar un opaiț muribund, pîlpîind în noapte. Se vor strînge și aici niște bieți fluturași... Dar e o eroare, foarte des repetată deși dăunătoare, să faci dintr-un caz particular o regulă generală. E adevărat. Prea adevărat. Există și fluturi neputincioși, și slabe licăriri de opaiț, și planete, și sori. Nu numai discipolul poate fi dezamăgit de maestrul său, ci și invers. A existat și Alcibiade, din care Socrate, cu toată rîvna și înțelepciunea sa, n-a putut scoate decît un aventurier. Seneca oricîtă silință și-ar fi dat — și maestrul n-a pregetat o clipă spre a-și modela discipolul după chipul și asemănarea spiritului său — Nero tot Nero a rămas. Aici, raportul este invers proporțional : cu cît maestrul e mai strălucit, cu atît discipolul va fi mai tenebros. Despre viitorul duce de Bourbon se șoptea cîndva prin saloanele nobilimii franceze : „Elevul e puțin vrednic de dascălul lui.“ Dascălul era La Bruyère.

În ce mă privește, nu voi vorbi decît de bine despre trecut. Mă refer la perioada universitară. Alte perioade nu vor fi la fel. Umbre întunecate au trecut de mai multe ori peste viața mea. Să le dau uitării ? Nu pot. Să simulez uitarea ? De ce ? Cînd chem trecutul în prezent, la această oră tîrzie a vieții mele, răspund la apel laolaltă și luminile și umbrele.

Așadar, în aproape toate evocările întîlnești ca leit motiv critici la adresa învățămîntului nostru defectuos de ieri. Dar nu e oare absurd să susții că totul a fost inacceptabil sau că nimic n-a fost demn de laudă ? Au existat, firește, carențe în metodele de predare. Dar unde și cînd n-au existat neajunsuri ? Cine e perfect ? Au existat deficiențe în privința programelor și a organizării învățămîntului universitar. A trecut însă de atunci mai bine de o jumătate de secol, și la ce și cui ar mai folosi incriminările și punerea lor în discuție ?

Mărul a rodit merele sale cele mai bune. Asta contează. Am spus că una din capcanele în care poate să cadă chiar și una din inteligențele cele mai ascuțite e să privești realitatea cu un singur ochi. Apoi, la urma urmei, e mult mai folositor să dai la iveală un lucru bun decît să-ți faci o ocupație din a descoperi cusururi. Cu zicala : „Cele rele să se spele, cele bune să se-adune" sînt întru totul de acord. Ce a însemnat pentru mine Clujul ? O sursă de viață spirituală pentru o nouă naștere. La Rudari, a fost începutul, la Craiova, continuarea, iar acum, trebuia să vină împlinirea.

IV

PE DRUMUL CEL BUN

„Adevăratul savant nu este nici cel care știe, nici cel care caută, ci acela care găsește."

Gaston Berger

„Heidelbergul" de pe Someș își merita renumele. Exista într-adevăr la Cluj o efervescență culturală care incita la maximum curiozitatea intelectuală. Cu toate vicisitudinile istoriei, a evenimentelor care amenințau să compromită echilibrul și buna desfășurare a cursurilor, ceva a rămas în Clujul agitat din acea vreme : solidaritatea și afecțiunea reciprocă care priveau relațiile dintre profesori și studenți.

Între ciclul primar și cel secundar și între acesta și cel universitar există mari deosebiri și se disting nuanțe care îți proiectează personalitatea într-o nouă perspectivă, cînd capătă noi dimensiuni nu numai viziunea ta despre viață și lume, ci și aceea despre tine însuți. Unor ființe umane cărora, pînă mai ieri, în afară de persuasiunea dascălilor și spiritul lor de inventivitate pedagogică le erau destinate doar măsuri coercitive în mecanismul complicat al însușirii cunoștințelor, le va fi ușor să constate saltul uriaș pe care l-au făcut odată ce-au trecut pragul unei facultăți. Distanțele dispar, complexul de inferioritate nu mai rănește atît de mult conștiințele. Asta nu înseamnă că nu vor mai exista conflicte. Dar ele vor avea caracterul unor confruntări între două personalități umane, una deja constituită, cealaltă în curs de constituire, căreia nu i se refuză dreptul de a avea ideile și punctele sale de vedere proprii. Nu ești un bun profesor dacă tactul pedagogic și intuiția

psihologică nu-ți impun să-l consideri pe cel care vine să se adape de la izvoarele cunoștințelor tale ca pe o ființă cu care trebuie să stabilești raporturi personale ci numai ca pe un membru care aparține unei anumite categorii. În acest context merită, cred, să amintesc pe unul din marii profesori pe care facultatea de medicină din Cluj îi avea la acea epocă. Este vorba de Iuliu Hațieganu. Era încă de pe atunci un Everest al medicinei noastre interne. Medic al cărui prestigiu va depăși ulterior granițele României, nu-și dezmințea nici calitățile sale pedagogice. El era acela care, adresîndu-se la cursuri cu formula „domnilor colegi", făcea dintr-o demnitate atotputernică și inaccesibilă, un om pur și simplu, de care nu trebuia să te temi. Căci a instrui mai înseamnă și altceva decît a comunica altora în mod mecanic cunoștințele tale. Înseamnă să știi cum să dezvolți aptitudinile și ingeniozitatea, cum să formezi sensibilitatea și judecata, cum să trezești imaginația unor minți tinere spre a le face cît mai fertile. Sînt însușiri esențiale ale unui bun profesor. Ele țin nu atît de erudiție cît de acel simț special care te face sclipitor și seducător în ochii discipolilor. Trebuie să te faci interesant, chiar folosind anumite artificii, dacă ele stimulează atenția și interesul, prea adesea blocate de expuneri docte, excesiv de pretențioase.

Voi avea prilejul, mai tîrziu, să vorbesc despre unii dintre profesorii mei, cei care au exercitat asupra mea o influență binefăcătoare, drept care le păstrez o recunoștință infinită. Deocamdată însă, — mă refer la primii doi ani de studii — nu simțeam atracția, nici impulsul de a mă atașa afectiv de nici unul dintre ei. Nu pregetam în schimb să trag cît mai multe foloase din acumularea cunoștințelor, indiferent de natura lor și căutînd să le asimilez. Utilizam din plin toate căile spre a-mi satisface această necesitate intelectuală : cursurile, seminariile, laboratorul. Cum în cursul liceal dădusem în particular, concomitent cu cursurile de zi, cele două clase, a cincea și a opta, mă urmărea ideea că rămăsesem, în privința culturii mele generale, puțin în urmă. Faptul mă neliniștea. Nu țineam să fac concurență al-

tora, dar nici să fiu depășit de colegii mei nu suportam. Exista la Cluj în acei ani o asociație culturală. „Extensiunea Universitară", al cărei suflet și inițiator a fost profesorul Virgil Bărbat, mort din păcate atît de tînăr. Așa cum însăși denumirea arată, rolul ei era de a difuza dincolo de zidurile universității, în rîndurile unor categorii sociale dornice să-și îmbogățească spiritul, cele mai noi cuceriri ale științei și culturii. Aici, personalități de frunte din ambele domenii țineau conferințe cu subiecte dintre cele mai variate. Participam cu plăcere la aceste conferințe, unde își dădeau întîlnire studenții de la celelalte facultăți ; le urmăream cu interes și-mi luam notițe. Cercetam biblioteca facultății : răsfoiam rînd pe rînd cărțile și revistele și notam și aici ceea ce mă atrăgea mai mult sau mi se părea a fi vrednic de reținut. Adesea eram atît de absorbit de lectură încît uitam să mănînc. Cît privește distracțiile spre care te îmbie vîrsta, le lăsam pe planul al doilea, sau pur și simplu le ignoram în mod deliberat. Îmi făcusem un program și nu înțelegeam să-l încalc eu însumi, atîta timp cît cauze independente de voința mea nu mă obligau s-o fac. Rezervasem distracțiilor ultimul punct din acest program. Îmi formulasem chiar și o deviză care va deveni un imperativ : „Distracțiile le las pentru mai tîrziu". N-aș vrea să dau impresia că mă laud. Nici că făceam exerciții de stoicism. N-am privit niciodată viața încorsetat. Niciodată n-am considerat plăcerile ei nevinovate, care fac din om o ființă plenitudinară, drept un viciu și un păcat. A te supune cerințelor vieții prin ce are ea mai elementar și mai obișnuit e un simțămînt absolut universal. Afirmația lui Chesterton că „lucrurile comune rămîn comune chiar pentru oamenii care ies din comun" o consider interesantă tocmai prin simplitatea ei. Ați înăbuși dispozițiile naturale înseamnă a te autoflagela. Nu, nu există nici un eroism în atitudinea mea. Am avut doar un mare noroc, trebuie s-o mărturisesc cinstit. Nu consideram și nu consider nici astăzi munca o corvoadă. Dimpotrivă, pentru mine ea a constituit o pasiune devastatoare. Cred că această pasiune o datorez părinților mei, țăranului din Rudari care, analfabet

fiind, a învățat carte și a realizat prin voința și tenacitatea sa cît nu s-ar fi încumetat să realizeze un altul în condiții mult mai favorabile, și tovarășei lui de viață, acea ființă plină de abnegație pentru familia ei, care n-a cunoscut odihna decît atunci cînd avea să închidă ochii pentru totdeauna. Lor le revenea tot meritul. Mie nu-mi rămînea decît să pun în valoare această atracție înnăscută pentru muncă.

Cei doi ani de studii s-au scurs repede. La capătul lor știam că mă așteaptă unul din acele evenimente cruciale în stare să influențeze destinul unui om pentru tot restul vieții. Pentru mine, un asemenea eveniment îl constituia obținerea gradului de sublocotenent. Atingerea acestui obiectiv avea o dublă însemnătate. În primul rînd îmi căpătam o totală independență materială prin solda pe care urma s-o primesc ca ofițer. De aci decurgea un alt fapt, tot atît de important. Nu mai eram nevoit să stau în căminul Institutului Medico-Militar, amplasat într-o cazarmă. Puteam deci să-l schimb cu o cameră mobilată sau cu o pensiune. Era tot ce îmi doream mai mult. Raționamentul pe care l-am făcut era simplu. Viața în cazarmă îmi răpea timpul liber pe care vroiam să-l dedic studiului. Nu mă împăcasem niciodată cu această viață în comun. La Liceul Militar a trebuit să înghit cretă, ca ultim subterfugiu, spre a putea rămîne cîteva ore singur, într-o rezervă la infirmerie, în tovărășia cărților mele dragi. Cînd am plecat de la București la Cluj, plecarea mea intempestivă uimise pe toți, pe profesori ca și pe colegi. Nu pot spune că impresia pe care mi-a făcut-o Clujul era egală cu o decepție, dar nici nu m-a satisfăcut pe deplin. Eram convins că mulți dintre colegii mei se simțeau fericiți discutînd, seara, în dormitor, despre aventurile lor galante sau despre fotbal. Îi înțelegeam și nu le reproșam nici măcar în gînd. Dar în aceeași măsură meditam la viitorul meu și la ceea ce îmi propusesem să realizez. Plecasem de la Rudari nu să colind lumea, oricum, de dragul aventurii. Mai planau asupra conștiinței mele unele legăminte făcute acolo. Îi promisesem mamei că n-o s-o dezamăgesc. Îmi mai răsunau încă în urechi cuvintele ei pe care le

rostise la nașterea lui Fănică : „Puneți-i pe măsuță cărțile lui Petre". Iată obsesia de care nu mă eliberasem încă. Și cine știe, poate că nici astăzi nu m-am eliberat de ea pe deplin. Există, undeva, în subconștient ; și marele ei merit e că mă ține treaz. Există angajamente la care omul nu renunță decît odată cu implacabila respirație a morții.

E interesant un lucru. Luasem viața în piept, pînă acum, cu o ușurință care putea fi tratată drept superficialitate. Pe chipul meu totdeauna destins, se putea citi optimismul. Prin manifestările mele exterioare nu trădam nimic din drama mea interioară. Căci trăiam într-adevăr, în ciuda aparențelor, o dramă : teama de neîmplinire. Mă speria mediocritatea. Aveam oroare de o existență mic-burgheză, satisfăcută în orizonturi limitate. Înțelegeam că lupta trebuia s-o dau în primul rînd cu mine însumi. La urma urmei, nimic nu-mi interzicea să ajung acolo unde mă purtau visele mele. Totul depindea de mine : și eșecul, la care refuzam să mă gîndesc, și triumful la care aspiram. Eram dominat de un orgoliu care trebuie înțeles și apreciat așa cum se cuvine : că, plecînd de la Rudari, va trebui totuși, printr-o muncă asiduă, să mă realizez în chip optim, că nu-mi este permis, în ciuda tuturor obstacolelor, să nu-mi transform visurile în realitate. Un complex de inferioritate surd era convertit în voința de a învinge acest complex. Și, ca să revin la ideea bilanțului celor doi ani de studii, trebuie să repet : mă încînta perspectiva. Devenisem sublocotenent. Mi se punea un galon pe umăr, în plus, primeam soldă, ceea ce nu era puțin. Puteam să-mi procur o carte sau o revistă de care aveam nevoie. Puteam să mă duc la teatru oricînd voiam. Și, ceea ce era mai important, puteam dispune de timpul meu liber. Îl puteam folosi după bunul meu plac, adică să-l închin unor studii temeinice care să stea la baza viitoarei mele profesiuni de medic. N-am fost un singuratic. Viața pe care am trăit-o a dovedit-o. În tumultul vieții m-am simțit totdeauna bine. Ideea izolării mă înspăimîntă. Mă simt ca peștele pe uscat. Dar dacă am fost sîcîit în viață de ceva, mai mult a fost „criza de timp". Și astăzi îmi

spun : „Dacă aș mai trăi o sută de ani de aici încolo sănătos, încă m-aș considera un om nefericit. Am atîtea de făcut, încît o sută de ani nu-mi ajung să realizez tot ce mi-am propus să fac în viață."

Totul se învîrtea în jurul acestei idei, la sfîrșitul celui de al doilea an de studii. Că aveam emoții este puțin spus. Am hotărît să-mi trec toate examenele în prima sesiune. Mă supuneam din nou unui efort de al cărui rezultat nu eram sigur. Dar eram dator să încerc. Nu mai puteam aștepta pînă în toamnă să mi se pună pe umăr tresa de sublocotenent. Colegii mei au preferat să fie mai prudenți. Îmi prevesteau toți un eșec lamentabil. N-au lipsit nici ironiile. În schimb, nici mie nu mi-a lipsit încăpățînarea care mă caracterizează în asemenea împrejurări, cît și dorința de a le da peste cap toate previziunile. M-am prezentat la toate examenele, șapte la număr, inclusiv cel de chimie generală, cu profesorul Adrian Ostrogovici, examen socotit foarte greu de trecut. În sfîrșit, am reușit în prima sesiune să-mi iau toate examenele, singurul dintre cei 120 de studenți medico-militari. Urma să plec în vacanță, dar am rămas pe loc în așteptarea decretului de avansare. Cum să te duci la Rudari fără să ai tresa de sublocotenent pe umăr ? Mai ales că trebuia să particip la nunta surorii mele, Mița.

Ardeam de nerăbdare. Așteptam să apară decretul regal de avansare, care nu fusese încă semnat de rege. Am plecat la București. M-am interesat de decret care era întocmit, dar nu fusese încă semnat. Se oprise parcă timpul în loc. Pentru mine, universul întreg se reducea la cele două cuvinte : semnarea decretului. Și timpul continua să bată pasul pe loc. Am cerut comandantului institutului să-mi elibereze o adeverință care să confirme propunerea de avansare. Mi s-a eliberat și această dovadă. Da, dar adeverința nu înlocuia decretul regal. Nu-mi puteam pune încă pe umăr tresa de sublocotenent. Am revenit la Cluj, dar cei de aici cărora mă plîngeam ridicau din umeri ; nu primiseră confirmarea oficială. Trebuia să mai aștept. Devenisem nervos și mă izolam de lume.

În sfîrșit, a fost semnat și decretul și publicat în ziarele centrale. Am trimis o telegramă la Rudari de două cuvinte : „Citiți Universul“, iar eu m-am urcat în tren și am plecat la București. Aveam galoanele la mine, le purtam în buzunar. Ajuns în Gara de Nord, trebuia să-i fac o vizită lui Florea, care își făcea armata la o unitate în Cotroceni. În drum spre cazarma lui, m-am oprit în Grădina Botanică. Există acolo un stejar bătrîn pe care mă duc cu plăcere să-l privesc și încerc aceleași emoții ca acum 50 de ani. Sub acest stejar mi-am pus singur galoanele pe umăr. M-am uitat cu teamă în jur, asigurîndu-mă că nu mă vede nimeni — parcă aș fi săvîrșit o infracțiune — am respirat ușurel și am ieșit în stradă. Am luat-o în sus pe lîngă Palatul Cotroceni, cînd deodată aud : „Pluton, pentru onor spre stînga !“ Mă uit și văd ostași în pas cadențat dînd onorul. Mi-a trebuit un timp pînă să mă lămuresc. Uitasem de tresa de pe umăr, de faptul că sînt ofițer, că mie mi se da onorul și inima începu să-mi bată. Mă simțeam mîndru de mine însumi.

Cer cititorului matur să-mi ierte această slăbiciune. Sînt sigur însă că tinerii care mă vor citi se vor recunoaște pe ei înșiși în gestul și în starea mea sufletească. Le pot spune chiar : „Faceți tot ce vă stă în putință ca să vă puteți mîndri cu munca voastră. Nu e o rușine.“ Și le amintesc totodată teza lui Paul Valéry : „Exercitarea unei profesiuni poate oferi unui om și altceva decît o remunerație sau un salariu, o avansare sau un renume, și anume dezvoltarea și afirmarea eului său. Plecînd de la obligația de a-și cîștiga existența cu ajutorul unei munci bine definite, cineva poate să se ridice la stăpînirea propriului său eu, la o putere de înțelegere multilaterală care surprinde uneori pe cei care o observă.“

De multe ori bucuriile vieții se cumpără, și tocmai prețul lor destul de ridicat le face inaccesibile. Experiența m-a mai învățat încă ceva. E bine să fi lipsit măcar din cînd în cînd de cîte o plăcere spre a putea s-o prețuiești, atunci cînd împrejurările vieții te duc la îndeplinirea ei.

Neuitată mi-a rămas în amintire și fericirea mamei, cînd și-a văzut copilul ei drag în uniformă de ofițer. Într-adevăr, prezența mea îmbrăcat ca sublocotent la nunta Miței i-a umplut sufletul de bucurie. Visul ei de a mă vedea cu rost în viață se realizase. A plîns mult în timpul nunții. Lacrimile ei erau amestecate. Plîngea de bucurie, dar și de tristețe. Toate mamele de pe lume plîng cînd își mărită fata sau își însoară băiatul. Ceea ce înseamnă că mamele sînt destinate mai mult suferinței și mai puțin bucuriilor dacă nu cumva, aceeași lacrimă care alină o suferință sărbătorește și o bucurie.

V

VIAȚĂ DE STUDENT

„Mi-ar fi lene să fiu leneș."

N. Iorga

În toamna anului 1922 am reluat cursurile. În acest al treilea an de studii universitare, totul în viață îmi surîdea. Cînd am luat prima soldă am avut emoții. Mă vedeam copil în noaptea de Crăciun sau de Anul Nou numărînd banii, după ceasuri de agitație în cursul cărora cîntasem colindul sau spusesem plugușorul pe la casele rudărenilor, și retrăiam aceeași satisfacție. Mă uitam acum în oglindă și admiram uniforma nouă de ofițer, tresele de sublocotenent; cînd mergeam pe stradă mă priveam prin geamul vitrinelor cotropite de lumina calmă a unui septembrie tot atît de calm și mă întrebam: „Eu sînt oare copilul de altădată din Rudari?" Mi se părea că trecuse un veac de atunci. De ce în tinerețe timpul se scurge altfel decît la bătrînețe? De ce un an ți se pare cît zece? Vîntul foșnea pe străzi și prin parcuri. O adevărată furtună îmi răscolea sufletul. Revedeam ochii înlăcrimați ai mamei și pe Stancă mîrîind nemulțumit: „Ce, eu nu am cinci lei să-ți dau?" Ah, ce n-aș fi dat să pot retrăi aievea asemenea clipe! Prostii. Știi bine că timpul este ireversibil. Alții vin în locul tău să colinde și să spună plugușorul. Alții se bucură cînd numără puținii bănuți zornăitori în noaptea de Crăciun sau de Anul Nou. Tu ești acum un bărbat în toată puterea cuvîntului. Viața îți oferă noi bucurii, ia te uită! Ai acum o tresă pe umăr. Mîine vei avea două, poimîine trei. Dar viața nu-ți oferă numai bucurii. Ea

creează și responsabilități, care cresc cu timpul. În fiecare zi, parcă o mînă nevăzută mută ștacheta mai departe, tot mai departe. De fiecare dată aceeași mînă îți aruncă în cale obstacole, din ce în ce mai mari, care reclamă curaj și voință, eforturi tot mai susținute. Căci pe măsură ce pășești în viață, viața însăși se complică tot mai mult. Experiențele iau locul viselor. Cu fiecare eșec, domeniul acestora se îngustează. Cu fiecare experiență, numărul cunoștințelor acumulate crește, iar cîmpul cunoașterii se extinde și el. Te simți tot mai puțin satisfăcut de tine însuți. A pretinde că „știi totul și încă ceva" e doar o simplă butadă sau un semn de megalomanie.

Pentru mine, perspectiva pe care o aveam în față se contura clar. Voi deveni medic militar. Stam însă de vorbă cu mine însumi și mă întrebam : bine, dar ce fel de medic ? există medici și medici. Ca în toate profesiunile există și aici nivele diferite la care se constituie și se afirmă personalitatea umană. Învățasem pînă acum în scopul de a mă lansa într-o profesiune, ambiționîndu-mă să fiu dacă nu primul, măcar printre primii ; nimerisem fără voia mea într-o profesiune serioasă, care încă de pe acum îmi asigura o bază materială și iată că nu-mi găseam liniștea. Ca medic militar trebuia să-mi exercit profesiunea în cadrul unui regiment. Aici trebuia să știu de toate. Liber pe actele mele, stăpîn pe gîndurile mele, unic judecător a ceea ce trebuia să întreprind de acum încolo, nu puteam deci să uit că medicina generală pentru care mă pregăteam presupunea cunoștințe variate și cît mai complete, dacă vroiam să ajung un medic bun, capabil, dacă aspiram să am în viață satisfacții cît mai depline și să fiu cît mai folositor celor din jurul meu. Știu, o asemenea judecată apare prematură pentru un tînăr de 20 de ani. Dar la fel de prematură fusese și atitudinea copilului care la vîrsta de cinci ani se folosise de răbojul bunicii spre a se evidenția și a-și da importanță în fața celor maturi, cît și pentru a scăpa de munca care nu-i era pe plac și pe care o socotea inferioară.

Închiriasem o cameră, și seara puteam rămîne singur, netulburat de nimeni. Mă tulburau însă gîndurile, îmi dădeau tîrcoale ca niște diavoli neastîmpărați care

mă incitau. Nu eram mulțumit cu ce mi se oferea în mediul universitar, nici cu o anumită rutină și, ceea ce era mai sîcîitor, nu eram mulțumit de mine însumi. Mă și vedeam medic într-un regiment, indicînd tratamente banale pentru soldați : sare-amară, chinină, aspirină sau piramidon. În ochii celor care își făceau stagiul militar imaginea medicului militar de pe vremuri era aceea a unui personaj în uniformă care îți spunea „scoate limba" și-ți lua pulsul. Restul era treaba sanitarului. Aceste reflecții m-au dus la altele, printre care una mai ales merită, cred, s-o menționez aici. Universitatea nu este un scop în sine. Ea este menită să te pregătească pentru viață, iar studentul trebuie să treacă prin ea tocmai ca să intre în viață cu mult mai multe șanse de succes. Expresia „timpul costă bani" se justifică mai ales într-o epocă ca a noastră, în care progresul științei, al tehnicii și artei a căpătat un ritm uluitor de accelerat. Nu mă gîndesc nici o clipă la un curs de morală sau la un șir de predici care să constituie reguli de conduită pentru alții. Sînt simple gînduri doar care frămîntă mintea unui tînăr de 20 de ani într-o epocă care, ca și cea de astăzi, era dominată de spiritul inovator în opoziție perpetuă cu spiritul conservator și rutina. Îmi spuneam adesea : „Banii pe care îi cîștig acum nu sînt banii avarului. Nu trebuie să îngrop talantul, ci să-l fac fertil." Pe de altă parte eram convins că proslăvind valorile esențialmente materiale nu faci decît a te coborî la nivelul lipsei de idealuri și de virtuți sociale. Timpul de asemenea îl poți risipi nu fără grave riscuri în tot soiul de ocupații ineficiente, cînd ai atîtea lucruri folositoare de făcut. Am mai spus și altădată că fiecare destin se făurește într-un anumit climat, care îi dictează linia de desfășurare. Totuși stă în puterea fiecăruia să reacționeze împotriva mediului și să urmeze calea pe care i-o indică firea sa. Viața studențească își avea farmecul și legile ei. Nu puteam însă abuza de ea fără mari prejudicii care se vor resimți pentru tot restul vieții ; cît privește disciplina venită din exterior, ea nu ne va ajuta cu nimic dacă nu vom fi convinși noi înșine mai întîi de necesitatea și utilitatea ei. Citisem biografiile unor mari celebrități și constatasem că ceea

ce îi caracteriza și îi reunea laolaltă, ca într-o adevărată familie de spirite alese, nu era numai elanul lor creator și imaginația nesecată și fecundă, ci și pasiunea pentru muncă, o muncă fără răgaz, adesea supraomenească, căci oamenii mari — mai ales aceștia — nu sînt scutiți nici ei de eșecuri. Tot ce admiram odinioară și admir și astăzi la acești oameni, tot ce mă fermeca la 20 de ani, ca și acum, la 75, era strîns legat de această latură a personalității lor. Istoria nu stă pe loc, fără îndoială, vremurile cunosc prefaceri necontenite, dar dacă există posibilitatea de a cuprinde veacurile printr-o singură privire și de a se salva trecutul de la uitare, acest lucru se datorește unor oameni excepționali, trăsăturilor care le sînt proprii, căci în biografia lor se oglindește însăși sinteza istoriei speciei noastre.

În amintirea mea mai dăinuiesc vii scene din toamna anului 1922. De aceste scene sînt legate gîndurile de mai sus.

Socotesc data de 22 octombrie, o dată memorabilă din viața mea. E ziua în care am călcat pentru prima oară în clinica oftamologică a Universității din Cluj. Acestei clinici aveam să-i rămîn credincios timp de 17 ani, pînă în 1939.

Cînd i-am trecut pragul eram un tînăr care nu dorea nimic altceva decît să muncească. Cînd am părăsit-o duceam cu mine un întreg bagaj de cunoștințe și rezultatele unei îndelungi experiențe care vor constitui premisele maturității mele profesionale.

Da, voiam să muncesc. Socoteam că practica într-o clinică era lucrul cel mai potrivit pentru un student care dorea ca pe lîngă cursuri și seminarii să-și apropie un domeniu și să și-l facă familiar : acela al științei aplicate. Aici îmi îngădui să deschid o mică paranteză. Înainte de a-i deprinde pe tineri să aibă idei și de a le transmite toate subtilitățile unei discipline, trebuie să le dezvoltăm simțul observației și capacitatea de a pune în practică cunoștințele obținute. E absurd ca un inginer care a conceput un motor să nu știe să-l pună în funcțiune.

Pe vremea mea, practica într-o clinică nu era obligatorie în primii ani de studii. Îmi trebuia deci curaj ca

să iau o asemenea inițiativă și să accept riscul unui eșec care putea surveni. Dar eram dator să încerc. Cum mă pregăteam pentru medicina generală și fiind atras de prestigiul său, m-am adresat profesorului Iuliu Haţieganu, rugîndu-l să-mi îngăduie să lucrez în clinica condusă de el. Nu m-am așteptat la un succes imediat, dar nici la un refuz categoric : „Să vii după ce ai audiat cursul meu. N-am nevoie de neisprăviți." L-am înțeles, sau mai bine zis încercam să-l înțeleg. Din punctul său de vedere, avea poate dreptate. Pentru mine erau însă de neînțeles motivele invocate de profesor și modul atît de brutal în care îmi respinsese cererea, deși în general marele clinician era extrem de amabil cu studenții săi. Am plecat de la el profund dezamăgit. De fapt suferisem mai mult decît o decepție. Îmi vedeam spulberat un vis frumos, o dorință prefăcută în scrum. Și nu doream decît foarte puțin. De multe ori însă, nefericirea oamenilor, ca și fericirea lor, rezidă în lucruri aparent neînsemnate. Repet, doream să muncesc. Dar cum puteam să le explic oamenilor că idealul meu în acel moment era legat doar de cîteva lucruri mărunte : să învăț tehnica mulajelor, să rămîn cîteva ceasuri într-un salon de bolnavi unde să pot face injecții, să iau tensiunea, să studiez foile de observații și să pot urmări evoluția bolii ? A devenit proverbială perseverența de care dau adesea dovadă oltenii. Se spune despre ei că intră pe fereastră dacă îi dai afară pe ușă. Mă gîndeam că n-ar strica să mai bat încă o dată la ușa marelui clinician. Dar chiar a doua zi, cineva îmi spuse : „Încearcă la oftalmologie". M-am arătat surprins și mirat : „Oftalmologie ?" am întrebat eu de parcă nu mai auzisem niciodată pînă atunci despre așa ceva. Nu bănuiam că în acel moment se decidea soarta mea. Mi-am adus apoi aminte că la examenul din vară, de anatomie topografică, trăsesem din urnă, la lucrarea practică, subiectul : „Vasele și nervii ochiului descoperiți transfrontal", lucrare notată cu 10 de profesorul Papilian. Mai păstrez și astăzi biletul scos atunci din urnă, care mi-a adus, cum se spune, noroc. Mi-am îndreptat deci încrezător pașii spre clinica de oftalmologie. Dar aici altă surpriză. Șeful clinicii era profesorul Dimitrie Michail, un eminent oftal-

molog care deținea și catedra, însă în loc să dau peste el, am nimerit la unul din colaboratorii lui, dr. I. P., șeful de lucrări al clinicii. Își făcuse studiile de specialitate la Budapesta și Viena. Vorbea domol și părea plictisit. După primele vorbe schimbate, mi-am dat seama că nu prea avea o părere bună despre oftalmologie. „Nu te sfătuiesc să vii la noi", mi-a spus el. „Aici n-ai nici o perspectivă." Nu-mi venea să cred. Nici astăzi nu pot pricepe cum unii oameni manifestă dezinteres și chiar dispreț pentru meseria pe care și-au ales-o. De fapt nici nu mă gîndisem să devin oftalmolog. Ceea ce căutam era altceva : să pot munci într-o clinică, indiferent de profilul ei.

Așadar, o nouă decepție într-un interval de numai o zi. Am plecat din clinică mai descumpănit de cum eram cînd am ieșit din biroul profesorului Iuliu Hațieganu. Dar nu mă dădeam bătut. Voiam să vorbesc cu directorul clinicii oftalmologice, singurul în măsură să decidă asupra cererii mele.

Cu cîte speranțe venisem de la București la Cluj ! Universitatea din Cluj era încă tînără. Fusese înființată în 1919, deci abia cu un an înainte de venirea mea, și este evident că ceea ce domina aici nu era tradiția seculară a Heidelbergului medieval, cu care ne plăcea să ne comparăm, ci entuziasmul și patriotismul fierbinte al întemeietorilor ei. Unirea Ardealului, care avusese loc la 1 decembrie 1918, a inspirat mari nădejdi celor care îi doreau noului stat român unificat un viitor strălucit și numele multora dintre ei va rămîne pentru totdeauna înscris în cartea de aur a culturii noastre naționale. Întemeierea unei universități în provincia de peste munți fusese un vechi deziderat neîmplinit. De aceea, încă din perioada Consiliului Dirigent s-au luat unele măsuri pentru înfăptuirea lui. Iată ce scrie în această privință secretarul general al „Resortului de instrucțiune și culte" din cadrul acestui Consiliu, profesorul Onisifor Ghibu, unul dintre creatorii pedagogiei românești : „Pentru a prezida o operă atît de mare, trebuie să găsesc pe cineva care să se bucure de autoritate științifică recunoscută nu numai în țară, ci și în afara hotarelor ei".

Se gîndea la Sextil Puşcariu, marele lingvist şi filolog. Membru titular al Academiei Române încă din 1914, Sextil Puşcariu va fi primul rector al universităţii proaspăt înfiinţate. Cursurile au început la 3 noiembrie 1919, iar deschiderea solemnă a avut loc la 1 februarie 1920. La festivităţi au participat delegaţi de la universităţile din Paris, Strasbourg, Lyon, Roma etc. Entuziasmul era mare, spiritul de abnegaţie şi sacrificiu nestărmurit, planurile de viitor măreţe, dar toate acestea nu erau de ajuns pentru a înfăptui o operă autentică şi de durată. Existau domenii ale ştiinţei în care noi nu aveam încă elemente suficient de pregătite. Spirit creator, imaginativ şi realist totodată, Sextil Puşcariu a făcut apel la persoane din afara graniţelor, în speţă din Franţa, folosindu-se de prestigiul şi relaţiile sale. Astfel a fost adus la Cluj Emmanuel de Martonne, marele geograf. De asemenea, noua universitate avea meritul de a fi înfiinţat, prima, o catedră de istorie a medicinei, inexistentă la noi, graţie tot rectorului ei. Această catedră va fi deţinută de profesorul Jules Guyart de la Universitatea din Lyon, un erudit care va întemeia şi primul muzeu de istorie a medicinei de la noi din ţară.

Se făureau planuri mari în acea epocă atît de febrilă. Sextil Puşcariu visa înălţarea unei cetăţi universitare la marginea Clujului pe o întindere de cîteva zeci de iugăre în stilul cel mai modern posibil. Actele, dosarele, planurile proiectatei cetăţi universitare se mai găsesc şi astăzi în arhivele universităţii, ca o mărturie a avîntului cultural de care erau stăpînite spiritele nobile ale epocii.

Acest vis frumos nu s-a împlinit totuşi. În schimb, facultatea de medicină din Cluj va crea ulterior o adevărată şcoală al cărei prestigiu va depăşi graniţele ţării şi va constitui mîndria ştiinţei medicale româneşti. Promotorii ei s-au stins de mult. Dar amintirea lor tulbură pe omul cu părul alb, care sînt astăzi, şi-mi umple sufletul de melancolie. Eu însumi sînt produsul acestei şcoli. Celor cărora le datorez recunoştinţă le închin un gînd pios. Mă simt în afara timpului, aşa cum o poţi face numai în vis, bucurîndu-mă de o fericire profundă, amintindu-mi de toţi acei care mi-au format personalitatea

și care au dispărut. Știu că vraja acestor timpuri se risipește repede, dar mă las pradă, măcar pentru o clipă, plăcerii de a le evoca și de a chema la mine fantomele... Îndeosebi figura unuia din dascălii mei de odinioară îmi apare dreaptă și luminoasă, în clipa de față. E vorba de Victor Papilian, profesor de anatomie. A jucat un rol important în viața culturală a României în perioada interbelică. Trecuse și el pe la colegiul din Craiova, ca elev. Personalitate cu multiple preocupări, nu s-a remarcat numai ca om de știință ; a scris nuvele și romane care au rezistat timpului, iar între 1933—1940 a fost director al Operei Române și al Teatrului Național din Cluj. Ca om de știință era stăpîn pe disciplina sa, căreia i se consacra cu devotament și ardoare. Ca profesor, suscita interes prin metoda sa de predare și captiva auditorul. Ca om era fermecător. Prietenia lui era sinceră și stenică, într-o lume din care nu lipseau ipocrizia, cinismul și minciuna. Am devenit prieteni cu timpul. Cînd l-am văzut ultima dată, părea copleșit de tristețe, dar nu disperat. Vorbea despre trecut și despre Clujul deceniului trei cu entuziasm, dar și cu regretul omului care n-a reușit să realizeze decît o parte din visurile și deziderateie sale. Privea cu încredere viitorul, deși destinul nu-l scutise de suferințe morale și decepții.

Al doilea profesor de care mă leagă vechi și trainice amintiri este Dimitrie Michail. Pe el îl așteptam pe coridorul clinicii oftalmologice, după ce ieșisem de la doctorul I. P. „Uite-l pe profesor", mi-a șoptit el. Prin fața mea a trecut un om scund cu ochelari „pice-nez" și o servietă neagră în mînă. După ce a intrat în cabinet, la cîteva minute am bătut la ușă. Am intrat, și după ce i-am expus scopul vizitei mele, m-a întrebat pe un ton ce mi s-a părut puțin răstit : „Ești om serios ?" „Sînt foarte serios, domnule profesor, și nu înțeleg întrebarea dumneavoastră." Atunci mi-a spus că înaintea mea cu o lună s-au prezentat în același scop trei studenți, tot medico-militari, dar care n-au mai dat pe la el. M-am grăbit să-i răspund : „De mine nu veți scăpa decît după ce voi deveni un bun specialist".

M-am așteptat să-mi dea îndrumări, dar în afară de : „Vrei să începi chiar azi ?" nu mi-a spus nimic. Pe co-

ridor, asistenții clinicii și personalul de serviciu s-au strîns în jurul meu, interesîndu-se de felul cum m-a primit „șeful". Le-am spus că m-a trimis la sora-șefă să-mi dea un halat, și după zece minute îl însoțeam la vizită.

*

De multă vreme, în noaptea de Anul Nou, fac bilanțul anului ce s-a dus și trec în revistă evenimentele mai importante, acțiunile intreprinse demne de reținut, de regulă, cele care au marcat un progres în pregătirea mea, metodele de lucru adoptate etc.; arunc apoi o scurtă privire în viitor, schițînd și făcînd planuri pentru anul care începe.

Revelionul anului 1923 l-am petrecut acasă, în Cluj. Singur în odaia mea. Am făcut, conform obiceiului, bilanțul anului 1922, bilanț pozitiv, pentru că îmi atinsesem țelul de a putea lucra, ca student, într-o clinică universitară.

În scurta mea activitate la ambulanța clinicii oftalmologice am fost izbit de numărul mare de accidentați oculari — traumatisme, arsuri, corpi străini — la locul de muncă. Clujul încă din vremea aceea era un centru industrial important, poate mai important chiar decît Bucureștiul. Protecția muncii era slab organizată sau lipsea cu desăvîrsire. În acea noapte a Anului Nou m-am hotărît să mă ocup de această problemă. Fără să cer încuviințarea nimănui, fără să spun cuiva ce anume vreau să fac, chiar de a doua zi am luat condicile și fișele bolnavilor trecuți prin ambulanță și am întocmit o statistică a tuturor traumatismelor oculare pe ultimii trei ani, 1920—1922, tratate în clinica oftalmologică din Cluj. Munca a durat aproape două luni. Ea mi-a produs o mare plăcere, fiindcă voiam să fac o lucrare serioasă, interesantă și utilă. Am intitulat-o : „Traumatismele oculare și tratamentul lor la clinica oftalmologică din Cluj." Lucrarea am însoțit-o de grafice arătînd frecvența bolilor în raport cu meseria bolnavilor, cu cauzele provocatoare, cu etatea și cu diferitele forme de traumatisme. Ea se referea la 928 de traumatisme oculare și concluziile la care am ajuns l-au interesat foarte mult pe profesorul

Michail. Cînd i-am prezentat lucrarea, m-a privit cu neîncredere, chiar ostil, dar a consimțit s-o citească imediat ce va avea puțin timp liber. După o oră însă, a deschis ușa cabinetului și a strigat către grupul de asistenți care-l așteptau pentru vizita medicală: „Să vină la mine Vancea!" Cum am intrat m-a întrebat: „Nu te-a ajutat nimeni?" Răspunsul meu a fost: „Nu". Apoi, în timp ce mă privea pe deasupra ochelarilor, a continuat: „N-am nimic de adăugat și nici de modificat. Îți trimit lucrarea la Societatea Română de Oftalmologie din București." Ea a fost prezentată în ședința de comunicări științifice din 21 februarie 1923.

*

Maestrului meu D. Michail îi port și astăzi o caldă recunoștință. Imaginea lui îmi este încă vie în amintire. Și nu voi uita niciodată aportul său hotărîtor în formarea mea profesională și nu voi înceta să subliniez acest lucru, ori de cîte ori voi avea prilejul, în ciuda a tot ce s-a întîmplat mai tîrziu între noi. Dar despre aceasta voi vorbi mai încolo. Mă văd ca acum într-o zi de ianuarie a anului 1923 ieșind emoționat și fericit din cabinetul lui. Cuvintele „nu am nimic de adăugat" îmi răsună și astăzi în urechi, ecou îndepărtat al unor vremuri de demult; ele mă fac să tresar. După cum am spus, profesorul mă asigurase că-mi va programa lucrarea la prima ședință a Societății Române de Oftalmologie, ceea ce însemna că munca mea nu fusese zadarnică și că, deși modestă, lucrarea nu era totuși de neglijat; prezenta o oarecare importanță și seriozitate de vreme ce el, maestrul, nu găsea necesară vreo schimbare sau adăugire. Dacă el n-a mai avut nimic de adăugat atunci, eu însă trebuie să adaug ceva: profesorul Michail a fost cel dintîi care m-a învățat că trebuie să am încredere în mine, deși nu mi-a spus-o; el a fost primul care mi-a insuflat încrederea în forțele mele proprii, care mi-a stîrnit și întreținut pasiunea pentru știință în general și pentru oftalmologie în special și m-a determinat să mă dedic ei, ceea ce am și făcut în anii care au urmat; el are meritul de a mă fi încredințat că energia cheltuită

pentru o muncă onestă e răsplătită pînă la urmă prin satisfacţii mari de ordin spiritual. Mult mai tîrziu am găsit scrise lucruri frumoase cu privire la relaţia maestru-discipol şi explicată cu sensibilitate şi inteligenţă de Gaston Berger într-un mic, dar substanţial eseu intitulat : „Învăţămînt şi cercetare". Iată cuvintele autorului, care ar putea constitui o regulă de comportare şi totodată o carte de vizită pentru orice maestru, independent de epocă : „Cei mai buni discipoli ai unui profesor nu sînt cei care repetă lecţiile după el, ci cei cărora el le-a trezit entuziasmul, le-a fertilizat neliniştea, le-a dezvoltat forţele pentru a-i face să meargă singuri pe drumurile lor proprii".

Profesorul D. Michail făcuse cu mine tocmai acest lucru. El mi-a dat primul acest sfat, în mod indirect : „Mergi pe picioarele tale proprii".

Aşteptam cu sufletul la gură ecoul pe care avea să-l stîrnească prima mea lucrare în rîndul oftalmologilor din ţara noastră şi bineînţeles reacţia colegilor de an. Debutul, ca orice debut, a fost cu emoţii, dar şi încurajator. Ziarele din Bucureşti ca şi revistele de specialitate au consemnat titlul şi rezumatul lucrărilor prezentate ca şi al dezbaterilor din cadrul Societăţii de Oftalmologie. Astfel, revista „Clujul medical", în darea de seamă asupra lucrărilor comunicate în şedinţa din 21 februarie 1923, cu privire la lucrarea mea, inserează următoarele : „După descripţiunea diferitelor leziuni traumatice interesînd diversele părţi ale globului, autorul indică terapeutica ce s-a aplicat şi ajunge la următoarele concluziuni :

1. Traumatismele cele mai benigne sînt :

a) Corpii străini pe cornee. În toate cazurile cu această afecţiune, acuitatea vizuală a bolnavilor a rămas nemodificată.

b) Traumatismele pleoapelor, unde tulburările optice propriu-zise nici n-au existat, şi în sfîrşit,

c) Luxaţiile cristalinului. Aici, în toate cazurile după tratament, s-a obţinut o acuitate vizuală superioară lui 1/10.

Celelalte afecţiuni traumatice sînt mai puţin benigne, începînd cu ulcerul corneei, unde 63% din cazuri, după

tratament, au părăsit clinica cu o vedere sub 1/10, și terminînd cu corpii străini intraoculari.

2) Tratamentul conservativ, atît cel chirurgical cît și cel medicamentos, din 928 de traumatisme a dat rezultate frumoase în 904 cazuri, deci într-o proporție de 97%."

În intervenția sa, la discuțiile care au avut loc, prof. D. Manolescu releva „importanța comunicării lui Vancea și bunele rezultate ce s-au obținut în felurite traumatisme oculare". Apoi, vorbitorul, care aparținea clinicii din București, găsea că e necesar să adauge : „Materialul Clinicii Oftalmologice din Cluj e desigur mai bogat în această privință ca cel al clinicii din București, Clujul fiind un centru industrial".

Revăd lucrarea și unele date îmi reținatenția și astăzi. Traumatismele cele mai frecvente erau înregistrate în rîndul tineretului a căror vîrstă era cuprinsă între 10—20 ani (51%). În privința meseriei, cei care se ocupau cu lucrul fierului dădeau procentul cel mai ridicat de accidentați (53%). Veneau apoi exploziile, loviturile prin bucăți de lemn etc. Față de femei, bărbații dețineau primul loc, fapt explicabil dacă ne gîndim că femeia era prea puțin antrenată în activități care depășeau preocupările ei casnice.

Lucrarea, și mai ales succesul ei, a atras și mai mult atenția profesorului asupra mea. M-a numit „preparator onorific" al clinicii și m-a scos din anonimatul studențesc la lumina zilei.

Cînd am intrat în clinică pentru prima dată eram un student începător. Venisem să învăț „meseria". Dar eu descindeam dintr-o lume afectivă legată strîns de natură, veneam de la Rudari, unde mama se înduioșa și plîngea repede în fața suferinței omenești, și purtam cu mine această moștenire. Nu era vorba numai de o simplă meserie, ci și de un impuls sentimental. Mă impresiona profund faptul de a vedea oameni trăind în întuneric. N-am putut privi niciodată un om lipsit de vedere fără să-mi spun : „Trebuie să-l ajut să și-o recapete, să-l ajut să vadă din nou soarele !" Cînd îmi reușea mă bucuram și îi uram sănătate și ani îndelungați.

Multe lucruri îi pot delecta pe oameni. Știința nu e o desfătare. Vorbesc de adevărata știință. Ea înseamnă muncă dezinteresată. Și de multe ori se transformă într-o adevărată penitență. Asta nu înseamnă că în știință, ca și în artă, ca și în politică, nu există impostori.

Am în fața ochilor mei salonul de bolnavi din acele zile la care mă refer aici. Încă nu le puteam veni în ajutor celor în suferință.

Îmbrăcam halatul în fiecare zi la aceeași oră și la aceeași oră îl dezbrăcam. În fiecare zi mă ocupam cu diferite îndeletniciri legate de tratamentul cuvenit bolnavilor, efectuam orice muncă, indiferent de natura ei, nu mă plictiseam și nici nu țineam nasul sus.

Nu-mi era rușine de muncă. Se reeditau scenele de altădată cînd copilul din Rudari dorea să se afirme cu orice preț.

Cînd profesorul făcea vizita bolnavilor, asistam și eu și eram atent mai ales la observațiile și indicațiile sale, chiar la felul său de a se comporta. Încercam, cum se spune, „să fur meseria".

Încă de pe atunci mi-am dat seama că un bun practician care se oprește pentru cîteva clipe la căpătîiul unui bolnav face mai mult decît zece oameni de geniu care emit ipoteze și formulează principii științifice. Ceea ce nu înseamnă că cei care se ocupă cu știința fundamentală n-au nici o prețuire în ochii mei. Profesorul Michail, deși relativ tînăr, era un erudit și avea o bună reputație de clinician atît în țară cît și peste hotare; dar și cînd era vorba de cercetarea experimentală în laborator, se dovedea tot atît de minuțios și exigent ca la patul bolnavului. Mi-am dat repede seama de acest lucru, motiv pentru care eram numai „ochi și urechi" la tot ce spunea și făcea „maestrul".

Nimic nu-mi era indiferent. Universul științei este plin de mistere, în sensul că, aici, la fiecare pas, poți descoperi ceva nou. Ai de luptat cu o lume invizibilă din care nu vor lipsi niciodată surprizele. Și eu voiam să pătrund tocmai în această lume a tainelor nedezlegate, mînat de curiozitatea mea juvenilă. Aveam o singură ambiție: să nu-mi scape nimic; cel mai neînsemnat amănunt, un fapt oarecare constituia pentru mine obiect

de îndelungi observații și meditație. Acasă, aceleași preocupări ; nu-mi găseam liniștea. O idee care se năștea la clinică continua să mă obsedeze, nu-mi da pace. Uneori mă apucau zorile gîndindu-mă la ea. Aveam o memorie excelentă și aș fi putut învăța pe de rost cursurile profesorilor mei. Mă interesau însă mai puțin expunerile lor ; preferam clinica și discuțiile la patul bolnavului. Aici eram în elementul meu. Dealtfel, prezența mea la cursuri va deveni cu timpul tot mai sporadică. Clinica era domeniul pe care voiam să-l cunosc și să-l stăpînesc cît mai bine cu putință.

Dar, în perioada la care mă refer, în ochii celor din clinică eu continuam să mă bucur probabil de aceeași reputație de care se bucuraseră și alți studenți înaintea mea : nu eram pentru ei decît un tînăr venit aici să „ardă gazul". Doar sora-șefă, călugăriță, devotată cu trup și suflet clinicii, conștientă de rolul și menirea ei, continua să mă trateze cu condescendență, ca și în prima zi cînd mi-a dat halatul alb de medic și a exclamat : „Vom avea un nou oftalmolog !"

Îmi amintesc totuși cu drag de acele zile. Erau zilele febrile de dinaintea marelui asalt, cînd mă pregăteam să sparg gheața din jurul meu. Începutul îl făcusem cu prima mea lucrare. Totuși era greu de prevăzut ce va urma. Dealtfel, eu însumi nu îndrăzneam să privesc prea departe în viitor. Alte lucruri mă preocupau deocamdată, în primul rînd prezentul, activitatea cotidiană.

Am arătat cum în februarie 1923, imediat după redactarea primei mele lucrări științifice, am fost numit „preparator onorific". În această calitate am lucrat în clinică pînă în luna octombrie, cînd am fost numit preparator extrabugetar. Profesorul era tot mai mulțumit de activitatea mea. Era bucuros să-l ajut și, fiindcă observațiile și experiențele mele de laborator erau interesante și fructuoase, m-a încurajat. Datorită îndemnurilor și sfaturilor sale, am continuat să-mi duc munca mai departe cu și mai mare elan ; drept urmare, un an mai tîrziu, am fost numit preparator al clinicii, de data asta bugetar.

Am urmat sfaturile prețioase pe care profesorul mi le da sincer și dezinteresat, mai ales că ele coincideau

cu marea mea poftă de muncă și dorința de a mă realiza ca bun oftalmolog.

Mi-am continuat activitatea în laborator. Paralel, citeam și întocmeam fișe de lectură, după sfatul profesorului Fortunescu. Astfel, în toamna anului 1923, aveam gata o nouă lucrare pe care o destinasem publicării. A și apărut dealtfel în revista Facultății de medicină, „Clujul medical" nr. 9—10, septembrie 1923. Se intitula: *Injecțiile cu lapte în terapeutica oculară*. Era fructul observațiilor mele, al experimentelor, cît și al lecturilor privind această problemă, de care se ocupa literatura de specialitate din străinătate, cu precădere cea din Franța și Germania, dar și cea din țara noastră.

Această metodă terapeutică fusese experimentată pentru prima oară cu ani în urmă, în timpul primului război mondial. Trebuie să amintesc că, în bolile infecțioase atît de frecvente în rîndul trupelor combatante, se practica deja pe o scară destul de mare vaccinul și seroterapia specifică. S-a observat însă că nu numai aceste seruri și vaccinuri influențează favorabil evoluția acestor boli, ci și cele nespecifice. Astfel a luat naștere proteino-terapia para-specifică. În 1916, doi cercetători vienezi studiaseră acțiunea diverselor albuminoide asupra proceselor inflamatorii locale și înregistraseră rezultate satisfăcătoare în oftalmia noului-născut. Ulterior, injecțiile cu lapte în oftalmologie au fost extinse de la afecțiunile cu caracter acut, și în special cele ale polului anterior al ochiului, și la afecțiunile polului posterior, unde rezultatele au fost mai slabe. Cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări, au urmat controversele. Lectura susținută zi de zi îmi făcuse familiar modul în care își conduceau investigațiile științifice cercetătorii maturi, așa că, urmărind controversa în jurul injecțiilor cu lapte, m-am gîndit că aș putea aduce mai multă lumină în problema respectivă, publicînd rezultatul observațiilor mele. Pe de altă parte, metoda devenise cu timpul o adevărată modă, de aceea nu lipseau erorile și nici exagerările ; era folosită fără discernămînt în diverse boli ale ochiului. Am crezut de cuviință că problema reclamă mai mult spirit critic, mai multă circumspecție, deci era nevoie de o punere la punct seri-

oasă. Desigur, multe idei care îmi vor deveni cu timpul foarte clare, atunci le intuiam doar. Moda în știință poate aluneca pe o pantă nedorită de omul de știință. Aplicarea unei metode în chip neselectiv duce la eșec. Astăzi se știe bunăoară că administrarea la întîmplare sau abuzivă a antibioticelor a dus la o asemenea situație. Iată cum pretențiosul termen de știință poate deveni adesea fără nici o semnificație clară. În acest sens, cred că una din afirmațiile mele făcute în introducerea lucrării merită să fie menționată aici : „Datorită caracterului său nespecific, această metodă a fost întrebuințată fără deosebire în bolile cele mai diverse ale patologiei oculare și rezultatele obținute au fost și ele tot așa de variate ca și bolile în care a fost încercată. S-au produs, cum era și natural, o mulțime de greșeli, prin faptul că în multiplicitatea indicațiilor acestor injecții exista o mare parte de exagerare datorită probabil modei." O bogată bibliografie m-a pus în situația de a dobîndi cunoștințe foarte amănunțite cu privire la această problemă și mi-a oferit o perspectivă largă asupra ei. Am putut astfel examina datele experimentale ale diverșilor autori și analiza concluziilor lor, confruntîndu-le cu datele și concluziile în clinica oftalmologică din Cluj. Am amintit mai înainte că în această clinică injecțiile cu lapte au fost experimentate pe o scară largă, mai ales în iritele acute, în afecțiunile oculare cu caracter acut, în conjunctivite și în ulcerele corneei, și menționam cu privire la keratita parenchimatoasă tratată după metoda lui Van Lint, prin administrarea concomitentă a neosalvarsanului și a injecțiilor cu lapte, rezultatele obținute au fost satisfăcătoare, însă laptele a lucrat mai mult cu titlu de medicament adjuvant. Și, în sfîrșit, în legătură cu trachomul : „Contrar opiniei majorității autorilor, la clinica oftalmologică din Cluj, injecțiile cu lapte ocupă un loc de frunte în terapeutica acestei afecțiuni".

Profesorul s-a arătat și de data aceasta satisfăcut de lucrarea mea. Această atitudine mi-a dat din nou avînt și mi-a sporit încrederea în mine. Am încercat din nou un sentiment de mare bucurie, dar și de mîn-

drie. Pe ambele le socotesc legitime. Nu regretam că timpul meu liber și nopți de-a rîndul le „sacrificasem" documentîndu-mă și studiind observațiile mele și ale altor cercetători asupra efectelor injecțiilor cu lapte în patologia umană. Nu participam la reuniunile intime ale colegilor și ale colegelor, care constituiau un bun prilej de destindere, o relaxare necesară după munca obositoare depusă la cursuri, lucrări practice sau în sesiunile de examen. Eu mă odihneam muncind. N-am fost deloc apărătorul tezei : „Muncește pînă cazi în brînci". Ea ne-ar da un om robot atît de bine ajustat muncii sale, încît n-ai avea nimic altceva de așteptat de la el decît ceea ce îți poate oferi o asemenea ființă. Poate că ar constitui într-adevăr o rotiță indispensabilă în ansamblul producției, dar e greu de admis că a mai rămas om. La cealaltă extremitate putem însă întîlni un alt tip social care, pe nesimțite, uneori pornind de la o proastă întrebuințare a timpului său liber, sfîrșește prin a și-l face dușman, în sensul că-i poate mutila personalitatea printr-o totală sterilitate și anarhie. Între cele două extreme însă, cei mai mulți se situează undeva la mijloc, unde le dictează simțul comun al speciei. Rezultă că în fața unor exagerări și anomalii flagrante, omul știe în general să adopte soluția cea mai eficientă. Îl ajută mediul și educația. Apoi mai depinde și de firea lui. Trebuie să renunțăm la noțiunea abstractă de om în genere. Fiecare e unde e în felul lui, cu pornirile și ciudățeniile individuale și, în ultimă instanță, comportamentul său nu va fi altfel decît conform cu natura sa. Revenind la ideea de mai sus, a timpului liber și a relaxării, trebuie să mai adaug ceva. Nu întîmplător am amintit de Rudari în acest context, căci nici o altă clasă n-a știut să concilieze munca cu distracția, într-un chip atît de armonios, ca cea țărănească și să facă din muncă o desfătare.

Tineretul care intra în universitate, venind de la țară, era înflăcărat, plin de energie. Sigur, existau și excepții. Printre tineri, indiferent de clasa socială căreia aparțineau, erau tot felul de oameni : inteligenți și mai puțin inteligenți, cinstiți și carieriști. Pentru aceștia din urmă, scopul esențial al universității era doar să le asi-

gure șansa ocupării unei slujbe, să-i ajute să se căpătuiască. Pentru ei profesiunea de mîine se cifra direct în valori pecuniare. Consecințele logice ale unei asemenea viziuni sînt previzibile și de neînlăturat : blocarea spiritului creator. Nici din punct de vedere pedagogic, nici din punct de vedere personal, nici chiar în raport cu repercusiunile sociale, un atare punct de vedere nu este recomandabil. Formarea unei profesiuni trebuie concepută ca operă de lungă durată și complexă, care depinde de școală, dar și de adeziunea ta proprie la această concepție care nu trebuie părăsită în perioada cursurilor universitare și nici după terminarea lor. În fond, ce trebuie să înțelegem prin spirit creator ? De fapt această capacitate este greu de definit din cauza complexității ei. Expresia evocă aptitudinea de a inova, de a fi original în gîndire și realizări, de a elabora și organiza. Desigur, pentru a deveni un creator fecund, nu-i de ajuns să vrei acest lucru. La drept vorbind, cei care aduc idei noi, soluții originale problemelor care li se pun, nu sînt chiar atît de numeroși. Dar trebuie plecat de la ideea că fiecare dintre noi posedă un anumit grad de putere creatoare care poate să se manifeste sub diferite forme de la nivele diferite, susceptibilă de dezvoltare prin educație. Spun aceasta deoarece eu însumi aveam să fac dubla experiență, mai întîi ca cercetător de educat. apoi ca profesor, pus în situația de a-i educa și instrui pe alții. Nu voi intra în detalii în ceea ce privește aspectele multiple ale acestei probleme atît de viu discutată, cum este aceea a pregătirii tineretului universitar în special și a tineretului școlar în general, discuție care a atins punctul culminant în zilele noastre, dar care își are originile mult mai îndepărtate în timp, în mișcarea desemnată sub numele de „educația nouă“ sau „funcțională“, concretizată în instituții școlare, în apusul Europei. la sfîrșitul secolului trecut. Tradițiile noastre greco-latine, limba, contactele frecvente și fecunde cu civilizația și cultura universală au făcut ca și România să urmeze același drum în numeroase domenii, deci și în materie de educație și învățămînt, gînditorii și oamenii noștri de acțiune inspirîndu-se din operele și realizările țărilor

mult mai avansate decît noi. Acest curent de idei noi, venit din afară, urmărea în primul rînd să introducă în școli metode active și funcționale, autodisciplină, o mai mare autonomie acordată tineretului, democratizarea învățămîntului. Se renunța treptat la calea rigidă tradițională, la formalismul steril, se adoptau programe mai flexibile. Sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului XX, sub ministeriatul lui Spiru Haret, reprezintă o epocă fertilă în inovații, o adevărată revoluționare a învățămîntului în cadrul unei lumi de profunde și rapide transformări. Această nouă eră își găsește expresia în diversele școli care au apărut : școala muncii, de orientare germană, a cărui promotor va fi Simion Mehedinți ; școala intelectuală, viu criticată din cauza exclusivismului și exagerărilor, la care aderau o parte din profesorii intransigenți ; școala integrată de orientare franceză cu G. G. Antonescu, I. Găvănescu, I. Nisipeanu și alții.

Fără îndoială, cu tot fermentul noilor idei, în ciuda unor rezultate pozitive, aspectele discutabile și îndoielnice, continuau să persiste. Dar aceste aspecte nedorite nu sînt susceptibile de a fi izolate și îndepărtate definitiv, cît ai bate din palme. Modificările aduse structurilor vechi de către ideile înnoitoare nu pot fi exprimate prin efecte imediate, vizibile și observabile, și adesea aprecierile sînt subiective.

De fapt aici am vrut să ajung. Veneam dintr-un mediu determinat ; acesta acționa asupra mea ca factor independent, sau paralel cu efectele produse de acțiunea sistematică a artei pedagogice instituționalizată în cadrul școlii. Căci, dacă este adevărat că o parte din achizițiile care rezultă din acțiunea educativă externă contribuie la descoperirea și punerea în valoare a acelei vocații care reprezintă centrul de unificare a tuturor facultăților destinate să ducă la constituirea unei personalități umane, tot atît de adevărat este că ceilalți factori grupați sub expresia de factori subiectivi au un rol de prim ordin, ba sînt ispitit chiar să-l consider hotărîtor. E un punct de vedere rezultat din experiența mea proprie. Firește, ar fi inoportun și artificial să separăm

cele două categorii de factori : ei se întrepătrund și se influențează reciproc. Pentru unii, pedagogia este o știință pozitivă, are deci o bază și o justificare științifică ; alții însă îi contestă acest caracter, o consideră doar o artă a educației și discuția continuă cu privire la problema dacă poate exista o știință a educației. Faptul că aici avem de a face cu oameni, nu cu simple fenomene naturale, discuția comportă nuanțări, dincolo de orice atitudine exclusivistă. Relevator e și faptul că în antichitate filosofii erau cei care se ocupau cu educația tinerilor. Chiar în vremuri mai apropiate de noi, ocuparea unei catedre de pedagogie de către un filosof constituia o tradiție. Dar cum nu există rețete precise, ca nicăieri dealtfel în activitatea umană, cred că simpla experiență și bunul-simț al educatorului ca și al celui educat sînt suficiente. Pentru a-și releva natura sa adevărată, omul trebuie să fie educat și totodată să se auto-educe, ajutat de inteligența și voința sa. Într-o vreme cînd tehnica a invadat toate domeniile, nu numai instrucția, acumularea de cunoștințe constituie condiția progresului, ci și educația. Trăim într-un univers în plină expansiune și, în mod paradoxal, rapiditatea cu care se depreciază de la o zi la alta pînă și adevărurile științifice verificate de experiență ne face să ne simțim tot mai limitați și dezorientați în investigațiile noastre. Din această situație particulară, se naște o întrebare : nu cumva este nevoie de o mobilizare a tuturor energiilor personale spre a-i face față ? Există chiar o anumită concepție după care educația ar trebui să aibă prioritate asupra instrucției. Programele s-au schimbat și se schimbă neîncetat, tipurile de școli se modifică, există anumite tehnici și aspecte ale activității educative pe care alte perioade istorice din trecut nu le-au cunoscut. Un lucru rămîne însă comun tuturor timpurilor, și anume scopul final al educației care vizează pregătirea ființei umane pentru o viață cît mai completă. Restul nu-i decît o chestiune de împrejurări, de cunoștințe, de mijloace și procedee, totdeauna aproximative. Pedagogia este un ansamblu de adevăruri speculative și concrete ce țin de tehnica educativă, dar, indiferent de metode și concepții,

ea pretinde din partea celui educat o ucenicie îndelungată, grea, iar randamentul ei va fi proporțional cu aptitudinile noastre și cu voința noastră de a aspira la un ideal de autoperfecționare. Există în noi acea vitalitate de a persevera, proprie omului, și de a realiza perfecțiunea de care sîntem capabili. Bunul-simț ne sfătuiește deci să adăugăm la ceea ce învățăm din experiențele altora, propriile noastre experiențe, considerînd că nu sîntem decît ceea ce noi înșine dorim, în ultimă instanță, să fim.

VI

ODISEEA VACCINOTERAPIEI TRACHOMULUI

„Omul poate mai mult decît știe."

Claude Bernard

Unii oameni de știință cred că rațiunea singură, sau cel puțin rațiunea lor, este suficientă pentru a descoperi legile care guvernează fenomenele ; în orice caz, dacă nu ignorează total metoda experimentală, îi rezervă un rol secundar. Acestei concepții i se opun cei care proclamă exact contrariul : primatul metodei experimentale. Ei spun că o teorie, chiar savant formulată, trebuie supusă experienței și verificărilor, spre a-și dovedi eficacitatea practică. Dar nu această problemă controversată mă interesa pe mine. Am devenit adeptul celei de-a doua concepții, la început din pură curiozitate. Lucrul în laborator, unde puteam urmări analiza si sinteza, mă pasiona. Întrebărilor izvorîte din observațiile clinice trebuia să le găsesc aici un răspuns.

De multe ori experiențele pe care le faci tu te pun în contact cu experiențele altora. Alții îți confirmă sau infirmă experiențele ; sau, dimpotrivă, experiențele tale le confirmă sau infirmă pe ale altora. Simpla cunoaștere a unui „adevăr" științific nu este suficientă. Mai este nevoie și de contraproba. De aceea, cînd în știință au loc dezbateri furtunoase cu argumente și contraargumente, cînd nu lipsesc nici problemele pline de patimă și subiectivism, ca în orice ciocnire de idei, se recurge la experiența de laborator, ca instanță supremă, singura în stare să scoată la lumină adevărul. Nici în politică lucrurile nu stau altfel. O idee care nu-și găsește aplicabilitate practică e o idee moartă înainte de a se naște.

Prima mea „ieşire pe teren“ într-o dispută ştiinţifică a fost marcată de confruntarea experienţelor mele asupra trachomului cu rezultatul cercetărilor a doi oftalmologi polonezi — Kleczkowski şi Karelus. Ei susţineau că în serul trachomatoşilor şi în extractele de conjunctivă trachomatoasă ar exista, în afară de albumina normală, o altă albumină, care ar da serului şi conjunctivei bolnavilor de trachom proprietăţi toxice cu mult superioare serului şi conjunctivei indivizilor sănătoşi. Or, cercetările mele de control mi-au arătat că cei doi autori porneau de la principii care contraziceau unele fapte stabilite în mod experimental şi demonstrate clinic. Într-o primă serie de experienţe am căutat să-mi dau seama de puterea de toxicitate pe care o prezintă serul de om normal. Aceste experienţe mi-au arătat că acest ser prezintă pentru iepure, în injecţie intravenoasă, o toxicitate reală, care se traduce prin moartea animalului injectat. Apoi, că doza de ser corespunzînd la 1/6% din greutatea animalului, doză pe care Kleczkowski şi Karelus au găsit-o inofensivă, este prea mare. Proprietatea toxică a serului uman se datora unui element a cărui acţiune este comparabilă cu cea a unei diastaze, căci, inactivînd la 50° acest ser, obţineam suprimarea toxicităţii lui. Pentru a demonstra acest lucru, într-o a doua serie de experienţe am injectat la iepuri cantităţi mai mici din serul recoltat de la aceiaşi bolnavi, însă neinactivat. Iepurii injectaţi în acest fel au sucombat după cîteva ore, pe cînd ceilalţi, injectaţi cu acelaşi ser, în cantităţi mai mari, însă inactivat, au continuat să trăiască. A urmat o a treia serie de experienţe. Voiam să-mi dau seama de toxicitatea serurilor provenite de la bolnavii cu trachom şi în ce măsură această toxicitate este mai mare la aceşti bolnavi faţă de aceea a indivizilor neafectaţi de trachom. Concluzia ? Serul trachomatoşilor se comportă faţă de iepuri în injecţii intravenoase exact ca şi serul normal. A patra serie de experienţe trebuia să-mi arate pînă la ce punct era verosimilă supoziţia că orice boală infecţioasă cronică dă naştere unei albumine străine în sîngele celor atinşi de aceste boli. Am utilizat deci un ser de la bolnavii cu alte afecţiuni

cronice ; mersul experimentărilor a fost același și rezultatele obținute au fost peste tot negative. În sfîrșit, o dată stabilite toate acestea, am căutat într-o a cincea serie de experiențe să aflu ce relații există între toxicitatea serului trachomatos și toxicitatea extractelor de conjunctivă trachomatoasă. Rezultatele au fost negative, în sensul că albumina conjunctivei trachomatoase în injecții anafilactizante nu produce o reacție mai puternică ca o albumină dintr-un alt țesut normal, sau ca serul unui trachomatos.

Nu m-am apucat de aceste experiențe înainte de a-i cunoaște părerea profesorului Michail. La acea epocă el se ocupa mai mult de anatomopatologia ochiului și mai puțin de studiul biochimic și biologic al bolilor oculare.

I-am vorbit despre cercetările serologice ale lui Kleczkowski și Karelus, spunîndu-i că rezultatele cercetărilor lor nu mi se par întru totul satisfăcătoare. Mi-am dat seama numaidecît că era prea puțin tentat să intreprindă ceva în această problemă, și mi-a și răspuns : „Eu nu am timp să mă ocup de asemenea cercetări. Dacă vrei, încearcă tu și comunică-mi rezultatele.“ Asta și așteptam. Cînd, după cîteva luni, l-am anunțat că am terminat cercetările, el s-a arătat surprins. Dăduse de mult uitării această problemă și sarcina pe care mi-o încredințase. În cele din urmă, mi-a spus : „Redactează-mi o comunicare“. Iar după cîteva zile : „Îți trimit lucrarea la Societatea de Biologie din Paris“. Comunicarea purta titlul : *Cercetări serologice asupra trachomului.* Am scris apoi și un articol pe aceeași temă, purtînd titlul : *Cercetări experimentale de control asupra unei pretinse hipertoxicități a serului și conjunctivei trachomatoșilor,* care a apărut în 1924 în revista *Clujul Medical.*

Eram tot mai mult prețuit de profesor : mă bucuram acum de încrederea sa. Munca de laborator devenea pentru mine tot mai fascinantă. Laboratorul era amenajat în subsolul Clinicii și utilat cît se poate de modest. Amintindu-mi de condițiile în care eram nevoit să lucrez, cred că reconstituirea unui laborator de acum 50—60 de ani, cît mai exact cu putință în ceea ce privește cadrul și mijloacele, n-ar fi lipsită de interes educativ pentru studenții de astăzi. Acest „muzeu“ ar evoca o

lume. O lume de care ne despart parcă nu doar o jumătate de secol, ci mai multe secole. În alte domenii de activitate se fac asemenea reconstituiri : de ce n-am reconstitui și un laborator ?

Nimic nu mă împiedică să afirm — dacă mă refer la cadrul și condițiile contemporane, moderne — că organizarea și conducerea unui laborator într-o clinică din acea vreme erau cu totul empirice, departe cu mult de ceea ce înțelegem noi astăzi prin organizare și conducere științifică. Ea se baza pe intuiție, factorul decisiv fiind o persoană activă, întreprinzătoare, cu calități de coordonare, gata oricînd să ia o inițiativă, dar mai ales gata să pună „suflet în toate". Astăzi, într-o lume atît de complicată, sîntem înclinați să privim acest personaj inimos cu un zîmbet plin de îngăduință. În ceea ce mă privește, fără să neg sau să diminuez importanța și necesitatea caracterului nou al unei asemenea munci, impusă de evoluția societății și de dezvoltarea tehnologiei, consider că nu prejudiciază cu nimic nici astăzi prezența a cît mai multor oameni de acest soi. Dimpotrivă. Fără acest suflet pus în toate, totul va rămîne neînsuflețit. Cum l-am putea înlocui ? Cu metode perfecționate și teorii noi despre organizare ? Dar pentru ca ele să fie aplicate cu maximum de randament n-avem oare nevoie de oameni ? De oameni activi și dezinteresați, capabili să se dăruiască. De oameni cu inițiative noi, neobosiți și neîmpăcați cu rutina. La urma urmei sîntem în plin progres și de ce să nu admitem că peste cîțiva ani numai, cînd vom cunoaște alte mijloace mai potrivite, vom zîmbi în legătură cu cele de astăzi, care ni se vor părea rudimentare. În știință, niciodată nu e totul făcut, pentru totdeauna. Și de-a lungul secolelor știința a continuat să se dezvolte, indiferent de condițiile ce i-au fost create ! A progresat datorită ingeniozității omului, inteligenței și mai ales pasiunii sale de a pătrunde cît mai adînc în lumea materiei, a fenomenelor ei, care nu ni se dezvăluie decît dacă o obligăm noi s-o facă, prin efortul nostru, prin voința și spiritul nostru. Iată de ce există destule temeiuri pentru a face din știință o adevărată credință. Credință în sensul atașamentului nostru la idealurile ei umanitare. Această cre-

dință nu este lipsită de certitudini, dar nici de incertitudini. Și nimeni, niciodată, nu va ști ce înseamnă pentru omul de știință un succes și nici ce simte el în fața insuccesului.

Mă văd, iată, în laboratorul modest de altădată al Clinicii oftalmologice din Cluj. În centrul preocupărilor mele era încă de pe atunci trachomul, boala care, ca viitor medic militar mă interesa cel mai mult, dar care mă și impresiona, prin efectele ei neplăcute, dureroase. Răspundeam, din însărcinarea profesorului, de secția trachom-femei a clinicii. Ca student al Institutului Medico-Militar trebuia să fac practică în fiecare vară, la un regiment. Asistența medicală într-un regiment era în stil cazon. Asprimea vieții de cazarmă cu toate aspectele ei, uneori greu de înțeles, generate de spiritul de ordine și disciplină, domnea și la infirmerie. Într-adevăr, ce poate fi mai de neînțeles pentru un ofițer decît să-și vadă un soldat din unitatea sa stînd în pat și văitîndu-se, în loc să stea „drepți" în fața lui, sau să se culce la pămînt cînd i se ordonă. La infirmeria în care trebuia să lucrez, erau mulți ostași bolnavi de trachom. Agentul patogen al acestei boli, după cum am mai spus, nu se descoperise încă. Tot ce puteam face ca medic era să tratez acești bolnavi cu metodele clasice, intrate în uz, consacrate și la care nimeni nu se gîndise să renunțe, deoarece nu avea altele la îndemînă. Sigur, se făceau cercetări în această privință. Și eram sigur că într-o zi se va descoperi și agentul patogen, care putea fi un virus sau o bacterie, dar deocamdată el continua să rămînă necunoscut.

Văzînd cum se zbat bieții oameni pe masa de operație și auzind țipetele lor de durere, îmi spuneam că ar trebui, dacă agentul patogen nu s-a descoperit, măcar mijloacele de tratament folosite astăzi să fie înlocuite cu altele mai puțin brutale. Simpla mea dorință nu ajuta la nimic. Ea nu putea înlătura ceea ce era de neînlăturat : operația pe care trebuia s-o fac, folosindu-mă de aceleași mijloace, pe care le detestam. Raclajul suprafeței granulate a conjunctivei cu cureta provoca dureri îngrozitoare, iar anestezia conjunctivei, prin instilații de cocaină 1—2% urmată de injectarea sub conjunctivă a

unei soluții de novocaină 2% era, în majoritatea cazurilor, total insuficientă. Unii bolnavi fugeau de pe masa de operație, urlînd de durere, mai ales cînd se intervenea cu o insistență insolită. Îi auzeam cum își blestemă soarta și cum se vaită. Mă încolțeau remușcările, deși nu aveam ce să-mi reproșez. Știam însă că toate chinurile sale bolnavul le punea pe seama medicului. De unde să știe el că nu fusese încă descoperit agentul patogen al trachomului și că deocamdată oamenii de știință ridicau din umeri, iar medicul lui nu putea face nici el mai mult decît făcuseră înaintașii săi. Bănuiam ce va povesti nefericitul care fugise de pe masa de operație, cînd se va întoarce la camarazii săi : „Taie în carne vie, fraților, fără milă !"

Totdeauna părăseam cazarma trist. Rătăceam ore întregi pe străzile orașului. Era vremea plimbărilor agreabile. Și ce putea fi mai plăcut pentru un tînăr decît să se plimbe la braț cu prietena lui prin minunatul parc al Clujului, la o oră romantică, cînd „Neguri albe, strălucite / Naște luna argintie". Dar mie nu-mi era gîndul la lună. Mă gîndeam la o metodă operatorie mai blîndă și tot atît de eficientă ca periajul sau curetajul.

Cînd mă gîndeam că a doua zi va trebui să mînui din nou cureta, mă îngrozeam. Este adevărat că nimeni nu-l trage pe medic la răspundere pentru un tratament aplicat pacienților săi. Nu există nici o instanță de judecată în această privință. Singura instanță e doar conștiința sa. Suferința bolnavilor pe care trebuia să-i operez și care-mi provoca un sentiment de profundă compasiune ar fi trebuit să mă lase dacă nu cu totul indiferent, în orice caz să nu-mi pună atîtea probleme de conștiință și să-mi păstrez, ca viitor medic, sîngele rece. Dar era la mijloc, cred, „mila" țăranului din mine care nu-mi da pace. Mila mamei pentru orice nefericit care îi ieșea în cale. Acolo, în satul meu, nefericirea unui om era repede recepționată de ceilalți membri ai comunității, spre deosebire de ceea ce aveam să văd la oraș —, unde un nefericit care s-a prăbușit în stradă, în urma unui atac de cord, să zicem, are parte de prea mulți „spectatori" curioși și de prea puțini oameni cu inima miloasă, gata să-l ridice de jos sau să cheme Salvarea.

Perioada de practică la Regimentul 11 Călărași din Cluj, din vara anului 1923, a trecut. Solda mea de ofițer, nu prea mare, constituia singurul meu venit și, ca să pun la punct o nouă metodă de tratament a bolnavilor, aveam nevoie de bani. Parcul de animale de experiență al clinicii era sărac. Uneori, după o zi lungă de muncă, coboram în laborator unde rămîneam pînă noaptea tîrziu. Teoriile nu-i bucură decît pe puțini și îi plictisesc pe cei mulți. Nu se bucură de ele decît un număr restrîns de oameni, cei care sînt în stare să se lase atrași de jocul fascinant al ipotezelor. Eu, deocamdată, numai aici în laborator speram într-o soluționare a problemei. Și adesea, în limbajul oamenilor de știință, soluționarea unei probleme se datorește întîmplării. Cîte descoperiri epocale nu se datorează oare hazardului? Se mai întîmplă cîteodată să nu ajungi la rezultate spectaculoase, ci să deschizi doar drumul pe care-l vor urma alții, cei care își vor însuși ideile tale și le vor da relief. Dar și atîta bucurie îi ajunge unui om.

Cînd intram în laborator îmi spuneam: „Înainte de a te gîndi să-i întreci pe alții, încearcă să te întreci pe tine însuți". „Nu folosește niciodată și la nimic să vorbești despre metoda experimentală și despre experimentare, șezînd în tihnă la gura sobei", cum spusese cîndva Claude Bernard.

Scăpasem pentru un an de priveliștea neplăcută de la infirmeria regimentului. Dar zilnic eram nevoit să iau contact cu un alt tablou, tot atît de neplăcut, acela de la secția de trachom-femei de care răspundeam. Aveau loc și aici suferințe fizice, dar predominau cele de ordin psihic, adevărate drame, în fața cărora rămîneam la fel de neputincios. Ochii aceia — frumoșii ochi comparați cînd cu un lac limpede, cînd cu cerul pur și albastru, cîntați de poeți și iubiți de noi toți — arătau îngrozitor. Nimic nu mi se părea mai dezolant decît să vezi o femeie tînără și frumoasă lovită de această boală. Idilica întoarcere la natură pe care o propovăduise Rousseau, mi se părea stupidă. Să te întorci — unde? Acolo unde se află dușmanii invizibili ai omului, lumea microbilor și a virușilor, a plăgilor infectate, a epidemiilor, fără leac, să te supui de bunăvoie naturii, șicanelor și vicle-

niei ei ? Să-i devii din nou victimă, ceea ce ai fost cîndva, o ființă lipsită de apărare, veșnic cu trupul slăbit, cu ochii febrili, mîncat de tot felul de insecte, hărțuit zi și noapte de fiare sălbatice ? Nu, sigur că nu : Rousseau nu se gîndea la o astfel de întoarcere. El însuși a suferit de o boală incurabilă care l-a necăjit toată viața, i-a modificat caracterul în sens negativ și i-a creat mari neajunsuri în relațiile sociale ; din cauza ei, după cum singur o mărturisește, nu fără amărăciune — a pierdut pensia pe care voia să i-o acorde regele. Spectacolul naturii i-a scos nu o dată exclamații de admirație, dar ca să poți contempla frumusețile naturii îți trebuie o sănătate care să facă din tine un optimist, îndrăgostit de viață ; îți trebuie ochi și bună dispoziție, lucru de care nici un om — nici chiar Rousseau — nu se putea plînge într-un parc ca cel de la Ermenonville, situat în apropierea Parisului și amenajat de marchizul de Girardin, cu tot rafinamentul unei civilizații pe care tot Jean-Jacques Rousseau o blama și o declara răul cel mai mare al acestei lumi.

Nimeni nu știa ce anume mi-am propus să realizez. Afară de laborantul Adam Simedru, un ardelean potolit și meticulos, căruia îi spuneam „Nea Adam". Era un om sincer și punea multă pasiune în tot ce făcea. Cu prilejul împlinirii a zece ani de cînd Clinica se afla sub conducere românească, profesorul Michail, trecînd în revistă realizările și amintind de cei care au contribuit prin priceperea și abnegația lor la bunul mers al Clinicii, l-a inclus și pe Nea Adam pe lista acestora. Ceea ce l-a făcut pe Victor Papilian să spună : „A fost un gest frumos din partea lui Michail că nu i-a uitat pe cei umili și modești, dar care strălucesc prin munca și onestitatea lor". Într-adevăr, era un omagiu binemeritat adus acestui om și, pentru că îl iubeam foarte mult, m-am simțit fericit în acea zi, chiar mai mult decît de elogiile pe care profesorul a ținut să mi le aducă mie însumi.

Cu Nea Adam am împărțit, așadar, necazurile timp de aproape un an, dar și bucuriile. Căci au fost și necazuri și bucurii în acest timp, cît au durat cercetările și experiențele mele. Profesorului nu am avut curajul să-i dezvălui secretul. Mă temeam că o să-l aud spu-

nînd : „Lasă, mai tîrziu. La anul.“ Eu eram însă grăbit ; n-aveam timp de pierdut. Și nici nu m-ar fi putut convinge că ceea ce voiam eu să fac era mai puțin important decît ceea ce mi-ar fi spus el, probabil, că are prioritate. Adesea, cînd ieșea de la Operă, tîrziu, către ora 12, profesorul nu uita să treacă pe la Clinică. Devenise pentru el o obișnuință ; era un fel de inspecție de noapte. De obicei totul era în ordine, numai că pe mine mă găsea în laborator, și trebuia să-l „duc“. Știam ziua cînd mergea la Operă ; dacă uitam eu, avea grijă Nea Adam să-mi aducă aminte. Așa că niciodată nu mă găsea nepregătit. Mirîndu-se la început de faptul că la o oră atît de tîrzie încă nu părăsisem laboratorul, mă întreba ce anume lucrez, iar eu, avînd plăsmuirea dinainte ticluită, i-o serveam pe tavă numaidecît. Mai bine o născocire care să aducă pace, decît un adevăr în stare să provoace război.

Totul era pregătit. Mai trebuia să sar doar un singur obstacol : cel mai greu. Pusesem la punct un vaccin curativ contra trachomului. El trebuia însă experimentat pe bolnavi. Cît timp duraseră experiențele de laborator nu avusesem nevoie decît de complicitatea lui Nea Adam. Acum trebuia să atrag în complot și pe sora de salon, care era călugăriță.

Martorii și confidenții mei și-au dat toate silințele să-mi vină în ajutor într-un moment care mi se părea hotărîtor în ceea ce privea viitorul meu. Mă îngrozea ideea unui eșec ; mă îngrozeam și mai mult cînd mă gîndeam că eșecul ar putea deveni public. Ce vor spune colegii din clinică ? Mă vor lua sigur peste picior. Cum voi fi privit de personalul auxiliar ? Nu era prea greu de ghicit. Cum va reacționa maestrul, căruia îi tăinuisem totul pînă acum, în loc să-i cer consimțămîntul și să-i urmez sfaturile pe care eventual mi le-ar fi dat și de care ar fi trebuit să țin seama ? Cum mă va trata de aici încolo ? Ca pe un incapabil ? Ca pe un încrezut, gata să dea ascultare doar ambițiilor sale, un om care se supraevaluează singur, tocmai cînd i se impune un examen autocritic cît mai minuțios și sever ? Întrebări crude, pe care trebuia să le înlătur cel puțin în acest moment al deciziei. Înapoi nu mai puteam da.

Acea după-amiază a zilei de 2 februarie, 1924 n-aveam s-o uit niciodată, cînd am administrat vaccinul unui număr de patru bolnave. Și nici acele cîteva zile și nopți cu adevărat dramatice care au urmat pentru mine.

Scurt timp după injectarea subconjunctivală a vaccinului am observat o reacție palpebrală de tip inflamator extrem de puternică, însoțită de dureri și senzație de tensiune orbitară. Toate aceste fenomene s-au accentuat progresiv ; am intrat în panică. Se apropia noaptea ; nu mai puteam părăsi spitalul. I-am propus colegului care era de gardă să-l înlocuiesc eu. A acceptat bucuros.

A doua zi, profesorul făcea vizita bolnavilor. Nu am dormit toată noaptea. Am stat de veghe la căpătîiul pacientelor ; nu găseam însă nici o soluție pentru a evita descoperirea „victimelor" de către profesor. Se apropia clipa fatală, și încă nu știam ce voi face cu cele patru bolnave. Aveam neapărată nevoie de cîteva zile ca să pot urmări evoluția reacțiilor produse de vaccin.

Prima zi a trecut cu bine. Am trimis bolnavele la clinica dermatologică pentru a fi examinate și am rugat-o pe sora care le însoțea să rămînă acolo cu ele, pînă după terminarea vizitei medicale a profesorului. Sora a înțeles scopul examenului „dermatologic" și dădu cu această ocazie dovadă de multă imaginație și inițiativă. În fiecare zi găsea o nouă ascunzătoare potrivită pentru bolnavele cu pricina.

Administrînd vaccinul, un accident nefericit era exclus. Totuși, modificările neașteptate și atît de anormale pe care le provocase și care se accentuau cu fiecare zi au făcut să încolțească în mintea mea ideea ireversibilității. Am povestit cum îmi petrecusem nopțile încă din vara anului precedent, de cînd începusem cercetările. Acum, chiar puținele ore cînd izbuteam să închid ochii, cu toată epuizarea fizică și nervoasă, și poate tocmai de aceea, mă luptam în vis cu imaginile de coșmar de peste zi : bolnavele, cu ochii lor care mă speriau, și profesorul, care constituia o amenințare potențială. Ca să scap de ele, preferam să stau cu ochii deschiși ; săream din pat și răsfoiam cu febrilitate tratatele de specialitate pentru a găsi o explicație a acestor modificări și eventual un mijloc de a grăbi restabilirea echilibrului rupt.

Dar în a şaptea zi, retrocedarea tulburărilor, în care începusem să nu mai cred, s-a produs. Edemul pleoapelor dispăruse aproape complet şi regiunea oculară luase un aspect normal. Nu-mi venea să cred. Era oare adevărat ? Sau aveam halucinaţii ? Dar ce s-a petrecut totuşi în aceste şapte zile ? Mă întorceam din nou de unde plecasem ? Sau s-a făcut un pas înainte, spre luminiş, fie el cît de mic, pe drumul în care bîjbîiam încoace şi încolo ? Cu întorcătorul de pleoape al lui Desmares, am răsturnat pleoapa şi am pus în evidenţă o falsă membrană care ocupa în întregime conjunctiva. Cu un tampon de vată umed am detaşat-o, şi în faţa ochilor mei a apărut o conjunctivă fără granulaţii. Descoperisem ceea ce pînă atunci nu existase decît în visurile mele.

Din cauza emoţiei nu mai puteam să scot un cuvînt. Pe neaşteptate călugăriţa mă întrebă :

„Astăzi unde le mai ascundem, domnule doctor ?“ Epuizase toate mijloacele ; îi secase la timp imaginaţia. I-am putut spune în sfîrşit : „S-a terminat cu jocul de-a v-aţi-ascunselea, soră dragă ; astăzi aşteptăm vizita profesorului“.

În sfîrşit, după şapte zile, am văzut-o rîzînd. Am rîs amîndoi. O oră mai tîrziu îi prezentam profesorului cele patru bolnave, eroinele odiseei vaccinoterapiei : „Cînd au fost spitalizate aceste femei ?“ „Sînt în clinică de trei săptămîni“, i-am răspuns. „Nu le-am văzut pînă acum.“

I-am mărturisit tot. S-a înfuriat ; apoi, după ce s-a mai domolit, i-am explicat „descoperirea“.

În încercările mele de vaccinoterapie curativă, în trachom, materialul de care m-am servit a fost format din produsul de raclaj şi biopsiile conjuctivei trachomatoase. Aceste produse le-am triturat şi diluat într-o soluţie sterilă de ser fiziologic şi am lăsat să se depună particulele mai mari de ţesut trachomatos. După o oră, am decantat straturile superioare şi lichidul obţinut l-am inactivat timp de o jumătate de oră la 50°. Vaccinul l-am injectat subconjunctival, cazurile tratate fiind dintre cele mai tipice trachomatoase, unele dintre ele prezentînd chiar leziuni corneene. La toţi bolnavii am observat o reacţie inflamatoare blefaro-conjunctivală intensă. Ea apare la primele ore după primele injecţii de

vaccin și numai de partea ochiului tratat, devenind din ce în ce mai accentuate cu ocazia injecțiilor ulterioare de vaccin. Această reacție inflamatorie este caracterizată cu deosebire prin apariția unor false membrane conjunctivale, care la examenul histologic apar constituite din structurile superficiale ale conjunctivei trachomatoase. După 4—5 injecții de vaccin se constată o regresiune a procesului trachomatos conjunctival, regresiune care în unele cazuri echivalează cu o vindecare durabilă, iar alteori numai cu o ameliorare pronunțată.

Profesorul a ascultat tăcut explicațiile mele, apoi a răsturnat singur pleoapele bolnavelor cu ridicătorul Desmares și a exclamat în cele din urmă : „Vreau să văd și eu mai de aproape bazaconia asta !"

Mi-a cerut să repet experiența. Am adus vaccinul din laborator și mi-am pregătit seringa pentru injecție. L-am rugat să-mi indice bolnavele cărora dorește să le administrez vaccinul și a ales două persoane. Totul a decurs ca și la prima experiență, minus emoțiile mele și ale sorei. În fiecare zi, la vizită, profesorul îmi arunca priviri nu tocmai amicale. Dar eu eram liniștit acum. La fel și sora ; nu mai avea în ochi tulburarea de altădată. Împărțisem amîndoi temerile și spaima celor șapte zile ; acum aveam toate motivele să fim liniștiți.

A șaptea zi am detașat falsele membrane ce se formaseră și, la vederea conjunctivei, fără granulații, toți cei care asistau, împreună cu profesorul, au rămas uimiți. După cîteva clipe, el mă întrebă : „Cum explici aceste reacții ?" „Studiul atent al fenomenelor clinice apărute în cursul tratamentului — am spus eu — au arătat că reacțiile oculare inflamatorii pe care le provoacă injecțiile repetate de vaccin reprezintă, în esență, fenomenul biologic al lui Arthus."

Au mai trecut cîteva zile și deodată, pe neașteptate, profesorul, în timpul vizitei, îmi spuse : „S-ar putea să ai dreptate" și adaugă : „în orice caz, fenomenul produs de injecțiile tale este de natură anafilactică. Cred că studiul ar putea fi comunicat la Societatea de Biologie de la Paris."

Vor trece anii. În viața mea se vor petrece multe evenimente. În lume vor avea loc și mai multe. După

patruzeci de ani, în condiții cu totul noi, cu mijloace pe care cei din generația mea nu le bănuiau, nici măcar în visurile lor, trei cercetători chinezi vor descoperi agentul patogen al trachomului.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1969, la Paris, după ceremonia înmînării *Medaliei de Aur a Trachomului*, Profesorul Jules François, președintele Consiliului Internațional de Oftalmologie mi-a spus, avînd aerul a se scuza : „De mult vi se cuvenea această medalie !"

De-a lungul anilor, mi-am făcut mulți prieteni printre oftalmologii de prestigiu din lume, între alții pe profesorul Roger Nataf. În timpul unei mese pe care o luam împreună, l-am întrebat : „De ce mi-ați dat Medalia de Aur ?" „Pentru comunicarea *Existe-t-il une vaccinothérapie curative du trachome ?* (Există o vaccinoterapie curativă a trachomului ?) din 1924, făcută la Societatea de Biologie din Paris.

Cîteva clipe, la masă s-a lăsat tăcerea. I-am spus în cele din urmă, aproape șoptit : „Eram un simplu student..." „Cu atît mai bine" a răspuns.

Din nou s-a așternut tăcerea. Și din nou mi-au apărut în amintire vremuri de demult, cu oameni care dispăruseră și ei de mult din viața mea : profesorul, Nea Adam, călugărița care știa să găsească în fiecare zi cîte o ascunzătoare celor patru eroine ale vaccinoterapiei și mulți alții...

VII

ANII ÎMPLINIRILOR

„Trebuie să trăim ca și cum am muri mîine și să muncim ca și cum n-am muri niciodată."

Francis Bacon

În 1925 mi-am trecut examenul de doctor în medicină cu menţiunea „Magna cum laude". În faţa mea se deschidea drumul unei profesiuni care îmi crea responsabilităţi sociale.

Trebuia să mă gîndesc şi la altceva.

Către sfîrşitul studiilor mele universitare, după absolvirea anului al patrulea, m-am legat sufleteşte de colega mea Aurora Simon şi am hotărît ca după terminarea facultăţii să ne căsătorim. La 14 august 1926 a avut loc căsătoria civilă, iar a doua zi ceremonia religioasă, cu tot fastul ei tradiţional. Consideram şi consider căsătoria o taină. Familia este chemată să corecteze alunecarea mecanică a oamenilor unii pe lîngă alţii. Nu pot să-mi închipui nimic din tot ce am realizat, în absenţa climatului familial, independent de acesta, la crearea căruia soţia mea a avut un rol preponderent. Consider că puterea ordonatoare a familiei împiedică de cele mai multe ori risipa de energie. Privind în urma lui, un om, chiar dacă nu va fi mulţumit totdeauna de trecutul său, nu se va îneca în tristeţe, dacă, inventariindu-şi străduniile şi faptele, constată că a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru binele şi fericirea familiei şi a semenilor săi.

Doream amîndoi, şi eu şi soţia mea, să avem copii. În anul 1927 avea să vină pe lume primul copil, apoi încă doi, pentru care ne-am simţit împreună fericiţi.

Rigoarea profesională, cerințele ei nu exclud scurte evadări din această zonă pentru a gusta și alte satisfacții, de ordin spiritual, pe care ți le dau filosofia și arta. Încă din primii ani de studii frecventasem Opera Română din Cluj. Opinia lui Schopenhauer, după care „opera este destinată proștilor", mi se pare absurdă. Cred mai degrabă în ceea ce spune Platon, că muzica este legea morală care dă suflet universului, aripi gîndirii, avînt închipuirii, farmec tinereții, viață și veselie tuturor lucrurilor ; ea fiind esența ordinei, ne înalță către tot ce este frumos, drept și bun. Ca oftalmolog, știam că organul cunoscut de mine, ochiul, în structurile lui intime, ne poate servi ca poartă de intrare a universului în conștiința noastră și tot el ne duce în lumea formelor și culorilor. Adesea, un medic cunoaște acea stare de tulburare a simțurilor caracterizată prin funcțiuni neconforme cu structura organelor și centrelor care le servesc : „audiție colorată", „viziune sonoră" etc.

Din lumea artelor și filosofiei, fără de care viața îmi apărea mult prea cenușie, reveneam la îndeletnicirile și preocupările mele cotidiene cu forțe sporite.

Avansasem succesiv de la postul de preparator onorific, apoi preparator extrabugetar, la postul de asistent al Clinicii de oftalmologie, condusă de profesorul D. Michail. Făcusem numeroase comunicări — publicate în revistele de specialitate din țară și străinătate, scrisesem articole științifice. Unele au apărut sub semnătura profesorului și a mea.

Pe măsură ce-mi îmbogățeam cunoștințele de tehnică chirurgicală, practica în clinică și observațiile legate de ea, ca și experiența de laborator, mi-a sporit și entuziasmul pentru cariera universitară. Ajunsesem la concluzia că ea îmi oferea condițiile unei activități care mi-ar fi dat cele mai mari satisfacții, pe care nu le-aș fi putut trăi nicăieri în altă parte. Nu voi regreta niciodată pasul pe care l-am făcut. Am străbătut ierarhia universitară, întîmpinînd numeroase obstacole. M-a costat multă suferință această carieră. Dar de reproșat nu mi-am reproșat nici măcar atunci cînd a trebuit s-o părăsesc, în urma unei pensionări insolite.

Singur, am luat hotărîrea încotro să mă îndrept în cercetările și studiile mele pentru a-mi pregăti teza de docență.

Profesorul devenise destul de prietenos cu mine; eram bucuros să constat că îmi arăta chiar o deosebită afecțiune. Totuși nu i-am făcut cunoscută hotărîrea mea; mă obișnuisem să-l pun în fața faptului împlinit pînă într-o zi cînd se ivi prilejul, un prilej oarecum neplăcut.

Era în 1927. Un cunoscut oftalmolog practician din Tîrgu Mureș i-a solicitat încuviințarea să-și treacă examenul de docență la Facultatea de Medicină din Cluj, specialitatea oftalmologie. Cererea a fost făcută cu prilejul unui ceai, acasă la profesor, la care eram și eu invitat. Am avut impresia că înclină a-i da această încuviințare, fiindcă l-a convocat pentru discuții a doua zi, la clinică. Eu mă găseam în plină pregătire a acestui examen; îmi alesesem subiectul lucrării: *Rolul simpaticului în fiziopatologia oculară, cu cîteva considerațiuni asupra tonusului organo-vegetativ în oftalmologie.*

Înainte de sosirea celui invitat, am bătut la ușa cabinetului și i-am făcut cunoscut punctul meu de vedere privind abilitarea ca docent la clinica noastră a doctorului N. Blatt din Tg. Mureș, pentru că despre el era vorba, anunțîndu-l că de trei ani eu mă pregătesc pentru acest titlu și că lucrarea de docență era aproape redactată. Ca și la prezentarea primei mele lucrări, în februarie 1923, Michail m-a privit peste ochelari și, vădit enervat, m-a întrebat:

„De ce nu mi-ai spus?" „Am vrut să vă fac o surpriză." „Prin asta ai reușit să mă superi și voi aproba cererea doctorului Blatt." „În acest caz, domnule Profesor, vă rog să-mi primiți demisia din funcția de asistent al clinicii, fiindcă nu sînt de acord să se dea titluri universitare unor persoane care n-au alt merit decît că au o numeroasă clientelă." I-am lăsat o listă cu cele 77 lucrări publicate între timp în revistele din țară sau comunicate la Societatea de Biologie din Paris și am plecat acasă. A doua zi, i-am prezentat cererea de demisie pe care însă a respins-o.

Peste doi ani de la această discuție am intrat în examenul de docență. Bineînțeles că cererea doctorului Blatt

a rămas fără obiect. Profesorul nu mi-a purtat la început nici o pică pentru această „copilărie" ; mai tîrziu însă mi-a reproşat-o strașnic.

Din comisia de examen făceau parte : Prof. D. Michail, ca președinte, și profesorii D. Manolescu (București), Iuliu Hațieganu, Victor Papilian și Coriolan Tătaru din Cluj, ca membri. Michail a notat astfel răspunsurile mele la întrebările pe care mi le-a pus :

„Candidatul a răspuns la cele două chestiuni, ca de-altfel la toate chestiunile care i-au fost puse de toți ceilalți membri ai comisiunii, într-un mod strălucit. El a dat dovadă în cursul răspunsurilor de o erudiție excepțională, de o claritate și de o sistematizare a noțiunilor științifice cele mai moderne. Calific această probă ca perfectă și o notez cu mențiunea *Cum laude*.

Candidatul a făcut o excelentă lecție asupra chestiunii de anatomie și fiziologie, utilizînd pentru dezvoltarea subiectului toate cercetările moderne. El a arătat cu această ocazie o stăpînire perfectă a întregii materii oftalmologice, spirit critic distins, volubilitate în expunere, un real talent didactic și oratoric.

Calific lecția făcută prin mențiunea *Cum laude*."

În 1929 am fost numit șef de lucrări : urcam încă o treaptă în ierarhia universitară. Acest eveniment din viața mea s-a produs într-un moment cînd toți românii sărbătoreau „Marea Unire".

Cu această ocazie, împreună cu alți colegi din clinică, am publicat un volum omagial, o plachetă intitulată *După zece ani de activitate*, în care expuneam pe scurt munca desfășurată și evoluția Clinicii oftalmologice în cei zece ani de conducere românească. Simțeam toți nevoia de a face inventarul rezultatelor cîștigate și dorința de a extrage din experiența noastră învățămintele pe care ea le conținea, spre a le transforma în impulsuri de noi progrese.

A fost o evoluție sigură și luminată, care merita să fie cunoscută sub toate aspectele sale și îndeosebi a realizărilor înfăptuite în acest răstimp.

În acel an 1929, ne-am exprimat dorința ca în lecția de deschidere a cursului de oftalmologie titularul catedrei, cel dintîi profesor român de oftalmologie al Fa-

cultății de Medicină din Cluj, să arate ce a însemnat un deceniu de muncă românească pentru învățămîntul oftalmologic la Universitatea din Cluj, cît și direcțiile în care trebuia să se dezvolte în viitor învățămîntul și munca oftalmologică originală la această universitate.

Dînd curs dorinței noastre, profesorul D. Michail a ținut o strălucită lecție, spunînd între altele :

„Din punct de vedere științific am înțeles să îndemn necontenit personalul clinicii mele să-și dobîndească o cultură medicală cît mai întinsă. Oculistul trebuie necontenit să-și îmbogățească cunoștințele medicale speciale și generale, fiindcă un specialist care rămîne cantonat în granițele specialității sale nu va înțelege prea mult din sufletul ei și nici nu va putea fi de folos celorlalți specialiști.

Activitatea mea științifică, cît și aceea a asistenților mei, printre care citez în primul rînd pe Vancea, demonstrează zilnic tot mai mult tendința noastră de a ataca tot mai energic subiectele de graniță între specialități...".

Și mai departe : „Înțelegînd spiritul modern al anatomiei patologice, am căutat să-i dăm și în domeniul nostru caracterul experimental. Lucrările ce am publicat deja și sînt în curs de publicare în colaborare cu Vancea, asupra cancerului experimental al ochiului, asupra alterațiilor oculare în cursul intoxicației naftalinice, asupra țesutului reticulo-endotelial etc. sînt tot atîtea cercetări care învederează tendința de viitor a clinicii noastre în acest domeniu.

Un domeniu cu totul nou pe care cercetările clinicii noastre au început să pășească în ultimii ani este acela al biochimiei și fiziologiei cu aplicațiuni la oftalmologie. Evoluînd în pas cu mersul actual al medicinei generale, clinica noastră a ajuns să fie dintre puținele, chiar în comparație cu cele din străinătate, care să fie preocupate de asemenea probleme.

În acest domeniu clinica noastră are meritul de a fi o inițiatoare, iar lucrările sale au avut darul să intereseze centrele științifice străine, care ne-au controlat, ne-au confirmat și la urmă chiar s-au inspirat din lucrările noastre. Este destul să amintesc că, împreună cu

Vancea, am atacat în această direcție chestiunea rolului ochiului în metabolismul colesterinei, rolul glutationului în patologia oculară, chestiunea secreției interne a glandei lacrimale, pentru a vă da seama de numeroasele probleme de oftalmologie care, cu siguranță, vor fi dezlegate în viitor prin concursul biochimiei."

În încheiere, prof. Michail sublinia faptul că primul deceniu al muncii oftalmologice de la Cluj reprezintă suma eforturilor depuse pentru a ne recunoaște puterile noastre creatoare. Acest examen sumar de conștiință ne arată că „trebuie să persistăm în optimismul nostru și să păşim cu tot avîntul pe ogorul creațiunii științifice originale".

Într-un răstimp de numai zece ani se făcuse un salt extraordinar. Se creaseră noi laboratoare și se înzestrase Clinica cu cele mai moderne aparate de examinare și tratament, indispensabile învățămîntului clinic și cercetării științifice, laboratorul de bacteriologie și serologie, înființat chiar în primul an, laboratorul de anatomie patologică, căruia i s-a anexat și un muzeu cu piese anatomice rare și interesante. Apoi laboratoarele de biochimie și fiziologie, de radiologie, de fotografie și desen. S-a introdus în clinică sistemul a două săli de operații : una pentru afecțiunile aseptice, cealaltă pentru cele septice. Biblioteca a fost complet reorganizată ca mod de funcționare și patrimoniul ei sporit cu peste 1500 de volume. Faza începutului cînd, din cauza condițiilor, lucrările științifice se limitau doar la publicarea cazurilor clinice mai interesante și a anumitor studii anatomopatologice, fusese depășită. Intram în faza realizărilor originale corespunzătoare înzestrării cu laboratoare și instrumentarul necesar unor investigații științifice de ordin biologic, cu aplicație la oftalmologie.

Cercetările cele mai importante din această perioadă priveau studiile asupra trachomului.

Eram mîndri de realizările noastre.

Schimbarea conducerii Universității avusese loc în împrejurări excepționale, nu fără unele dificultăți, inerente marilor transformări istorice determinate de sfîrșitul primului război mondial, care modificase în mod substanțial harta Europei și deci și pe a României. Dar

românii au ştiut, ca totdeauna în istorie, să depăşească aceste dificultăţi printr-un efort de voinţă caracteristic celui care, ştiindu-se handicapat, doreşte totuşi să recupereze nu numai rămînerea în urmă, ci să şi ajungă primul la potou. Există un aspect destul de specific al acestei „întreceri" care caracterizează istoria noastră modernă de la 1848 încoace. Acest aspect este evidenţiat cu multă pregnanţă astăzi, sub noua orînduire, cînd toate energiile naţionale, colectoare, au fost potenţate şi conjugate pentru a da un maximum de randament pe plan naţional şi internaţional.

După 1930, studiul problemei trachomului a trecut tot mai mult în domeniul cercetărilor experimentale şi biologice. Împreună cu prof. Michail am întreprins o serie de investigaţii asupra trachomului experimental, privind : aspectul său clinic, căile sale de inoculare, posibilităţile de vaccinare locală antitrachomatoase şi problema trachomului monolateral. Separat, am întreprins numeroase cercetări asupra vaccinoterapiei curative în trachom, a cultivării virusului trachomului asupra membranei corio-alantoide, a oului de găină embrionat şi asupra tratamentului acestei boli prin sulfamide.

Într-adevăr, primele încercări de chimioterapie în trachom au fost făcute de mine pe bolnavi cărora le-am administrat sulfamide (sulfazol şi rubiazol), unora „per os", altora local, sub formă de pomadă, sau general şi local. Aceste cercetări mi-au arătat că sulfamidele au o acţiune rapidă şi eficace în complicaţiile corneene ale trachomului, şi după 3—4 săptămîni duc la dispariţia virusului trachomatos, de pe suprafaţa conjunctivei.

Am întrebuinţat de asemenea printre primii frigul în tratamentul trachomului, obţinînd vindecări rapide ale leziunilor, fapt demonstrat prin studiul histologic al biopsiilor conjunctivale recoltate înainte şi după crio-terapie. Studiile mele au fost prezentate la diferite congrese internaţionale şi publicate în revistele de specialitate străine. Profesorul Roger Nataf, preşedintele Ligii Internaţionale contra Trachomului afirmă în legătură cu aceste cercetări : „Lucrarea prof. Vancea este deosebit de interesantă, bogată şi bazată pe examene histologice. Era frigului este deschisă în trachomatologia clinică."

Marii inspiraţi cărora li se dezvăluie adevăruri fundamentale sînt nişte privilegiaţi. Dar şi cei care asudă observînd şi experimentînd au norocul să fie răsplătiţi pentru rezultatele activităţii lor. Niciodată nu mă voi baza numai pe intuiţie, voi căuta să împletesc observaţia, adică contactul nemijlocit cu obiectul cercetat, cu formularea unor ipoteze necesare într-o epocă cînd ştiinţa devine tot mai abstractă.

Activitatea mea ştiinţifică va fi închinată, deopotrivă, încă de la început, cercetărilor în domeniul oftalmologiei şi biologiei. Îmi apărea tot mai clară interdependenţa dintre aceste două discipline. Oftalmologia intrase deja în perioada unei evoluţii noi, experimentale. Graţie studiilor bazate pe metodele cele mai moderne, de la acea epocă, ale biochimiei, fizicii şi fiziologiei. Multe dintre bolile oculare necunoscute îşi găseau o explicaţie ştiinţifică. Pentru aprofundarea şi precizarea obiectului său de studiu, oftalmologia împrumuta acum metode de investigaţie de la toate celelalte specialităţi medicale. Astfel, mijloacele sale de cercetare se îmbogăţeau treptat şi noile tehnici de examinare dădeau un nou impuls studiilor clinice şi cercetărilor ştiinţifice. În acelaşi timp se perfecţiona şi terapeutica oculară datorită cercetărilor farmacodinamice, care, obiectivînd efectele biologice şi fiziologice ale diverselor medicaţii, în trecut necunoscute, permiteau, odată cu etalonajul biologic, întrebuinţarea lor în tratamentul bolilor de ochi.

Oftalmologia contemporană, avînd rădăcini puternice în toate domeniile biologiei : anatomie, histologie, fiziologie, anatomie patologică, farmacodinamie şi în cele ale medicinei generale, chirurgie, medicină internă, dermatosifiligrafie, este firesc ca oculistul din zilele noastre să nu mai poată rămîne la atitudinea de anahoret sclav al unei singure specialităţi. Ca un adevărat biolog, el trebuie să gîndească şi să rezolve biologic numeroasele şi variatele probleme, pe care i le poate pune în orice moment îngrijirea unui bolnav de ochi.

Un cîmp de investigaţii atît de vast impunea o muncă uriaşă. Reclama sîrguinţă, răbdare, îndemînare tehnică, memorie excepţională, spirit de observaţie. Cu unele din

aceste însușiri te naști : pe altele le capeți perseverînd. O atît de variată gamă de cunoștințe profesionale și extraprofesionale mă descumpănea uneori. Dar știam că nimeni nu se naște învățat. Nu cunoșteam nici un singur caz ca cineva să se culce seara incult și să se trezească a doua zi savant.

Deși frontul investigațiilor mele clinice și experimentale va cuprinde întreaga oftalmologie, se vor detașa totuși anumite preferințe. Complexul de cercetări consacrate trachomului constituie cea mai grăitoare dovadă a unor asemenea preferințe. Urmează apoi miopia progresivă, glaucomul, strabismul și ambliopia, cancerul ochiului și anexelor sale, cataracta senilă, terapeutica oculară și altele.

Glaucomul este una dintre cele mai grave boli oculare, fiindcă evoluează progresiv către orbire dacă nu este diagnosticat la timp și tratat în fazele sale incipiente.

O altă boală care ridică probleme serioase este miopia progresivă malignă. Miopia nu este un simplu viciu de refracție, ci o boală dominant ereditară și gravitatea ei se datorează : frecvenței în creștere, leziunilor fundului de ochi, lipsei unor metode terapeutice eficace etc.

Acesta este și motivul pentru care oftalmologii sînt în general sceptici asupra posibilităților de a ajuta acești bolnavi, atitudine incompatibilă cu însăși rațiunea de a fi a profesiei noastre, cu crezul ei fundamental că totul se poate, *trebuie* să se poată împotriva bolii. La Paris, într-o comunicare prezentată la Congresul Societății Franceze de Oftalmologie în 1970, am preconizat o schemă terapeutică cuprinzînd : tratamentul simptomatic, tratamentul patogenic și al complicațiilor miopigene majore, cum sînt leziunile degenerative ale maculei și dezlipirea de retină. De mai bine de 20 de ani, utilizez pentru tratamentul acestei boli, soluțiile hipertonice de dionină administrate retroocular, la care asociez, pentru combaterea leziunilor degenerative corio-retiniene, extractul total ocular, *ETO*, medicament românesc pus la punct de mine, din categoria preparatelor tisulare, conținînd stimulatori biogeni. Este un produs superior din toate punctele de vedere tuturor preparatelor din această categorie existente la ora actuală. Aplicarea cu succes a acestui tra-

tament include dispensarizarea sistematică a tuturor bolnavilor de miopie, evidența și controlul lor periodic. Dispensarizarea face parte integrantă din schema terapeutică preconizată de mine. Un aspect grav îl reprezintă complicațiile majore și îndeosebi dezlipirea de retină. Experiența ne-a arătat că metoda mea de tratament aplicată sistematic la un grup de 263 de bolnavi a împiedicat apariția dezlipirii de retină. În schimb, din 50 de bolnavi suferind de dezlipire miopică, operați într-un interval de cinci ani, nici unul nu făcuse nici un tratament.

O problemă pe cît de interesantă pe atît de puțin studiată este cea a raporturilor care există între strabism și starea psihică a bolnavului strabic.

Etiologia *psihogenă* a strabismului a fost notată în peste 20% din cazuri și apare după vîrsta de opt ani. Printre acestea, 7% ar fi de natură imitativă, în 10% strabismul s-ar datora geloziei, în 26% unui șoc, în 28% din cazuri unor întîrzieri psihice și, în sfîrșit, în 29% a cazurilor ar fi vorba de un strabism apărut la copiii care au crescut într-un mediu de psihopați, părinți extrem de irascibili, nervoși. Evident, în aproape 100% a cazurilor există fără nici o îndoială modificări în starea psihică a strabicilor. Ceea ce cauzează totuși apariția tuturor acestor tulburări nu este atît strabismul însuși, cît mediul școlar și familial care impune strabicului conștiința propriei sale infirmități. Școala, începînd cu creșa și grădinița de copii, joacă un rol extrem de important în viața strabicului. Cînd sînt întrebați pentru ce au venit la consultație, toți acești copii răspund aproape stereotip : „Să mă operați, pentru că rîd copiii de mine și-mi spun chiorule."

Am afirmat mai înainte că în unele cazuri factorul psihologic poate fi declanșatorul strabismului a cărui apariție este favorizată de prezența concomitentă a altor factori, cum ar fi un viciu de refracție. Într-o bună zi, mi-a fost adus la consultații un copil de 9 ani, care de opt luni prezenta un strabism convergent alternant. Copilul se afla cu vitele pe cîmp și a fost surprins de o ploaie torențială de vară însoțită de tunete și trăsnete puternice. Un copil de vîrsta lui și cîteva vite au fost

omorîți de trăsnet sub ochii lui. După trecerea furtunii, părinții l-au găsit fără cunoștință lîngă o claie de fîn și, cînd și-a revenit, prezenta o puternică deviație strabică convergentă la ochiul drept. Examenul ocular a pus în evidență un strabism convergent de 35° la ochiul drept și de 20° la ochiul stîng, cu o hipermetropie de +5 dioptrii la ochiul drept și 12 dioptrii la ochiul stîng. Era deci vorba de un strabism de natură psihogenă care s-a dezvoltat în urma unui șoc nervos pe un fond de tulburare de refracție.

Într-un alt caz, al unei fetițe de 8 ani, părinții ne-au solicitat cu insistență s-o operăm pentru un strabism convergent concomitent, deoarece erau neliniștiți de influența pe care deficiența oculară începuse s-o aibă asupra comportamentului fetiței lor. În ultimul an, într-adevăr devenise mai închisă, mai puțin vivace, evita compania copiilor. Informîndu-se la școală, au aflat spre marea lor surpriză că lipsea de la clasă săptămîni de-a rîndul și nu făcea nici un progres la învățătură, recomandîndu-li-se s-o retragă pentru cîtva timp de la școală. Întrebată, fetița la început a negat, recunoscînd apoi că fugea de la ore, fiindcă nu mai putea suporta mizeriile pe care i le făceau colegele. Acestea o tratau rău și o goneau dintre ele, adresîndu-i epitete urîte și rîzînd de defectul său ocular. Cum ea nu îndrăznea să mărturisească acest lucru părinților, pleca de acasă la ora obișnuită și vagabonda pe străzi pînă la sfîrșitul orelor de școală, după care revenea acasă. Prin corectarea operatorie a strabismului, copila și-a schimbat complet comportamentul, devenind un model de elevă.

În strînsă legătură cu strabismul este problema ametropiilor la copiii de vîrstă preșcolară. În această perioadă, copiii nu-și pot da seama de defectele lor vizuale, decît cu mare greutate. Cu imaginile difuze pe care le au, prin educația și diferite raționamente ajung să-și facă o anumită impresie despre lumea din jur, fapt care îi împiedică să se considere deficienți vizuali. Cu atît este mai greu pentru părinți să-și dea seama de deficiențele vizuale ale copiilor lor. Diminuarea vederii și a claritații percepțiilor la distanță, constituie un obstacol în dezvoltarea inteligenței la copii și a spiritului de obser-

vație. Sarcey povestește impresiile sale de copil asupra lumii exterioare și surpriza pe care a avut-o într-o zi punîndu-și ochelarii tatălui său, miop, cînd a descoperit frunzele copacilor și păsările zburînd.

Rămîneam mai departe fidel concepției și viziunii mele despre medicul oculist, potrivit căreia el trebuie să se țină la curent cu toate progresele esențiale ale științei medicale. Într-o conferință ținută la Societatea Științelor Medicale despre relațiile dintre oftalmologie și medicina internă, am arătat că ochiul reacționează prompt în cursul diverselor acțiuni ale organismului, ducînd adeseori la un diagnostic neclar. Uneori, leziunea oculară constituie simptomul de alarmă al unor boli generale cum este sifilisul nervos, iar alteori indică evoluția și gravitatea unor afecțiuni generale, ca nefritele. De asemenea, hemoragiile retiniene pot să indice existența unor boli ca diabetul, afecțiunile cardiovasculare, arterioscleroza, diverse boli infecțioase și chiar să precizeze un prognostic. În cursul hipertensiunii intracraniene, staza papilară și scăderea acuității vizuale sînt date prețioase pentru craniectomia decompresivă. Sifilisul, tuberculoza, gripa, difteria, malaria, febra tifoidă, erizipelul, scarlatina și mai ales rujeola pot fi însoțite de tulburări oculare dintre cele mai serioase. Autointoxicațiile (diabetul provoacă cele mai multe tulburări oculare, după sifilis), diatezele (artritismul, în primul rînd) produc blefaroconjunctivite, edeme palpebrale, sclerite și episclerite, anumite irite, xantelasma pleoapelor și leziuni de fund de ochi. Alcoolul și tutunul au o acțiune nefastă asupra nervului optic. Saturnismul (intoxicația lentă cu plumb) poate da paralizii extrinsece și amauroză. Unele medicamente și otrăvuri (chinina, antipirina, santonina, sulfura de carbon etc.) pot să dea tulburări oculare. Multe determinări tumorale oculare sînt metastatice și prezența lor poate servi drept diagnostic. La fel, discriniile pot influența aparatul vizual. Afecțiunile oculare de origine circulatorie în general sînt destul de bruște. Embolia arterei centrale întîlnită în cursul endocarditelor survine uneori la persoane tinere, ale căror organe par în perfectă stare. Trombozele și emboliile, limitate adesea la o ramură vasculară, se observă mai ales la vîrsta

mijlocie. În multe cazuri, tulburările oculare preced boala cauzală. Astfel, în insuficiența aortei se observă o paloare a papilei în diastolă și o colorațiune mai rozată în sistolă, datorită refluxului venos în ventricolul drept în momentul sistolei.

Din toate acestea trăgeam concluzia că un bun oculist trebuie să studieze cu temei întreaga medicină. Acestei obligații se vor datora cercetările mele asupra circulației retiniene în diferite specialități medicale: obstetrică, O.R.L., medicină internă, neurologie, dermatologie etc. și descoperirea în cadrul hiposistoliilor — hepatică, renală — a unui nou tip: *hiposistolia cerebrală*, cunoscută astăzi sub numele de „Sindromul Hațieganu-Vancea". El se caracterizează printr-o cianoză nasocerebrală accentuată, turgescența venelor jugulare, hipertensiune venoasă superioară și epistaxis ce se repetă frecvent. Staza papilară este semnul cel mai constant și cel mai precoce al acestui sindrom. Tensiunea arterială retineană este variabilă: se produce o hipertensiune cînd fenomenele nu s-au instalat încă în completul lor și o hipotensiune cînd staza papilară a atins maximum de dezvoltare. Alături de aceste semne se notează hipertensiunea lichidului cefalorahidian, cefalee nocturnă, convulsii fibrilare pe grupe musculare, stări subcomatoase și fenomene psihice (cecități maniacale, delir de persecuție). Sindromul evoluează ori acut ori subacut, bolnavul sucombînd în 2—3 luni într-un acces de convulsii.

Încă de pe vremea cînd eram asistent, mă preocupa în mod deosebit problema circulației retiniene. Într-o conferință pe care am ținut-o în 1927 la Societatea Științelor Medicale din Cluj, insistam asupra rolului deosebit pe care studiul circulației retiniene este destinat să-l joace în medicina generală a viitorului. Cercetările mele în legătură cu tulburările funcționale ale circulației retiniene vor fi citate atît de prof. Schieck într-un studiu al său, ca și de Sudaaki Suganuma într-o lucrare de specialitate pe care o publicase.

Un alt domeniu în care se manifestau multe lipsuri era acela al terapeuticii oculare. Pentru mulți medici farmacologia era încă o știință destinată exclusiv preocupărilor unei singure categorii de cercetători. Pentru

mine însă rolul ei în înțelegerea acțiunilor medicamentoase asupra organismului sănătos sau bolnav prezenta exact aceeași valoare ca studiile de fiziologie pentru înțelegerea funcționării normale a organismului sau ca studiile de patologie generală pentru explicarea proceselor morbide.

În acest sens, am scris o lucrare de 200 de pagini pe care am predat-o editurii Ferdinand Enke din Stuttgart spre publicare. La izbucnirea războiului, lucrarea se afla sub tipar, dar nu s-a publicat, așa cum se va întîmpla cu multe alte lucrări ale mele din această perioadă.

Ideea acestei cărți mă urmărea de mulți ani. Încă din 1933, arătasem într-o broșură de 50 de pagini, intitulată *Elemente de terapeutică oculară*, starea la acea epocă a terapeuticii oculare în peste 80 de afecțiuni oftalmologice. Scrise pentru medicii practicieni, aceste elemente de terapeutică oculară cuprindeau soluții terapeutice care, după experiențele clinicii oftalmologice din Cluj, păreau să fie cele mai eficace.

Scopul pe care-l urmăream prin publicarea în limba germană a acestei lucrări mai ample nu era numai de a pune la îndemîna celor interesați un rezumat a tot ce se scrisese în anii din urmă în legătură cu farmacologia oculară ; doream ca ea să constituie un fel de introducere la studiul acestei discipline, care să ajute la lectura și aprofundarea memoriilor originale și la lucrările experimentale de laborator. Ea conținea cunoștințele absolut necesare pe care trebuia să le posede orice student și orice medic care voia să întreprindă cu folos studiul terapeuticii oculare.

În prima parte mă ocupam de marile probleme de doctrină : absorbția și eliminarea medicamentelor, transformările suferite de medicamente în organism, localizarea și mecanismul acțiunilor farmacodinamice ; în a doua parte, cu descripția speciilor medicinale întrebuințate în oftalmologie pe grupe farmacodinamice ; în a treia și a patra mă refeream la studiul formelor galenice sub care aceste medicamente trebuie administrate bolnavilor, sau dam o serie de formule terapeutice grupate pe afecțiuni (formular terapeutic). Fiecare capitol al cărții era urmat de un index bibliografic, pentru a da cititorului

posibilitatea să se documenteze singur asupra problemelor expuse.

Pe aceeași linie de preocupări, am vorbit în cadrul cursurilor de perfecționare în balneologie, care au avut loc la Sovata între 7—14 septembrie 1935, despre *Tratamentul balneoclimatic al bolilor de ochi*. Pe atunci, puțini medici erau dispuși să acorde vreo importanță oarecare acestui tratament. De o politică sanitară în acest sens, la nivel guvernamental, nici pomeneală. În unele servicii de oftalmologie începuse abia de cîtva timp să se practice cura în aer liber, băile de aer și lumină, cura atmosferică a lui Rikli, și mai ales helioterapia, care fusese utilizată metodic în tratamentul conjunctivitei granuloase cu rezultate destul de bune de către Wessely și Wright. Razele ultraviolete dădeau rezultate bune în afecțiunile de natură tuberculoasă și în special în cheratoconjunctivita flictenulară ; în conjunctivita granuloasă, Mohr și Brain utilizaseră fototerapia, servindu-se de lampa Quartz și obținuseră rezultate satisfăcătoare în trachoamele recente și în conjunctivitele foliculare. Rezultate remarcabile se puteau obține în terapeutica oculară cu ajutorul termoterapiei. Prin aceasta se înțelege studiul diverselor aplicațiuni ale căldurii în tratamentul bolilor de ochi. Băile de aer cald, uscat și băile de lumină își puteau găsi o largă aplicare în afecțiunile inflamatorii ale nervului optic de origine gripală și în afecțiunile oculare însoțite de dureri nevralgice persistente.

Cît privește folosirea apelor minerale în oftalmologie, lucrurile nu stăteau mai bine. Nu se studiaseră încă efectele oculare ale apelor minerale românești. Un astfel de studiu a fost început de prof. Michail și de mine. Vom constata astfel cum cherato-conjunctivitele recidivante în legătură cu o afecțiune nasală sînt favorabil influențate după o cură la Băile Felix și Episcopale de lîngă Oradea, Geoagiu (Hunedoara) etc. Conjunctivitele flictenulare impetiginoase, cheratitele eczematoase puteau fi îngrijite la Slănicul Moldovei, Olănești, Sîngeorz, Borsec etc. Conjunctivita primăvăratică putea beneficia de o cură la Dorna sau la Ocna Sibiului, Sovata, Turda, Oglinzi, în timp ce cheratitele interstițiale heredosifilitice erau feri-

cit influențate în evoluția lor la Călimănești, Govora, Băile Herculane, Olănești, Pucioasa, Vața (Hunedoara) etc. Edemele pleoapelor însoțind conjunctivite adesea rebele puteau fi ameliorate la Băile Herculane, Govora, Călimănești, Strunga, Borsec. Cei cu irite și irido-coroidite reumatismale puteau fi trimiși la Govora-Călimănești, Herculane sau Căciulata și Olănești. În sfîrșit, afecțiunile sifilitice ale ochiului, care nu cedează la tratamentul obișnuit, erau repede influențate la Govora și Herculane, iar tabeticii atinși de paralizii oculare și atrofie optică erau sfătuiți să încerce un tratament într-o stațiune cu ape feruginoase, carbogazoase, ca Buziaș, Vatra Dornei, Slănicul Moldovei etc.

*

Obținerea titlului de docent al Universității din Cluj fusese primită cu simpatie și prețuire de majoritatea profesorilor și colegilor de an. Sigur, nu mă voi opri la unele aspecte privind psihologia umană care îi împarte pe oameni în invidioși și altruiști, în cei care se bucură de succesul altora ca de propriul lor succes și cei care suferă nu de insuccesul lor — cît mai ales de succesul altora. E un aspect pur uman și e inutil să-l combatem sau să-l condamnăm, întrucît ține de existența noastră ca oameni. Vreau să spun că nu am fost scutit, ca orice om, de neajunsurile acestei promovări care stîrnise reacții nedrepte și nedorite de mine. Destul că reușisem să mă fac iubit și respectat de cei care, ca și mine, doreau să contribuie nu numai la sporirea prestigiului personal, ci și al științei românești, la pregătirea cît mai solidă a unei noi generații de oftalmologi, într-o instituție acum de importanță europeană și la ameliorarea suferințelor semenilor noștri. Aceasta mă întărea și mai mult în decizia mea de a munci fără răgaz, de a-mi îndrepta toate eforturile în această direcție.

VIII

VIAȚA MAI ARE ȘI ALTĂ FAȚĂ

„Sînt printre noi oameni care, cu ochii la datorie merg întruna înainte, cu pasul neschimbat."

Ponsard

Anii 1930—1941 au fost pentru mine plini de evenimente neprevăzute atît în activitatea științifică și personală cît și în raporturile mele cu profesorul meu.

Vremea curge fără răgaz, înghițind sporadice bucurii, dureroase ulcerări și atît de deseori speranțe și dezamăgiri, otova.

Vreau să însemn aici la acest început de capitol o dată : 3 ianuarie 1933, ziua în care moare mama în vîrstă de 53 de ani. Mama ! Cuvînt sacru, neasemuit, care va fi de aici înainte numai amintire. Cea dintîi rădăcină din Pomul vieții mele se uscase fără nici o putință, pentru nimeni, niciodată, de redresare sau de tămăduire.

După obținerea titlului de docent îi cerusem profesorului D. Michail încuviințarea să țin un curs liber de neurologie oculară. M-am izbit de opoziția lui tacită ; n-am reacționat. Am lăsat ca lucrurile să evolueze de la sine într-un fel sau altul. Din cînd în cînd mă întrebam totuși de ce ? Sînt semnele furtunii care se anunță pe un cer încă senin ? Un ilustru profesor francez se întreba dacă a învăța pe alții nu este o funcție contra naturii, iar Max Scheller, cunoscutul filosof german, afirmă că pentru a înțelege pe oameni trebuie să le cunoaștem ethosul și în primul rînd ordinea „a iubi" și „a urî", extremele între care se mișcă nu numai viața noastră afectivă, ci și ideile noastre. Există oameni în sufletul cărora contrarietățile dezvoltă o dispoziție duș-

mănoasă față de cei pe care nu-i pot domina și un puternic resentiment care îi determină să-și îndrepte toată ura lor contra acelora a căror reușită în viață nu este de natură să-i bucure.

În concepția mea, universitatea nu era menită numai să formeze oameni de știință, așa cum susține Schelling. Ea trebuie să formeze de asemenea sufletul lor, într-o măsură cel puțin egală cu pregătirea profesională. Aceasta trebuie să fie misiunea universitarilor. Din păcate, observam că unii din maeștri uitau adesea, începînd de la un anumit punct, că în inima discipolilor lor clocotește aspirația către viitor și vedeau în tendința acestora de a apuca pe un drum propriu un act pe care ei se credeau îndreptățiți să-l reprime.

Cînd am intrat în universitate, eram pătruns de credința că această înaltă instituție de cultură are misiunea să adune laolaltă între zidurile ei un număr tot mai mare de intelectuali care să formeze o adevărată comunitate de oameni studioși animați de aceeași dorință de a se perfecționa, conștienți de valoarea lor spirituală și pătrunși de ideea solidarității de breaslă ; să se respecte pe ei înșiși, în primul rînd, și să-i respecte pe ceilalți în aceeași măsură, convingerile personale și opoziția de idei ale altora, atunci cînd este formulată academic, în termeni urbani și cu argumente convingătoare ; mai credeam că eforturile tinerilor care vin să-ți ceară sfatul și sprijinul trebuie stimulate : că erudiția nu este suficientă pentru stimularea tineretului universitar, trebuie completată cu înțelegerea și dragostea profesorului pentru a trezi și întreține spiritul de emulație între generații.

Voi păstra neștirbite toată viața aceste convingeri și voi căuta să mă călăuzesc după ele în activitatea mea didactică.

În această privință, prof. Michail nu părea să mă dezamăgească. Era un profesor care, printr-o muncă uriașă, prin perseverență, ajutat și de spiritul său ascuțit, reușise să-și însușească o cultură medicală solidă, dublată de cunoștințele sale în materie de cultură generală, încît ajunsese în anumite domenii un erudit ; era convins că un medic care se limitează numai la specialitatea sa își restrînge orizontul și riscă să devină

poate un bun specialist, dar nu și un creator. Moștenind de la maeștrii săi N. Manolescu și G. Stănculeanu pasiunea pentru chirurgie, el a înțeles să nu se mărginească numai la intervenții chirurgicale oculare, a îmbrățișat cu entuziasm domeniul atît de interesant al chirurgiei estetice a feței, chirurgia sinusurilor periorbitare și uneori chiar chirurgia craniană, realizînd în toate aceste domenii operații foarte reușite. Profesorul G. Stănculeanu îi insuflase gustul pentru cercetările anatomo-patologice, cărora le-a dat o mare extensiune. Domeniul în care putea fi considerat însă ca un adevărat precursor era acela al biochimiei și fiziologiei cu aplicație la oftalmologie. Lucrările noastre comune în acest domeniu aveau să deschidă larg calea cercetărilor, desțelenind un cîmp care se va dovedi ulterior a fi dintre cele mai fertile. Parcurgînd lista lucrărilor sale științifice, te surprindea varietatea problemelor studiate. Aceasta se explica și prin faptul că el evita cu grijă concluziile pripite și generalizările premature. În cursul discuțiilor noastre nu o dată îmi împărtășise convingerea sa că generalizarea este posibilă doar atunci cînd s-au cules un număr suficient de fapte.

Trecea drept un om autoritar. Era exact. Eu nu vedeam în asta însă un defect. Dar depinde de ceea ce înțeleg unii prin a fi autoritar. Va stîrni deci în jurul său și critici nedrepte și vrăjmășii profunde. Știa să-și apere cu curaj convingerile și părerile și nu abdica de la ceea ce credea el că trebuie să fie un șef de școală.

De la un timp însă da tot mai mult semne de oboseală ; nu mai avea îndrăzneala de altădată, care îl caracteriza, de a prospecta căi noi și de a ataca formule și metode devenite tabuuri. Se complăcea într-un conformism liniștitor, care nu-i da bătaie de cap. Poate că se simțea depășit și trăia sentimentul dureros că alții îl vor eclipsa în curînd.

A trebuit să treacă cîțiva ani, pînă cînd profesorul Michail a supus spre aprobare Consiliului profesoral al facultății pentru anul universitar 1934—35 cererea mea de a ține cursul de neurologie oculară la Clinica de oftalmologie.

În prima lecție mă ocupam de „Elementele fundamentale de studiu ale neurologiei oculare". Arătasem strînsele raporturi embriologice, anatomice, fiziologice și patologice care există între ochi și sistemul nervos central, vorbind despre anatomia și fiziologia căilor optice ; în cea de a doua lecție, făceam cunoscut că cercetările moderne aduseseră contribuții importante la cunoașterea sistemului nervos central ; că noțiunile clasice asupra anatomiei căilor optice fuseseră întregite în anii din urmă printr-o aprofundată cercetare a diferitelor fascicole care intră în constituția lor, stabilindu-se o adevărată hartă topografică a acestor fascicole. În lecția intitulată „Localizările cerebrale în neuro-oftalmologie" insistam asupra semnificației îngrămădirii sistemului nervos către partea anterioară a corpului, atît la vertebrate cît și la nevertebrate, și arătam că, datorită acestei îngrămădiri, sistemul nervos intră în relații intime cu organele de simț aflate în această parte a corpului ; că numeroși cercetători din străinătate și din țară, în fruntea acestora aflîndu-se marele nostru neurolog G. Marinescu, urmăreau să stabilească relația intimă dintre funcția și structura scoarței ; cum, pornindu-se de la studiul detaliat al aspectului și numărului celulelor în diferitele puncte ale scoarței, s-a ajuns în cele din urmă la crearea unei noi ramuri în neurologie numită citoarhitectonia.

În alte lecții mă ocupam de „Staza papilară în hipertensiunea intracraniană", de „Sifilisul sistemului nervos și relațiile sale oculare" etc. Încercam să redau, în linii mari, cunoștințele și ultimele cuceriri științifice în domeniul oftalmo-neurologiei și să evidențiez în același timp contribuția neuro-oftalmologiei românești la progresul acestor cunoștințe. Toate cele zece lecții le-am publicat într-un volum cuprinzînd 250 de pagini, sub titlul *Introducere la neurologia oculară ;* lucrarea a fost distinsă de Academia Română în sesiunea generală din mai 1935, în urma raportului prof. Marinescu, cu Premiul „Oroveanu".

Volumul purta următoarea dedicație : „Maestrului meu, Prof. Dr. Michail, omagiu de respectuoasă afecțiune".

Maestrul nu s-a arătat prea încîntat de această premiere. Nici eu n-am insistat asupra importanței ei pentru viitorul meu în universitate. Am înțeles că nu aveam nici un motiv să mă supăr. Primele noastre relații le socoteam mai presus de orice. În schimb, colaborarea mea cu prof. Hațieganu l-a înfuriat de-a binelea. Să fi fost la mijloc faptul reținerii pentru patrimoniul științei universale a „sindromului Hațieganu-Vancea" ? Relațiile dintre Michail și Hațieganu erau dintre cele mai proaste. Luni de zile mi-am bătut capul să găsesc o soluție de împăcare între cei doi „stîlpi" ai Facultății din Cluj. Rămîneau neînduplecați amîndoi, iar eu mă aflam la mijloc, între două pietre de moară. Fără să port vreo vină nici pentru conflictul care se iscase între cei doi profesori, pe care îi stimam deopotrivă, și care persista, în ciuda eforturilor mele de a-l aplana, nici pentru colaborarea mea cu „adversarul" maestrului meu, riscam totuși „să pierd prietenia" acestuia. Dar ce puteam face ? Era oare în interesul științei să curm colaborarea cu unul dintre cei mai străluciți medici din acea epocă, numai pentru faptul că maestrul meu se găsea în conflict cu acesta pe chestiuni pur personale ? Această întrebare pe care mi-o puneam adesea îmi crea o stare de neliniște. Dar și dorința mea de a nu provoca o criză majoră în relațiile noastre era înverșunată.

La scurt timp, în 1936, adică la cîteva luni după acest incident, iată ce scriam despre maestrul meu cu prilejul împlinirii vîrstei de 50 de ani, în articolul omagial publicat în paginile revistei *Clujul Medical* : ...„În afară de valoarea lucrărilor sale, este altceva, după părerea mea, mai important de luat în considerație la prof. D. Michail, anume influența pe care el a exercitat-o personal asupra oftalmologiei, prin spiritul său dotat cu o puternică tendință științifică și cu o orientare experimentală inflexibilă. Posedînd *à fond* datele bibliografice ale științei oftalmologice și fiind perfect orientat în literatura problemelor pe care le ridică această specialitate, Michail s-a impus cercurilor științifice mondiale prin concepția sa personală asupra doctrinei oftalmologiei."

Totul decurgea ca și cum nici un incident n-ar fi intervenit între noi ca să ne tulbure relațiile. Sentimen-

tele mele față de el erau prea puternice ca să poată face loc unei animozități care să creeze o prăpastie de netrecut între noi. Mă dezorientau însă tot mai mult unele manifestări ale maestrului meu și mai ales felul în care înțelegea să rezolve unele probleme legate de viață.

A. Wright îi îndemna pe colaboratorii săi să aibă o clientelă particulară : „Noi nu plătim oamenii ca să facă numai cercetări : trebuie să vă mai ocupați și de altceva". El găsea că este folositor și chiar necesar pentru un medic care se ocupă de cercetări, să îngrijească de bolnavi, ...„ca să poată rămîne cu picioarele pe pămînt".

Începusem să fiu solicitat tot mai des și insistent de bolnavi pentru consultații și tratament și, cum în clinică aveam foarte mult de lucru și nu mă puteam ocupa de clientela particulară, m-am hotărît să-mi deschid un cabinet de consultații.

Am cerut, cum era și firesc, sfatul prof. Michail, care s-a opus, argumentîndu-mi că practica medicală este anevoioasă, fără satisfacții și ar frîna cu siguranță cercetările noastre științifice. Răspunsul său nu m-a mulțumit și, în drum spre casă, m-am oprit la un prieten, Selenfreund, care avea un magazin de aparate și instrumente optice pe strada Universității, pentru a mă sfătui cu el. Bietul om, care îl cunoștea bine pe Michail, mi-a cerut un răgaz de 24 de ore pentru a reflecta și a găsi o formulă care să-l determine să-și schimbe părerea. Nu mică mi-a fost surpriza cînd, a doua zi, profesorul m-a chemat la el și mi-a spus : „Știi, m-am gîndit la ce am discutat ieri cu privire la cabinetul de consultații. Ce-ar fi, dacă l-am face împreună ?"

Am rămas contrariat. Nu pentru că nu mi-ar fi convenit o asemenea asociație, dar cabinetul comun de consultații nu-mi oferea prilejul să mă afirm singur pe plan profesional, să fiu consacrat ca un bun medic practician. Timid, cu o voce șoptită, i-am cerut cîteva precizări privind orele de consultații, felul cum va decurge consultația, onorariul, dotarea cabinetului etc.

„Tu, mi-a spus profesorul, te vei ocupa deocamdată cu găsirea unui local potrivit, situat central, vei comanda mobilierul și aparatura necesară, iar de rest mă îngrijesc eu."

Am ieşit din biroul său oarecum descumpănit şi, după terminarea programului de activitate din clinică, m-am dus la prietenul meu din strada Universităţii, să aflu ce soluţie a găsit. Cum am intrat în magazin, zîmbind mi-a spus : „Cred că cea mai bună afacere ar fi să deschideţi împreună un cabinet de consultaţii".

Am înţeles. Selenfreund făcuse o vizită profesorului şi-i spusese că i-am comandat instrumentele şi aparatele de optică pentru un cabinet propriu, sugerîndu-i ideea să-l deschidem împreună.

În cîteva săptămîni, cabinetul a fost instalat în două camere într-un bloc din Piaţa Unirii, sub firma :

Prof. Dr. D. Michail
şi
Docent Dr. P. Vancea

Boli şi operaţii de ochi.
Consultaţii zilnice între orele 16—19.

Consultaţia se desfăşura în felul următor : pacientului i se întocmea o fişă cu datele clasice — nume, prenume, vîrsta, ocupaţia, domiciliul, o anamneză sumară, după care era examinat de fiecare dintre noi. Bolnavul era invitat apoi să treacă într-o cameră alăturată, în care se făceau de obicei tratamentele. Stabileam diagnosticul şi terapeutica adecvată. Era o formulă nouă de consultaţie medicală, care n-a întîrziat să intereseze cercuri tot mai largi de pacienţi. Aşa se face că, după cîteva luni de funcţionare cu trei ore de consultaţii, a trebuit să fixăm încă două ore, dimineaţa.

Încasările zilnice se totalizau la sfîrşitul lunii şi, după ce se scădeau cheltuielile, ceea ce rămînea era împărţit între noi.

Un medic practician este altceva decît un om de ştiinţă. Mai exact, el trebuie să se comporte altfel faţă de bolnav. În primul rînd, să ştie să-şi aleagă cuvintele, ferindu-se de a da speranţe false, dar nici excese de dezamăgiri şi de pesimism.

Dintotdeauna, mulţi bolnavi îi tratăm foarte conştiincios deşi ştim că nu putem face mare lucru pentru ei. Încercăm tot felul de tratamente, experimentăm tehnici

noi, remedii noi, în speranța că poate reușim să vindecăm boala pentru care pacientul ne consultă. Dar noi sîntem în același timp medici și cercetători, și în această ipostază întîmpinăm mari greutăți, deoarece de medicii tradiționaliști sîntem considerați ca cercetători, inumani, iar de către cercetătorii biologiști ca medici neserioși. Și totuși, medicina modernă, la bază, este, înainte de toate, știință.

În cabinetul nostru de consultații am căutat să împăcăm aceste două tendințe și în parte am reușit. Mai puțin am izbutit să ne punem de acord asupra ideii că locul nostru de muncă, cabinetul, este un fel de teren neutru unde poate veni oricine să ceară un sfat, să obțină un ajutor și o indicație prețioasă pentru suferința lui. Spun toate acestea pentru că asociatul meu, uneori, pierdea din vedere acest lucru și plătea, chiar cu întîrziere, „polițe", celor care nu erau de părere cu el, sau cu care intrase în conflict de „interese" de-a lungul anilor.

Îmi vine în minte o întîmplare neprevăzută care s-a soldat cu pierderi de prestigiu și pierderi materiale serioase pentru toți profesorii de clinică ai Facultății de Medicină din Cluj și profesorului Michail i-a adus numai neajunsuri.

Într-o bună zi s-a prezentat la consultațiile noastre un distins profesor al Universității clujene, renumit botanist care, în timpul acela, ocupa o înaltă funcție în Ministerul Învățămîntului. Venise pentru o prescripție de ochelari. După ce a fost examinat de profesor, cînd acesta i-a înmînat rețeta, a fost întrebat în modul cel mai firesc de pacient: „Cu ce sînt dator, domnule coleg?" „O mie de lei, a răspuns Michail."

Bolnavul a avut, probabil, o reacție de uimire. Și pe neașteptate, Michail îi spuse: „De ce vă miraţi? Noi aici sîntem doi medici. Nu cumva vreți să ne escamotați o consultație?"

„Domnule coleg, n-am spus absolut nimic"..., și scoțînd portmoneul de la piept, i-a dat suma cerută. Apoi, mie mi-a întins mîna, iar pe Michail l-a salutat, înclinînd ușor capul și a plecat.

„De ce ați procedat așa?" l-am întrebat pe profesor.

„Domnul care a ieşit, mi-a răspuns el, m-a supărat cu prilejul alegerii rectorului Universităţii din anul trecut şi n-am uitat acest lucru.“ I-am replicat : Cred că aţi procedat greşit“.

Atît am reuşit să-i spun. Eram obsedat de consecinţele care vor urma. Într-adevăr, a doua zi, profesorul ce ne consultase a cerut convocarea Senatului Universităţii pe care l-a informat de cele întîmplate şi a propus ca toate taxele încasate de la bolnavii spitalizaţi în clasa I şi II a clinicilor universitate drept onorariu medical să fie vărsate fondului „Sportul studenţesc“ şi, totodată, paturile de bolnavi rezervate în fiecare clinică pentru bolnavii particulari ai şefului clinicii să reintre în circuitul normal pentru bolnavii spitalizaţi prin policlinică.

Ministerul Învăţămîntului a aprobat hotărîrea Senatului Universităţii şi, peste noapte, veniturile tuturor şefilor de clinică au scăzut simţitor.

Bineînţeles, Michail nu se simţea la largul lui şi reproşurile colegilor îl supărau peste măsură.

În clinică, activitatea se desfăşura normal, asistenţa bolnavilor şi cercetările ştiinţifice nelăsînd deloc de dorit, deşi în componenţa cadrelor s-au produs modificări substanţiale. Medici cu experienţă au părăsit clinica, ocupînd prin concurs posturi de medici primari şi servicii de specialitate în diferite spitale din ţară.

Posturile devenite libere trebuiau ocupate. Profesorul Michail m-a însărcinat pe mine să mă ocup de această problemă. Am propus pe unii dintre studenţii de anul IV de medicină care aveau excelente state de muncă. Era singura soluţie. Toţi au fost numiţi şi au făcut o carieră strălucită. Trei dintre ei au devenit profesori de oftalmologie : I. Păcurariu la Cluj, N. Zolog la Timişoara şi V. Săbădeanu la Tg. Mureş, iar al patrulea, A. Ciplea, a părăsit după trei ani Clinica de oftalmologie în urma unei neînţelegeri cu prof. Michail, a intrat în echipa prof. Haţieganu şi a devenit mai tîrziu profesor de medicină internă în Bucureşti.

O comunitate ştiinţifică cunoaşte perioade de stagnare şi chiar de recul. Cauzele sînt multiple. În primul rînd trebuie să se aibă în vedere relaţiile dintre membrii ei şi mai ales dintre aceştia şi conducătorul comunităţii de

care depinde în ultimă analiză întreaga atmosferă proprie unei colaborări armonioase.

El este factorul omogenizator, cel care dă impuls tuturor inițiativelor creatoare și unifică acțiunile fructuoase în atingerea scopurilor propuse.

Deveneam tot mai incomod pentru maestrul meu și-mi dădeam seama că aștea o ocazie spre a mă sili să plec din învățământ.

Și această ocazie s-a ivit pe neașteptate.

Sfîrșitul deceniului al patrulea a fost teatrul unor mari frămîntări politice interne și externe.

La granițe se semnalau pregătiri în vederea unor confruntări armate, și concentrările de trupe în zonele amenințate erau tot mai dese.

Nu mă așteptam să fiu concentrat, avînd în vedere obligațiile mele didactice, universitare.

Și totuși, în februarie 1939 am fost mutat de la Cluj în estul țării, la regimentul 3 vînători, ca medic, cu misiunea specială de a combate epidemia de trachom care se spunea că izbucnise în acest regiment.

Am arătat profesorului Michail ordinul de mutare și l-am rugat să intervină pe lîngă fratele său, generalul Gh. Michail, care tocmai fusese numit ministru subsecretar de stat la Ministerul Apărării Naționale, ca să anuleze acest ordin. Profesorul m-a refuzat categoric, argumentîndu-mi că mama sa le-a interzis să intervină pe lîngă ministru, oricine ar fi solicitatorul și oricare ar fi problema pentru care se cere sprijinul ministrului. Cu aparentă ingenuitate, a adăugat: „Sînt surprins de o asemenea cerere, fiindcă ești trimis acolo pentru a trata de trachom ostașii din garnizoană, o sarcină ce te onorează, de la care nu ai dreptul să te sustragi".

Mi-am dat seama că prilejul de a scăpa de mine se ivise și trebuia folosit. Într-adevăr, eu ocupam funcția de conferențiar la Facultatea de Medicină și, în același timp, și pe acea de medic căpitan la o unitate militară din Cluj. Or, conform legii cumulului din acea epocă, funcțiile cumulate trebuiau îndeplinite de persoana ce le ocupa, altfel, neacoperirea uneia din funcții atrăgea în mod automat, după sine, demiterea din slujba neprestată. Fiind mutat ca medic militar, deci, cu funcția de

bază în altă localitate, urma să fiu îndepărtat din învățămînt. Prof. Michail se arăta foarte afectat de această plecare și îmi repeta mereu că regretă enorm faptul de a nu mă putea ajuta să mi se anuleze această mutare din Cluj. Știam că se preface, dar nu aveam dovada.

La Direcția personalului din Ministerul Armatei, șef era, în acea perioadă, colonelul N. Șova, bun prieten al familiei mele. În mod discret, soția mea s-a deplasat la București și a stat de vorbă cu el. Cum a văzut-o, i-a spus : „Ce naiba a făcut Petre de s-a certat cu Michail ? Am primit ordin de la ministru (fratele profesorului) ca toată corespondența privind pe doctorul P. Vancea de la Cluj să i-o prezint lui spre rezolvare. Spune-i să se împace cu Michail, pentru că nu-i pot fi de nici un ajutor. Îndepărtarea lui din clinică rămîne definitivă, dacă profesorul nu renunță la hotărîrea luată."

În mai puțin de 24 de ore aflasem adevărul. O noapte întreagă m-am frămîntat și către ziuă am găsit soluția. Din moment ce eram trimis în misiune specială — depistarea și tratamentul bolnavilor de trachom — însemna să fac cercetări științifice și puteam cere un concediu de studii de la Universitatea din Cluj, evitînd astfel aplicarea legii cumulului și îndepărtarea mea automată din învățămînt.

I-am prezentat deci profesorului o cerere de concediu, mulțumindu-i totodată pentru lecția pe care mi-o ținuse cu o zi mai înainte asupra îndatoririlor mele ca medic militar. L-am asigurat totodată că voi face toate eforturile să revin la Cluj pentru a-mi continua lucrările științifice întrerupte din cauza plecării intempestive în orașul din estul țării ! Nebănuind că-l cunosc ca adevăratul autor al mutării mele și fiind sigur că nimeni nu mă va putea scoate de acolo, mi-a luat cererea și a scris pe ea cu mînă nervoasă trei cuvinte : *De acord, Michail.* În aceeași zi am obținut și avizul decanului Facultății, iar seara am plecat la București, la Ministerul Învățămîntului, primind și aprobarea acestui for superior.

În sfîrșit, la 3 mai 1939 m-am instalat în orașul unde regimentul 3 Vînători își avea garnizoana. La prima vizită medicală n-am găsit decît un număr infim de trachomatoși. Medicii de regiment, trei la număr, erau bine orien-

taţi în problemele trachomului şi făcuseră o treabă bună. Nici vorbă de epidemie. În orice caz, nu era nevoie de prezenţa unui conferenţiar universitar pentru a stăvili o molimă inexistentă. Ea fusese inventată pentru a mă scoate din învăţămînt fără scandal.

Evident, existau în regiment bolnavi de trachom dar, în momentul sosirii mele acolo boala afecta îndeosebi elevii de şcoală şi populaţia nevoiaşă. Am întîlnit o largă înţelegere la colegii mei, medici de regiment, şi am căzut de acord să îngrijim pe rînd, fiecare în cîte o zi, bolnavii din unitatea noastră, rămînîndu-mi astfel libere 2—3 zile pe săptămînă pentru inspecţia oftalmologică a elevilor din şcoli, a bătrînilor din azile şi a tuturor persoanelor care formau aglomerări umane. Cu aprobarea comandantului de regiment, am început imediat munca de depistare a trachomului.

La examenul elevilor din şcoli, am găsit 82 de bolnavi din 113 examinaţi (72,6%), iar la 629 persoane aparţinînd populaţiei nevoiaşe am depistat 52 trachomatoşi, adică (8,27%). La regimentul în care fusesem mutat, mi s-a raportat că în curs de 10 luni s-au descoperit 102 cazuri interpretate la început ca expresie a unei adevărate epidemii de trachom. În realitate, era vorba nu de trachom, ci de o conjuctivită foliculară epidemică subacută diagnosticată eronat trachom.

În aceste condiţii, efortul meu s-a îndreptat nu spre ostaşii din garnizoană, ci asupra populaţiei din regiune şi îndeosebi spre elevii din şcoli, care într-adevăr aveau nevoie de o îngrijire medicală calificată.

Studiind condiţiile generale de extensiune a trachomului şi rolul diferiţilor factori incriminaţi în răspîndirea sa, am putut face dovada contagiunii trachomului prin intermediul apei de spălat şi de la om la om. Am insistat apoi asupra faptului că praful şi nisipul sînt factori de o mare valoare patogenică. Microtraumatismele aproape permanente produse de praf la nivelul ochilor joacă un rol considerabil în răspîndirea trachomului, care, după cum se ştie, se grefează cu mult mai uşor pe un ochi în permanenţă iritat.

Cercetînd minuţios antecedentele bolnavilor, am putut preciza că 85% au prezentat cu mult înainte o sensibili-

tate excesivă la vînt și la lumină vie, 26% o oboseală rapidă la munca oculară, greu de definit, și 28% o senzație de corp străin (nisip) în ochi.

Trachomul fiind prin excelență „boala mizeriei și a promiscuității", profilaxia sa este dominată de curățenie. Ea va trebui să înceapă de la vîrsta copilăriei, și, în vederea organizării unei lupte antitrachomatoase serioase, am susținut necesitatea unei campanii sanitare în întreaga țară, schițînd și un plan de lucru detaliat.

Avînd la dispoziție un bogat material virulent pentru experimentare, am încercat în cursul acestei campanii de studii să cultiv virusul trachomului pe membrana corio-alantoidă a oului de găină embrionat.

Într-un mojar, am triturat fragmente de țesut trachomatos pe care le-am diluat în ser fiziologic în proporție de 1/5. Produsul obținut l-am inoculat, o parte pe conjunctiva unor orbi pentru controlul infecțiozității sale, o altă parte a servit la inocularea unor serii de ouă puse la incubație de opt zile, o a treia parte a fost inoculată în diferite viscere la iepuri și, în sfîrșit, o a patra a fost însămînțată pentru controlul bacteriologic pe diferite medii de cultură. S-au făcut apoi treceri de cultură pe ouă în curs de incubație, realizîndu-se în total opt asemenea treceri.

Aceste cercetări preliminare au arătat că virusul trachomatos se dezvoltă pe membrana corio-alantoidă, dar el se atenuează progresiv pînă ce-și pierde puterea sa infecțioasă. Alterațiile macroscopice produse de virusul trachomatos pe această membrană se traduc prin hipercongestii, îngroșări și aderențe.

Nu a fost nevoie de prea mult timp ca în întreaga regiune să se răspîndească vestea că a venit un mare specialist în boli de ochi și, ca urmare, să fiu asaltat zilnic de numeroși bolnavi. Într-o zi, Ion, ordonanța mea, bate la ușă, anunțîndu-mă că sala de așteptare este plină de bolnavi veniți la consultație. Unul singur n-a putut intra în cameră și așteaptă în stradă să-l văd. Nedumerit, l-am întrebat „de ce?" „Pentru că este un cal orb", domnule căpitan. În același timp, în biroul meu au intrat trei persoane care, foarte respectuos, m-au rugat să examinez calul și, dacă se poate, să-l tratez de boala de care suferă.

Pacientul cabalin prezenta o cataractă bilaterală şi trebuia operat. Pentru mine acest bolnav insolit ridica cîteva probleme. Dacă refuzam să îl iau în tratament, prestigiul meu profesional ar fi suferit, dacă îl operam, trebuia să reuşesc în mod absolut. M-am hotărît să intervin chirurgical. În garnizoană în afară de regimentul 3 de vînători, mai era şi regimentul 23 de artilerie care, bineînţeles, avea o infirmerie veterinară. Am cerut comandantului regimentului, colonelul Rosetti, încuviinţarea să operez calul în infirmeria unităţii de sub comanda sa, asistat de medicul veterinar şi personalul infirmeriei. Operaţia a decurs în condiţii dificile, dar rezultatul funcţional a fost cel aşteptat. Pacientul cabalin vedea.

*

Succesele profesionale m-au făcut să uit situaţia grea în care continuam să mă aflu. Ajunsesem la sfîrşitul lunii iulie şi repetatele mele intervenţii de a fi mutat din nou la Cluj rămăseseră fără nici un rezultat. Pentru a cîştiga timp, am cerut Decanului Facultăţii de medicină din Cluj prelungirea concediului de studii cu încă trei luni. Punînd în discuţia Consiliului profesoral această cerere, decanul a rugat pe prof. Michail să-şi expună punctul de vedere. A fost categoric „contra prelungirii", argumentînd că are nevoie de personal, deci şi de postul ocupat de mine, pentru a numi pe altcineva. Faţă de opoziţia acestuia, Decanul a cerut un vot din partea Consiliului, şi, spre surpriza multora şi a lui Michail îndeosebi, Consiliul a votat pentru prelungirea concediului cu încă trei luni. Decizia Consiliului profesoral a fost supusă aprobării Senatului Universităţii şi întreg dosarul a fost înaintat Ministerului Învăţămîntului. Concediul mi-a fost aprobat cu condiţia ca la 1 noiembrie 1939 să-mi reiau activitatea didactică în cadrul clinicii. Se specifica anume că nerespectarea acestei condiţii va duce în mod automat la îndepărtarea mea din învăţămînt.

Liniştit, m-am reîntors la locul exilului meu şi mi-am reluat cercetările asupra trachomului şi consultaţiile medicale.

Apropiindu-se perioada mutărilor în armată, la 11 august am înaintat o cerere de mutare la serviciul de

oftalmologie al Spitalului militar din Cluj. Deşi primisem avizul favorabil al şefilor ierarhici, Ministerul Armatei a respins-o. Numai printr-o minune mai puteam fi la 1 noiembrie instalat definitiv la Cluj. Cum nu credeam însă în miracole, am reluat încercările de a-l face pe Michail să înţeleagă că cei 17 ani de muncă în clinică au fost ani de trudă şi că dacă la vîrsta la care ajunsesem, reprezentam ceva în oftalmologia românească, era cu preţul acelui „labor omnia vincit improbus" al poetului latin, al acelei „munci stăruitoare" pe care înţelegeam s-o apăr cu orice preţ şi împotriva oricui. Intervenţiile colegilor, prietenilor, bolnavilor îl lăsau rece.

Un eveniment de o gravitate excepţională avea să-i dea însă peste cap toate maşinaţiile.

La începutul lunii septembrie 1939, Armand Călinescu era asasinat de legionari. În afară de funcţia de prim-ministru, el ocupa şi pe aceea de ministru al Armatei ad-interim, avînd ca subsecretar de stat pe generalul Gh. Mihail, fratele profesorului.

În locul lui Armand Călinescu, regele a numit ca prim-ministru pe generalul Argeşanu, care a încredinţat Departamentul Apărării Naţionale, generalului de corp de armată Ion Ilcuşu. Generalul Mihail nu mai făcea parte din guvern.

Noul ministru al Armatei avea o soră la Cluj, căsătorită cu un profesor universitar Cioran, cu care eram în bune relaţii. Seara am chemat-o la telefon, transmiţîndu-i călduroase felicitări pentru promovarea fratelui, şi, în timpul convorbirii, m-a întrebat ce am făcut cu mutarea mea la Cluj. Neînţelegerea mea cu Michail devenise publică — o ştia tot Clujul. În cîteva cuvinte am pus-o la curent şi am rugat-o să-mi obţină dacă este cu putinţă o audienţă la noul ministru al Armatei. Tîrziu, după miezul nopţii, m-a chemat la telefon şi mi-a spus : „Fratele meu vă aşteaptă mîine, la ora 9 la minister".

Cu primul avion ce decola dimineaţa din Cluj, am plecat la Bucureşti şi la ora 9 puneam în curent pe ministru cu odiseea mea. Mi-a dat dispoziţie să fac un raport de mutare la Spitalul Militar din Cluj şi, cu el avizat de inspectorul general al Direcţiei medico-militare a Armatei, medicul general dr. Suhăţeanu, să revin la minister.

După ce m-a ascultat timp de o oră, în care i-am relatat tot ce s-a petrecut între mine și Michail în ultimii ani, generalul Suhățeanu m-a sfătuit să demisionez din cadrele active ale armatei, dat fiind bunăvoința generalului Ilcușu de a mă ajuta, și deoarece s-ar putea ca el să nu rămînă prea mult timp la conducerea ministerului. Aceasta era impresia lui, după ce, cu o zi mai înainte, asistase la instalarea noului ministru.

Am raportat generalului Ilcușu sugestia inspectorului general și a fost de acord să demisionez din armată. Am făcut imediat un raport pe care l-am înaintat ierarhic spre a obține acordul de principiu al comandanților de regiment, divizie, corp de armată și minister și m-am întors la Cluj. Am așteptat toată luna septembrie și octombrie să mi se comunice rezultatul la cererea de demisie. Dar rezultatul nu venea. Dosarul meu se rătăcise și nu putea fi găsit. Și din ordinul ministrului, am plecat la Comandantul armatei din zonă, ca să pot veni la București cu cererea de demisie avizată favorabil.

La 29 octombrie, seara, am ajuns în Capitală și a doua zi m-am prezentat generalului Ilcușu, care, după ce mi-a aprobat demisia, mi-a strîns mîna și mi-a urat mult succes în viață și în carieră. Mi-a spus apoi să trec la Direcția Personalului și să ridic dovada că mi s-a aprobat demisia din armată. Dovada după care alergasem atîtea luni.

Cu primul tren m-am reîntors la Cluj. Soția și ai mei erau neliniștiți, neavînd nici o știre de la mine de aproape o săptămînă.

Le-am povestit toate peripețiile călătoriei, greutățile întîmpinate pînă în ultimul moment și am făcut diferite ipoteze asupra felului cum va decurge întîlnirea de a doua zi cu Michail.

1 noiembrie 1939. La ora 8 dimineața eram așteptat nu numai de colegii din clinică, care urmăreau cu nerăbdare să vadă cum se va termina vrajba cu prof. Michail, dar și de acesta, care, contrar obiceiului, venise foarte devreme în clinică.

Mi-am îmbrăcat halatul și la orele 8,30 am intrat la el. Mi-a răspuns zîmbind la bună dimineața și, fără să

aştepte să-i spun ce mă aducea aşa de dimineaţă la el, a început : „Regret, dragă Vancea, că trebuie să ne despărţim, dar, cum eşti bine pregătit profesional, cred că a sosit timpul să-ţi iei singur zborul".

I-am mulţumit pentru amabilitate şi am adăugat : „Nu trebuie să trageţi concluzii pripite. Vreţi, nu vreţi, eu rămîn mai departe în clinică. M-aţi obligat să demisionez din armată, creîndu-mi greutăţi inimaginabile. Sper că de acum încolo, nu voi mai avea de-a face cu militarii din familia Michail, ci doar cu dumneavoastră."

Palid şi vădit enervat, s-a ridicat de pe scaunul pe care şedea şi, scrîşnind din dinţi, mi-a spus : „Bine, vom vedea". Am ieşit din birou şi împreună cu ceilalţi colegi l-am aşteptat să înceapă vizita. Dar în ziua de 1 noiembrie a anului 1939, prof. Michail nu a mai făcut vizita obişnuită în clinică şi a plecat acasă. Trecînd pe lîngă colaboratorii săi, el nu le-a dat bună ziua şi nu le-a răspuns la salut.

De-o mie de ori m-am întrebat dacă greşisem cu ceva. Niciodată nu fusesem în dezacord cu maestrul meu pe teme ştiinţifice. Se întîmplase de multe ori ca punctul meu de vedere să nu coincidă cu al său ; profesorul însă nu mi-a pus niciodată pumnul în gură. Chiar dacă nu imediat, mai tîrziu tot mi-a dat dreptate, atunci cînd era clar că dreptatea se afla de partea mea. Nu i-am discutat niciodată în public unele erori sau concluzii la care ajungea şi care mie mi se păreau insuficiente. Nu ştiu dacă, de dragul adevărului, aş fi procedat ca acel discipol al unui celebru om de ştiinţă care a înţeles să nu-şi dea în vileag părerile sale proprii, altele decît ale maestrului, decît după moartea acestuia, din prea marele respect ce i-l purta. Nu pot răspunde nici da, nici nu, deoarece nu am fost în situaţia acelui discipol.

Cei care pretind o completă armonie între om şi operă vor fi adînc dezamăgiţi cînd vor constata că prea arareori are loc acest miracol. În ştiinţă, ca şi în artă, pare a guverna o altă lege. Aceea care face ca relaţia om-operă să se clădească pe o bază fragilă, din dezacorduri şi contradicţii.

Nu a fost în intenţia mea să scriu o autobiografie ştiinţifică, ancorată exclusiv în specialitatea mea, oftal-

mologia, ci una umană. Despre oftalmologie voi vorbi în măsura în care ea face parte din viaţa mea. Dar din viaţa mea fac parte şi oamenii pe care i-am cunoscut, a căror viaţă s-a împletit, parţial, cu a mea. Şi cum eu fac parte dintre acei naivi, atît de puţini la număr, care propovăduiesc ideea că se poate realiza totuşi — şi trebuie să se realizeze — măcar un minimum de unitate în raporturile dintre om şi operă, voi stărui în această idee, chiar cu preţul de a încerca cîteodată sentimentul profund al unor amărăciuni şi decepţii.

IX

SFÎRȘITUL UNEI VERI TRISTE

„Istoria este cea mai mare dezamăgire a oamenilor cumsecade."

Lucian Blaga

În adolescență ne consideram generația cea mai fericită din istorie. Să vezi cu ochii ceea ce pentru cei de dinaintea noastră nu fusese timp de secole decît un vis era într-adevăr o șansă. Un suflu romantic trecea prin pletele noastre, același care trecuse odinioară prin pletele studentului Eminescu, cînd, din clopotnița mînăstirii de la Putna, arunca imprecații prezentului și prefigura prin versurile sale profetice imaginea unei Românii unificate în granițele ei firești. Ca și poetul, priveam cu înflăcărare și speranță viitorul și eram gata să strivim în marșul nostru juvenil inerția prezentului. Orice armă era bună pentru noi: arma ostașului de pază la graniță, a savantului din laborator, a filosofului, a poetului plin de patos și lirism, a muncitorului din fabrici, a țăranului de pe ogoare, numai să putem înfrumusețа și apăra patria reunită.

Și iată-ne acum coborîți de pe înălțimile idealismului nostru în infernul cumplit al istoriei.

Țara zăcea amputată și umilită, prin dictatul de la Viena, iar noi priveam neputincioși la zvîrcolirile ei. În locul verbului înaripat se auzea plînsul neconsolat al unui neam întreg. Fervoarea de altădată se transformase în dezolare.

Trebuia să rămînem tari, să nu ne pierdem cumpătul, să ne amintim că de cîte ori am căzut, de atîtea ori ne-am ridicat și mai dîrji din înfrîngerea noastră. Dar

cuvintele patetice nu mai reușeau acum să alunge din fața ochilor noștri imaginea și proporțiile marelui dezastru. Prea ne copleșea gîndul înfrîngerii. Erau prea amare deziluziile, prea brusc ni se frînsese entuziasmul. Deruta intrase în fiecare casă, în fiecare suflet. Țara își trăia marea ei tragedie ; dar existau și tragedii mici, individuale. Evenimentele influențau viața fiecăruia dintre noi într-un fel sau altul. Unii se treziseră peste noapte fără adăpost, sub cerul liber, cu agoniseala lor de o viață prefăcută în scrum ; alții deveneau celebrități, tot peste noapte, beneficiarii acelorași evenimente tragice. Cine se pricepea să se descurce putea da acum lovitura. Cei cu mirosul fin căutau să vadă dincotro bate vîntul prielnic unei căpătuieli cît mai eficace.

În general, triumfau cei fără scrupule ; trebuia să intri în hora lor ca să învingi, sau să lupți împotriva tuturor, indiferent de riscuri, dacă voiai să rămîi tu însuți. Ici-colo, întîlneai și oameni cumsecade, care îți semănau, care vorbeau aceeași limbă, cu care te puteai înțelege : dar aceștia erau puțini și tot atît de neputincioși ca și tine, expuși înfrîngerii în fața asaltului dat de mediocritățile și ariviștii epocii, slavă Domnului, destui.

Eu eram „în aer“, cum se spune. Universitatea de la Cluj se mutase la Sibiu. Prezența mea acolo era de neconceput, avînd în vedere raporturile mele cu prof. Michail.

Îmi depănam în minte firul întîmplărilor prin care trecusem în ultimul an. Părăsisem armata ; n-aș fi vrut s-o părăsesc. Medicina română datora mult medicilor noștri militari. Un medic militar pusese cîndva bazele medicinii române moderne : Carol Davila. Din războiul nostru pentru Independență se trăseseră multe învățăminte. Am putut constata că războiul modern impunea organizarea unei asistențe sanitare dincolo de limitele ei empirice ; reclama necesitatea unei strategii sanitare, fundamentată pe crearea unor cadre cu pregătire profesională superioară, pe metode noi, corespunzătoare complexității problemelor puse de caracterul acestor războaie. Era nevoie de chirurgi pricepuți care să recupereze cît mai multe din victimele provocate de armele

noi, tot mai distructive, de epidemiologi care să-şi cunoască bine meseria spre a stăvili epidemiile. O asistenţă sanitară defectuoasă e tot atît de catastrofală într-un război ca şi un stat-major incapabil. Epidemiile pot secera vieţi omeneşti mai mult chiar decît o pot face armele duşmanului. Ne-am putut convinge de acest lucru în timpul primului război mondial, cînd tifosul exantematic a decimat armata noastră. Întreaga istorie a războaielor ne stă mărturie. Alexandru cel Mare a murit de friguri, împăratul Traian de dizenterie. Ştefan cel Mare a suferit toată viaţa din cauza unei răni căpătată la asediul Chiliei.

Institutul Medico-Militar fusese înfiinţat în acest scop : să furnizeze armatei tot mai mulţi medici militari cît mai bine pregătiţi din punct de vedere profesional. La noi ca şi aiurea se vădea aceeaşi tendinţă : o vreme, Wright lucrase în cadrele armatei engleze ; la fel şi Fleming, elevul său.

Îmi aminteam de anii începutului, de vremea cînd eram student. Cînd noi, cei din Institutul Medico-Militar, eram îndemnaţi de superiorii noştri să ne dăm tot interesul la învăţătură, încît să ne putem situa mereu în fruntea celorlalţi studenţi. Primeam cu entuziasm acest îndemn : ne stimula energia, voinţa şi fantezia. Fiecare ne propuneam să căutăm şi să găsim tehnici noi, să facem descoperiri — în trachom mai ales — ca să ridicăm prestigiul medicinei militare căreia îi aparţineam şi, bineînţeles, fiecare visa să fie el primul.

Nu puteam avea decît cuvinte pline de admiraţie pentru această instituţie. Anii petrecuţi la liceul militar din Craiova m-au învăţat ordinea. Ordinea, nu numai în ceea ce privea acţiunea, ci şi gîndirea ; au sădit în mine sentimentul responsabilităţii, cultul valorilor consacrate şi respect pentru ierarhia acestor valori, fără de care nu există progres, ci haos şi anarhie.

Voi părăsi aşadar armata, cu sufletul greu de amărăciune şi nostalgie. Frămîntările mele din acea vreme le voi face cunoscute şi prietenilor mei. Unii dintre ei îmi fuseseră profesori, ca Victor Papilian ; va fi totdeauna alături de mine. Trebuia să mă despart şi de acest suflet mare şi nobil. El rămînea la Sibiu, iar eu

trebuia să-mi găsesc un alt loc unde să-mi continui activitatea. Dar chiar așa, despărțiți, departe unul de altul, imaginea acestui om îmi răscolea amintiri frumoase din tinerețe și mă făcea să uit, măcar pentru o clipă, tot ce îmi fusese dat să pătimesc în ultimii 4—5 ani.

Iată-l intrînd la ora 8 fix în amfiteatrul Institutului de anatomie, unde-și începea lecția care dura 50 de minute. Nici un cuvînt în plus, nici unul cu mai multe sensuri, nici o frază de prisos, nici o omisiune esențială. Aceasta era deviza profesorului. Era foarte exigent la examene. Nu admitea amănunte nesemnificative, nici „alegorii" anatomice debitate papagalicește. Îl irita lipsa unei orientări de ansamblu în problemele discutate. Îl amuzau uneori răspunsurile nesigure, „trase de păr" cum le numea un coleg ; și ironia sa incisivă, și spiritul său sarcastic se năpusteau asupra șmecherilor care credeau că-l pot duce.

Victor Papilian mi-a inspirat dragoste pentru disciplina pe care o preda. Dacă mai tîrziu mă voi convinge că medicina este o artă care poate să-ți dea și emoții estetice, lui trebuie să-i mulțumesc.

Mă cucerise încă de la început prin cursurile sale. Nu mi-a trebuit prea mult timp ca să-mi dau seama că mă aflu în fața unui mare profesor, a unei mari voințe creatoare care corespundea aspirațiilor mele.

Mă invita adesea la el la institut ; invitații săi erau studenți militari și asistenții preocupați de cercetarea științifică.

Aceste reuniuni amicale erau foarte fructuoase : ele prilejuiau o cît mai strînsă apropiere între profesor și discipolii săi și se soldau totdeauna cu aprofundarea problemelor puse la cursuri și seminarii sau erau legate de activitatea de laborator sau chiar de viața practică. Discuțiile, purtate într-o atmosferă proprie unei colaborări prietenești, erau lipsite de pedanterie, domina simplitatea verbului, spontaneitatea gîndirii, efervescența spirituală, căldura sufletească.

Fusese un profesor cu o puternică vocație pedagogică ; avea pasiunea muncii și nici o vanitate care să-i întunece imaginea. Singura lui ambiție era să lase urmași în stare să-și exercite conștiincios profesiunea. Și

nu numai atît : s-o înnobileze, îmbogăţind-o în mod creator, realizînd mai mult chiar decît reuşise el să realizeze.

Deşi demisionat din armată, continuasem un timp să merg la clinică. Dar toate atribuţiile mele de conferenţiar îmi fuseseră anulate în mod abuziv. Timp de cîteva luni, singurul loc unde mai puteam avea acces fusese biblioteca. Citeam dimineaţa, citeam după-amiaza, citeam seara, pînă într-o zi, cînd pe uşa bibliotecii apăru un afiş : „Biblioteca este deschisă zilnic între orele 14—16. Accesul cu aprobarea directorului clinicii".

Cît despre o activitate de cercetare, nici vorbă.

Scriam din cînd în cînd cîte un articol ; am făcut şi cîteva comunicări la societăţile ştiinţifice.

În şedinţa din 26 ianuarie 1940 a Societăţii de Oftalmologie din Bucureşti am anunţat comunicarea : *Încercări de cultură a virusului trachomului pe membrana corioalantoidă a oului de găină*, ca rezultat al cercetărilor mele pe care le făcusem la garnizoană.

Înainte de începerea şedinţei, prof. D. Manolescu îmi arătă o scrisoare semnată de prof. Michail, care revendica pentru el paternitatea acestor cercetări.

Am rîs şi i-am spus prof. Manolescu că este probabil vorba de o glumă, întrucît lucrarea o elaborasem în perioada exilului meu acolo unde prof. Michail nu pusese vreodată piciorul. Şi am făcut comunicarea.

Întors la Cluj, l-am pus în curent pe prof. Marius Sturza, care era în acel an preşedinte în funcţiune al Societăţii de Ştiinţe Medicale din Cluj, cu tot ce mi se întîmplase la Bucureşti, şi l-am rugat să înscrie pe ordinea de zi a Societăţii comunicarea mea, într-o şedinţă în care şi prof. Michail va avea de comunicat ceva. Voiam să-i dau prilejul să-şi revendice paternitatea lucrării controversate, în faţa întregului corp medical clujean. Prof. Sturza mi-a arătat toată înţelegerea şi ambele comunicări — a mea şi a maestrului au fost fixate pentru şedinţa din 10 februarie 1940. În program, eu urmam după Michail. Amfiteatrul clinicii medicale era arhiplin. Erau prezenţi profesori, cadre didactice, medici, studenţi, bolnavi etc.

După ce și-a făcut comunicarea, spre stupefacția tuturor, Michail a părăsit sala, renunțînd la discuțiile care urmau să aibă loc în jurul comunicării lui. I-am urmat la tribună, și mi-am prezentat comunicarea pe care ulterior am publicat-o în *Revista Medicală Română* de la Craiova, editată de doctorul M. Cănciulescu, apoi în *Revista Societății de Biologie* din Paris.

Michail nu a mai revendicat niciodată și nicăieri lucrarea care pretindea că-i aparține.

A fost o zi proastă pentru mine. Maestrul ar fi trebuit să se bucure, mai mult chiar decît mine, de rezultatele cercetărilor mele.

Călătorind de la București la Iași, mă gîndeam, cum am spus, mai mult la trecut decît la prezent sau viitor. Toate îmi merseseră pe dos. Îmi deschisesem la București un cabinet de consultații. Trebuia să trăiesc, eu și familia mea. Dar era oare o soluție pentru mine ? Pentru atît muncisem timp de douăzeci de ani ? Și visurile mele, care mă costaseră atîtea nopți de nesomn și atîta energie cheltuită, cum rămîneam cu ele ?

Încercarea mea de a lucra în clinica Colțea eșuase. Profesorul Manolescu, directorul clinicii, mă refuzase politicos. Îi cerusem încadrarea mea ca benevol în echipa de medici care lucra în clinică. Nici măcar atît n-am putut obține.

Prezentul îmi era ostil ; cît privește viitorul, mai avea oare vreun sens să mă gîndesc la el ? Într-o zi, mi-am spus : „Îmi voi încerca norocul în altă parte. Catedra de oftalmologie de la Iași a devenit vacantă. Voi solicita suplinirea ei pînă la publicarea concursului. Mă voi pregăti pentru concurs și va trebui, cu orice preț, să-l iau. De cînd mă știu, n-am fost niciodată printre cei învinși".

Și iată-mă acum în drum spre Iași ; eram singur, doar cu gîndurile mele, fără nici o perspectivă, deși speranța nu mă părăsise încă, în mijlocul unei lumi agitate, la fel de neliniștită ca și mine în privința viitorului.

Îmi plăcea mult fosta capitală a Moldovei. Știam că profesoara Elena Pușcariu urma să fie pensionată ; catedra de oftalmologie rămînea deci vacantă. Îi făcusem chiar

o vizită de curtoazie profesorului Grigore T. Popa, decanul Facultății de medicină și epitrop al Spitalului Sf. Spiridon. M-a primit la Epitropie. I-am prezentat broșura mea *Titluri și lucrări* și cîteva extrase din articolele publicate în ultimii zece ani în diferite reviste din țară și străinătate. M-a felicitat pentru activitatea mea științifică, pe care, dealtfel, o cunoștea destul de bine din comunicările publicate în *Revista Societății de Biologie* din Paris.

În cursul discuției, venind vorba despre vacanța catedrei de oftalmologie ce urma să se producă, Popa mi-a făcut cunoscut că atît el cît și prietenii săi au hotărît s-o aducă la catedră pe doctorița P. N., șef de lucrări la Clinica Oftalmologică a Spitalului Colțea din București. La observația mea că va trebui să se țină un concurs, la care probabil vor participa și alți candidați, printre care mă voi număra și eu, decanul mi-a replicat tăios : „O vom face profesor pe doamna dr. P. N.".

Ieșind din biroul său, eram sigur că, anunțîndu-i intenția mea de a candida, nu mi-am făcut un prieten din decanul facultății. Ceea ce îmi era mai puțin clar era optica sa cu privire la ocuparea unei catedre universitare. Știam că nimeni nu te poate „face" profesor. Devii profesor prin propria ta vocație, prin cunoștințele și pregătirea ta profesională. Și toate acestea nu pot fi verificate decît printr-un concurs obiectiv. Dar iată că dintr-o dată judecata ta este dată peste cap. Vine un decan și-ți spune : „Eu și prietenii mei hotărîm cine să fie profesor".

Am redat acest episod, petrecut cu mult timp înainte de a lua o hotărîre fermă cu privire la candidatura mea, pentru ca cititorii să-și poată face o idee, măcar vagă, de starea mea sufletească, cînd, la sfîrșitul acelei veri triste a anului 1940, descindeam în capitala Moldovei. Îmi ziceam : „Dacă toți decanii facultăților din țara asta vor avea o judecată atît de ciudată ca aceea a profesorului Popa, sînt slabe speranțe ca să pot ajunge vreodată profesor".

Catedra devenise vacantă ; am făcut deci cerere pentru suplinirea ei pînă la publicarea concursului și am așteptat.

O așteptare care nu-mi era deloc plăcută. Legionarii veniseră la putere. Eu nu eram legionar, nici țărănist, nici liberal, mă rog, nu eram nimic din toate astea.

În plus, veneam de la Cluj ; aici, la Iași, unde funcționau diverse „bisericuțe“ — ca pretutindeni dealtfel —, eram socotit un fel de intrus. Faptul de a nu fi aderat niciodată la vreo „bisericuță“ oarecare îmi plăcea, chiar în situația în care mă găseam acum la Iași, cînd nici o perspectivă nu-mi surîdea. Așa că nu-mi rămînea decît să aștept. În sfîrșit, în ziua de 22 noiembrie 1940, directorul Învățămîntului Superior din acea vreme, Iordache Făcăoaru, și-a dat avizul favorabil la cererea mea. Eram numit profesor suplinitor de oftalmologie și patru zile mai tîrziu intram în clinica de la Spitalul „Sfîntul Spiridon“ din Iași, ca șef al acestei clinici, unde aveam să lucrez timp de 23 de ani.

Numirea mea în împrejurările relatate mai sus avea să constituie ceva mai tîrziu un fel de balast pe care răuvoitorii mi l-au pus în spate. Voi încerca să mă descotorosesc de el fiindcă faptul constituia un grav prejudiciu adus sincerității mele, bunului-simț și adevărului, o povară ce mă apăsa și continua să se țină de mine, ca și umbra de care nu poți să scapi, orice ai face.

Am avut naivitatea să cred că un cuvînt de spus în această privință l-ar avea tocmai cel care mă numise.

„O asemenea numire — va declara Iordache Făcăoaru — se încadra perfect de bine în normele mele obișnuite de a soluționa problemele învățămîntului superior, și anume, de a promova pe toți membrii sectorului meu, în virtutea exclusiv a valorii științifice personale și a nivelului personalității lor, fără a fi cîtuși de puțin preocupat de orientarea lor politică, oricare ar fi ea.“

Cu suplinirea catedrei, pînă la numirea mea, fusese însărcinat dr. Ion Nubert, profesor de anatomie topografică și care, cu ani în urmă, fusese șef de lucrări la clinica oftalmologică. Nubert era și decanul în funcție al Facultății de Medicină. Om de mare cultură, excelent profesor și de o bunătate sufletească rar întîlnită, prof. Ion Nubert mi-a acordat sprijinul său total din clipa în care ne-am cunoscut. A binevoit să mă prezinte căl-

duros studenților ce audiau cursul de oftalmologie și a asistat la prima oră de curs în care am vorbit despre *Oftalmologia și medicina internă.*

Eram acum suplinitorul catedrei, dar nu și directorul clinicii. Deși pensionată de la catedră, profesoara Elena Pușcariu deținea încă funcția de medic primar, care-i dădea dreptul să-mi permită sau să-mi interzică o activitate spitalicească. I-am făcut o vizită de curtoazie și am discutat această problemă. Mi-a declarat că va conduce clinica pînă la 1 ianuarie 1941, și m-a rugat ca pentru demonstrații la curs să-mi aleg bolnavii de la serviciul de consultații al clinicii și nu dintre cei spitalizați în clinică. De asemenea, m-a rugat să nu operez și să nu internez bolnavi în clinică fără încuviințarea ei. În același mod procedase și cu prof. Manolescu, cu 25 de ani în urmă, cînd acesta fusese numit profesor la catedra de oftalmologie din Iași.

Nu voiam s-o supăr, și, sfătuindu-mă cu prof. Nubert, m-am limitat numai la activitatea didactică.

Cîteva zile mai tîrziu, într-o dimineață, profesoara vine la mine și mă întreabă: „Dumneata ai practicat operația de dacriocistorinostomie (D.C.R.)?" „Încă din 1924, i-am răspuns. Am făcut aproape cincizeci de operații de D.C.R., cu rezultate excelente, controlate pînă la zece ani de la intervenție." „Atunci, mîine, te rog să operezi bolnava de la patul 33, soția preotului de la biserica Sf. Nicolae, care este o bună prietenă a mea." „Dumneavoastră n-ați practicat-o niciodată?" „Ba da, dar este o intervenție dificilă, care durează mult și nu-mi place. N-am reușit s-o fac iubită nici de colaboratorii mei."

Am ales din instrumentarul chirurgical al sălii de operație cîteva piese și am improvizat o trusă pentru dacriocistorinostomie, iar ca ajutoare la operație am desemnat pe șeful de lucrări dr. Jules Nițulescu și pe asistentul dr. D. Lăzărescu.

Am început să operez, și, după vreo zece minute, primului meu ajutor i s-a făcut rău și a trebuit înlocuit. Lipsa de experiență a ajutoarelor, instrumentarul improvizat, prezența profesoarei Pușcariu, emoția, toate la un loc, au făcut ca operația să dureze cu mult peste

timpul fixat de mine. Obișnuit, o intervenție de D.C.R. o făceam în 20—30 de minute. Prima mea D.C.R. la Iași a fost executată într-o oră și jumătate. Profesoara Pușcariu avea motive serioase să n-o iubească.

După aplicarea pansamentului și instalarea bolnavei în salon, profesoara Pușcariu m-a rugat s-o conduc acasă. În stradă, în dreptul clinicii dermatologice, s-a oprit și, emoționată, mi-a spus : „Am ținut să văd cum operezi. Cred că nu ești supărat că am ales o tehnică dificilă și deloc antrenantă pentru echipa operatorie. Am urmărit cu luare-aminte toate fazele actului chirurgical și mi-am dat seama că ești un operator înnăscut. Sînt fericită că las clinica pe mîinile dumitale și din această clipă dumneata iei și sarcina de medic primar. Eu, de mîine, intru în concediu medical."

Mi-a strîns mîna. M-a îmbrățișat, apoi s-a îndreptat încet spre casă, urcînd strada Muzelor. Am rămas pironit pe loc și am urmărit-o cu privirea pînă a dispărut după colțul străzii.

X

DESPĂRȚIREA DE MAESTRU

„...Căci am nevoie de acela care este fereastră deschisă asupra mării, și nu oglindă în care mă plictisesc privindu-mă."

Antoine de Saint-Exupéry

Vraja copilăriei și adolescenței se stinsese de mult. De asemenea, depășisem exuberanța primei tinereți, cu naivitățile ei. Avertismentele de odinioară ale tatălui meu îmi intraseră pe o ureche și îmi ieșiseră pe alta. Dar acum înfipsesem adînc picioarele în solul unei vieți agitate și contradictorii. Vreau să spun că nu-mi lipseau unele experiențe dureroase. Știam bunăoară că minciuna e atotputernică și pretutindeni prezentă în lume. E drept, cunoșteam și reversul. Minciuna, oricît de bine ar fi ea ticluită și oricît s-ar camufla sub veșminte strălucitoare, nu durează o veșnicie. Tot vine o zi cînd adevărul biruie. Firește, era doar o slabă consolare. Înseamnă că minciuna și nedreptatea vor dăinui în lume tot atît cît adevărul și dreptatea. În acest caz, singurul lucru ce-ți rămîne de făcut e să continui să crezi în adevăr și dreptate și să lupți pentru izbînda lor.

Dar de ce șovăie mîna mea cînd scrie aceste rînduri? Pentru că am ajuns acolo de unde nu mai pot da înapoi, cînd nu mai pot ocoli unele lucruri neplăcute pe care aș fi dorit să le trec sub tăcere. Folosesc desigur un eufemism, în fapt, așa cum aveau să evolueze, lucrurile au mers cu mult dincolo de ceea ce numim de obicei o întîmplare neplăcută. Eram la o vîrstă — abia împlinisem 40 de ani — cînd omul are încă nevoie de certitudine, de încredere în semenii săi, cînd valorile pe care și le-a însușit se vor consolidate spre a-i servi

drept călăuză în viitor, drept repere în desăvîrșirea personalității sale. Știu, nimeni nu este scutit de înfrîngeri și decepții. Oricui i se poate întîmpla ceea ce ți se poate întîmpla ție. Această constatare ne dă din nou prilej de consolare și ne alină suferința. Adesea, marele cîștig al unei decepții este că te fortifică, te face apt pentru a o înfrunta pe cea următoare, care de obicei nu se lasă prea mult așteptată.

Cum spuneam, am stat în cumpănă dacă trebuie să relatez sau nu cele ce vor urma. Îmi pun această întrebare : e bine sau nu ce fac ? și trebuie să-i găsesc un răspuns prompt. Am optat pentru prima alternativă din două motive : mai întîi, pentru că tot ce voi relata în acest capitol, chiar dacă nu este prea luminos, face totuși parte din viața mea ; viața cu bucuriile ei, dar și cu rănile ei sîngerînde. Și poate că rîndurile care urmează nu sînt chiar atît de inutile. Ele pot constitui un punct de referință și prilej de reflecții cu privire la oameni, la epoca și moravurile ei, la viață în general. Știu, multora li se vor părea, poate, nemaipomenite relatările mele și se vor întreba cum de-a fost cu putință să se petreacă în lumea științei așa ceva, unde, așa cum se spune de mii de ani — și așa se cade să fie —, atotputernic e doar adevărul. Unde trebuie să domnească onestitatea și seriozitatea, nu calomnia, reaua-credință și ridicolul. Dar cîte învățăminte nu se pot trage din marea carte a vieții ! Oamenii, chiar cînd nu le lipsesc bunele intenții, sînt predispuși la greșeli. Alteori, ei nu se sfiesc să mintă cu bună-știință, ceea ce e foarte grav și deplorabil desigur, dar asta nu schimbă cu nimic situația. Eterna fire omenească atît de capricioasă nu se dezminte, rămîne fidelă ei înseși.

Tînjeam după climatul binevoitor și colegial care caracteriza întreaga viață universitară din Cluj. Fără îndoială, există și acolo, ca oriunde, egoismul unora, invidia și chiar vanitatea celor mai puțin dotați, critica adesea sterilă și arogantă. Dar aceste reacții inerente oricărei societăți aveau anumite limite, păreau temperate de dorința de a nu face rău cuiva în mod inutil. În contrast cu Iașul, Clujul mi se părea acum o adevărată oază de bunăvoință, politețe și prietenie. De acum îna-

inte îmi voi aminti mereu că undeva în inima Ardealului, la o distanță de numai cîteva sute de kilometri, există un imens rezervor de energie, de prospețime, vigoare și optimism, neviciat de nihilismul paralizant.

Totul a pornit de la concursul pentru ocuparea postului de profesor titular la Catedra de Oftalmologie din cadrul Facultății de Medicină din Iași. Prietenii mă preveniseră. Cunoșteau raporturile mele vechi cu profesorul Michail, dar nu erau străini nici de răceala intervenită între noi în ultimul timp. Alții, la curent și ei cu o anumită atmosferă creată în jurul meu pe tema numirii în postul de profesor suplinitor la aceeași catedră, în toamna anului 1940, sub legionari, de unde și concluzia preconceputâ că aș fi aderat la mișcarea acestora, erau mai puțin categorici : „Lupți pentru o cauză dinainte pierdută, spuneau ei. S-a organizat un adevărat complot împotriva dumitale". Aceștia erau bine informați. Cum Mareșalul Antonescu era la cuțite cu legionarii, acuzația că aș fi unul dintre ai lor era cît se poate de credibilă. Raționamentul era simplu : numit profesor suplinitor în timpul legionarilor, trebuia să fiu legionar. Și încă „pur". Premisa era justă, dar concluzia era aberantă. Atîta timp însă cît era vorba de oftalmologie și de medicină în general, puteam să stau liniștit și să privesc lucrurile cu optimism. Eram stăpîn pe profesiunea mea, nu-mi lipseau nici încrederea în mine, nici curajul unei confruntări loiale și libere. Dar acum se profilau implicații politice. Chiar dacă erau create artificial, puteau provoca efecte reale, avînd în vedere conjunctura. Mi-am adus atunci aminte de sfatul lui Disräeli : „Niciodată să nu te justifici, niciodată să nu te plîngi". Sfatul era bun pentru englezii din acea epocă, dar nu și pentru mine, care sînt latin și care mai aveam și ghinionul să trăiesc în Iașul anilor '40, martor al unor evenimente de tristă amintire.

Se înțelege acum de ce am numit acest capitol al vieții mele unul dintre cele mai întunecate și de ce nu-l scriu cu plăcere. Neînțelegerea mea cu prof. Michail mă durea, sufeream chiar fizic. Îmi aminteam de acei ani luminoși dintr-un trecut nu prea îndepărtat, ani de colaborare fructuoasă, de pe urma căreia oftalmologia ro-

mânească n-a avut decît de cîştigat. Căci între noi n-au existat numai raporturi impuse de relaţia maestru-discipol, care, deşi afectuoase, au menţinut totuşi într-un fericit echilibru acea distanţă necesară care nu umileşte şi nu ofensează, ci şi raporturi de prietenie nedisimulată, cînd ne destăinuiam unul altuia gîndurile, planurile de viitor, cînd constatam cu satisfacţie că aceleaşi idealuri ne animă pe amîndoi, cînd, preocupaţi de destinul ştiinţei româneşti în general şi al oftalmologiei în special, amîndoi îi doream un viitor cît mai strălucit, să urce pe culmi cît mai înalte, hotărîţi să nu precupeţim nimic în acest sens în anii care vin. Şi anii au venit. Dar odată cu ei, peste memoria profesorului s-a coborît şi uitarea. Era greu să mă resemnez şi-mi era peste putinţă să găsesc o explicaţie logică a acestei uitări. Cum putea trece profesorul peste discuţiile noastre cu privire la selecţia valorilor, la criteriile ei, care trebuie să rămînă intangibile şi eterne ? Nu el îi înfierase oare pe intruşi şi nu el combătuse vehement impostura agresivă, nepotismul şi influenţele politice exterioare culturii şi meritului, care se substituiau abuziv valorilor autentice şi operau în chip distructiv în domeniile vitale pentru ştiinţa românească ? Exemple nu lipseau nici din cîmpul ştiinţei, nici din cel al literelor. Eugen Lovinescu, total apolitic, nu avusese acces la o catedră universitară şi s-a stins din viaţă ca simplu profesor secundar. Dar dascălul meu, el însuşi participa acum la săvîrşirea unei nedreptăţi pe care altădată, eram sigur, ar fi combătut-o cu toată autoritatea de care dispunea şi vigoarea de care era capabil. Ieri mi-ar fi luat apărarea. Eram nu numai sigur de asta, dar îmi imaginam cu cîtă indignare, cu ostilitate chiar, ar fi ripostat şi ar fi blamat spiritele mediocre şi invidioase, dacă s-ar fi pus la cale o infamie împotriva mea. De data aceasta, profesorul executase însă strania schimbare de poziţie de 180°. Nu numai că nu-mi venea în ajutor, dar se declara fără rezerve de partea contracandidatei mele, aproape inexistentă din punct de vedere ştiinţific, iar mie îmi rezervase critici pe cît de necruţătoare, pe atît de neîntemeiate. Dar eu eram prea sigur de dreptatea mea pentru a tăcea.

Ştiam că stau pe un vulcan. Nu aveam de unde şti însă cînd va izbucni şi nici nu-i puteam bănui intensitatea. Cum nu puteam concepe să mă cobor la nivelul insinuărilor şi al loviturilor necavalereşti, n-aveam altă cale decît să-mi apăr onoarea şi să restabilesc adevărul printr-o argumentare demnă de un om civilizat şi să risipesc atmosfera sufocantă din jurul meu. Dar ce să demonstrez? Că soarele răsare de la răsărit nu de la apus! Zile şi nopţi s-au scurs cu teribila întrebare pe buze. O asemenea situaţie devine paralizantă. Mă aflam în plin absurd şi raţiunea îmi era blocată. La un moment dat, am început să sper ca raţiunea şi bunul-simţ să coboare acolo de unde dispăruseră, ca în cele din urmă să fiu scutit de a dovedi ceea ce nu mai avea nevoie de nici o dovadă. „Dacă voi fi nevoit să o fac, îmi ziceam, preţul va fi foarte ridicat, enorm pentru mine." Profesorul nu vede prezentul şi a uitat trecutul. Dar eu trebuia să privesc mult mai departe. Îi fusesem cîndva devotat, îl preţuisem, mă preţuise şi el, şi nu aveam dreptul să uit atît de uşor. Îi datoram stimă şi recunoştinţă şi nu mă puteam împăca cu gîndul că asemenea simţăminte, pe care le socoteam solid ancorate în mine, le-ar putea spulbera chiar o furtună ca aceea care se anunţa. Doream sincer ca afecţiunea mea pentru el, atît de puternică altădată, să rămînă, dacă nu intactă, în orice caz nu complet şi definitiv deteriorată.

Eram profund tulburat. În joc mai era şi viitorul meu. O profesiune pentru care muncisem douăzeci de ani, şi în care credeam absolut, era defăimată, ponegrită, batjocorită. Atîtea eforturi, vise şi speranţe anulate din rea-credinţă. Mi se părea inacceptabil, monstruos, strigător la cer.

În acele zile şi nopţi de coşmar m-au podidit nu o dată lacrimile. E o slăbiciune căreia nu-i pot rezista, care mă domină în clipele de mare tensiune. Această descărcare nervoasă are în cazul meu şi un efect salutar. Mă face apt să îndur cu curaj vitregia care a declanşat lacrimile. M-am decis deci să lupt. Nu m-am mai gîndit la consecinţe, ci la cum trebuie să procedez ca să nu dau cumva înapoi de teama lor. Căci adversarii mei erau numeroşi. Mult mai numeroşi decît bănuisem. Mi

i-am ridicat pe toţi în cap, inclusiv pe mareşalul Antonescu. Acesta a ordonat arestarea mea. Şi astfel, m-am pomenit ridicat şi condus la Tg. Jiu. Acasă, soţia şi copiii au rămas plîngînd, iar eu mi-am văzut de drum. Un drum spinos pe care nu-l faci de multe ori în viaţă şi nici fără motiv, decît dacă ai săvîrşit o crimă reală sau, dimpotrivă, una imaginară, cum săvîrşisem eu.

Trăiam sub arbitrar şi se deschisese o eră a bunului plac.

XI

O PROFEȚIE CARE S-A ÎMPLINIT

„Apropiați-vă fără teamă. N-ați mai privit niciodată în față un om cinstit, care spune adevărul?"

Giovanni Papini

În timpul cutremurului din 10 noiembrie 1940, Iașul, ca multe alte orașe și localități din țară, a suferit stricăciuni grave. Maternitatea „Ghica Vodă" a trebuit să fie evacuată în Spitalul „Sf. Spiridon". Un număr de 40 de paturi din clinică fuseseră puse la dispoziția prof. E. A. Într-una din zile, îl întîlnesc pe culoarul clinicii și, cum nu avusesem încă prilejul să-i fiu prezentat, m-am îndreptat spre el și am făcut cunoștință. L-am rugat apoi politicos să urgenteze reparațiile la clinica lui, deoarece am nevoie de toate paturile spre a putea asigura o bună asistență oftalmologică bolnavilor tot mai numeroși. E. A., cu ușoara lui ptoză a pleoapelor, congenitală, datorită căreia își purta capul dat pe spate, a schițat un gest de enervare, și îndreptîndu-se, m-a întrebat: „Dumneata ce funcție ai aici?" „Sînt suplinitorul catedrei doamnei Pușcariu." N-ai deci o situație stabilă; oricînd poți fi înlocuit." „Nu pricep ce vreți să spuneți, domnule profesor."

Interlocutorul meu m-a lămurit imediat. „Domnule, pentru ca să ajungi titularul catedrei, ai nevoie de votul meu. Dar cu inițiative ca cea de azi, n-ai șanse să-ți atragi simpatia colegilor mei și nici votul lor." I-am răspuns limpede și prompt: „Nu văd nici o legătură între eliberarea paturilor care aparțin clinicii de ochi și voturile Consiliului profesoral". „Eu te asigur că ai s-o vezi." Și a plecat.

Mă uitam cum se depărtează. Dar nu bănuiam că omul care mergea cu capul lăsat pe spate era un profet.

Ulterior aveam să văd nu numai legătura dintre eliberarea paturilor și votul profesoral, ci și multe alte lucruri pe care, chiar de le-aș fi auzit din gura unui autentic profet, tot nu le-aș fi crezut.

Aveam să mă lămuresc curînd cum stăteau lucrurile aici, la Universitatea din Iași. Ca în multe universități, dealtfel. Nu totdeauna corpul didactic se recruta după criterii obiective ; valoarea personală a candidatului, sub raportul științific profesional și moral, era lăsată pe planul al doilea ; aveau întîietate interesele de grup, cu totul străine științei. Cu ani în urmă, Eugen Lovinescu scrisese un pamflet incisiv, prin care denunța asemenea practici. Mi-l aminteam adesea, și inima mea suferea. Nici după atîta amar de vreme nu se pusese ordine în universitățile noastre !

Nu era în intenția mea să mă apuc de treaba asta, eu, de unul singur. Aș fi dat dovadă de donquijotism. Eram mult mai realist și nu cu morile de vînt voiam să mă lupt.

Existau la Facultatea de Medicină din Iași, la începutul deceniului al cincilea, trei grupuri distincte, constituite fiecare după afinitățile politice ale membrilor lor.

Societatea „Luteția" îi cuprindea pe filofrancezi și filoenglezi. Exponenții ei erau profesorii Gr. T. Popa, Al. Țupa, Al. Cosăcescu, Al. Moruzi, I. Nicolau, Șt. Nicolau și alții.

În al doilea grup se aflau simpatizanți ai curentelor de dreapta, I. Nubert, Al. Claudian, I. Gheorghiu, G. Năstase, N. Costinescu, P. Niculescu, V. Cerchez și alții.

În sfîrșit, grupul simpatizanților de stînga era reprezentat prin V. Rășcanu, V. Mîrza, L. Baliff și colaboratorii profesorului C. I. Parhon.

Timp de aproape un an am fost cultivat, cînd dintr-o parte, cînd din alta, fiecare grup dorind să mă atragă de partea sa. Am rezistat.

Primeam, în mod regulat, invitații din partea Societății „Luteția" pentru a participa la ședințele ei. Aici se țineau conferințe cu caracter literar și uneori știin-

ţific. Se vorbea despre oameni, curente şi opere de artă. Subiectele preferate priveau oamenii şi operele de creaţie din zona anglo-franco-americană. O vreme sînt lăsat în pace ; apoi suspectat ca „antiluteţian“ şi în consecinţă declarat adversar al grupului. A urmat apoi o campanie de ponegrire şi calomnii, în scopul de a împiedica titularizarea mea.

Nu mai era vorba de simple cancanuri, ci de o luare de poziţie oficial-socială. Astfel, în şedinţa Consiliului Facultăţii de Medicină din 15 decembrie 1941, cu prilejul discutării persoanei mele la încadrarea ca profesor titular de oftalmologie, decanul Facultăţii, prof. Al. Ţupa, se va transforma, de la înălţimea funcţiei sale, într-un procuror intransigent.

Se întocmi un proces-verbal, în care prof. Al. Ţupa spunea printre altele : „Cu ocazia recomandării ca suplinitor a domnului Vancea, m-am interesat la Minister şi am aflat că la Comisiune s-au petrecut unele neregularităţi. Comisiunea recomandase pe doamna P. N. la Iaşi şi pe domnul Vancea la Sibiu.

În urma celor petrecute, domnul rector de la Sibiu s-a opus şi s-a căutat, de către secretara Comisiunii, să se substituie rapoartele, recomandînd pe domnul Vancea la Iaşi şi pe doamna P. N. la Sibiu.

Domnul Manolescu a remarcat schimbarea şi a făcut scandal cînd i s-a prezentat la semnat. I s-a răspuns că secretara, fiind obosită, a greşit.

Dar maşinaţiile nu s-au oprit aici.

Fiind chemat la Bucureşti, m-am interesat de numire şi am întrebat pe un funcţionar : «Cum se poate ?» Atunci mi s-a spus că doamna P. N. s-a retras. Întrebînd pe doamna P. N. a negat.

Iată deci manopere urîte pentru a îndepărta pe doamna P. N. de la catedră.“ (*N. a.* — prescurtările ne aparţin.)

Observaţi stilul.

Schimbarea ordinei recomandărilor, schimbare pentru care prof. Ţupa susţinea că prof. Manolescu făcuse „scandal“ nici nu avusese loc. Dovadă, declaraţia acestuia dată în faţa Comisiei rogatorii, din care re-

zultă că „procesul-verbal al şedinţei de recomandare, ce-i fusese prezentat, coincidea perfect cu discuţiile".

Trebuia să mă adresez justiţiei.

Am solicitat ministrului Educaţiei şi Învăţământului permisiunea de a chema un membru al corpului didactic universitar, în faţa zeiţei Dreptăţii pentru a da socoteală de infamia de care se făcea vinovat, şi ministrul, apreciind temeinicia cererii mele, mi-a aprobat-o telegrafic.

N-aş putea spune că această afacere îmi convenea. Dar acum, cînd au trecut atîţia ani, nu-mi pot interzice un zîmbet.

Eroul lui Caragiale dă din colţ în colţ. Mă învrednicise cu calificativul de „escroc" şi „falsificator". Dar toate acestea nu erau nici calomnii, nici injurii, ci aprecieri asupra persoanei mele! Greşeau cei care spuneau că marele Caragiale era un autor depăşit. Caragiale este etern. Voi susţine acest lucru ori de cîte ori mi se va ivi un prilej potrivit.

De unde mi se trăgeau toate astea? Am arătat cum, venind la Iaşi, m-am găsit în faţa unei lumi la care n-am înţeles să ader. Şi profanul care eram a reacţionat prompt, cu vigoarea omului onest.

Eu vedeam ştiinţa românească ridicată la coordonatele universalului, dincolo de orice tentativă de a o clasifica după criteriile diverselor „filii". Şi dacă trebuia totuşi să mă refer la o apartenenţă, atunci n-am pregetat să le-o spun verde în faţă tuturor: „Omul de ştiinţă român este — trebuie să fie înainte de toate — filoromân". Exprimîndu-mă în acest fel, nu mă dedam la un simplu joc de cuvinte. Pentru mine era o idee cu valoare de postulat, în care credeam cu neînduplecarea unui fanatic.

Trebuia cu orice preţ să rămîn fidel acestei idei. Nu voi trăda-o niciodată. Şi vreau să-i rămîn credincios pînă dincolo de mormînt.

Voi avea prilejul s-o afirm şi faţă de străini, cînd, participînd mai tîrziu la unul din congresele internaţionale de oftalmologie — la Viena — şi observînd că drapelul ţării mele nu fusese arborat, aveam să protestez în numele delegaţiei române, cerînd să ni se dea aceeaşi considera-

ție ca și celorlalte delegații participante ; cînd, aflîndu-mă în fața Prințesei Margareta a Angliei, care mi-a spus că „România este o țară frumoasă", i-am răspuns plin de mîndrie națională, că „România nu este numai o țară frumoasă, are și oameni minunați".

Dar să ne întoarcem la ce povesteam.

Într-o primă etapă va avea loc o campanie îndreptată împotriva mea, defectuos regizată, dar nu mai puțin nedreaptă, care m-a indignat. Și cu toate că justiția căreia m-am adresat era legată nu numai la ochi, ci și de mîini și de picioare, mi-a dat totuși satisfacție la ofensele aduse. Ei și ? Mai existau și alte mijloace decît o campanie prost regizată. Ai putea da repede uitării răul pe care ți-l pricinuiesc unii oameni, dacă n-ai avea presentimentul că ei țin cu orice preț să-l repete.

Cîte lucruri îmi scapă, astăzi ! Ce sărace mi se par acum aceste amintiri ciuntite. Dar o serie de întîmplări, cu sutele de personaje, readuse în scenă, tot n-ar însemna mare lucru. Istoria sufletului meu rămîne obscură : căci notele mele, însemnările din acea vreme nu-mi mai spun nici ele prea mult. Un singur lucru e sigur. Mă dăruiam profesiunii ca și mai înainte, în ciuda împrejurărilor, a tot ce mi se trăgea din partea unor oameni. Zilnic îi dădeam ceva din viața mea, din energia mea, din timpul meu, din iluziile mele, din gîndurile mele, din tot ce aveam mai scump.

Iată, într-o zi am primit un telefon de la prof. Victor Gomoiu, distins chirurg ; numele său circula în țară și străinătate. Ne cunoșteam și ne stimam. Mă ruga să operez de strabism o fetiță de trei ani și jumătate, fiica unui cunoscut avocat bucureștean. Mama fetiței făcuse o depresiune nervoasă și încercase de cîteva ori să-și pună capăt zilelor. Tatăl nu sta nici el mai bine cu nervii. I-am răspuns că nimeni nu a făcut pînă acum o operație de strabism la un bolnav de 3 ani și jumătate — abia de la 7—8 ani în sus pot avea loc asemenea operații. Argumentele mele nu l-au putut convinge. A insistat : „Nu-i nimic ; o faci dumneata acum. Am încredere în oftalmologul Vancea. Împiedici tragedia unei familii."

Ultimele cuvinte au avut un ecou atît de puternic în sufletul meu, încît n-am mai dat înapoi. I-am promis că voi veni la București să operez.

De-abia acum începeau pentru mine neliniștea, întrebările, lupta cu mine însumi, nesiguranța și chiar deznădejdea. Ce mă fac? Trebuia să calc regulile clasice ale tratamentului chirurgical al strabismului. Îmi spuneam: „La urma urmei, cîte legi «clasice» nu s-au călcat de-a lungul secolelor în medicină și mai ales în chirurgie și cîte nu se vor mai călca de aici încolo?" Mai greu îmi era să răspund la o altă întrebare: „Voi reuși oare să le calc cu succes?"

Operația urma să o fac într-un sanatoriu bucureștean, unde era internată cea mai mică pacientă strabică din cariera mea. Am ales ziua de duminică pentru operație, cînd activitatea în sanatoriu era mai redusă. Mă gîndeam la vîlva pe care voi stîrni-o printre medici; nu aveam nevoie de o atmosferă care să mă influențeze. Aveam eu destule emoții pe care mi le da această încercare chirurgicală. Apoi, altă problemă. Pe cine să iau ca asistent la operație? N-aș fi vrut să apelez la personalul sanatoriului.

M-am gîndit să-l iau pe fiul meu, conducătorul de azi al clinicii oftalmologice din Iași. Era elev în clasa a VI-a la Liceul „Gheorghe Lazăr" din București. Dar se opunea din răsputeri soția mea, medic și ea. A trebuit să duc multă muncă de lămurire. I-am dat fiului meu unele indicații cu privire la operație și la ceea ce avea de făcut el. Se bucura grozav. În timpul operației însă și-a strunit entuziasmul juvenil, a fost foarte atent și s-a dovedit chiar îndemînatec, deși a primit cîteva lovituri discrete din partea mea peste degete cu bisturiul sau cu foarfeca.

Intervenția a durat o oră și jumătate. A fost o premieră care mi-a reușit pe deplin. Era prima operație de strabism la un pacient sub patru ani, practicată la noi în țară.

Peste drum de sanatoriu era un bufet. L-am invitat pe fiul meu la o gustare. Eram obosit. Am vorbit despre operația pe care o făcusem împreună; i-am subliniat faptul că ceea ce fusese pentru el doar un simplu eveni-

ment insolit, pentru mine a constituit o grea încercare — avînd în vedere caracterul excepțional al operației. Dar numai eu știam prin cîte trecusem și ce gîndeam și simțeam în acele clipe. Mă asculta atent.

La un moment dat mi-a spus : „Tată, nu văd de ce trebuie să se pună pe fiecare mușchi cîte patru fire de ață !“ I-am răspuns zîmbind : „Ai început să ai idei ? Vrei să modifici tehnica lui Landolt care se practică de peste 50 de ani, așa cum ai văzut-o ?“

Mi-am adus aminte de remarca fiului meu cînd m-am întors la Iași. Mi s-a părut logică. Într-adevăr, de ce ? De ce patru fire și nu trei ? Treptat, voi renunța și la al treilea și la al doilea fir, rămînînd să folosesc doar unul singur. Simplificînd tehnica operatorie, mi-am permis să cobor și vîrsta celui operat de la șapte ani la un an.

În curs de un deceniu voi practica peste o mie de operații. Într-un studiu publicat în *Annales d'oculistique* am analizat împreună cu fiul meu, care între timp a absolvit Institutul de Medicină din Iași, rezultatele obținute în 300 de cazuri de strabism, operate.

Prima concluzie trasă din această analiză a fost că modificările aduse tehnicilor clasice de operație a strabismului reprezintă o simplificare care face posibilă intervenția la o vîrstă foarte precoce.

Profesorul Victor Gomoiu m-a felicitat și mi-a mulțumit. I-am mulțumit la rîndu-mi pentru încrederea ce mi-a acordat-o. Făcusem fericită o familie.

Cînd la 27 iunie 1942, Consiliul profesoral al Facultății de Medicină din Iași a chemat la catedra vacantă de oftalmologie pe doctorița P. N. cu 13 voturi pentru și 5 contra, abia am mai putut să exclam : „Nu, nu-i cu putință o asemenea mascaradă !“

Comisia pentru redactarea raportului în vederea ocupării prin chemare a catedrei de oftalmologie a fost formată din profesorii Al. Cosăcescu, Al. Moruzi (Iași), D. Michail (Sibiu), D. Manolescu și N. Hortolomei (București).

În conformitate cu dispozițiile legii Învățămîntului Superior, comisia avea obligația de a întocmi un raport amănunțit și motivat asupra activității științifice, didac-

tice și de organizator a persoanelor propuse spre chemare. Procedura chemării, instituită exclusiv în interesul superior al învățământului, avea ca scop recrutarea celor mai indiscutabile valori, afirmate și verificate printr-o activitate susținută și unanim recunoscută într-o specialitate.

În ședința din 27 iunie 1942, comisia a supus dezbaterii Consiliului profesoral un singur raport privind activitatea științifică, didactică și de organizator a doctoriței P. N.

Comisia nu a examinat în schimb activitatea mea științifică, didactică și de organizator, deși eram singurul conferențiar definitiv de oftalmologie din țară și suplineam de doi ani catedra de la Iași.

Nici un membru al comisiei nu și-a amintit de această activitate, cu toate că din ea făcea parte și prof. Michail, cu care publicasem în colaborare la clinica din Cluj, peste 70 de lucrări, cele mai multe în limba franceză.

Chemarea dr. P. N., după cum s-a dovedit, era ilegală. Într-adevăr, desemnarea comisiei de raportori fusese făcută în dispreţul dispoziţiilor legii. Comisia nu a lucrat în ședința la care să participe toți membrii și, cu o vădită lipsă de obiectivitate, a recomandat la catedră numai pe doamna P. N.

Pentru a dovedi „urbi et orbi" nedreptatea ce mi se făcea, într-un volum de 150 de pagini, intitulat *Nu s-a schimbat nimic,* publicat imediat după votarea dr. P. N., am arătat în mod comparativ activitatea științifică și didactică a colegei mele și a mea, desfășurată timp de peste două decenii în universitate.

Prezentarea începea cu lista cronologică a lucrărilor dr. P. N. și ale mele.

Lista lucrărilor dr. P. N. ocupa 5 pagini și jumătate, lista lucrărilor mele 50 de pagini și jumătate.

În mod intenționat m-am ferit să fac o analiză a acestor lucrări, pentru a exclude orice apreciere de ordin subiectiv, socotind că este corect să public ceea ce spun alții despre ele. Iată părerea prof. Gr. T. Popa cu privire la condițiile pe care trebuie să le îndeplinească

o lucrare științifică pentru a putea fi considerată de valoare, citez :

„O lucrare științifică poate fi valoroasă prin datele noi, pe care le descoperă, prin metodele de lucru originale, pe care le instituie, ori prin mișcarea pe care o produce în cîmpul specialității din care face parte (sau chiar și în cîmpuri mai îndepărtate). În general, nici o descoperire științifică (chiar și cele de prim rang nu fac în privința aceasta excepție) nu rămîne confirmată deplin și pentru totdeauna. Dar acea lucrare științifică se poate considera temeinică din care rămîne *ceva* și care stîrnește noi cercetări. De aceea criteriul cel mai bun pentru judecarea unor lucrări este răsunetul pe care l-au avut în lumea specialiștilor și gradul de interes pe care l-a stîrnit" (Gr. T. Popa, *Memoriu de titluri și lucrări,* Iași, 1940, p. 11).

De acord cu prof. Gr. T. Popa, prietenul și protectorul dr. P. N., am redat pe scurt o serie de citate din tratatele și revistele ce mi-au stat la dispoziție, în care este vorba de aceste lucrări, iar la urmă am indicat publicațiile mele și ale doamnei P. N., referate în *Zentralblatt für die gesamte Ophthalmologie.*

Aprecierile autorilor străini asupra lucrărilor dr. P. N. ocupă, în volumul *Nu s-a schimbat nimic,* două pagini, iar aprecierile asupra lucrărilor mele, 25 de pagini.

În sfîrșit, lucrările dr. P. N., referate în *Zentralblatt für die gesamte Ophthalmologie* între 1926 și 1942 numără 190 de rînduri reprezentînd aproximativ trei pagini și jumătate de revistă, în timp ce lucrările mele referate pe aceeași perioadă și în aceeași revistă, totalizează 1660 de rînduri, reprezentînd aproximativ 34 pagini de revistă.

Acest studiu comparativ privind titlurile și activitatea științifică a doctoriței P. N. și a mea a convins orice om de bună credință că onorata comisie de chemare din care făcea parte și prof. D. Michail, a dat dovadă de o lipsă absolută de obiectivitate. Acest studiu mai demonstrează că lucrările și activitatea științifică și didactică a doctoriței P. N. se distanțau de lucrările și activitatea mea în așa măsură, încît nemenționarea mea din partea comisiei de raportori, așa cum s-a întîmplat, nu era nici justificată nici îndreptățită.

Dar profesorii facultății au fost împiedicați să-și exercite funcția de judecători prin intervenții nepermise. Într-adevăr, prezența într-un consiliu de chemare a soțului unei candidate constituia o indelicatețe, față de libertatea de apreciere pe care trebuia s-o aibă consiliul cu privire la hotărîrea ce urma s-o ia. Participarea însă a soțului candidatei la vot, pentru aducerea respectivei soții, ca profesor titular, constituia și un grav viciu sub raportul moral al acestei proceduri de chemare. Chiar dacă legea nu împiedica în mod expres pe un soț să-și voteze soția, totuși, legăturile și obligațiile legale rezultate din faptul căsătoriei și al rudeniei apropiate califică această situație ca o imposibilitate morală, de netolerat.

Apariția cărții *Nu s-a schimbat nimic* a avut un ecou extraordinar nu numai în cercurile universitare, dar și în cercurile largi ale intelectualității românești.

Cum era de așteptat, mi s-a adus învinuirea că aș fi recurs la mijloace reprobabile, cu intenția din partea mea de a zădărnici întrunirea Consiliului profesoral în ședința specială convocată pentru chemarea dr. P. N. Cercetările făcute prin organele polițienești din acea vreme, de justiția militară și de Comisia specială instituită de Ministerul Educației și Învățămîntului nu au putut ajunge la nici o concluzie de culpabilitate, nici asupra mea, nici asupra vreunei persoane care să fi lucrat la îndemnul meu.

Adevărul era altul.

Pregătirea și reputația ca specialist jenau anumite persoane, care voiau să obțină o catedră universitară, nu printr-un concurs loial în care să precumpănească strădaniile și meritul, ci prin mijloace lăturalnice. Lucrurile au ieșit altfel, și speranța susținătorilor dr. P. N. de a obține o chemare cu unanimitate de voturi a fost zădărnicită prin cinci voturi exprimate de profesorii care cereau concurs pentru ocuparea catedrei.

Ministerul Educației și Învățămîntului, în urma cercetărilor întreprinse de o comisie de sub președinția directorului Învățămîntului Superior, academicianul Vintilă Mihăilescu, a anulat lucrările Consiliului profesoral al Facultății de Medicină, din 27 iunie 1942, și în luna

octombrie a aceluiași an, a publicat din nou catedra vacantă.

În ședința specială a Consiliului profesoral, din 22 octombrie 1942, nici unul din candidații înscriși nu au întrunit majoritatea pentru ocuparea catedrei prin chemare și s-a hotărît să se treacă la cea de-a treia modalitate de ocupare a unei catedre universitare, *concursul*. Adică exact ceea ce doream eu. Concursul a avut loc peste un an și a fost cîștigat de mine. Deschid aici o paranteză. Anul 1942, atît de împovărat de confruntări și de lupte pe care nu le-am căutat și pe care nu le-am provocat, dar pe care nici nu le-am putut evita, s-a încheiat cu o nouă încercare sufletească : la 27 decembrie, la Rudari, după datină, o lumină se aprindea la căpătîiul tatei, cînd împlinise 72 de ani, supraviețuind mamei încă nouă ani.

Cea de a doua rădăcină din Pomul vieții mele s-a uscat și ea, ca toate rădăcinile din toate timpurile ale tuturor oamenilor. Și închei paranteza pentru a continua povești de viață.

Supărată, dr. P. N., a dat în judecată ministerul pentru abuz de putere avînd ca avocat pe prof. Vermeulen.

Din partea ministerului, procesul era susținut de maestrul Istrate Micescu.

La rîndul meu, considerîndu-mă parte lezată, am intrat și eu în proces, asistat de profesorul Ion Gruia.

Trei glorii ale baroului bucureștean, chemate să stabilească adevărul și poate chiar o jurisprudență în materie.

Concursul pentru ocuparea catedrei s-a ținut între 5 și 11 decembrie 1943.

Inițial, comisia pentru concurs a fost formată din : prof. Ion Nubert (Iași) ca președinte, prof. D. Michail (Sibiu), Al. Moruzi (Iași), I. Țețu și D. Manolescu (București), membri.

Prezența în comisia de examinare a celor doi titulari ai catedrelor de oftalmologie de la Sibiu-Cluj și București însemna sabotarea concursului. Prof. Michail, dealtfel, în ședința Consiliului din octombrie 1942, cînd s-a hotărît ocuparea prin concurs a catedrei, întrebat ce valoare acordă lucrărilor făcute cu mine, a dat ur-

mătorul răspuns : „Nici o valoare". La intervenţia prof. L. Balif : „Cum explicaţi atunci că multe din aceste lucrări figurează în tratatele de specialitate drept contribuţii originale ale dumneavoastră şi discipolului dumneavoastră ?", prof. Michail a dat un răspuns incoerent, ceea ce l-a determinat pe Balif să tragă concluzia : „Ca psihiatru, daţi-mi voie să pun un diagnostic".

L-am recuzat deci pe prof. Michail din comisie şi în locul lui a fost numit prof. Papilian, ca reprezentant al Facultăţii de Medicină din Sibiu-Cluj. Nu mă aşteptam la obstrucţia lui Moruzi şi Manolescu, deşi nu am exclus-o. Primul, a plecat la vînătoare în Munţii Neamţului, iar cel de al doilea s-a îmbolnăvit de colică renală şi a trimis un certificat medical.

Concursul s-a ţinut totuşi cu trei membri : profesorii I. Nubert, V. Papilian şi I. Ţeţu. Legea era respectată : majoritate simplă.

La prima probă de titluri şi lucrări am obţinut nota 20 — nota maximă. Contracandidatul meu, dr. V. C., s-a retras din concurs. Proba a doua consta dintr-o lecţie clinică, cu o durată de o oră. Ea trebuia făcută în 24 de ore de la trecerea primei probe. Nu cunoşteam încă subiectul lecţiei. Întrebat de preşedintele comisiei la ce oră doresc să trec proba a doua, am răspuns : „După-amiază la orele 17". „Să zicem 18, a intervenit prof. Papilian."

Mi s-a prezentat o urnă în care erau introduse subiectele fixate de membrii comisiei de concurs, şi pe biletul pe care l-am scos, am citit : „Afecţiunile congenitale ale fundului de ochi". Subiectul fusese formulat de Papilian, un subiect frumos, însă vast şi dificil. Am înţeles imediat de ce fixase ora 18 în loc de 17. În biroul meu de la clinică, am scos fişele în legătură cu subiectul lecţiei şi am început să fac planul expunerii. M-am apucat de lucru la orele 14, şi, în curs de două ore şi jumătate, nu reuşisem încă să parcurg tot materialul selectat. Am intrat într-o panică teribilă, şi pe loc n-am mai fost în stare să mă concentrez, în capul meu făcîndu-se un vid total. Atunci am început să plîng. Cîteva momente mai tîrziu, uşa s-a deschis şi în faţa mea a apărut profesoara Puşcariu. — „Ce-i cu dum-

neata ? De ce plîngi ? Nu trebuia să fixezi proba atît de aproape după prima. Erai obosit şi ţi-a căzut şi un subiect foarte greu." — „M-a rugat prof. Ţeţu, să terminăm mai repede concursul, pentru că a lăsat acasă una din fetiţele lui, grav bolnavă, şi am crezut că în 2—3 ore orice subiect mi-ar fi căzut, l-aş putea pregăti." — „Şi, cum stai ?..." — „Nu ştiu nimic şi cred că mă voi retrage din concurs." — „Este o copilărie, ca să nu-i zic altfel. Îmbracă-te şi vino cu mine."

Era ora cinci fără un sfert. Am ieşit din clinică şi am urcat spre Copou, încet. Pînă în dreptul Bibliotecii Centrale nu am scos nici un cuvînt, nici unul, nici celălalt. Deodată o aud pe profesoară : — „La ce te gîndeşti ?" — „La Democrit", i-am răspuns. „De unde ne vine binele, ne vine şi răul, ca şi mijloacele de îndreptare. Apele adînci sînt folositoare, dar şi periculoase. A fost descoperit însă mijlocul de salvare : am învăţat să înotăm." Din nou tăcere. Şi din nou prof. Puşcariu : „Democrit este filosoful meu preferat. Îl citesc cu plăcere, pentru că este tonic. Ce vrei mai întremător ca : «...am învăţat să înotăm» ? Să ne întoarcem la Facultate. Sînt sigură că vei face o lecţie excelentă, pentru că eşti un bun înotător."

Am intrat în laboratorul prof. V. Răşcanu cu un sfert de oră înainte de începerea concursului. Îngrijorat, prof. I. Nubert a venit să mă întrebe cum mă simt. „Ar fi fost mai bine dacă o ţineam mîine." Cu un gest de neputinţă, prietenul meu mi-a şoptit : „Tu l'as voulu, Georges Dandin, tu l'as voulu !"

În sala în care eram izolat, a venit şi prof. Puşcariu, îngrijorată, căutîndu-mi privirea ca şi cînd ar fi vrut să-mi citească în ochi, dacă nu cumva mi-a venit iar ideea de a mă retrage din concurs. M-a luat de braţ şi, ducîndu-mă pînă în uşa amfiteatrului, mi-a arătat mulţimea, care umplea sala pînă la refuz, spunîndu-mi : „Iată apa adîncă şi periculoasă, în care trebuie să înoţi cu dibăcie, pentru a ieşi la liman."

Peste cîteva minute am început lecţia. Fără nici o notiţă, fără planşe, doar cu o cutie de crete colorate, stimulat de masa de oameni, formată din colegi universitari şi medici, foşti pacienţi, studenţi, mulţi necu-

noscuți mie, veniți să vadă cum o să mă descurc, unii dorindu-mi succesul, alții, dimpotrivă, veniți să se bucure de înfrîngerea mea.

Am vorbit o oră, urmărit cu atenție de cei peste 600 de participanți, la această bătălie în cîmp deschis, care trebuia să pună capăt grelelor încercări prin care trecusem în ultimii trei ani. Am ieșit din concurs, cu nota maximă la toate probele (două lecții clinice, două conferințe și proba de titluri și lucrări).

Dosarul concursului, întocmit conform dispozițiilor legii, a fost înaintat Ministerului Educației Naționale și al Învățămîntului, pentru numirea mea ca profesor titular de oftalmologie la Facultatea de Medicină din Iași.

Am așteptat.

Era o așteptare plăcută. Nu mai eram neliniștit, destrămat de temeri și îndoieli. Trecerea examenului, succesul obținut mă făcuse să am mai multă încredere în mine și în steaua mea, să privesc viitorul senin și împăcat. Mă lăsam în voia visurilor, legănat de ele ; visuri frumoase, pe care le credeam veșnice ; am uitat și de epoca pe care o trăiam și de oamenii ei. Însăși suflarea cu iz pestilențial care mă sufocase pînă mai ieri nu mi se părea acum decît o vagă și îndepărtată horcăială, venită cine știe de unde, din neantul în care se evaporase. Era o iluzie. Nu murise încă nici epoca, nici căpcăunul a cărui lăcomie, adesea, nimic nu va putea să o potolească, nici slugile sale, care îi ațiță apetitul, mereu.

Mareșalul Antonescu guverna în stil cazon. Neavînd un partid, nu avea nici partizani. Asta însemna că nu avea pe cine să se sprijine.

O nouă încercare a destinului avea să-mi dovedească acest lucru !

S-a întîmplat ca Ică Antonescu, al doilea mare potentat al acelor vremuri, după „micul Napoleon", cum îl alinta pe Mareșal o distinsă doamnă din anturajul său, să contracteze un herpes al corneei. Nu întîmplător „Cabala" l-a ales tocmai pe Michail să-l îngrijească. „Medicul de Curte" i-a arătat pacientului său, în fotocopie, coperta cărții mele *Nu s-a schimbat nimic*. Pacientul a sărit ca ars : „Cum, se mai găsesc încă în România oameni care să pretindă că nu s-a schimbat nimic

sub noi ?“ Era o insultă adusă regimului antonescian, i se știrbea prestigiul celui care, rostind discursuri bombastice, nu uita niciodată să folosească metafora geologică atît de frumoasă : „arcul carpatic“.

Devenisem deci peste noapte un adversar feroce al regimului. Rețeta era simplă. Despre un asemenea adversar și într-un asemenea regim, unde legea și bunulsimț nu mai guvernează, ci șușoteala, intriga și otuzbirul, cineva oricînd poate să-i șoptească la ureche cuiva : „Umflă-l și dă cu el de pămînt“, pentru ca dorința să-i fie îndeplinită.

XII

DREPTATEA E RESTABILITĂ

„Dreptatea iese ca untdelemnul deasupra apei."

Proverb românesc

Mi-ar fi plăcut să încep acest capitol cam așa : „După semnarea decretului de numire în postul de profesor titular la catedra de oftalmologie din Iași, a urmat solemnitatea învestiturii. Apoi i-am invitat la banchet pe prieteni și chiar pe dușmani. A fost o zi de neuitat pentru mine. Eram în culmea fericirii. Dar, cum puteam să nu mă bucur ? Așteptam această zi de aproape douăzeci de ani : atîția trecuseră de cînd îmi luasem docența. Firește, acești ani n-au trecut ușor..." și așa mai departe.

Dar știți cum se întîmplă în viață. Arunci undița după un pește și prinzi o broască. Mai ales în romane li se întîmplă unora dintre personaje surprize de acest fel. Așteaptă să le sosească moștenirea din America, se visează milionari, dar primesc în schimb o scrisoare din care reiese că unchiul s-a răzgîndit, nu mai vrea să moară și nici să le lase vreo lețcaie. Un altul urmează să-și serbeze onomastica ; face pregătiri intense, își invită prietenii și habar nu are că tocmai de ziua numelui urmează să fie spînzurat. Tot felul de răsturnări de situații, de ghinioane. Fără șocul surprizelor, al imprevizibilului, fără eroi cu un destin gata în fiecare clipă să le joace o festă, romanul nu și-ar mai putea demonstra virtuțile. Dar viața are cel puțin tot atîta fantezie ca și un romancier.

Deci, „micul Napoleon", în loc să semneze decretul de numire, a semnat un ordin de trimitere în lagărul de la Tîrgu-Jiu.

Jalnica impostură, penibila mediocritate biruiseră încă o dată.

Știam că în alcătuirea vieții intră tot felul de sentimente, de la cele sublime la cele care îi întunecă frumusețea. Dar prezența fostului meu maestru în compania acestor spirite josnice mi se părea o cinică răzbunare a acelor forțe obscure care ne scapă de sub control și care fac adesea din viața noastră un adevărat coșmar. Cum era cu putință ca omul de știință pe care mi-l închipuiam plin de scrupule să poată accepta un rol atît de penibil? Cum a putut să consimtă ca în locul unei dispute, în care nu era vorba doar de o simplă luptă competitivă în jurul unei catedre universitare, ci de o problemă mult mai gravă, de onestitate științifică, să se facă apel la mecanismul represiv polițienesc al unui regim dictatorial?

Nu puteam să uit că el însuși mă îndemnase să fiu exigent cu mine însumi în privința profesiunii pe care mi-o alesesem: acum însă prefera să închidă ochii cînd era vorba de lipsa de exigență din partea celor cu care se asociase, încurajînd superficialitatea, în disprețul bunului-simț și al probității științifice.

Dacă nu i-aș fi ascultat îndemnul era de la sine înțeles că nici el nu ar fi acceptat să-i fiu colaborator „cel mai devotat și mai destoinic", după propria sa mărturisire. Nu mă puteam îndoi de sinceritatea acestei afirmații, mărturie stă numărul lucrărilor și comunicărilor semnate împreună încă din faza de început a activității mele științifice. Îmi aminteam de asemeni, că tot el, vorbindu-mi de îndatoririle omului de știință, îi atribuia acestuia blazonul sincerității și onestității, calitatea de a rămîne, indiferent de împrejurări, consecvent cu sine atunci cînd este vorba de adevărul științific. De aceea acceptam acum cu greu reaua-credință, răutatea și invidia care veneau să se substituie acestui principiu ce trebuie să guverneze viața științifică.

De unde și tulburarea mea și neputința de a găsi o explicație gestului său de a consimți, fără remușcări, că

incidentul provocat în jurul catedrei de oftalmologie de la Universitatea din Iaşi să fie orientat pe un făgaş care va avea ca epilog punerea în „lanţuri" a fostului său discipol. Să fi fost oare la mijloc degradarea biologică timpurie a idolului meu de altădată care nu-i mai îngăduia să rămînă lucid, generos şi onest ? Există atîţia factori imprevizibili care fac din om o jucărie a vieţii, uneori lamentabilă.

Cîteodată, identificarea acestor factori devine dificilă, aproape imposibilă, în orice caz nu poţi decide asupra caracterului lor predominant, încît sfîrşeşti prin a înălţa din umeri în faţa acestei enigme care este omul. Iată de ce, pentru a-ţi păstra stima în faţa oamenilor neştirbită, trebuie să fii prudent atunci cînd îi caracterizezi pe alţii. Sentinţele pripite se pot întoarce împotriva ta ca un bumerang şi te pot descalifica.

Rămîneau însă faptele. Şi eu asupra lor vreau să stărui. Eram un om căruia i se puseseră cătuşele la mîini. Era normal să mă întreb : „de ce ?" Şi numaidecît îmi apărea în faţă imaginea fostului meu maestru pe care îl vedeam jubilînd. Ne deosebeam în multe privinţe, în primul rînd ca temperament, dar ne-am împrietenit totuşi de la început.

Puteam să-mi închipui că relaţiile între noi se vor răci cu timpul şi colaborarea noastră va luă sfîrşit într-o zi.

Era un lucru firesc la urma urmei, cu totul nefiresc era însă faptul că, ştiindu-mă arestat, nu va protesta totuşi. Trebuia s-o facă, dacă nu pentru faptul că fusesem discipolul său, măcar pentru a apăra prestigiul oamenilor de ştiinţă în viaţa cărora intervenea acum brutal aparatul poliţienesc. Naivitate ? Lipsă de realism ? Nu în întregime, căci problema mai avea şi un aspect pur uman. Oricîtă adversitate s-ar instaura în sufletul nostru, ea are totuşi o limită, afară de faptul dacă nu vrem pieirea adversarului, lichidarea lui nu doar morală, ci şi fizică, căci nimeni nu poate fi sigur — mai ales în anumite circumstanţe — că odată intrat pe poarta unei închisori nu-ţi rămîn acolo şi oasele. Cu orice te poţi juca în viaţă, numai cu libertatea şi existenţa oamenilor nu. Aş fi vrut să strig acest adevăr crud în gura mare.

Dar nu mai era nimeni care să mă audă. Eram singur acum, doar cu omul care îmi pusese cătușele la mîini. Și pe el nu-l interesa acest adevăr.

Iată-mă deci în drum spre surghiunul meu. Din clipa cînd m-am văzut între baionete și pe tot parcursul călătoriei mele, transformată într-un adevărat coșmar, pînă la destinație, un singur gînd m-a obsedat. Ce-ar fi trebuit să fac, ca să nu ajung aici ? Să mă fi lăsat ofensat, umilit, să fi acceptat de bunăvoie eliminarea mea din circuitul vieții profesionale, să mă fi simțit fericit știindu-mă eliberat de orice preocupare pentru persoana mea, în virtutea preceptului „Dacă cineva îți dă o palmă, întoarce capul să-ți mai dea una" ? Știu, nimeni nu este atît de perfect încît să fie scutit pe de-a-ntregul de criticile semenilor săi. Nimeni nu are dreptul să ridice piatra de jos cu conștiința împăcată a invulnerabilității sale. Dar unui om căruia i se pun cătușele la mîini nu-i poți lua în nume de rău sentimentul revoltei și al disprețului.

E adevărat, reacționez prompt, dar fără ostentația omului nesincer, încît dacă uneori îmi lipsește moderația e pentru că nu am încă una din virtuțile cinismului machiavelic. După Alain, adevărul este excesiv, nu cunoaște moderația. Iar Claude Bernard spune : „Cînd sînteți atacați nu răspundeți, ci atacați la rîndul vostru". În sfîrșit mi s-ar potrivi și zicala românească „Ce am în gușă și în căpușă". De aici decurg multe neajunsuri. Dar ce pot să fac ? Am ajuns la ora spovedaniei și consider că viața pe care am trăit-o nu o pot înfrumusețа. Ar însemna să mint. Mi-ar fi plăcut desigur să se desfășoare în alte condiții, încît să nu-mi dea atîta bătaie de cap. De aceea descopăr tocmai acum că trecutul se ține scai de om, îl urmărește în mod inexorabil ca și umbra.

Cînd am fost ridicat, erau atîția oameni care aveau nevoie, mai mult ca oricînd, de ajutorul meu.

Războiul se desfășura cu o furie dementă, cu pierderi de vieți omenești și bunuri materiale. S-ar fi cuvenit ca măcar acum să fie lăsate în umbră interesele personale, intrigile mărunte, cînd toți, de la mic la mare,

aveam datoria să contribuim la ameliorarea suferințelor, să umanizăm viața, atît cît se putea umaniza în acest infern al războiului. Clinica fusese militarizată, devenise centrul oftalmologic al frontului de Sud. Din cele 90 de paturi ce mi se repartizaseră, abia 15—20 puteau fi puse la dispoziția populației civile. Activitatea operatorie se desfășura fără întrerupere în trei săli de operație și numeroși răniți, după ce erau operați și urmăriți cîteva zile, erau evacuați la spitalele din interiorul țării, mai puțin aglomerate cu răniți. Frontul se apropia tot mai mult de noi. Într-o zi, se va stabiliza la nord de Iași.

Zvonurile despre un eventual armistițiu se împleteau cu cele ce priveau evacuarea clinicii. Se ținea regulat, în prima zi de joi din fiecare lună, ședințele Societății de Oftalmologie, unde se prezentau cazurile-problemă și se discutau rezultatele obținute, ca și modul de ameliorare a activității personalului clinicii.

Făceam fiecare ce puteam și cît omenește se putea face. Mă cuprindea uneori revolta și disperarea. În mijlocul durerilor și al morții aveam impresia că arme tot mai sofisticate și subtile vor amenința într-o zi însăși germenii vieții pe care îi seamănă natura cu mîinile ei generoase.

De ce ne-a fost dat să cunoaștem grozăviile acestui război ? mă întrebam. Cred că nu există pe lume popor mai pașnic ca al nostru. Și totuși, de-a lungul istoriei sale nu a avut parte de prea multă pace. Dar se pare că nu-i destul să fii pacifist, ca să poți evita un război, atîta timp cît totul în jurul nostru se întemeiază pe forță și spiritul de agresivitate mai persistă încă în lume. Și parcă n-ar fi fost de ajuns atîtea suferințe provocate de război. Ne mai trebuiau și lagăre, și închisori înțesate de oameni.

Mi-am făcut apariția în lagăr în ziua de 5 februarie 1944. Erau aproximativ 120 de internați : legionari, alți adversari ai regimului, comuniști, huligani, afaceriști. Mulți dintre ei fuseseră reținuți pentru comentarii și bîrfeli la cafenele. Athénée Palace, Capșa, Café de la Paix dăduseră un procent apreciabil de instigatori. Aici, în

fața unei cești de cafea „se punea țara la cale". Se discuta despre cel de-al doilea front în Balcani ; despre cîte cravate are Ică Antonescu, se spuneau anecdote ai căror eroi erau Hitler, Mussolini, Mareșalul ; se făceau pronosticuri, se puneau pariuri, membrii vechilor partide făceau liste cu membrii guvernului care urma să se instaleze la putere după înlăturarea dictaturii. Boema politică și chiar cea literară cu anecdotele și discuțiile ei înflăcărate își mutase sediul aici, între gardurile de sîrmă ghimpată. Eu nu aveam prea multe de spus. Eram un caz singular, cunoscut sub numele de „cazul Vancea". Nu mă puteam lăuda că sînt un adversar al regimului : o victimă, da. Căzusem, cum se spune, ca musca-n lapte.

Regimul în lagăr nu era prea sever. Deținuții puteau primi pachete cu alimente și scrisori ; puteau fi vizitați de rude ; cei avuți își puteau plăti meniul în bani. Pentru comuniști însă, condițiile de trai erau mult mai aspre. Întîmplarea a făcut ca la cîteva zile de la internarea mea, medicul lagărului să se îmbolnăvească și, cu încuviințarea Ministerului de Interne, mi s-a dat mie sarcina de a-l înlocui pînă la restabilirea sănătății sale. Am acceptat bucuros. Cum nu eram doar un specialist cantonat în specialitatea mea și cunoșteam destul de bine medicina internă, m-am pus pe treabă, hotărît să le vin în ajutor celor bolnavi, atît cît putea să-i ajute un medic deținut.

Mai întîi i-am cerut comandantului lagărului să-mi dea voie să fac o vizită medicală generală a tuturor deținuților. Propunerea mea nu i-a fost pe plac ; în cele din urmă însă a acceptat-o. Am început vizita cu baraca unde erau comuniștii. Știam că aici voi avea ca medic și cele mai multe probleme, și mai dificile, de rezolvat. Chiar de la început, constatările mele m-au îndurerat profund. Semnele unei discriminări calculate erau evidente, dar inacceptabile pentru un medic. Am identificat bolnavi de plămîni sau cu alte afecțiuni contagioase, boli de piele cronice netratate de luni de zile, boli oculare, îndeosebi conjunctivite cronice, bolnavi digestivi sau hepatici care sufereau îngrozitor și nu erau hrăniți dietetic.

Am întocmit un tabel cu 25 de persoane grav bolnave și am propus internarea lor în sanatoriile de Tbc și spitale (dermatologie, boli interne, boli de ochi). Comandantul lagărului a cerut aprobarea Ministerului de Interne. Rezultatul : Ministerul a aprobat internarea doar a doi deținuți care sufereau de tuberculoză, restul erau condamnați să rămînă mai departe în aceleași condiții deplorabile, care nu permiteau o asistență medicală corespunzătoare cu gravitatea bolilor depistate de mine. Speram să le pot trezi autorităților interesul pentru soarta celor care aveau nevoie de un tratament mai uman din partea lor. Dar nu am reușit decît să devin suspect din cauza prea marelui exces de zel de care dădusem dovadă și, în consecință, cei de la Ministerul de Interne au ordonat să mi se ridice însărcinarea dată.

Fusesem smuls de lîngă bolnavii mei de la clinică, acum, pentru a doua oară, mi se interzicea să rămîn în mijlocul pacienților mei. De astă dată motivul care sta la baza acestei decizii mi se părea cu mult mai condamnabil. Nu făcusem politică : dar pentru prima dată a trebuit să reflectez mai adînc asupra acestei noțiuni. Am avut atunci o bruscă tresărire din cauza unui sentiment care mă alarma. Era într-adevăr o experiență nouă pe care o făceam. Etica mea sentimentală se ciocnea violent cu dialectica dură a strategiei actului politic. Pentru mine, ca medic, nu existau decît oameni bolnavi sau sănătoși. Nu întrebam niciodată un bolnav, înainte de a-l consulta, cărei rase sau ideologii aparține ; îl întrebam : „Ce te doare ?“, întrebare pe care medicii tuturor timpurilor și semințiilor au pus-o întotdeauna pacienților lor.

Se căsca astfel o prăpastie între cum vedeam eu pacienții și cum înțelegeau alții să-i vadă, bolnavul redus fiind la o simplă și absurdă etichetă discriminatorie.

În sufletul meu era numai amărăciune și dezamăgire. Atîta timp cît mă aflasem printre bolnavi, și timpul și suferințele mi se păreau suportabile. Îi consolam pe alții ca să mă consolez pe mine însumi. Cu toții aveam nevoie de un simțămînt omenesc, de strălucirea lui, într-o lume a întunericului și a violenței, ca aceea în care trăiam, dirijată de un mecanism rece și indiferent.

În timp ce mă aflam în lagăr, soţia mea a reuşit să-i trimită Mareşalului, printr-o prietenă comună, cartea *Nu s-a schimbat nimic,* explicîndu-i-se că era vorba de o polemică universitară, şi nu de ce se presupusese a fi, o critică îndreptată împotriva regimului.

Cartea deruta într-adevăr prin titlul ei. El putea fi răstălmăcit de răuvoitori, ca insinuant, dar numai dacă se făcea abstracţie de conţinut. Or, conţinutului, era clar, nimeni nu-i putea atribui un caracter incendiar sau măcar tendenţios. Înfuriat că fusese indus în eroare, Antonescu a dat ordin să fiu pus în libertate imediat, iar în locul meu să fie trimişi în lagăr toţi cei care semnaseră memoriul prin care eram denunţat ca adversar al regimului. Firește, numai ordinul care mă privea pe mine a fost executat. Semnaseră prea mulţi memoriul şi ocupau situaţii prea importante în Universitate. Cabala îşi întinsese tentaculele prea adînc, atrăgînd în jocul ei persoane prea sus-puse, pentru ca acest ordin să aibă altă soartă.

În timpul detenţiei mele, evenimentele luaseră un curs precipitat. La 4 aprilie 1944 a avut loc primul mare bombardament de aviaţie anglo-american asupra Bucureştiului, care s-a soldat cu pierderi imense pentru noi. În aceeaşi zi, de la Moscova, erau anunţate condiţiile de armistiţiu ; se cerea ieşirea României din Axă. Concomitent cu operaţiunile militare de pe front, avea loc un război psihologic intens, dus mai ales de nemţi. Armatele aliate din vest se pregăteau să debarce în Europa, în timp ce Anglia era bombardată de pe Continent cu arma V-1 ; un complot împotriva lui Hitler va eşua, dar nimeni nu mai putea crede în victoria sa, nici în discursurile şi ameninţările sale cu noi arme secrete.

Universitatea ieşeană se refugiase la Alba-Iulia. În cursul lunii iunie, consilierul cultural al Legaţiei germane din Bucureşti s-a deplasat la Alba Iulia şi a înmînat decoraţii rectorului Universităţii, Mihail David, prof. Ion Plăcinţeanu şi altora. La ceremonia înmînării decoraţiilor au participat majoritatea corpului didactic şi ministrul şcoalelor, prof. Ion Petrovici. Încă din apri-

lie, un grup de intelectuali români semnaseră un memoriu prin care îi cereau mareşalului Antonescu să pună capăt războiului inutil. Organele siguranţei statului erau pe urmele semnatarilor şi se aştepta arestarea lor din clipă în clipă ; nu s-a întîmplat însă nimic. Cele trei grupuri rivale din cadrul Universităţii se înfruntau mai departe ; ca proaspăt ieşit de la Tîrgu-Jiu, eu eram evitat şi de unii şi de alţii.

Ziua de 23 August 1944 m-a găsit la Bucureşti. Venisem pentru procesul meu cu doctoriţa P. N., proces care se găsea pe rol la Curtea de Casaţie. A doua zi aviaţia germană a bombardat Bucureştiul. A fost o acţiune absurdă, expresie a situaţiei disperate în care se găsea comandamentul armatelor hitleriste din România în urma ieşirii noastre din Axă. Bombele au căzut pe clădirea Teatrului Naţional care a ars pînă în temelii ; atît au putut face avioanele hitleriste ; apoi armata română s-a angajat în acţiunea de curăţire în Capitală şi în jur.

Începea o nouă eră în istoria poporului român.

Războiul însă continua. Trupele noastre, alături de cele sovietice, s-au îndreptat spre Ardeal. Trebuiau înlăturate consecinţele dictatului de la Viena care avusese loc la sfîrşitul acelei veri negre a anului 1940.

În interior, viaţa politică devenea din ce în ce mai tulbure. Nimeni, cu excepţia comuniştilor, nu era însufleţit de o adevărată voinţă revoluţionară. Se revenise la constituţia burgheză din 1923 anulată în 1938 în urma loviturii de stat şi instaurarea dictaturii regale. Dar situaţia de acum nu mai era identică cu cea din 1923 ; altele erau forţele politice care intraseră în scenă şi se înfruntau.

Lupta era dură. Dar eu mă credeam un favorit al soartei, în sensul că voi putea să-mi reiau, în sfîrşit, în linişte, activitatea mea ştiinţifică, după o perioadă atît de agitată. Curînd aveam să constat că mă înşelasem amarnic.

În septembrie, m-am reîntors la Alba-Iulia. Aici, aceeaşi situaţie ca mai înainte ; Universitatea se transfor-

mase în arenă pentru dispute politice. Și nici măcar nu era vorba de confruntări ideologice, ci de răfuieli meschine, a căror victimă aveam să fiu. Mi s-a interzis să intru în sala de operație. Am fost îndepărtat de la catedră; scos din funcția de conferențiar, voi fi curînd mobilizat și trimis pe front. Mi se spunea că am „de plătit" anumite polițe.

Mai în fiecare zi apărea cîte un partid politic. Conducătorii lor țineau discursuri înflăcărate și se băteau cu pumnii în piept pentru țară, în timp ce țara sîngera.

Nu toți jucau deci pe aceeași carte. Cei din grupul „Luteția", care erau și cei mai agresivi, jucau pe cartea anglo-americană. Visau întoarcerea vremurilor de altădată și unii rîvneau posturi ministeriale. O să mi se ierte dacă îmi împărtășesc gîndurile și sentimentele pe care le încercam în acele vremuri. Mulți dintre cei care mă somau să-mi plătesc polițele despre care habar n-aveam trimiseseră scrisori de adeziune Mareșalului Antonescu, în timp ce eu mă găseam între sîrmele ghimpate de la Tîrgu-Jiu.

I-am lăsat în pace și am plecat pe front, în Cehoslovacia, cu spitalul de campanie nr. 3, cu gîndul la țara mea, căreia nu-i doream decît un viitor cît mai liniștit și măreț.

Cel de-al doilea război mondial lua sfîrșit în mai 1945. În aceeași lună, rivala mea, doctorița P. N., ocupa catedra de oftalmologie, fără concurs. Ei, și ? Cui îi mai ardea acum de așa ceva ? Procesul în legătură cu ocuparea catedrei era încă pe rol, la Curtea de Casație.

Se vor scurge trei ani, pînă cînd, în sfîrșit, voi fi numit, pe ziua de 2 mai 1948, profesor titular la catedra de oftalmologie a Facultății de Medicină din Iași, cu vechimea de la 1 decembrie 1943, pe baza concursului despre care am relatat în paginile anterioare.

Am spus, se vor scurge trei ani, dar nu neted și lin. Dimpotrivă. Va trebui să lupt. A fost o luptă pe care puteam s-o pierd, dacă nu aș fi crezut atît de ferm în dreptatea cauzei mele.

Odată cu noul curs al evenimentelor speram ca viața mea să apuce și ea pe un drum mai norocos.

Da, așa ar fi trebuit, dar... Ah, dacă n-ar fi acest „dar" pe lumea asta, care ne face întotdeauna zile fripte ! Vreau să spun că în acești trei ani am avut prea puțin timp să mă ocup de cercetările mele în domeniul oftalmologiei. În toamna anului 1944, un coleg de universitate publicase un articol împotriva mea. Se intitula „Cazul Vancea". Autorul era, cum am spus, membru în corpul didactic universitar, dar prefer să-i trec sub tăcere numele. Mai trăim încă amîndoi pe aceeași planetă agitată. Acolo unde „nu există nici lacrimi, nici durere" și deci nici ură omenească, eliberați de prejudecăți și pasiuni, ne vom întinde poate o mînă frățească...

Articolul pomenit mai sus a însemnat începutul campaniei pentru „epurarea" mea din învățămînt.

Trebuie să amintesc că au existat și oameni „generoși" în acele zile. Ei puteau depune mărturie pentru oricine, încît puteai fi declarat peste noapte fascist, așa cum se întîmplase cu mine, dar tot atît de ușor puteai deveni și „democrat". Partidele burgheze care mai existau încă aveau acum prilejul să-și îmbogățească viitoarea zestre electorală. Se eliberau chiar certificate de bună purtare redactate într-un stil cît mai clar și convingător. „Îl cunosc pe domnul cutare... A nutrit totdeauna idei progresiste etc. ..."

În ceea ce mă privea, epurarea mea avea și un aspect hazliu. Netrăgînd pe nimeni de mînecă, soarta îmi era pecetluită : urma să fiu îndepărtat din universitate. Dar era o epurare sui generis, nemaiîntîlnită încă în analele acestui gen de acțiuni. Practic, eu nu mai activam în învățămînt de cînd, la Alba Iulia, mi s-au închis, în mod arbitrar, toate ușile. Mai rămînea să-și spună cuvîntul justiția. Dar Curtea de Casație întîrzia să dea un verdict. Totuși, maniacii epurării mele insistau : „Trebuie să-l epurăm pe fascistul Vancea". Ceea ce l-a făcut pe un mucalit, exasperat de insistențele lor, să spună : „De unde vreți, domnilor, să-l epurăm ? Doar de la nevastă"...

Nu am fost deci epurat — atîta putere n-au avut cei ce doreau acest lucru — așa că au trebuit să se resemneze, cel puțin deocamdată.

Trei săptămîni de la semnarea decretului de numire la 22 mai 1948, am rostit în Aula Institutului de Medicină și Farmacie lecția inaugurală ca profesor titular, vorbind despre *Viața de oculist*.

Studiasem viața și opera maeștrilor oftalmologi din țară și străinătate, modul lor de comportare ca oameni de știință ; atitudinea lor umană față de bolnavi și raporturile lor cu discipolii ; reușisem deci să-mi fac o părere cît mai exactă despre imaginea unui adevărat oftalmolog. La toate acestea se adăuga experiența personală. Trecuseră aproape treizeci de ani de cînd bătusem la ușa profesorului Michail.

Aproape treizeci de ani ! Parcă ieri intram pentru prima dată în sala de disecție, mi-a venit rău și profesorul Reiner a exclamat : „Ăsta n-o să ajungă niciodată medic !“ Aproape trei decenii muncisem pe ogorul oftalmologiei. Roadele n-au venit chiar atît de repede. Dar ce importanță avea timpul ? Destul că ele dădeau în pîrg acum.

„Viața oculistului este împletită din bucurii și griji : ea decurge din contactul zilnic cu bolnavul și este dominată de dorința de a fi cît mai bine pregătit în cariera pe care el și-a ales-o“ și adăugam : „prin discuții în cadrul societăților științifice de specialitate, prin schimburile de opinii cu colegii din alte specialități medicale, prin dorința sa de a împărtăși și altora fructele muncii sale, oftalmologul se situează printre acei oameni conștienți de faptul că o operă științifică nu poate fi clădită și nu poate dura decît printr-o vastă acumulare de cunoștințe, prin devotament și dăruire de sine.“

Nu era o lecție obișnuită, ci una de zile mari. Era mai mult o mărturisire de credință, căci nu mă adresam numai celor din sală, ci și sufletului meu adînc emoționat. Am stăruit mai ales asupra activității medicului oculist chirurg.

„Prin forța împrejurărilor el are puncte de contact cu aproape toate ramurile medicinei. Totuși, în esență, profesiunea oftalmologului se apropie de cea a chirurgului. Fără intervenții chirurgicale nu poate exista activitate oftalmologică în adevărata accepție a cuvîntului. Din

toate timpurile, ochiul atins de cataractă nu a putut să-şi recapete funcţiile decît în urma unei operaţii. De asemeni, în glaucom, în traumatismele ochiului, tumorile acestui organ şi ale anexelor sale, trebuie să acţionăm cu gesturi şi temperament de chirurg. Încercam să-i previn pe ascultătorii mei că întrucît chirurgia oculară cere o precizie şi o siguranţă pe care nu orice medic o poate cîştiga decît printr-un exerciţiu continuu, că avînd a mînui instrumente extrem de fine, necesare în astfel de intervenţii, tînărul începător poate încerca un sentiment de teamă şi şovăială care poate duce pînă la o totală descurajare, de aici nevoia de autoeducaţie continuă, singurul secret al vieţii de oculist. Aminteam despre ceea ce numeam : *Noua concepţie în oftalmologie*, care pune pe oftalmologul modern în faţa unor probleme complexe, neîntîlnite în trecut, deoarece, ochiul fiind în strînsă legătură cu viscerele vecine şi avînd corelaţie cu restul organismului, oftalmologia este obligată să îmbrăţişeze întregul domeniu al medicinei, încît oftalmologul de astăzi trebuie să cunoască şi să se ţină la curent cu toate progresele esenţiale ale ştiinţei medicale. De asemeni i se cere să posede cunoştinţe de optică cît mai bogate, pentru a putea prescrie ochelari corectori ai defectelor de refracţie, pentru a putea utiliza cu pricepere şi deci cu eficacitate aparatele optice din ce în ce mai perfecţionate pe care tehnica avansată ni le pune la dispoziţie."

Cu tot saltul făcut în oftalmologie în ultimul pătrar de veac, ne găseam totuşi la început de drum. Această ramură a medicinei mai avea încă numeroase probleme ce îşi aşteptau o soluţionare, încît sarcinile ce ne stăteau în faţă erau multiple şi deloc uşoare.

Sentimentul care îmi dicta aceste cuvinte era dragostea ce le-o purtam tinerilor care se pregăteau pentru profesiunea de medic oculist, precum şi dorinţa puternică de a le insufla încrederea şi respectul faţă de această carieră.

Mai persistau încă unele prejudecăţi care făcuseră ca oftalmologia să fie considerată „cenuşăreasa medicinei". Le-am amintit aceste lucruri.

„Așa era pe vremea mea, acum aproape treizeci de ani, cînd am intrat în facultate ; la fel mai gîndesc unii și astăzi. Noi trebuie să combatem această prejudecată. Să arătăm că oftalmologia reprezintă în evoluția actuală a științei o ramură care excelează în comparație cu oricare altă specialitate și e tot atît de necesară pentru îmbunătățirea calității vieții și fericirea oamenilor.

Numai noi, oculiștii, putem reda vederea celor care au pierdut-o și sîntem perfect conștienți de această putere. Trebuie să fim mîndri de ea, pentru că vederea redată înseamnă o viață nouă, pentru că oricîte nefericiri ne-ar rezerva soarta, le vom suporta mult mai ușor, cînd îi vom putea vedea pe cei care ne sînt dragi, cînd vom putea admira un răsărit de soare și toate frumusețile naturii, ori cînd vom căuta refugiu într-o lectură înălțătoare."

Le-am vorbit apoi despre apostolatul meseriei pe care și-au ales-o și despre riscurile ei.

„Ca orice meserie, oftalmologia prezintă și unele riscuri. Noi, oftalmologii, suportăm mai greu un eșec decît alți chirurgi, deoarece bolnavul de ochi operat fără succes rămîne pentru tot restul vieții ca o mărturie vie a incapacității noastre, sau, în cel mai bun caz, a limitelor meseriei noastre. Ea nu ne scutește nici de anumite sacrificii personale. Cîți dintre noi n-au contractat trachomul și cîți nu și-au pierdut vederea în urma accidentelor profesionale."

Am încheiat, amintind auditoriului că pretutindeni astăzi în lume tineretul manifestă voința de a-și impune ideile sale noi, de a schimba realitățile sociale și politice.

„Studiul istoriei arată că fiecare epocă își are certitudinile, șovăielile, erorile, necesitățile și idealurile ei, care decurg din stadiul de dezvoltare economică, din structura spirituală și morală a societății și a viziunii ei despre lume. Dar indiferent de specificul epocii, nimeni nu poate face abstracție de rolul primordial al științei, fără de care nu poate exista «dezvoltare multilaterală a personalității umane în particular și a societății în general»."

„Există oameni care se amuză jucîndu-se de-a viața. Unii o suportă cu resemnare, preferînd apatia, evitînd orice efort, pentru că le lipsește voința și curajul de a înfrunta obstacolele, în timp ce pentru alții viața înseamnă luptă în vederea autodepășirii."

„Străduiți-vă să cîștigați bătălia vieții ce vă stă în față. Măsura personalității voastre va fi opera pe care veți înfăptui-o. Alt criteriu nu există. Nu există nici posibilitatea de a disocia omul de opera sa. Ființa umană este una singură."

Titularizarea la catedră și reîntregirea clinicii nu mi-au adus liniștea pe care o visam atît de mult și de care aveam nevoie pentru a-mi continua munca științifică.

Dreptatea fusese restabilită. De unde să știu însă că acest act reparator va stîrni proteste și va coaliza din nou împotriva mea vechile ostilități ? — la care nu-mi plăcea să mă mai gîndesc deoarece aparțineau trecutului pe care îl detestam. Deci, cînd să zic Doamne-ajută, o nouă năpastă mi-a venit pe cap. De fapt nu era chiar atît de nouă, căci era vorba tot de epurarea mea.

Profesorul M. de la Universitatea din Iași, unde preda matematica, purta în permanență în buzunar o listă cu cei propuși pentru epurare. Printre ei figuram și eu. Cînd întîlnea în cale un cunoscut, scotea numaidecît lista din buzunar și i-o arăta. Chipul i se lumina, pe față i se putea citi bucuria de care era cuprins. Părea că spune „acum avem de unde să-l epurăm".

Eram îngrijorat. Dar nu într-atît încît să cad în disperare. Îmi ziceam că mai rău decît a fost nu va fi, dimpotrivă, poate fi chiar mai bine. Aveam încredere în înțelepciunea celor de care depindea în realitate soarta mea, care trebuiau să decidă în ultimă instanță cine merita să fie epurat și cine nu.

Asta nu înseamnă că nu aveam motive să fiu mîhnit, că nu oftam din cînd în cînd. Mă întrista mai ales povestea cu lista pe care o mînuise cu atîta sîrguință colegul meu de la Universitate. Nu-i făcusem nici un rău. El era însă pus pe rele, îi făcea chiar plăcere să mă vadă izgonit de la locul meu de muncă. Mai existau încă mulți alții care simțeau aceeași plăcere. Nu-mi aduceam

aminte să le fi făcut nici lor vreun rău, sau măcar să fi dorit acest lucru. Atunci cum și de unde izvorau aceste atitudini și trăsături sufletești ? Ce resorturi le dictează oamenilor anumite sentimente și judecăți cărora e greu să le găsești o explicație în limitele rațiunii și ale bunului-simț ? Poate că explicația trebuie căutată tocmai în epoca respectivă, cu caracteristicile ei specifice.

Primii trei-patru ani de după 23 August 1944 n-au fost ușori. Mă văd străbătîndu-i cu sentimentul celui care se află pe un vas în furtună. Știam că furtunile vin și trec și speram ca vasul pe care eram să nu se scufunde nici de data asta. Războiul luase sfîrșit, dar nu și consecințele lui. Veniră apoi calamitățile naturale. În vara anului 1946 izbucni tifosul exantematic, concomitent cu seceta care pîrjoli întreaga Moldovă. Adesea, natura colaborează cu omul la desăvîrșirea dezastrelor. Existau multe răni care trebuiau vindecate, multe lacrimi care nu se uscaseră încă de pe obrazul multora. Exista multă mizerie care aștepta să fie lichidată, inimi în suferință care aveau nevoie de alinare, ni se cerea să fim generoși ca să putem ierta, aveam nevoie de pace, căci numai într-un climat de pace din care să lipsească vrajba, resentimentele, spiritul vindicativ, puteam spera să ne unim eforturile, să ne încordăm voința, în vederea promovării ideilor noi, singurele în stare să șteargă urmele trecutului, să implînte în solul prezentului temeliile viitorului.

Dar tocmai acum începu epopeea războiului rece. Tensiunii internaționale îi va corespunde tensiunea din interior și astfel această simetrie va învenina și mai mult atmosfera. Oamenii își pierduseră repede echilibrul sufletesc și așa destul de fragil. Începură să viseze bombe atomice, să se teamă de ele, sau să le aștepte. Obișnuința seculară de a rezolva interesele și controversele ideologice prin forță era mai puternică decît logica, mai tare decît simțul realității, în ciuda amintirilor încă proaspete lăsate de ultimul război, a coșmarului și a grozăviilor neegalate de nici un alt război în trecut.

În aceste împrejurări cu totul neprielnice, clasa muncitoare își asumă, singură, răspunderea guvernării.

Era în 1948. Fusese abolită monarhia. Se renunţase la colaborarea din anii precedenţi cu unele formaţiuni politice burgheze care îşi manifestaseră, formal cel puţin, dorinţa de a coopera la înfăptuirea unui program minim de reforme sociale. Luînd sfîrşit faza de tranziţie, problema care domina acum epoca era una singură: schimbările fundamentale care începură să se efectueze în toate domeniile şi la toate nivelele. Procesul care afecta vechile structuri determina adînci modificări nu numai în raporturile dintre clase, ci şi în relaţiile dintre indivizi. Toate aceste mutaţii presupuneau o nouă conştiinţă. Se impunea deci schimbarea oamenilor, transformarea lor. Aici însă lucrurile merg mult mai greu. Cunoştinţele şi transformările lumii materiale o iau întotdeauna înaintea conştiinţei noastre. De aici conflictul inevitabil dintre nou şi vechi, dintre forţele conservatoare şi cele progresiste. De aici şi postulatul dialectic după care nu există naştere fără dificultăţi.

Mi-amintesc că, răsfoind într-o zi printre hîrtiile mele, am dat peste o carte poştală semnată de profesorul Gomoiu, personalitate ştiinţifică marcantă. Fusese scrisă cu cîţiva ani în urmă, în 1943, cu prilejul apariţiei cărţii mele „Nu s-a schimbat nimic". Iată textul ei: „Indiferent de măruntele socoteli ale celor aşezaţi de împrejurări ca să cîntărească meritele, domnia ta ţi-ai creat un piedestal strălucitor prin munca pe care o desfăşori şi dacă «nimic nu s-a schimbat», va trebui totuşi să se schimbe odată".

Eram sigur că acel „odată" la care se gîndise profesorul Gomoiu sosise deja. Îl aşteptau toţi oamenii de bine din ţara noastră, chiar dacă mulţi dintre noi îl simţeau mai mult decît îl înţelegeau, chiar dacă realităţile nu coincideau totdeauna cu speranţele şi aşteptările lor.

Dar vremurile noi pretindeau şi o conştiinţă nouă, simţăminte noi, o nouă atitudine şi chiar un limbaj nou. Ca să dovedeşti că nu vrei să trişezi o idee trebuie să i te devotezi. Dar mai întîi trebuie s-o înţelegi. Cum înţelegeau unii noua epocă constituia pentru mine un motiv de adîncă nelinişte sufletească şi de dezaprobare. Nu mă puteam împăca cu acea stare de fapt creată de opor-

tunişti şi impostori care lezau interesele cetăţenilor şi discreditau regimul.

Într-adevăr, în timp ce unii erau — şi mă refer aici la factorii de răspundere — bine intenţionaţi, căutau să restabilească dreptatea şi adevărul, să impună drepturile suverane ale legii, în locul arbitrarului, alţii rupeau acest echilibru, prin excesele şi abuzurile lor blocînd toate bunele intenţii şi eforturi ale celor dintîi.

Dar încă o dată. Epoca era mult prea agitată ca să ne poată oferi fiecăruia o existenţă călduţă. Furtuna ameninţa uneori să ia cu sine tot ce întîlnea în cale, bun sau rău. Îi înţelegeam pe cei care îşi căutau un „adăpost" care să le dea măcar iluzia salvării. Îi înţelegeam, şi le dam dreptate celor care suferiseră în trecut pentru cauza lor. Biruinţa lor de astăzi fusese plătită cu lacrimi, cu multe jertfe şi sînge. Lor le datoram respectul pe care îl aveam faţă de cei cu convingeri ferme, care n-au şovăit în faţa ameninţărilor, care n-au făcut concesii şi au rămas credincioşi ideilor pentru care luptau. Tocmai exemplul lor mă făcea acum să rămîn intransigent în faţa unor oameni fără scurpule, a carieriştilor de tot felul şi să-i detest. Excesul lor de zel îi făcea şi mai dubioşi. Mulţi încercau să camufleze, prin agresivitatea lor de azi, un trecut care îi stingherea. Erau cei cu „bube în cap", după expresia vremii.

S-ar putea ca cineva să se întrebe dacă nu sufeream de mania persecuţiei. Dar includerea numelui meu pe lista celor care urmau să fie epuraţi nu era rodul imaginaţiei mele. Nu. Lista pe care o manipula profesorul M., matematician, cu o pasiune demnă de o cauză mai bună era o tristă realitate.

Problema epurărilor succesive avea şi un aspect amuzant. Te putea propune tocmai unul care ar fi trebuit să fie el însuşi de mult epurat. Nu puteai fi sigur că pe lista următoare nu va figura şi numele său. Dar pînă atunci ? Îţi dă ţie bătaie de cap. Iată unde trebuie căutaţi adevăraţii maniaci. Iată cu cine trebuia să mă bat, în loc să lupt cu boala, în loc să fiu lăsat în pace să mă pot ocupa de vederea oamenilor. Atîta timp irosit ! O mai mare nefericire pentru un om de ştiinţă nici că se poate.

M-am adresat Ministrului-adjunct al Învățămîntului prof. C. D. Ne cunoșteam ; eram prieteni încă din perioada Clujului.

„Ești cam arțăgos, îmi spun adesea prietenii." Nu iau această observație drept un reproș. Vreau doar să subliniez că adevărul spus în gura mare are darul să supere. E drept, sînt de o sinceritate brutală. Dar ce pot să fac, dacă nu mă pricep să umblu cu mănuși, să rostesc adevărul cu jumătate de gură ? În privința aceasta n-am fost în stare niciodată să fac mai mult decît o făceau cei de la Rudari, cu toată învățătura mea de carte. Îmi place să cred că lumea aceasta va trebui să aparțină într-o zi spiritelor nobile. Celor care nu știu ce-i compromisul, lașitatea, minciuna, egoismul, dezonoarea, răutatea, nedreptatea. Nu, indiferent de împrejurări, de epocă, de interese, indiferent dacă sînt zile senine sau cu furtună, omul trebuie să rămînă ceea ce este, ceea ce pretinde că e : OM.

I-am pus Ministrului-adjunct cîteva întrebări, la care am răspuns tot eu — doar la una singură urma să capăt răspuns. „Am fost criminal de război ? Nu. Sînt vinovat de dezastrul țării ? Nu. Am colaborat cu dușmanii țării mele ? Nu. Am sabotat, am făcut spionaj, sînt incapabil și nedemn, încît să fiu alungat din învățămînt ? Nu. Am fost legionar, așa cum se afirmă, măcar de circumstanță, în acele vremuri cînd alții nu se sfiau să apară în public în cămașă verde, centură și diagonală ? Știi bine că nu. Acum te rog să-mi răspunzi dumneata la ultima întrebare ! De ce sînt amenințat cu epurarea ?"

M-am reîntors la Iași. Peste cîteva zile urma să apară în „Buletinul Oficial" lista cu cei epurați din învățămînt. Îl însărcinasem pe fiul meu, Nuțu, să urmărească Buletinul. În sfîrșit, după o săptămînă am primit și telefonul mult așteptat. „Nu ești pe listă !".

— Fir-ar să fie de listă ! mi-am spus. Măcar de-ar fi ultima...

Vocea de la celălalt capăt al firului era a unui om în culmea fericirii.

Nici eu nu eram mai puțin fericit.

*

Cînd ai împlinit 50 de ani nu te poți considera tînăr. Dar nici atît de bătrîn încît să nu mai poți ține pasul cu vremea. Cînd spun aceasta am în vedere faptul că între tine și generația tînără care pășește pentru prima oară în viață există totuși un interval de timp considerabil. Și cîte nu se pot întîmpla în acest interval. În orice caz multe : schimbări de poziție, reevaluări, o nouă înțelegere a lumii. Te obligă evenimentele, viața, care nu stă în loc, care se transformă neîncetat, căreia trebuie să i te adaptezi. Am spus și la începutul acestei cărți că am străbătut o epocă — aș putea spune chiar că n-a fost una singură, ci mai multe, distanțate enorm una de alta — în care viața oamenilor n-a semănat a itinerar turistic. Aveam cincizeci de ani, nu fusesem scutit de necazuri, întîmpinasem destule obstacole în cariera mea, știam, de asemenea, că în față aveam un drum despre care nu puteam spune nici că va fi mai bun, nici mai rău, dar nici la fel cu cel lăsat în urmă.

Existau oameni cinstiți și curajoși, devotați comunismului : ei mi-aduceau aminte de cei cu care mă întîlnisem cîndva în lagărul de la Tîrgu-Jiu. Acum însă era nevoie ca ideile apărate în trecut cu prețul vieții lor să rămînă fapte. Cinstea, curajul, devotamentul sînt valori morale necesare. Ele pot contribui la triumful ideilor. Dar prin forța lucrurilor, aplicarea lor practică se lovește de dificultăți care nu pot fi depășite doar prin forța morală și bunele intenții. Erau gînduri care mă frămîntau în acei ani. Se instaura în România o nouă orînduire, și cine i-ar fi putut susține liniile de forță dacă nu poporul român însuși, în totalitatea sa ? Fără participarea noastră activă, a tuturor, o doctrină politică, oricît de perfectă, nu putea rămîne decît o abstracțiune. Și oamenii n-au ce face cu ideile abstracte, ele nu-i ajută să-și rezolve problemele pe care le ridică viața. Trebuia să punem toți umărul de la mic la mare, fiecare în domeniul său de activitate. Era datoria noastră s-o facem. În maxima lui Machiavelli „bunele orînduiri creează soarta bună, iar din soarta bună a rezul-

tat totdeauna succesul acțiunilor întreprinse" se simte spiritul lumii moderne.

Eram un om de bună-credință. Porneam la drum cu inima curată și voiam să simt sprijinul unor oameni care ca și mine înțelegeau necesitatea de a nu precupeți eforturile spre a găsi și adopta metode și soluții cît mai juste pentru problemele cele mai urgente.

Reforma învățămîntului din 1948 ridica în fața noastră o serie de probleme noi. Cadrele universitare mai vîrstnice trecute prin purgatoriul epurărilor întîmpinau dificultăți în procesul de acomodare, cele tinere manifestau, în entuziasmul lor specific vîrstei, o grabă care putea ușor degenera în carierism. Față de inerția și rezervele manifestate de unii, ca și de năvala altora, de a se căpătui, devenea tot mai imperioasă și acută nevoia de a se găsi căile cele mai eficace pentru ca noua reformă să-și atingă scopurile propuse în ansamblul ei. Dealtfel, prima impresie a unui observator atent era aceea că nevoia de schimbare se resimțea pretutindeni în perioada postbelică.

În întreaga lume, sistemele de educație și instrucție treceau prin numeroase și adînci prefaceri, buna lor funcționare fiind considerată ca o condiție necesară a progresului. Se auzeau tot mai multe voci, anunțînd „criza mondială a educației".

În multe țări de pe glob ea va lua cu timpul forma unor confruntări dramatice între tendințele tradiționale și cele înnoitoare, ilustrînd necesitatea unei cît mai rapide adaptări la condițiile lumii moderne.

Era cazul să salutăm cu toții noua direcție, curajul, concepția radicală a regimului care lua în considerare noi structuri, noi tipuri de pregătire profesională, făcînd apel la unele mijloace educative neîntîlnite în trecut și care își aveau originea în transformările fundamentale din țara noastră. Învățămîntul reflectă imaginea specifică a societății, devine efect dar și cauză în același timp, căci operează ca un factor puternic în timpul transformărilor sociale. Din această tensiune dialectică rezultau însă nu numai efecte pozitive ci și negative, nedorite de nimeni. Considerăm deci că semnalarea unor lipsuri, departe de a ne provoca un senti-

ment de jenă, constituie, dimpotrivă, o invitație la discernămînt și la o critică și autocritică sinceră, la obiect, vizînd problemele esențiale nu escamontîndu-le printr-un formalism oratoric steril. Multe din preocupările și ideile mele am ținut să le fac cunoscute și altora. Erau idei izvorîte din experiența mea didactică din trecut, ca și din contextul noilor realități. Ele vor constitui subiectul unor articole publicate ulterior, cu referire mai ales la noua generație, la viitorii medici și cadre didactice. Problema selecționării cadrelor și a specialiștilor este poate cea mai veche dintre probleme și cea mai cunoscută. Ieri ca și astăzi, rămîne problema cheie. Ea se află însă în mîinile noastre, a oamenilor și se numește : *Omul potrivit la locul potrivit*. Selecționarea cadrelor din învățămîntul medical superior trebuia făcută după criterii științifice ; incompetența și incuria în acest sector nu putea avea decît consecințe grave. Celor chemați să facă această selecție nu li se cerea decît un singur lucru : o înaltă conștiință profesională — și de ce nu, o conștiință a răspunderii lor morale. Știința trebuie să țină seamă, în interesul general al națiunii, de vocație și merit. Nu trebuie scăpat din vedere nici o clipă acest aspect moral al științei. Mîndria unui adevărat patriot este un reflex al mîndriei naționale.

Peste cenușa și ruinele trecutului trebuie clădit prezentul, mai viguros, mai drept, mai optimist. Știința nu putea rămîne în afara acestui proces înnoitor. Totul se cerea reformulat și reclădit. Și în același timp, nimic din tot ce constituiseră în trecut idei înaintate, aspirații nobile, înfăptuiri solide, întregul nostru patrimoniu științific, nu trebuia ignorat sau alterat.

Nu-mi plăcea retorica stearpă. O socoteam dăunătoare. De aceea le spuneam colaboratorilor mei : „Hai să vorbim cît mai puțin și să muncim cît mai cu spor. Mergem pe același drum. Avem cu toții același țel. Dar mai întîi să renunțăm la violența limbajului, la demagogie, la plăcerea de a-i asmuți pe unii împotriva altora. De ce să ne învrăjbim ? Să descoperim în sufletul nostru acele resurse morale care să ne facă vrednici de epoca pe care o trăim și de viitorul care ne stă în față".

Știam că vorbindu-le astfel nu le puteam fi unora pe plac. Dar trăiam vremuri cînd trebuia să acționezi, să combați tot ce însemna improvizație, incompatibilă cu viața științifică. Întocmai ca odinioară, la Cluj, cînd mi-am început cariera didactică, resimțeam bucuria și mîndria, pe care o resimte orice profesor, de a împărtăși celor tineri cunoștințele și experiențele sale, de a deveni pentru ei un model în măsura posibilităților sale, așa cum alții procedaseră cu el. Mi-aminteam cu plăcere de admirabilele cuvinte ale unui strălucit reprezentant al școlii medicale românești: „În procesul de formare a discipolilor, sînt două stări sufletești deosebite. Una este plăcerea sublimă a creației și alta este tristețea înlocuirii pe care ți-o pregătești singur. Să ne ferim de a doua și să încercăm să rămînem mereu cu bucuria creatorului de personalități."

XIII

OMUL POTRIVIT LA LOCUL POTRIVIT

„...un trecut făcut din frînturi de viitor."

Paul Valéry

Venind la Iaşi, una din dorinţele mele cele mai mari a fost să transform în operă vie, durabilă, visele şi aspiraţiile din perioada Clujului. Lupta împotriva flagelului conjunctivitei, începută în sărăcăciosul laborator al clinicii oftalmologice trebuia continuată. De aceea, eram convins că piedicile care păreau adesea de netrecut, puse în cale de oameni, de condiţii ingrate, de mediocritatea vremurilor, de invidia unora, de indiferenţa multora, nu mă priveau numai pe mine. Erau în joc probleme care depăşeau sfera intereselor sau ambiţiilor personale. Marea mea preocupare, devenită obsesie, căreia nu mă puteam sustrage, era trachomul. Nutream speranţa că, într-o zi, flagelul va fi învins. Nu mă înşelam. Mai tîrziu, în cadrul unor condiţii create de conducerea statului şi cu aportul cadrelor de specialitate, trachomul a fost eradicat în România. Faptul va reţine atenţia oftalmologilor din întreaga Europă şi a celor de pe alte continente şi va fi consemnat ca atare. Cred că nu voi fi acuzat de vanitate, dacă afirm aici că această victorie repurtată pe tărîmul medicinei sociale a constituit pentru mine un explicabil motiv de mare satisfacţie şi mîndrie.

Nu era nici un secret că ştiinţa românească, într-un trecut nu prea îndepărtat, era slab reprezentată în circuitul vieţii ştiinţifice internaţionale. Aceasta nu pentru că ne-ar fi lipsit personalităţi reprezentative, prin care să ne impunem atenţiei altora. Cauzele trebuiau căutate

în altă parte, în condițiile vitrege de dezvoltare ale țării noastre. Nu voi vorbi aici despre ele, voi spune doar ce simțeam și ce gîndeam eu. Și simțămintele și gîndurile mele erau identice cu ale multora din generația mea. Iată și faptele ; căci sînt lucruri care trebuie totuși spuse : la Cluj făcusem din preocupările noastre profesionale o chestiune de orgoliu național. Prea mult suportase țara noastră, pe nedrept, tirania anonimatului. Prea mult insistau cei care nu priveau cu ochi buni România întregită asupra ideii că știința ar fi doar un monopol al statelor avute și civilizate, subiect reluat și dezbătut cu toate armele arsenalului propagandistic, spre a se dovedi, împotriva tuturor evidențelor, gradul nostru de „înapoiere". Lucru care nu ne putea, desigur, lăsa indiferenți. Și cum puteam dovedi contrariul ? Răspunzînd prin aceeași retorică sforăitoare de care păcătuiau denigratorii noștri ? Am ales altă cale. Am tăcut și am lăsat ca munca noastră creatoare să vorbească, ea singură, în locul nostru. Am lăsat cuvintele mari și, în tăcere, ne-am dăruit zi de zi și noapte după noapte acestei munci. Nu găsesc cuvinte — nu voi găsi niciodată — prin care să redau emoția prilejuită de publicarea primei comunicări în *Revista Societății de Biologie din Paris*. Eram student în anul IV de Medicină. Primul succes a fost și primul pas. Au urmat alți pași : am fost cooptat ca membru titular al *Societății de Biologie* din Paris și al *Societății Franceze de Oftalmologie*. Spiritul de observație, imaginația, munca în laborator și în clinică, toate trebuiau să-mi slujească pentru a străbate acest drum. Gîndurile acestea, care m-au animat încă din adolescență, nu m-au părăsit o clipă de-a lungul vieții. Ele se concretizează într-o ambiție a tinereții mele : să fac dreptate poporului meu, să șterg ofensele care i se aduceau. Într-adevăr, iată-mă la aproape 70 de ani, cu părul complet alb, nutrind aceeași tinerească, dar justificată ambiție. Eram în sala de festivități a Academiei Leopoldina, cu prilejul cooptării mele ca membru plin al acestei instituții prestigioase, veche de peste trei sute de ani. Și aș vrea să-l

port cu mine, pe cititorul cel mai tînăr mai ales, într-o călătorie imaginară și să-i spun : „Uite, de la tribuna aceasta, autorul lui Faust și-a expus teoriile sale științifice asupra culorilor, a vorbit despre lumea științei și a tehnicii ; pe celălalt scaun a stat Darwin cu un teanc de hîrtii la subsuoară, așteptînd să ia cuvîntul în legătură cu originea și evoluția speciilor ; uite-l și pe Cuvier, n-a venit nici el cu mîna goală, a adus, probabil, în sprijinul legii corelației organelor, un craniu omenesc ; vocea lui Pavlov a răsunat și ea în această sală, vorbind celor de față despre reflexele condiționate ; tot aici, Einstein a stîrnit o adevărată furtună cu teoria relativității, ca și Plank cu teoria cuantelor. De la tribuna Leopoldinei au vorbit și venerabilii Linné, Humboldt, Haeckel și mai recenții Rutherford, Faraday și Heisenberg". Acum, să vă spun ce am simțit eu pășind în această Republică a Savanților. Mi-am amintit de profesorul dr. Danielopolu, descendent dintr-o familie de țărani, din Bitolia (Macedonia), pe a cărui carte de vizită oamenii de știință străini puteau citi : „Danielopolu de Bucarest" și care a cerut, cu ocazia alegerii sale ca membru al Academiei de Medicină din Paris, să fie arborat tricolorul patriei sale. Mărturisesc că primul meu impuls a fost să-i reeditez gestul, și numai atmosfera solemnă și austeră de templu, care domnea la Leopoldina, m-a făcut să rezist acestei tentații.

Evenimentul de la 23 August 1944 m-a găsit în aceeași stare de febrilitate, pe care ți-o dau activitatea creatoare și planurile de viitor, prin care orice om speră să-și atingă idealul vieții sale.

Revoluția se naște totdeauna sub un „soare cu dinți" și lasă în urmă un trecut presărat cu jertfe ; nici prezentul nu se desfășoară totdeauna sub un soare tandru ; îi întunecă strălucirea forțele care i se opun. Dar mai există și viitorul revoluției. Perioada de căutări dificile coincide cu nevoile deschiderii spre zilele senine de mai tîrziu. Printre lucrurile cu putință care stau la baza succesului, care fac ca o idee mare să nu eșueze, este și atitudinea celor care, fără să afișeze o poziție ostilă față

de evenimentele istorice ale prezentului, își continuă munca cu aceeași pasiune și entuziasm. Înțelegînd prin aceasta că-și servesc țara și implicit revoluția, nu va fi, cred, nimeni în dezacord cu acest deziderat al meu din acea vreme, care ar putea să sune astfel : Să meargă mînă în mînă sinceritatea opțiunii cu entuziasmul și sinceritatea muncii creatoare în slujba prezentului.

Repudiasem trecutul, nu sub toate aspectele, dar, ca să fiu sincer, cu mine însumi și cu cei din jurul meu, nu puteam închide ochii, în fața atîtor păcate de care se făcuse vinovat. Știam ce însemnase politicianismul pentru țara mea. Această plagă făcuse ravagii, nu cruțase aproape pe nimeni. Se întinsese pretutindeni. Tentaculele sale cuprinseseră tronul regal, dar și catedra universitară care, de fapt, n-avea nimic în comun cu intrigile de club la care se deda de obicei „gașca de cocote și pungași", cum spunea Eminescu.

O epocă de răscruce provoacă reacții diferite. Cea mai puternică este aceea asemănătoare cu impresia pe care ți-o dă priveliștea unui cataclism. Dar totul e să știi să descoperi în ruine nu numai amintirea trecutului, ci și semnele construcției viitoare. Nimic și nimeni nu-mi putea smulge din suflet speranța că, în ciuda greutăților ivite, vor veni și zile senine. Unii vor căuta un loc mai căldicel, în aceste vremuri, pînă la trecerea furtunii. Dar de ce spun toate astea ? Pentru că în curînd va veni o vreme cînd mă voi întreba : nu era oare mai bine să am și eu un colțișor în care să mă instalez confortabil și să renunț la visurile mele ? N-aș fi putut s-o fac ; dovadă că n-am făcut-o.

De fapt, nu era vorba de vise deșarte. Am fost un om care am trăit totdeauna cu picioarele pe pămînt. Mă frămîntau doar unele probleme de ordin practic, care priveau medicina în general și specialitatea mea în particular.

În luna mai 1952, într-o conferință la Centrul Universitar Iași, am exprimat unele păreri cu privire la criteriile de recrutare a cadrelor didactice în institutele noastre de medicină și farmacie. N-am spus nimic nou

cu acel prilej ; erau lucruri simple, cunoscute, dar nu de nerealizat. Uneori trecem pe lîngă ele indiferenţi sau fără să le observăm, tocmai pentru că sînt simple şi cunoscute şi de aci nevoia de a le reaminti din cînd în cînd, dacă vrem ca treaba să meargă bine. Într-adevăr, unii aveau un aer de plictiseală şi de blazare, în timp ce alţii găseau că exigenţa şi simţul răspunderii profesionale nu sînt lucruri tocmai potrivite cu vremurile pe care le trăim. Dar eu gîndeam exact pe dos de cum gîndeau ei : că tocmai vremurile ne impuneau să nu procedăm cu uşurinţă şi superficialitate. Bunăoară, pentru mine promovarea cadrelor didactice fără un minimum de discernămînt, putea crea situaţii foarte grave, punînd în pericol însuşi viitorul ştiinţei româneşti. Şi cine dorea acest lucru ? Cei care închideau ochii sau se făceau că nu văd şi nu aud ? Cei care, în lipsa unui elementar simţ autocritic, se supraevaluau pe ei înşişi, fără acoperire şi confundau ierarhia universitară cu un simplu voiaj de agrement ? În orice caz, nu bunii patrioţi, nici cei care slujeau cu devotament ştiinţa. Eram convins de faptul că, atunci cînd laşi instrucţia şi educaţia tinerei generaţii pe mîini vitrege, nu te poţi numi nici patriot şi nici nu poţi spune că ţi-ai făcut datoria faţă de tine, în primul rînd, cît şi faţă de alţii.

Gîndurile şi ideile care mă preocupau, pe care le împărtăşeam şi altora, la lumina zilei, căutam să le pun în practică, eu însumi mai întîi, acolo unde-mi desfăşuram activitatea. Cînd trebuia să-mi aleg colaboratorii, găseam natural ca eu să decid cine merită şi cine nu, să vină alături de mine. Criteriile ?... Există destule la-ndemîna unui profesor. Obişnuiam, în primul rînd, să-i judec pe alţii, luîndu-mă pe mine ca măsură. Nu cred că greşeam. Fiindcă nimeni nu ştia mai bine decît mine ce şi cît făcusem ca să urc ierarhia universitară, treaptă cu treaptă. În orice caz, nici prin cap nu mi-a trecut vreodată ca dintr-o singură săritură să ocup o treaptă oarecare din această ierarhie. Nu. Am ajuns totdeauna încet, cu multă prudenţă ! Drumul era destul de anevoios şi lung, cu peripeţii şi năduşeli ; ba mai mă întrebam

cîteodată — cînd puneam pentru prima dată piciorul pe o treaptă — dacă merit să stau pe ea, dacă nu cumva un altul s-ar fi cuvenit să stea în locul meu.

De aceea nu mică mi-a fost mirarea cînd într-o zi a intrat în biroul meu doctorul M. B., tînăr absolvent al facultății, care mi-a cerut să-l numesc asistent. Pentru un moment am zîmbit. Mi-am amintit că și eu am avut cîndva vîrsta pe care o avea tînărul din fața mea ; numai că mie nu-mi trecuse niciodată prin cap să-i fac profesorului meu o asemenea propunere și încă pe un ton care în cazul de față semăna mai degrabă cu o poruncă decît cu o dorință, firească dealtfel la un tînăr, deși consider că nici o dorință nu trebuie să se nască din senin. Se cuvine să fie precedată de un foarte sever examen de conștiință, de o evaluare cît mai obiectivă a propriilor tale posibilități. Or, tînărul, așa cum avea să dovedească el însuși mai tîrziu, nu era decît un veleitar.

Am înțeles din capul locului că insul nu era dispus să dea urmare sfaturilor mele. Voia cu orice preț să fie numit asistent și nu putea rezista acestei tentații. I-am răspuns că ambiția sa nu coincidea în nici un caz cu simțul meu de răspundere. „Dacă ai să ocupi acest post — i-am spus eu — îmi este teamă că n-am să pot dormi noaptea, fiindcă am să mă gîndesc tot timpul că, pentru cel puțin cîțiva ani, catedra va fi lipsită de un cadru pregătit și că instrucția medicală a studenților va fi deficitară. Or, eu vreau să mă odihnesc noaptea pentru ca în timpul zilei să pot munci". M-am străduit să-l fac să înțeleagă faptul că nu era în intenția mea să-i închid toate ușile. Și eu am fost tînăr, și eu am avut visuri — și încă am — pe care voiam să mi le îndeplinesc. Deci, cauza pentru care lupta nu era cu totul pierdută, cu condiția să muncească tot mai mult în clinică, să citească foarte mult, să participe la vizitele mele generale și la ședințele de comunicări și referate ale Societății ieșene de oftalmologie. L-am invitat să se alăture unui asistent cu experiență, să se pregătească temeinic și, cînd postul de asistent va fi scos la concurs, conform legii — fiindcă țara noastră era condusă de legi, nu de

noi amîndoi — atunci, se ivea prilejul să arate ce poate, confruntîndu-se cu alți colegi. Și dacă se va dovedi mai bine pregătit decît ei, atunci cu siguranță se va număra printre asistenții mei. Am crezut că fusese convins. Dar tînărul mi-a dat un răspuns care m-a uimit. „Toate acestea, mi-a spus el, le voi putea face și ca asistent, tovarășe profesor.“ Curios mod de a gîndi, dacă nu chiar absurd ! Să înveți pe alții ? Ce ?... Ce tu însuți nu știi ?... Căci trebuie să te porți cu oamenii, ca și cum te-ar vedea zeii..., după cum spune Seneca. Cine crede că cineva care ajunge profesor nu mai are nimic de învățat greșește.

De aceea, ca profesor nu m-am bucurat probabil de simpatia unanimă a studenților. E cu neputință dealtfel să cîștigi adeziunea unor tineri care gîndesc la fel cu cel despre care am pomenit mai sus.

Cînd exerciți o funcție de conducere, nu poți fi decît exigent cu cei din jur, dar și cu tine însuți.

Rămînem studenți toată viața. Nimeni nu poate ști totul. Iar dacă am ști totul, poate n-ar fi bine, potrivit părerii unui celebru fiziolog, care spunea : „...dacă aș ști totul, n-aș mai putea trăi.“ Noroc însă că natura este inepuizabilă și cunoașterea noastră limitată. De aceea nu ne vom putea sustrage vreodată solicitărilor. În îndelungata mea activitate didactică m-am simțit totdeauna mulțumit să văd cum mulți dintre studenții mei aplicau cu succes unele idei de care eram asediat. Fraze ca acestea : „Nu poți pretinde să instruiești pe alții, în timp ce tu ești neinstruit ; nu poți face educație înainte ca alții să-ți facă educație“ țin de bunul-simț. Îndemnul la muncă pare o banalitate. Dar nu munca în sine este importantă, ci efectul obținut. Căci există o înțelepciune a acțiunii eficiente care trebuie stimulată. *Lucrul bine făcut*, iată trei cuvinte care trebuie săpate cît mai adînc în conștiința noastră. A nu munci cum trebuie, ci la întîmplare, echivalează uneori cu a sta degeaba. Va trebui s-o luăm de la capăt, să refacem totul și asta înseamnă un timp cheltuit inutil. Anii închinați educației și instrucției sînt ani prețioși. De ce să-i cheltuim în zadar ? Ri-

sipa fără noimă, de energie, e ceva absurd. Există și muncă simulată sau „aflatul în treabă."

O muncă fără efect e și cea de rutină. Înveți doar ca să obții o notă. Toate astea laolaltă sînt dăunătoare omului, întrucît nu-l ajută la dezvoltarea personalității, iar lipsa de randament produce mari carențe în profesiunea ce și-a ales-o. Iată o problemă care nu privește de fapt numai individul, ci și societatea. O generație de nepregătiți va pregăti o altă generație de nepregătiți. Numai spiritul inventiv, o activitate creatoare și o cît mai perfectă organizare a efortului pot extinde limitele impuse de natură și face ca o societate să progreseze.

Tînărul acela veleitar nu voia să facă nimic din astea. De aceea eram foarte sever, nu admiteam lucru de mîntuială. Țăranul, cînd nu-i place o treabă, ți-o spune de la obraz. Nici mie nu mi-au îngăduit alții să dau treaba peste cap, în primul rînd cei de la Rudari.

Tînărul nostru nu a făcut ce-i spusesem eu din dorința sinceră de a-i veni în ajutor. I-a fost mai ușor să scrie un articol pentru „gazeta de perete". Apoi a venit la mine și m-a anunțat că am un nou asistent. Acest asistent era el. Scurt.

Pretutindeni și totdeauna au existat conflicte între profesori și studenți. Uneori profesorii au avut dreptate, alteori studenții. Au fost studenți care au tras chiar cu arma în profesorii lor. Dar de o numire fără avizul profesorului nu mai auzisem. Mi s-a părut de necrezut. I-am spus că numirea sa era ilegală și l-am invitat să părăsească biroul.

Articolul de la „gazeta de perete" era îndreptat împotriva mea.

Fu semnalul unei lungi și zgomotoase campanii de denigrare. Era doar începutul. Cîte unii, oameni care pînă mai ieri nutriseră, sau pretindeau că nutresc, diferite convingeri, se băteau acum cu pumnii în piept și pentru altele. Existau și profitori ai dictaturilor de odinioară, transformați subit în vajnici apărători ai democrației. Desigur, pe mine, ca om de știință, nu mă interesa felul ciudat în care evoluau ideile acestor oameni. Dar, tîrît, vrînd-nevrînd, în mijlocul lor, a trebuit să asist la unul din acele spectacole dezolante, la care se

dedă omul cu o frenezie demnă de o cauză mai bună. Într-adevăr, cît timp irosit fără nici o noimă ! Și asta, într-o perioadă de mari prefaceri, care impunea tuturor un mai ascuțit simț al răspunderii și o totală dăruire unor activități creatoare.

Rînd pe rînd au avut loc tot felul de ședințe în care eram criticat. Se ridica unul și vorbea ; îi lua locul un altul ; venea la rînd un al treilea care nu spunea nimic în plus : repeta cele spuse de ceilalți doi. Și toți trei nu făceau decît să imite pe al patrulea, care nu era altul decît cel intrat prin abuz în ierarhia universitară, autorul articolului infamant. Un psiholog, preocupat de comportamentul oamenilor, specific unor astfel de situații, ar fi avut multe de învățat. Caragiale ar fi scris o excelentă comedie. Un psihiatru ar fi putut exclama, fără să greșească : „Iată un caz clasic de stereotipie !"

Și ce anume îmi imputau detractorii mei ? În primul rînd se reedita vechea poveste cu „legionarul notoriu". Eram descris apoi în culori cît mai negre. Militam pentru reîntronarea vechilor orînduieli și eram protectorul elementelor burgheze.

Îmi era greu să-i calific pe cei care debitau astfel de enormități. Rea-credință ? Aceasta presupune un anumit grad de inteligență, dacă vreți diabolică. Or aici era vorba de sfînta prostie care, în loc să te indigneze, te dezarmează și te face să compătimești ființa umană.

Un om inteligent, dar de rea-credință denaturează adevărul cu bună știință, nu desfide însă logica. Aș fi putut răspunde. Dar la ce bun ? Nu deveneam eu însumi ridicol, angajîndu-mă într-o dispută lipsită de sens ?

Totuși, n-aș vrea să se creadă că, privind lucrurile sub acest unghi, am rămas indiferent.

Știam că totul se petrece într-un mediu unde era vorba de medici, confrați de-ai mei. Acuzația care mi se aducea ca medic îi privea deopotrivă.

Nici unul nu dezertase în timpul războiului de la căpătîiul răniților, indiferent dacă erau români, germani sau ruși. Ei știau — ca și mine — că, pentru un medic, omul în suferință nu are naționalitate, nici nu aparține vreunei rase sau ideologii. Începînd cu anticul Hipocrate,

medicii din toate colțurile lumii s-au supus aceluiași comandament moral : ameliorarea și înlăturarea suferințelor omenești. Nu intră în preocupările medicului să-i vorbească muribundului despre șovinism, despre ură de rasă sau să angajeze cu el polemici ideologice.

Și atunci, dintr-o dată m-am revoltat. Am simțit în mine năvala unei senzații de durere și dezgust, o răvășire a întregii mele ființe, de parcă aș fi înghițit o otravă.

Puteam trece peste toate aceste amintiri. Dacă totuși n-am făcut-o e că am considerat atunci — și consider și acum — că n-am dreptul să trec sub tăcere o problemă care depășește cu mult măruntele necazuri ale unui om.

Zadarnice erau subterfugiile la care se deda mintea mea cu intenția de a minimaliza nu faptele care sub învelișul lor exterior păreau banale în contextul acelor vremuri, ci semnificația lor umană. Zile cenușii de revoltă și amărăciune, de singurătate fără speranțe s-au scurs pentru mine fără să găsesc un răspuns liniștitor întrebărilor pe care mi le puneam. Ceea ce mi se păruse la început a fi doar un simplu conflict între mine și tînărul neorientat în problemele vieții, a autenticității ei, se transformase într-o adevărată dramă sufletească. Ce exemplu le ofeream viitorilor medici ? Cum și cu ce contribuiam la formarea conștiinței lor profesionale ? Imaginea medicului avînd conștiință labilă, gata de tranzacții și compromisuri nu va fi tot atît de mutilată ca și a celui insuficient pregătit din punct de vedere profesional ? Și nu va fi prea mare prețul pe care vor trebui să-l plătească cei de mîine pentru toate consecințele negative care decurg din această mutilare ?

Am plecat în concediu pe litoral. Părăseam Iașul neconsolat. Bineînțeles nu condamnam în sinea mea decît o mînă de oameni și-mi plăcea să cred că forțele obscure nu vor ajunge atît de puternice, încît să întunece un ideal abia născut în care credeam atîția oameni cinstiți. Înainte de orice trebuie să ne păstrăm credința în posibilitatea de a salva tot ce se află mai bun în noi ; în sufletele noastre se află temeliile unei lumi mai bune la care rîvnim.

Această idee a fost suficientă ca să umple marele gol din sufletul meu ; la fel de tonică ca și sentimentul de calm și echilibru pe care mi-l da acum contemplarea naturii. Cît de sublime erau zilele, dar mai ales nopțile în tăcerea lor imensă și sobră ! Nici o voce, nici un strigăt nu le rupea vraja ; tăcere pe pămînt, tăcere în cer, unde dormeau constelații necunoscute.

Omule, de ce nu iei exemplu de la natură ? Marile adevăruri trebuie spuse cu moderație, nu trîmbițate la colțuri de stradă.

XIV

STRANIUL INTERLUDIU

„...viețile noastre sînt doar niște stranii și negre interludii"...

Eugene O'Neill

Sînt clipe cînd ți se pare că totul este perfect pe lume, că o duci bine, că ești fericit în casa ta și mulțumit de profesiunea ta; atunci uiți că existența însăși e o profesiune și încă una foarte grea și complicată. Dar vai de cel care cade în brațele călduțe și adormitoare ale acestei uitări!

Dacă ar ști omul dinainte ce i se poate întîmpla în viață! Dar mai bine că nu știe. Uite, oamenii rîd, plîng, mor, se nasc și deodată geamurile încep să dîrdîie și pămîntul să se clatine. Nimeni nu știe cu o clipă înainte că vine cutremurul. O năpastă se abate din senin pe capul omului la fel ca un cutremur. Și o urgie dezlănțuită de oameni poate să provoace daune chiar mai mari decît o calamitate naturală. De pildă, războiul.

Scapi de la înec, cînd vin apele mari, dar un semen de-al tău îți poate da brînci în prăpastie și acolo să-ți găsești mormîntul. Sînt constatări care nu fac cinste omului. De aceea ne și place să ocolim lucrurile acestea, nu le spunem pe adevăratul lor nume și dăm vina totdeauna pe destin. Și cîte nu s-au spus despre destin!

...Iată așadar bătaia gongului; se ridică cortina și începe spectacolul. Pot oare să interpretez și acest spectacol anost, lipsit de măreție, drept o manifestare a destinului, cînd eroii sînt oameni în carne și oase? Ei seamănă ca niște frați buni cu personajele dintr-un veritabil teatru al absurdului. Și trebuie să-mi joc și eu rolul.

Un rol pe care nu mi l-am dorit, pe o scenă unde totul se reduce la patru pereții...

Simt că ceva se petrece cu mine. Ceva mult mai grav chiar decît faptul de a mă ști aici unde sînt, pe această scenă, jucîndu-mi rolul fără ca nimeni să-i găsească o explicație logică. Toți dau împreună cu mine din umeri. E simplu? Nu, nu e deloc simplu. Ar trebui să fie, dar nu e. Iată-mă cuprins de panică. Mă sperie și de data aceasta contradicțiile și obscuritățile minții omenești. Ea dă îndărăt în fața neputințelor ei. Dacă n-ar da îndărăt, eu nu aș fi cu siguranță aici. Mi-o spune bunul-simț. Mi-o spune zicala cu nebunul și cei zece înțelepți. Într-adevăr, înțelepciune e asta, să te arunci în baltă?... și să scoți, ce?... Un biet bolovan aruncat de un zălud? Mi-o spune și știința, ea, care este atît de orgolioasă și pretinde că nu se înșală. Iată cuvintele unui celebru fiziolog, care, în loc să-mi redea luciditatea și încrederea în rațiune, mai rău mă tulbură. „Noi nu putem împiedica o idee să ne treacă prin minte. Este un mecanism fiziologic. Dar putem, sau nu, să ne oprim, prin voință și rațiune, să aplicăm asupra ei judecata noastră?“ Asta-i. Îți trebuie prin urmare judecată și voință. Judecată, pentru a alege, din miile de idei care-ți umblă brambura prin cap, pe cea mai potrivită. Voință, prin care să oprim ideile nesăbuite care ne vin, spre a face loc celor selectate de judecata noastră. Dar cînd îți lipsește și una și alta, ce se întîmplă? Multe. Ce mi se întîmplă mie acum. Dar nu vreau să mai stărui, fiindcă toate sînt la un foarte depărtat trecut, care îmi dă sentimentul că nu le-am trăit aievea, ci că le-am citit undeva sau le-am auzit istorisite de altcineva.

Destul că o ușă s-a deschis și s-a închis pentru șaptesprezece luni. A fost o detenție fără nici un temei. Așa cum s-a recunoscut de către autorități în final, arestarea mea n-a avut nici un temei. Trebuie să mărturisesc că nu e deloc ușor să faci față unei asemenea experiențe insolite. Este, poate, dacă n-ai o structură de infractor, o încercare umană limită, cînd resorturile nervoase ale omului se extind într-atît, încît de cele mai multe ori se rup sau, dacă nu, ca într-o explozie, se pulverizează.

Nu-mi place să evoc perioada aceasta ; și de atunci pînă astăzi, m-am străduit — și pot să declar că pînă la capătul zilelor mele mă voi strădui — să uit că am fost silit să mă grimez pentru o interpretare atît de neguroasă.

Cum am rezistat totuși ?...

Oamenii, în general, scoși din făgașurile și rosturile lor mici sau mari, smulși ambianței în care au trăit și proiectați în claustrare și monotonie, în larvar și cenușiu, simt o necesitate organică să afle lucruri și fapte pe care nu le cunosc. Vor să le vorbești, singura terapeutică eficientă contra ucigătorului monolog interior fiind cea a ascultării. Și le-am vorbit, celor cu care eram sortit să conviețuiesc zi de zi și noapte de noapte, despre ce am știut și despre ce am putut, odată despre un mare scriitor, altă dată despre un muzician sau un pictor cu biografiile și opera lor, despre mulți și despre multe, dar cu precădere am abordat probleme legate de profesiunea și specialitatea mea.

...Și așa am rezistat straniului interludiu și așa am ieșit din el.

M-am ajutat pe mine însumi ajutîndu-i pe ceilalți, am rămas om dăruindu-mi oamenilor sufletul și știința, înțelegînd mai profund ca în orice alte împrejurări tragedia întunericului veșnic, a temniței fără egal care este orbirea. Aici, în celulă, din propria-mi suferință, din noua dimensiune umană pe care am dobîndit-o astfel, s-a născut medicamentul ETO.

*

Ultima zi a anului 1953 a fost și ultima trăită în lumea aceea. Am fost condus pînă în stradă. Cînd să ne despărțim, gazda mi-a spus : „Să nu fiți supărat, nici mirat : fiind vorba de o mare personalitate, am avut nevoie de tot acest timp pentru a lămuri foarte numeroasele și complicatele aspecte ale vieții dumneavoastră."

Eram și supărat și mirat. Adică cum să nu mă mir : eu am crezut că viața mea este limpede, cînd colo, ia te uită ce cred alții ! Și încă ceva mi se părea pe dos : o mare personalitate are toate motivele să-și muște mîinile că n-a rămas un om de rînd, cu o viață fără prea multe și complicate aspecte.

Mă trezisem brusc în puhoiul de oameni de pe strada 11 Iunie. Unii intrau în magazine după cumpărături, alţii ieşeau cu pachete în braţe şi se îndreptau grăbiţi spre casă. Pînă la revelion nu mai erau decît cîteva ore. Eu arătam îngrozitor. Aveam în schimb un cec cu bani.

M-am oprit la prima unitate a CEC-ului cu intenţia să scot o sută de lei. Ghişeul era închis ; era trecut de ora 8 şi, descumpănit, nu ştiam încotro s-o iau. Era primul meu ghinion în acest scurt răstimp de libertate. Nu voiam nici în ruptul capului să mă duc acasă nebărbierit. Deodată simt că mă bate cineva pe umăr. Aud o voce caldă : „Domnule profesor, dumneavoastră sînteţi ?“ Mi-a venit inima la loc. Era doctorul Mircea Athanasiu, radiologul meu, un strălucit specialist în localizarea corpilor străini limită în ochi. „Aţi scăpat ?“ „Se pare că da“. „Şi pe cine aşteptaţi ?“ „Pe nimeni“. Doctorul Athanasiu s-a oferit să-mi dea banii de care aveam nevoie. Mi i-a dat şi mi-a urat şi un An Nou fericit, nu ca cel vechi.

În drum spre casă m-am întîlnit cu un fost pacient. „Vai de mine, domnule profesor ! Aşa aţi ajuns ?“ De ce mă compătimea, nu ştiu ; eu mă apropiam curînd de casă şi eram în culmea fericirii. Îmi venea să le strig celor de pe stradă : „Eu sînt omul cel mai fericit dintre voi toţi !“

Nu, e puţin spus. Îmi plăcea să mă cred omul cel mai fericit de pe întreaga noastră planetă nefericită, ba să fi avut curajul să le spun şi mai multe : dacă există planete în Univers cu fiinţe care ştiu ce-i fericirea, ei bine, eu sînt cel mai fericit dintre ele !

Cînd am ajuns aproape de Liceul Lazăr şi mi-am văzut casa, mi s-au muiat picioarele. Ciudată senzaţie ! N-o mai trăisem niciodată : această clipă o visasem de atîtea ori de-a lungul celor şaptesprezece luni, dar cînd mă trezeam la realitate, totul se risipea şi începea suferinţa. Şi iată că acum o trăiam şi nu-mi venea să cred.

Şi din nou aud o voce : „Domnule profesor !“ „Cum vă simţiţi ? Unde aţi stat ?“ Am dat din umeri şi ne-am strîns mîna.

Dar ochii mei erau în altă parte. La casa de peste drum. Şi deodată inima a început să bată. Apartamentul

era iluminat, iar în biroul meu am văzut atîrnînd de tavan o altă lustră decît cea pe care o lăsasem. În asemenea situaţii imaginaţia îţi dă mult de furcă. Vedeam tot felul de dezastre, unul mai cumplit decît altul. O să urc sus, mă gîndeam, o să urc. Şi în loc să-mi deschidă soţia sau unul dintre copii, o să-mi apară un necunoscut care o să mă întrebe : „Cine sînteţi ? Pe cine căutaţi ?“

Am renunţat să mă mai duc la frizer ; am urcat scara într-un suflet : am sunat, şi în faţa mea a apărut o namilă de om, un necunoscut. M-am speriat ; dar i-am văzut ochii blajini şi i-am auzit vocea calmă, prietenoasă : „Pe cine căutaţi ?“ Şi pînă să-i răspund, m-a întrebat tot el : „Nu cumva eşti Petricu ?“

Cînd mi-am auzit numele, m-am înseninat. Dar n-am putut spune decît : „Da !“ Am auzit apoi ca prin vis : „Eu sînt colegul lui Rora de la Năsăud, profesorul Ion Silaşi. Ne-am cunoscut cîndva, la Sîngeorz-Băi, dar probabil că m-ai uitat“.

Nu mai aveam timp să mă ocup de trecut : mă interesa prezentul. L-am întrebat cu sufletul la gură : „Unde sînt copiii ? Dar soţia ? Am pierdut pe cineva din familie ? Catedra de la Iaşi e ocupată ?“ Mi s-a răspuns : „Rora şi Dolly sînt în pivniţă să aducă lemne ; băieţii sînt la Iaşi ; n-ai pierdut pe nimeni din familie ; catedra nu a fost ocupată“. Îmi era de ajuns.

Şi pentru a doua oară în seara de revelion sunam la uşa casei mele. De data asta mi-a deschis Dolly, care mi-a sărit de gît, strigînd : „Tată ! Tată...“ şi a izbucnit în plîns.

O, sfîntă familie ! Cît de frumos e aici, cu tine, lîngă tine, în sînul tău afectuos ! Vom încerca zadarnic să zugrăvim tabloul fericirii noastre în afara templului tău. Vei rămîne în veci singurul lăcaş luminos, neîntunecat de umbrele mohorîte ale existenţei, pilonii ei de certitudine. Chiar cînd te ameninţă furtunile, cînd cel mai cumplit uragan îşi urlă furia sălbatică, printre minunatele tale coloane, tot mai rămîne ceva neclintit din frumuseţea ta eternă. Pînă ieri îmi era greu şi silă, şi lehamite să-i mai privesc pe oameni în faţă, şi iată cum totul, dintr-o dată, s-a schimbat : din nou oamenii au căpătat chip de om şi nu mă mai sperie.

A fost un revelion fericit și înlăcrimat în același timp, ceva din feeria și atmosfera dickensiană din minunatele povestiri de Crăciun, amestecată cu coșmarul de ieri ce mai plutea în casa noastră.

Băieții, Radu și Nuțu, nu erau acasă, erau la Iași. Fratele meu, Fănică, se afla în clinica prof. Buțureanu, operat pentru o afecțiune intestinală. Am telefonat profesorului Buțureanu care s-a bucurat, punîndu-mă la curent cu starea sănătății lui Fănică. La el acasă erau invitați pentru revelion și alți colegi, printre care și prof. Țupa, care a ținut să mă felicite și să-mi ureze un An Nou fericit. L-am rugat să dea un telefon prof. Ghimicescu, unde se găseau copiii mei, să le comunice și lor vestea cea mare.

A doua zi, 1 ianuarie 1954, am trimis rectorului Institutului de Medicină din Iași o telegramă cu următorul conținut : „Vă rog să fixați examenul de oftalmologie cu studenții anului V pe ziua de 20 ianuarie".

Seara a sosit de la Iași Nuțu, care m-a pus la curent cu tot ce se petrecuse în clinică și la catedră în absența mea. I-am arătat telegrama și a rămas uimit : eu nu eram la curent cu noile dispoziții ; nu știam că fixarea datei examenelor se făcea în înțelegere cu studenții. Examenul de oftalmologie era deja fixat peste cinci zile, la 6 ianuarie.

Deși foarte slăbit, la 5 ianuarie, înfruntînd teribila iarnă din 1954, am plecat la Iași, însoțit de fiul meu. Ajuns acolo, primul drum l-am făcut la clinica chirurgicală a prof. Buțureanu, unde Fănică zăcea de mai bine de o lună. Întîlnirea a fost extrem de emoționantă și din clipa în care ne-am îmbrățișat, starea lui sufletească s-a schimbat profund, cum avea să mărturisească mai tîrziu, procesul de vindecare a bolii luînd un ritm mai accelerat. M-am instalat provizoriu la el acasă, iar a doua zi, am intrat în clinica pe care o părăsisem cu 17 luni în urmă.

Biroul îmi fusese desființat și transformat în locuință pentru sora-șefă. M-am instalat și aici tot provizoriu, în bibliotecă, și am convocat la mine pe cei doi șefi de lucrări ai clinicii, doctorița E. Triandaf și dr. D. Lăzărescu. Pe unul dintre ei i-am întrebat : „Vă mai aduceți cumva aminte din ce parte a clinicii am început vizita

generală în ziua de 2 august 1952, ziua reținerii mele ?“ „De la patul numărul 1, tovarășe profesor.“ „Bine ; vă rog să pregătiți vizita ; o începem azi de la patul 90, așa cum am statornicit înainte cu trei ani.“ L-am reținut cîteva minute pe doctorul Lăzărescu, mulțumindu-i pentru loialitatea și tăria de caracter de care a dat dovadă în lipsa mea, refuzînd să se asocieze celor care doreau îndepărtarea mea definitivă din clinică.

Pentru vizita generală erau adunați toți medicii, personalul sanitar auxiliar și studenții programați pentru examenul de oftalmologie din acea zi. Îmi dădeam seama că ochii tuturor și îndeosebi ai bolnavilor erau ațintiți asupra mea. La patul numărul 87, mi-a fost prezentat un bolnav tînăr cu un pansament imens la cap. Fusese lovit cu o sticlă de sifon la petrecerea de Anul Nou. I-am scos pansamentul și am văzut o plagă teribilă : pleoapa inferioară a ochiului drept era smulsă din inserția ei externă și strînsă ca un ghemotoc în unghiul intern al ochiului. Sprînceana era secționată pe toată grosimea ei și întreaga jumătate dreaptă a feței era puternic tumefiată. Am întrebat bolnavul cînd a fost lovit și de ce a lăsat să treacă atîtea zile pînă să vină la spital. „Am venit la cîteva ore după ce am fost lovit, tovarășe profesor“, mi-a declarat bolnavul.

Am crezut că nu aud bine și în cele din urmă i-am spus pe un ton calm : „Operația trebuia făcută imediat ce ai intrat în clinică“.

În clipa următoare mi-am aruncat ochii spre grupul personalului medical ajutător ; păreau toți stingheriți de prezența mea și unii puneau capul în pămînt cînd privirile noastre se încrucișau. Am zărit-o pe Valeria Crețu, sora-șefă de la sala de operații și am întrebat-o dacă se poate opera în acea zi. „Da, tovarășe profesor.“ „Atunci, întrerupem vizita. Intrăm în sala de operații. Vin și studenții. Mă ajută doctorul Lăzărescu.“

Nuțu, care era alături de mine, a devenit palid. Era sigur că, după o absență de aproape doi ani din clinică, o intervenție chirurgicală ca aceea pe care urma s-o fac era sortită eșecului.

Am început operația, care avea să dureze o oră și jumătate. Am refăcut plan cu plan anatomia regiunii și

am suturat plaga corneo-sclerală. La sfîrșitul operației, aspectul jumătății drepte a feței devenise omenesc, iar vederea, la părăsirea clinicii, aproape normală.

Eram epuizat. M-am retras pentru cîtva timp în bibliotecă însoțit de Nuțu, și, după ce s-a închis ușa, am căzut unul în brațele celuilalt și am început să plîngem. „Tată, ai fost extraordinar ! N-am înțeles însă de ce ți-ai asumat o răspundere atît de mare !“ „Am ținut să trec un examen în fața studenților, a ta, a bolnavilor și a asistenților, pentru a descuraja orice închipuire că cele 17 luni de absență m-au distrus din punct de vedere intelectual, sufletesc și profesional.“

XV

LA LUMINĂ PENTRU LUMINĂ

„Dacă vrei să viețuiești netulburat și cu voie bună, dă-ți silința ca toți, cei cu care trăiești împreună, să fie oameni buni. Vei reuși ca aceștia să fie buni, instruind pe cei care vor și îndepărtînd pe cei care nu vor. Împreună cu cei fugiți va fugi netrebnicia și robia și va rămîne, cu cei rămași, noblețea sufletească și libertatea."

Epictet

În timpul lipsei mele se dăduseră alte dispoziții decît cele cunoscute de mine, cu privire la examenele studențești. Astfel, examenul de lucrări practice era trecut acum cu cadrul didactic (asistent, șef de lucrări) care le condusese, iar examenul teoretic, cu profesorul șef de disciplină sau catedră.

Am ținut totuși să asist și la examenele de lucrări practice, pentru a-mi da seama de gradul de pregătire și asimilare a cunoștințelor căpătate de către studenți la patul bolnavului și în camera obscură.

Fac o mică paranteză în legătură cu problema organizării examenelor. Nimeni nu le contestă utilitatea, fiind singurul mijloc de verificare a capacității cunoștințelor studenților. Dar, după cum am spus mai înainte, a organiza activitatea unui tînăr numai în vederea examenelor înseamnă să-l sustragi adevăratei sale chemări și a-i consuma o cantitate considerabilă de energie fără o prea mare utilitate profesională. Examenul nu trebuie să cuprindă întrebări surpriză și nici ghicitori, ci o inventariere a cunoștințelor candidatului, aceasta, ca un control minimal al activității sale universitare și ca o verificare a cunoștințelor asimilate în vederea unei bune pregătiri profesionale.

După ce am terminat examenele cu studenții, am plecat la rectorat pentru a anunța că mi-am început acti-

vitatea în clinică și la catedră. În locul prietenului meu, profesorul V. Răşcanu, fusese numit rector conferenţiarul Zaharia. L-am găsit într-o şedinţă de birou. M-a primit imediat şi mi-a spus : „Tocmai discutam telegrama dumneavoastră din 1 ianuarie şi căutam o soluţie". „Nu vă mai obosiţi, tovarăşe Rector, soluţia am dat-o singur. Am intrat în clinică, am făcut vizita medicală de acolo de unde am lăsat-o cînd am fost reţinut ; am operat şi am dat examenele cu studenţii."

Între timp, ministrul-adjunct de la Ministerul Sănătăţii, Bogdan, întrebat de prof. C. Strat, decanul Facultăţii de Medicină Generală, care este poziţia Ministerului, a dat următorul răspuns : „Foarte bine a procedat. În sarcina profesorului Vancea nu s-a găsit nimic culpabil şi se reîntoarce la conducerea clinicii cu toate drepturile pe care le-a avut. Ministerul Învăţămîntului, de asemenea, nu are nimic de formulat contra revenirii sale la catedră cu toate drepturile".

Eram preocupat de prepararea „extractului total de ochi", ETO, pe care îl gîndisem şi îl pusesem în întregime la punct, teoretic, în închisoare. Am discutat cu profesorul Ghimicescu, directorul laboratorului de chimie generală şi şeful catedrei şi am trasat biochimistei clinicii, Alice Kapri, care era şi asistentă a profesorului Ghimicescu, sarcina ca în cel mai scurt timp să pună la punct o tehnică de preparare. Sora-şefă Pîrău a fost însărcinată să recolteze de la abatorul oraşului ochi de bovine imediat după sacrificarea lor şi fără întîrziere să fie puşi în lucru. După doi ani de muncă asiduă, am reuşit să obţinem un preparat care, la probele experimentale, dovedea reale proprietăţi farmacodinamice, fapt ce ne-a determinat să-l introducem în terapeutica oculară.

Activitatea în clinică se desfăşura mulţumitor. Clinica era literalmente asaltată de bolnavi şi centrele de dispensarizare a glaucomului şi miopiei — primele din ţară — funcţionau cu o eficacitate crescîndă. Pentru o astfel de activitate se cere din partea personalului clinicii abnegaţie, devotament şi dăruire de sine, virtuţi pe care nu toţi membrii colectivului le posedau. Unul din medicii primari ai clinicii, doctorul I. S.-C., întreţinea o atmosferă neprielnică unei munci constructive

cu concursul directorului spitalului, doctor S. B., care era și asistent al clinicii. Bolnavii mi se plîngeau că medicul primar amintit nu aplica tratamentele prescrise de mine decît după 2—3 zile și după ce îl mulțumeau într-un anumit fel. În această situație am trecut sarcina supravegherii aplicării tratamentului celui de-al doilea medic primar, dr. Veronica Vaighel, și sorei medicale șefe. Supărarea celor doi a fost teribilă. O prima acțiune de răzbunare : doctor Veronica Vaighel a fost mutată la Vaslui, iar pentru compromiterea mea nu s-au dat înapoi de la nimic, folosind tot ceea ce poate inventa o structură morbidă, în acest scop. Într-o zi, demonstram studenților, în sala de operații, chirurgia cataractei. Făcusem extracția cristalinului opacificat de la doi bolnavi și pe masa de operații fusese urcat un al treilea. În acel moment, dr. E. Triandaf, speriată, a intrat în sală spunîndu-mi că bolnavii operați se simt foarte rău, prezentînd simptomele unei intoxicații acute cu stricnină. Am întrerupt demonstrația pe care o făceam studenților și am alergat la patul bolnavilor. Profesorul Tudoran, directorul clinicii medicale, chemat în grabă, a confirmat diagnosticul și a cerut o analiză a soluției de novocaină utilizată la anestezie. Am trimis pe sora-șefă să-mi aducă flaconul în care era soluția injectată bolnavilor operați, dar flaconul dispăruse. N-am văzut o ființă omenească mai speriată ca sora Crețu în acel moment. Mi-a cerut s-o pedepsesc pentru neglijență și s-o dau afară din clinică. Era inutilă orice pedeapsă. Vinovată nu era sora de la sala de operație ci medicul primar dr. I. S.-C. Dealtfel, s-a aflat că a luat borcanul cu soluția de novocaină pregătită pentru anestezia bolnavilor și, într-un moment de neatenție a personalului din sala de operație, a introdus în borcan o mare cantitate de stricnină ; tot el, în timpul panicii care a urmat, după diagnosticarea intoxicației cu otravă, a sustras borcanul.

Bolnavii intoxicați și-au revenit și, pentru a limita efectele panicii, am interzis să se mai discute cazul. Prin subtilizarea borcanului cu novocaină-otrăvită, proba acțiunii criminale dispăruse. Aceeași rugăminte am făcut-o și organelor în drept, care, informate de cele întîmplate, țineau să facă o anchetă minuțioasă.

Cîteva luni mai tîrziu de la această întîmplare, urmînd să iau parte ca referent la un examen de doctorat la Cluj, am cerut fiului meu să caute în sertarele biroului adresa Institutului de Medicină din Cluj și să-mi întocmească prin rectorat formele legale de plecare. Eram la vizită medicală în clinică. Fiul meu, alarmat, îmi face semn să vin în birou. Foarte tulburat, îmi arătă o serie de foi volante pe care, cu litere de tipar, tăiate din „Scînteia", „România Liberă" și alte ziare, se putea citi un text în care se aduceau injurii Uniunii Sovietice și regimului nostru de democrație populară. Era deci vorba de manifeste antisovietice și antistatale.

— Unde le-ai găsit ? îl întreb eu.

— În sertar, printre hîrtiile dumitale. Ce ai de gînd să faci cu ele ?

— Pune-le pe foc, trebuie să fie opera criminalilor care au încercat să omoare bolnavii.

Fiul meu nu mi-a răspuns imediat ; părea că se gîndește la ceva ; în cele din urmă mi-a spus :

— Nu, tată. S-ar putea să nu fie numai aceste foi, și arderea lor n-ar pune capăt încercărilor de a te compromite. Mai bine să le predăm organelor Securității.

Am găsit că judeca bine, și pe loc am cerut colonelului N. P., Comandantul Securității din Iași, să primească pe fiul meu pentru a-i aduce la cunoștință unele întîmplări grave din clinică.

Foarte amabil, domnia-sa a fixat ora cinci după-amiază pentru audiență. Fiul meu i-a relatat împrejurările în care a descoperit materialul pe care i-l adusese și l-a rugat să ia măsuri pentru securitatea mea personală.

Comandantul i-a spus că de cîteva luni subalternii lui sînt cu ochii pe clinica oftalmologică, fiind informați că acolo se pun la cale fapte mîrșave, recomandîndu-i fiului meu să fiu prudent, să nu primesc vizite și, după terminarea activității în clinică, să stau mai mult acasă. Era mai sănătos.

Mi s-a părut că visez.

Mulți medici, de-a lungul timpurilor, s-au manifestat ca scriitori, mai în toate genurile. Rabelais s-a hotărît la vîrsta de 36 de ani să devină medic ; Cronin va prac-

tica întîi medicina ; Maugham va fi medic patologist timp de zece ani, apoi se va dedica exclusiv literaturii. Alfred Döblin, medic internist, supranumit și medicul săracilor din Berlin, va fi clasat ca unul dintre cei mai de seamă scriitori ai literaturii moderne germane ; Cehov devine maestrul genului scurt ; în dramaturgie vor excela medicii Friedrich von Schiller, Bruckner și Friedrich Wolf ; în poezie englezul John Keats și germanii Kerner, Benn și mulți alții. Americanul Heiser, epidemiolog, s-a remarcat prin scrieri de aventuri și călătorii, ca și alt medic, Alain, ca și specialistul în boli tropicale Albert Schweitzer, laureat al Premiului Nobel pentru Pace. Să nu-l uităm nici pe medicul Theofraste Renaudot, cel care a editat primul ziar, în 1631, „La Gazette de France", nici pe Axel Munthe, devenit celebru nu ca medic, ci ca autor al *Cărții de la San Michele*. Dar cel mai popular medic scriitor a fost oftalmologul Arthur Conan Doyle, tatăl romanului polițist.

Ca oftalmolog nu mi-a trecut prin cap să scriu romane polițiste. Dar ceea ce avea să se întîmple acum pot jura cu mîna pe inimă că se încadrează perfect în genul celei mai bune literaturi detective. Nu lipsesc peripețiile, suspensul, spargerile de uși ; corpuri delicte sofisticate, arme de foc, scrisori misterioase ; o puzderie de eroi implicați în intrigă, printre care persoane onorabile intrate în această horă sinistră, cu sau fără știință ; polițiști în stare de alarmă perpetuă ; nu vor lipsi nici presiunile morale, nici șantajul, nici amenințările cu lichidarea și, în cele din urmă, nici justiția, care, ca în orice roman sau film polițist, face lumină și pune punct acestui tărăboi prin triumful eroului pozitiv și trimiterea la zdub a celor „negativi".

Romanul s-ar putea intitula : *O proastă strategie a celor care vor să parvină.*

Și cînd te gîndești că acțiunea s-a desfășurat pe parcursul a trei ani ! Rețineți : trei ani, furați cercetărilor mele și definitivării extractului total de ochi.

Eliberarea mea i-a înfuriat pe mulți. Trebuia să fiu trimis din nou în închisoare. Prima dată autoritățile fuseseră induse în eroare : de data asta însă nu s-au mai lăsat păcălite.

Chiar în aceeași zi, am primit vizita a două persoane care m-au invitat la clinică pentru a face o percheziție în biroul meu ; cum fusesem prevenit că la clinică „se petrec lucruri grave", am preferat să rămîn în casă în acea seară.

A doua zi dimineața, intrînd în clinică, portarul mi-a spus că sînt așteptat în birou de două persoane.

— Era mai bine să fi percheziționat aseară acest birou, fiindcă avem informații că, în afară de manifestele găsite ieri și pe care le-ați depus la Securitate, s-au introdus și alte lucruri compromițătoare și nu sîntem siguri că n-au fost sustrase în cursul nopții.

A fost cercetată mai întîi camera în care aveam aparatele și instrumentele de examinat bolnavii ; apoi biroul, și după o oră și jumătate de percheziție minuțioasă, s-a găsit într-un dulap cu mulaje, în dosul acestora, un revolver cu muniția respectivă. S-a întocmit un proces-verbal, arma a fost ridicată și, întrebat fiind pe cine bănuiesc, nu am șovăit să răspund :

— Cine ar putea fi alții decît asasinii care au introdus stricnină în soluția de novocaină și care atunci n-au putut fi demascați ?

Mă obișnuisem de mult să nu mă mai mir de nimic pe lumea asta.

Eram acuzat că pun bețe în roate tineretului. Nu era decît o minciună sfruntată. Eram decis să cruț oftalmologia română de o invazie a nechematților. Asta da. Eram conștient de riscuri, era în joc nu numai liniștea mea, ci și viața, așa cum s-a văzut. Dar idealul pentru care luptam îmi era mai scump decît orice pe lume.

Am arătat ce mi-a spus prof. Hațieganu cînd m-am dus la el. Puteam oare să-i strig în față ; „Pui bețe în roate tinerilor !" Și nu mă dusesem să-i cer nici o favoare : voiam doar să lucrez în clinica sa.

Cu ce mă ocupam în 1922 la Cluj — cînd, datorită agitațiilor antisemite, toate universitățile din România fuseseră închise pe timp de un an, iar Clujul era centrul acestor agitații — unii cititori își vor mai aminti poate.

Și totuși, acum eram acuzat de antisemitism. Acuzația era gravă. Ce făcusem ? Îl persecutasem pe I. S.-C ? Să zicem că da, dar asta însemna că sînt împotriva tutu-

ror evreilor ? De ce nu era I. S.-C. acuzat de antiromânism fiindcă mă dușmănea pe mine !? Ar fi fost absurd. Și totuși, în ciuda tuturor evidențelor și a faptului că aveam mulți prieteni printre evrei, a trebuit să constat cu amărăciune că unii, chiar dintre profesorii pe care îi stimam, s-au lăsat antrenați în această campanie stupidă. Nu-i citez din respectul pe care îl port omului de știință și științei în general.

Colaboratorii mei erau chemați la rectorat și interogați : „Ce știi despre antisemitismul profesorului Vancea ?... Dar despre cosmopolitismul pe care îl afișează la cursuri-?"

Acuzația de „cosmopolitism" mă amuza cel mai mult : nu prea rima cu „naționalismul" și „șovinismul" meu, dar confrații mei nu mai păreau dispuși să facă apel la logică. Eu și cosmopolit ! Dacă i-aș fi putut lămuri pe cei de la Rudari cît de cît ce înseamna să fii cosmopolit, ar fi făcut mult haz.

Dar zîmbetul meu dispărea repede. Exista la Iași o singură catedră și o singură clinică de oftalmologie ; dar chiar dacă ar fi existat zece asemenea catedre și clinici, tot nu i-ai fi putut satisface pe cei care confundau oftalmologia nu cu o știință, ci cu o tarabă de mărunțișuri.

În acea zi, la orele 11, aveam curs în amfiteatrul cel mare al Institutului. Contrar așteptărilor mele, în prima bancă, rezervată asistenților și medicilor, locurile ocupate de obicei de I. S.-C. și ai lui erau libere. Plecaseră probabil să ocupe o altă bancă, în altă parte. Într-adevăr, după terminarea cursului, medicul de gardă m-a anunțat că exact la aceeași oră, I. S.-C. și complicii lui au fost căutați de doi civili și invitați să meargă cu ei. Au fost arestați.

Procesul a fost judecat de Tribunalul Militar din Iași în ședința publică din 19 iulie 1957 și în aceeași zi, cu unanimitate de voturi, condamna pe I. S.-C. la 4 ani închisoare corecțională și pe S. B. la 3 ani, pentru agitație contra liniștei publice.

Sentința a rămas definitivă prin respingerea recursului de către Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militară București, la 27 august 1957.

Există evenimente a căror evocare te surprinde chiar dacă fac parte din viața ta.

La proces cei doi s-au plîns că eu i-aș fi împins pe banca acuzaților. Dar oricît i-aș fi „exasperat" eu cu exigențele mele, I. S.-C. și S. B. nu aveau dreptul să atenteze la viața bolnavilor și să tulbure liniștea publică.

Aș vrea să amintesc că au fost mulți oameni care s-au indignat. Apărarea a făcut vîlvă și numeroși colegi încercau un sentiment penibil și totodată multă îngrijorare. Se simțeau amenințați. Oricui i se putea întîmpla ce mi se întîmplase mie. Sentința a venit ca o ușurare. Ea a dat tuturor sentimentul încrederii în justiție. Constituia un exemplu și totodată un avertisment drastic amatorilor pentru acest gen de aventuri și puteau spera că ele nu se vor mai repeta.

Nu m-a bucurat faptul că acest roman polițist atît de macabru, al cărui erou a trebuit să fiu, s-a terminat printr-un asemenea epilog. Nefericitul care le-a procurat arma, un mecanic, în schimbul sumei de 1.000 de lei, care mai era și suferind de cancer, a primit 1 an. Îl compătimeam sincer.

Am vrut să trec sub tăcere acest episod : Mă simțeam umilit că doi medici au devenit delincvenți de drept comun. Am avut naivitatea să cred că, în urma avertismentelor și sfaturilor mele, vor deveni conștienți de riscurile la care se expun, vor reflecta cu toată seriozitatea asupra lor și, în loc să stăruie în atitudinea adoptată, se vor schimba.

Anii care au urmat, cinci la număr, au fost relativ liniștiți. Am putut continua și desăvîrși invenția mea privind extractul total de ochi, E.T.O., și să organizez două mari consfătuiri pe țară, una privind „Glaucomul" și alta „Afecțiunile oculare de origine virală", ambele cu mare răsunet în țară și în străinătate.

XVI

PĂMÎNTUL E ROTUND

„Castravetele este amar ? Aruncă-l ! În drum sînt mărăcini ? Ocoleşte-i ! Este de ajuns. Nu mai adăuga întrebarea : «De ce s-au făcut acestea în lume ?»"

Marcus Aurelius Antoninus

Iată-mă depănînd o seară întreagă amintiri. Aşa li se întîmplă oamenilor cînd geamantanele sînt gata ; le închid şi mai zăbovesc lîngă ele, stînd de vorbă cu ei înşişi înainte de a pleca la un drum lung. Tot ce fusese copilăros şi inimos, dar sincer, în mine, tot ce îmi fusese scump altădată, visuri şi speranţe, reapăreau în faţa mea în această ultimă seară petrecută la Iaşi.

Am părăsit într-o zi Bucureştiul fiindcă nu-mi plăcea acest oraş. Nu eram sigur dacă, ducîndu-mă la Cluj, voi avea mai mult noroc ; credeam însă că steaua mea numai de acolo putea răsări. Am plecat de la Cluj la Iaşi fără voia mea ; acum mă întorceam, ca Fiul Risipitor, acolo de unde fugisem ca să-mi găsesc în lume rostul şi, poate, să-mi împlinesc menirea. Aveam în faţa mea o adresă din partea Ministerului Învăţămîntului în care se spunea în vocabularul uscat şi uzual al corespondenţei oficiale :

1. „Tov. Vancea Petre, profesor titular definitiv la catedra de Oftalmologie, de la Institutul de Medicină şi Farmacie din Iaşi, se transferă în interesul învăţămîntului, pe data de 1 februarie 1963, la Institutul de Medicină şi Farmacie din Bucureşti, în post titular definitiv la Catedra de Clinică Oftalmologică unică cu sediul la Spitalul Colţea şi se deleagă cu conducerea catedrei în funcţie de profesor şef de catedră.

2. Direcția generală a personalului și perfecționarea cadrelor va aduce la îndeplinire dispozițiile prezentului ordin".

S. S. Ministerul Învățămîntului, Academician I. G. Murgulescu.

Trebuia deci să părăsesc Iașul. Mă legau de Iași multe amintiri, ca și de Cluj odinioară. Am trăit aici, ca și la Cluj, destule bucurii și destule amărăciuni. Dar ca să exiști, indiferent unde te găsești, în care oraș trăiești și pe ce meridian te afli, nu-ți este dat să cunoști numai o singură față a vieții.

Sigur, acum nu mai vedeam Bucureștiul ca pe un monstru nesățios, plin de „burtă-verde" cum se spune și de bani, egoist și pervertit într-atît încît să mă poată perverti și pe mine, așa cum îl vedeam atunci cînd, proaspăt elev al Institutului medico-militar, îl părăsisem, credeam eu, pentru totdeauna. Mi-l închipuiam acum ca pe un fel de Mecca al vieții mele ; dar nu porneam la drum cu gîndul să-mi pierd acolo timpul în rugăciuni și contemplație, ci să muncesc pe ogorul științei. Doream ca în orașul din inima țării, în aglomerarea și vălmășagul lui toate visurile și năzuințele mele de o viață să le pot transforma în realitate, într-o construcție durabilă care să constituie mîndria oftalmologiei românești.

Era o dorință umbrită însă de multe îndoieli. Nu mai eram atît de tînăr încît să mă las îmbătat de iluzii. Experiența vieții îmi tăiase multe din elanurile Cavalerului Tristei Figuri care fusesem odinioară : speram totuși să mă pot măcar apropia de țintă, dacă mîrțoaga pe care o călăream nu va fi în stare să mă poarte pe spinarea ei pînă la înfăptuirea a ceea ce îmi propusesem să realizez. Căci de ce să nu o spun. Un om ajuns la vîrsta mea are datoria să-și facă din cînd în cînd nu numai inventarul succeselor, ci și al insuccesele sale și să se întrebe care au fost cauzele lor.

Deceniul șase al secolului nostru expirase. Existau semne bune, prevestitoare de decizii care să se armonizeze cu prezentul, cu evoluția evenimentelor, a societății noastre. Într-adevăr atmosfera generală de după 1960 era favorabilă consolidării realizărilor pozitive, cît și pentru noi inițiative și idei în vederea unui salt înainte, calitativ.

Un nou capitol începea în istoria patriei. Se impunea un stil de muncă din care să lipsească improvizația caracterizat nu numai prin sobrietate, dar și prin decizii ferme, bine gîndite, prin organizare suplă și rațională, printr-o muncă de calitate și cu randament sporit. Și revărsarea apelor este binefăcătoare. Dar după retragerea lor, cînd pămîntul revitalizat devine mai roditor, se cuvine ca mîini harnice și pricepute să apară din toate părțile să-l cultive, altfel vor crește pe el numai bălării și căldura îl va transforma în cele din urmă într-un deșert arid.

Începutul deceniului al șaptelea a marcat noi orientări și tendințe, pe plan național și internațional. Popoarele Europei învrăjbite în perioada războiului rece se reîntorceau acum la politica bunului-simț, la coexistență pașnică și cooperare în toate direcțiile.

Știința evoluase în cei douăzeci de ani de după război într-un mod spectaculos, cu consecințe nebănuite pentru transformarea într-un ritm rapid a societății, a modului ei de a gîndi și de a acționa. Vechi metode deveneau inoperante ; se impuneau altele noi, ca rezultat al mișcării dialectice. În acest context, România avea de făcut față problemelor legate de situația ei specifică, de țară în curs de dezvoltare ; trebuia deci să se dea un nou impuls științei prin mobilizarea tuturor forțelor ei creatoare, pentru a putea ține pasul cu exigențele și cerințele epocii.

Reforma învățămîntului din 1948 dăduse unele roade. În domeniul cercetării, contribuția oamenilor de știință români era tot mai bogată și prezența noastră peste hotare tot mai prestigioasă. Dar în problema cadrelor existau carențe care neliniștеau factorii de răspundere, consecințe ale unor practici care ignorau adesea criteriile obiective de formare, selecție și recrutare a viitorilor cercetători, asistenți și cadre de conducere. Cazuri ca cele trăite de mine la Iași și relatate în paginile acestei cărți se mai întîlneau încă în mai toate facultățile și instituțiile de învățămînt superior. Majoritatea conducătorilor acestor instituții se apropiau de vîrsta pensionării, dar oamenii capabili, care să le urmeze și să le ducă munca mai departe, lipseau. Se crea un gol : trebuia umplut, și operația nu era lipsită de dificultăți.

În clinica de oftalmologie a Institutului de Medicină și Farmacie din București se punea problema succesiunii profesorului Manolescu, care se apropia de 75 de ani și nu se găsise încă urmașul lui la catedră și la conducerea clinicii.

Această problemă interesa deopotrivă Ministerul Învățământului și Ministerul Sănătății.

În ziua de 17 ianuarie 1963 am fost convocat la ministerul de către ministrul-adjunct însărcinat cu problemele învățământului superior, prof. Ștefan Bălan, care mi-a adus la cunoștință că Ministerul a hotărît transferarea mea de la Iași la București, în interesul învățământului, rugîndu-mă să accept această misiune, întrucît problema învățământului oftalmologic trece de mai mulți ani printr-o criză care trebuie lichidată.

L-am întrebat pe loc :

— Rectorul Institutului de Medicină, prof. T. B., este de acord cu această transferare ?.

— Îl voi convoca mîine, la orele zece, aici, la minister, și te rog să fii și dumneata prezent.

Era în dimineața zilei de 19 ianuarie 1963. În cabinetul Ministrului, se mai aflau : directorul Învățămîntului Superior și directorul Direcției Medicale. Ministrul s-a adresat Rectorului :

— Tovarășe Rector, profesorul Vancea de la Institutul de Medicină din Iași, aici de față, a fost transferat în interesul învățămîntului la catedra de oftalmologie a Institutului de Medicină și Farmacie din București și vă rog să-i dați tot concursul pentru a-și îndeplini misiunea pentru care a fost adus în Capitala țării.

— Nu sînt de acord cu această transferare, a răspuns Rectorul. Dealtfel, acest tovarăș a complotat tot timpul să ajungă profesor la București.

Am ripostat fără întîrziere :

— Nu am obiceiul să complotez, să trag sfori. Nu mi-am închipuit o clipă că aș putea fi încadrat ca profesor în Institutul de Medicină din București fără să fiu măcar întrebat de rectorul acestui Institut. Nu ați făcut-o fiindcă sînteți lipsit de principialitate, nu aveți o concepție de bază asupra funcției pe care o deținеți de atîta amar de vreme și vă lipsește simțul răspunderii.

Sînt convins, şi viitorul va confirma, că în deceniul cinci şi şase al secolului al XX-lea, învăţămîntul medical românesc a fost ţinut pe loc şi chiar dat înapoi cu cel puţin o jumătate de secol de către dumneavoastră.

Am tăcut. Am tăcut mai mult decît trebuia, ca să nu se observe lesne că, departe de a încerca o bucurie, cum ar fi fost normal, intrasem parcă într-un con de umbră, fiindcă în secundele acelea acoperite de tăceri am început să văd din nou că va trebui să bat vechi drumuri hîrtopate, să reîncep o luptă cu reaua-credinţă, cu intriga, cu minciuna şi calomnia, cu opacitatea organizată şi ura nepotolită.

Am ieşit de la ministrul-adjunct ostenit, numai la ideea perspectivelor. Şi nu m-am înşelat. Dar nu vreau în finalul acesta de carte să reînviu negurosul periplu al transferării mele de la Iaşi la Bucureşti, nici să nominalizez persoanele cu „manevrele" lor făţişe, ascunse sau uşor de ghicit, fiindcă ţin să transmit lectorului întîmplător imaginea exactă a stropului de senin pe care l-am păstrat întotdeauna în sufletul meu şi cu care am biruit toate vicisitudinele vieţii, oricît de aprige şi nedrepte vor fi fost. Asta pe de o parte. Iar pe de alta cei mai mulţi dintre „binevoitorii" mei nu mai sînt. Şi spun şi eu după datina creştină absolvitoare : „Domnul să-i ierte". Cîţiva care, poate, vor mai exista, nu mă mai interesează. N-am nimic comun cu ei şi, inutil s-o spun, nici o afinitate de structură.

Atinsesem o vîrstă, acumulasem o experienţă de viaţă, ştiam că existenţa nu este o sinecură şi că oamenii de cele mai multe ori nu se ridică la ceea ce trebuie să fie splendida noţiune a omeniei după cum nu-mi era străin adevărul că acelaşi pămînt dă şi glicina şi scaietele, şi fructele crescute pe aceeaşi creangă îţi fac surpriza să aibă gusturi şi arome diferite.

Ştiam toate acestea. Şi încă multe altele. Dar candorile mele şi o excesivă conştiinţă a responsabilităţii, unită cu dorinţa de a face ceva, de a înlătura o lacună, de a remedia o proastă stare de lucruri m-au decis să apuc un nou drum.

*

După două zile m-am reîntors la Iași ; se punea problema asigurării succesiunii la conducerea clinicii și la catedră ; doream ca aceasta să revină fiului meu P. P. Vancea, pe care îl pregătisem pentru această sarcină. Dar, întîmpinînd opoziția prof. Franke, rectorul Institutului ieșean, și a prietenilor săi, am revenit la București și am cerut audiență ministrului-adjunct. Știam că era preocupat de această problemă. Am fost rugat să reflectez asupra numirii unui specialist în locul meu la Iași și să-i fac propuneri concrete. I-am comunicat că soluția cea mai bună, în circumstanțele date, este ca fiul meu Petre să fie însărcinat cu conducerea clinicii și a catedrei pînă la publicarea concursului pentru postul de profesor. Fiul meu ocupa funcția de asistent, însă fusese propus de cîteva luni să fie numit șef de lucrări, propunere ce nu se rezolvase încă.

Ministrul m-a întrebat dacă, fiind vorba de un cadru tînăr, fără prea multă experiență, conducerea clinicii n-ar constitui o povară prea grea pentru umerii lui. Îmi cunoșteam asistentul și știam că, lăsîndu-l în locul meu, clinica va progresa atît în domeniul cercetării, cît și în acela al asistenței bolnavilor. I-am vorbit ministrului în acest sens, și mi-a admis soluția cu obligația din partea mea de a supraveghea și controla și activitatea clinicii din Iași.

Ca urmare a propunerii pe care am făcut-o, fiul meu a fost numit șef de lucrări și director al clinicii oftalmologice din Iași ; se rezolva astfel fără nici o întîrziere succesiunea mea la catedră și la conducerea clinicii și timpul — o știe toată lumea — a confirmat cu prisosință afirmațiile și credințele mele.

*

Un inginer îmi povesti într-o zi o istorie interesantă, care, de fapt, era povestea vieții lui ; nu-i plăcea să muncească acolo unde găsea totul de-a gata ; muncind astfel, nu simțea nici un fel de satisfacție. Sta pe scaun la biroul său și i se părea tot timpul că scaunul nu era al lui, îl furase de la altcineva. Într-o zi, primi însărcinarea,

ca inginer-şef, să se aşeze pe un cîmp şi să înalţe o uzină. „Asta-i ! îmi spuse el în cele din urmă. Acum puteam sta liniştit pe scaunul meu. Să vezi născîndu-se din nimic, apoi dînd roade, o uzină uriaşă şi complicată ! Ce fericire mai vrei decît asta ?"

Cînd am venit la Bucureşti, visam să văd născîndu-se din nimic nu o uzină, ca inginerul-şef, ci un „centru de cercetări oftalmologice, clinice şi experimentale", aici, în capitala ţării. Ideea nu era nouă. Poate, ştiu eu, mi-a încolţit încă de pe vremea cînd lucram ca student în sărăcăciosul laborator de la Cluj ; cînd, în orgoliul meu juvenil, năzuiam să stîrpesc trachomul în România. Într-una din însemnările mele notasem : „Un centru de cercetări oftalmologice în România, iată o operă necesară, cu care s-ar putea mîndri oftalmologia noastră... Niciodată însă nu mi-a trecut prin cap că aş putea realiza acest deziderat. Dar, cine ştie ?... Speranţa e sarea pămîntului..."

După cîteva zile s-a făcut instalarea mea oficială ca profesor şef de catedră, în prezenţa profesorului Matei Balş, decanul Facultăţii de perfecţionare a medicilor. Prof. Balş a convocat în Biblioteca clinicii întregul colectiv şi a dat citire adresei prin care se făcea cunoscut ordinul de transfer al Ministerului Învăţămîntului. Rectorul şi cadrele de la conducerea I.M.F. străluceau printr-o absenţă ostentativă.

Nu era un joc serios, la care aceştia se pretau. Dar de rîs nu am rîs nici atunci, nici mai tîrziu. Şi nu voi putea să rîd niciodată. Pe seama lucrurilor grave nu se pot face glume. Multe lucruri ne stîrnesc doar uimirea, altele ne miră şi ne şi mîhnesc. De pildă, atunci cînd vorbind cu înflăcărare despre măreţia personalităţii umane, îţi aduci aminte de celebrele cuvinte rostite de Napoleon : „Înţelegi că actele mărunte, derizorii şi sublimul pot coexista, fac casă bună. Bineînţeles, îţi vine greu să te resemnezi în faţa acestei flagrante contradicţii fără ieşire, a condiţiei umane".

Avem totuşi o şansă. Şi ea depinde de noi. Să ţinem ochii deschişi ca să evităm pasul greşit, acel pas blestemat care înseamnă căderea noastră, distanţa enormă din-

tre marile înălțimi și locul comun, unde ne așteaptă lamentabila și iremediabila eșuare.

Am mulțumit profesorului Matei Balș pentru cuvintele sale amabile, asigurîndu-l de toată stima și considerația mea și, cu această modestă ceremonie, instalarea mea oficială la Colțea a luat sfîrșit.

Intrînd în sala de operații, la dorința unuia din medicii primari ai clinicii, am executat un cerclaj Arruga la un bolnav cu dezlipire de retină, fiind ajutat de fiul meu ; operația a durat 15 minute ; la controlul ulterior s-a putut observa clar firul de cerclaj cu dispariția pungii de dezlipire. A fost o operație în premieră.

Nu mi-a fost greu să constat, încă de la primul meu contact cu clinica, multe aspecte care contrastau cu viața medicală, cu viziunea mea, cu ceea ce consideram eu că trebuie să fie un spital : un templu în care se oficiază cultul lui Asclepios, caracterizat prin simplitate, devotament și gînduri curate, nu o tarabă, nu un loc de refugiu pentru aranjamente personale.

Trebuia să instaurez norme în conformitate cu natura și specificul acestui lăcaș : nu puteam cruța pe cei care îi schimbaseră destinația.

Am luat pe loc cîteva măsuri, impopulare, firește.

Românii spun „cînd pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă". Dar oamenii sînt mai curajoși decît șoarecii. Fiecare salon de bolnavi repartizat unui cadru medical era accesibil numai acestuia și ajutoarelor sale ; biblioteca fusese transformată în salon de bolnavi, ca și sala de curs. Saloanele constituiau astfel un fel de „feude" cu porți ferecate, de unde emanau insuportabile miasme. Și toate astea au avut loc sub ochii celor care aveau datoria să vegheze, care răspundeau de bunul mers al clinicii. Am ținut să desființez aceste forme și moduri de viață anacronice. Am dat dispoziții ca accesul în saloanele de bolnavi să fie permis tuturor medicilor și studenților stagiari. Am reorganizat secretariatul clinicii, care a fost instalat lîngă cabinetul profesorului, la etajul I, ca și biblioteca. Sala de curs a fost și ea redată menirii ei.

Clinica de la Colțea își schimba înfățișarea văzînd cu ochii. Dispăruseră zidurile mucegăite ale vechilor feude.

Bătea un vînt proaspăt, plutea o atmosferă în care se putea respira. Existau oameni care se bucurau: în ei mi-am găsit adevăraţi prieteni şi colaboratori devotaţi.

Au urmat şi alte măsuri, în primul rînd repartizarea mai judicioasă a sarcinilor ce reveneau personalului medical. Această măsură a iritat cel mai mult. Dar n-am avut încotro, a trebuit să rezolv, măcar în parte, problema „cozilor". Existau zilnic peste 300 de bolnavi care veneau la consultaţii şi asaltau ghişeul unde se eliberau bonurile. Era o privelişte dezolantă să vezi oameni bolnavi, care se sculau cu noaptea în cap, aşteptînd ore întregi în faţa ghişeului ; pe faţa lor se putea citi suferinţa, dar şi neliniştea, nervozitatea şi spaima că nu vor ajunge la medic în acea zi, că vor fi nevoiţi să se scoale din nou a doua zi cu noaptea în cap, şi poate şi poimîine, şi răspoimîine... Această situaţie dura de ani de zile, putea continua mult şi bine, căci medicul de policlinică, singur, oricîtă bunăvoinţă ar fi avut, nu putea face faţă atîtor bolnavi, decît dacă dădea treaba peste cap, amăgindu-l pe bolnav cu o consultaţie superficială, şi nici măcar acest record nu-l putea atinge, era peste puterile unui singur om. În consecinţă, am hotărît ca în fiecare zi în jurul orei 12, după terminarea programului în clinică, cîte trei cadre didactice să treacă în policlinică pentru consultaţii.

Această dispoziţie mi-a redus şi mai mult popularitatea. Dar nu venisem la Colţea să mă fac popular, ci să fac rînduială şi, împreună cu colaboratorii mei, să le venim în ajutorul semenilor noştri. În amintirea mea stăruiau imagini dureroase ca cele de la Cluj, cînd oamenii fugeau urlînd de pe masa de operaţie, sau cele desprinse din peisajul înspăimîntător al războiului. Simţeam suferinţa din mine atingînd uneori apogeul, suferinţa de a fi om printre atîtea fiinţe umane în suferinţă şi, dacă reuşeam să le fiu de folos cît de cît, eram mulţumit.

Multe din aspectele învăţămîntului educaţiei noastre profesionale erau susceptibile de critici serioase. Ceea ce însemna că trebuiau regîndite şi reformulate. Aceste critici veneau de sus, de la nivelele superioare, preocupate

de soarta, evoluția și bunul mers al acestui învățămînt atît de important în viața națiunii. Era un semnal de alarmă. Un avertisment pentru noi toți. Era vremea cînd nimeni nu putea afirma : „Acum totul merge bine", cînd toți trebuia să fim cu mîinile și picioarele înfipte în prezent și cu mintea și visurile noastre proiectate în viitor.

În asta stă toată istoria epocii noastre. Cheia succesului și măreția ei. Istoricii de mîine, generațiile de mîine nu vor putea să judece și să explice această epocă decît pornind de la uriașul efort colectiv, neîntrerupt.

Nu m-am temut niciodată de temele comune. Am scris, am ținut conferințe, vorbind adeseori despre lucruri pe care le-au mai spus și alții. Dar n-am socotit că vorbesc în zadar, de vreme ce problemele ridicate de mine, deși cunoscute, erau în discuție și își căutau o rezolvare.

Problema examenelor studențești, de exemplu, m-a preocupat pe tot parcursul carierei mele universitare. Încă de pe vremea cînd, docent fiind, țineam cursul liber de *„Neurologie oculară"*, mi-am pus întrebarea : se cultivă spiritul de sinteză în rîndul tineretului universitar ? Mi-am dat seama că este foarte dificil să dai un răspuns concludent la această întrebare, atunci cînd se examinează o masă mare de studenți, dat fiind vîrsta și experiența lor.

Dar ce înseamnă de fapt spiritul de sinteză ? Dacă aș discuta filosofic această chestiune, ar trebui să scriu un eseu. Aceasta este însă treabă de filosof. A face sinteză înseamnă a muta zona concretă a lucrurilor în zona logică, adică a transforma experiența în noțiuni. În orice disciplină se procedează astfel. Chiar dacă studentul nu este în măsură să generalizeze experiențele proprii sau ale altora, el trebuie să-și însușească un stoc de noțiuni care formează structura logică a unei discipline determinate. Așadar, dacă nu poate clădi abstract, este obligat să intre în construcția altora. Poate un student să facă sinteze în sensul formulei de mai sus ? Sigur că poate, dacă este excepțional înzestrat.

În general, și acesta este cazul tuturor naturilor obișnuite, studentul este obligat să facă dovada capacității

de asimilare a cunoștințelor ce i se furnizează. Atît studenții excepțional înzestrați cît și cei cu inteligență medie trebuie puși în condiții optime de lucru. Nici asimilarea de cunoștințe și nici creația ca sinteză a experienței nu sînt posibile în dezordine.

Mai direct spus, lucrurile se prezintă astfel : tînărul, fie că se pregătește să devină inginer sau medic, profesor sau economist, geolog sau matematician, trebuie evident să-și însușească un anumit volum de cunoștințe absolut obligatorii meseriei sale viitoare, dar și calități de intelectual, de cetățean al unei lumi și societăți moderne. Aceste cunoștințe reprezintă un fundament teoretic și practic, pe care se formează și se dezvoltă capacitatea sa creatoare. De obicei, se consideră inteligența și pregătirea în raport direct proporțional cu volumul de cunoștințe, cu cantitatea de informații pe care persoana în discuție o deține. Dar acest punct de vedere este incomplet. Cantității cunoștințelor îi trebuie în mod obligatoriu asociată și *capacitatea de gîndire creatoare*, priceperea de a da sens și finalitate acestor cunoștințe, de a le raporta la noi date și fapte ce se adaugă pe parcurs prin participarea la viața socială, prin contactul cu producția, cu diferite alte domenii de activitate omenească. Dobîndirea acestor însușiri de preț pe care am denumi-o *spirit de sinteză*, presupune însă același efort, dacă nu chiar mai mare, ca în cazul însușirii cunoștințelor, presupune un anumit timp din perioada de pregătire universitară a viitorului intelectual, *timpul pentru gîndire*, pentru reflectare, pentru contopirea organică cu principiile viitoarei profesiuni, a culturii în general.

Societatea noastră și noi toți am dori ca tinerii intelectuali și specialiști care ies din facultăți să fie oameni luminați și competenți, capabili să se orienteze în problemele complexe ale vieții, ale domeniului căruia i s-au consacrat, fructificînd cu inițiativă și spirit creator pregătirea dobîndită. Pentru aceasta însă, consider că de-a lungul anilor de studii trebuie să primească ajutor mai substanțial, să fie formați mai precis în direcția acestui deziderat major. În ce mă privește, îmi place să cred că s-a terminat epoca dascălului uscat și indiferent

care determină valori în mod uniform, indiferent de condițiile în care lucrează el și discipolii săi. Dacă în știința pură criteriile de determinare a valorilor au o rigiditate materială și formală, în pedagogie acestea sînt fixate în fiecare moment de condițiile în care lucrează pedagogul. Din păcate, unele dintre instituțiile noastre de învățămînt superior deveniseră — din dorința de a asigura studenților cît mai multe cunoștințe — un fel de foruri de încercare a puterii de asimilare a tineretului, cît și a capacității lui de rezistență la anumite tensiuni interioare, fără să se preocupe cît de cît dacă ei întrunesc condițiile subiective și obiective necesare, dacă tot ce li se predă și li se pretinde este cu adevărat necesar și folositor pentru viitoarea lor formație intelectuală și practică. Îngrămădindu-se în planurile de învățămînt tot felul de discipline, fundamentale sau auxiliare, direct sau indirect legate de profilul de pregătire respectiv, se făcea în mod paradoxal o *risipă a timpului* limitat, afectat pregătirii tînărului respectiv, în dauna, mai ales, a acelui timp ce s-ar cuveni afectat obligatoriu formării unui sistem propriu de gîndire, de cercetare și verificare a noțiunilor cu care vine în contact, de contopire cu esența lucrurilor studiate.

Se impunea, credeam eu, inventarierea mai riguroasă, cu înalt spirit științific și de răspundere, a disciplinelor teoretice și fundamentale și a celor auxiliare necesare formării unui specialist, cu conștiință teoretică și cu capacitate practică, în stare să se orienteze în permanență în activitatea de fiecare zi și să țină pas cu ultimele cuceriri ale specialității în care lucrează. Risipa de timp cu studiul unor pseudo-discipline înseamnă, în fapt, aruncarea, cum spunea Eminescu, a energiei pe fereastră.

Pentru desăvîrșirea conștiinței teoretice a studentului, cît și pentru asigurarea eficacității practice a cunoștințelor dobîndite în facultate, este absolut necesară o utilizare științifică a timpului. Nici o subsolicitare a studentului, dar nici o risipire inutilă a timpului său de studiu. Nu este vorba numai de orele folosite pentru asimilarea cunoștințelor de profil grupate pe discipline și repartizate pe ani de studii, ci și de utilizarea zilnică a timpului, în vederea instrucției și educației profesionale, a edu-

caţiei fizice şi spirituale generale (artistică, literară, filosofică, ştiinţifică etc.).

Nu puteam să tratez aceste probleme de ordin general, specifice oricărui sector de pregătire a tinerilor specialişti, fără a face o referire concretă la medicină, domeniu care-mi este apropiat. După părerea mea, numărul disciplinelor medicale şi auxiliare se cuvine determinat cu rigoarea logică impusă de sistemul ştiinţelor şi de domeniul cît mai precis delimitat al disciplinei, cu grija de a nu dilua inform sau restrînge neraţional cîmpul de activitate medicală. Tînărul student medicinist trebuie să înveţe mai întîi să cerceteze şi, în acest scop, are nevoie să-şi însuşească metode potrivite pentru acest lucru. Apoi nu este de conceput un medic modern fără o vastă cultură medicală şi fără o excelentă conştiinţă teoretică în această ştiinţă.

Spiritul ştiinţific, de sinteză, se poate însuşi în laboratoare, în întreprinderi, institute de cercetare, în societăţile ştiinţifice şi în lecţiile de la catedră. La catedră, ca şi în institutele de cercetări, profesorul este chemat să-şi desfăşoare cu generozitate toată ştiinţa, oricît de savante şi de vaste ar fi expunerile sale. Numai astfel studentul se obişnuieşte cu atmosfera de studiu şi gîndire creatoare, de înaltă ţinută academică, şi este stimulat să gîndească singur, să cerceteze şi el problemele enunţate de profesor şi să-şi pună la rîndul său alte probleme.

Extrag din fişele mele alte idei pe care le socoteam necesare unor discuţii :

„Ordinea universitară este clădită pe necesitatea cercetărilor ştiinţifice şi pe principiile unei educaţii civice, prin care trebuie să se urmărească realizarea unui tip de cetăţean înarmat cu cunoştinţele teoretice şi tehnice ale profesiunii, dar şi cu puterea conştiinţei morale şi sociale de devotat membru al comunităţii naţionale. Acordul între conştiinţa personală şi conştiinţa socială a studentului nu se poate realiza însă decît prin persuasiune. Convingerea este o mare forţă spirituală şi morală şi ajută mai bine pe educator să-şi atingă scopurile urmărite în opera de educaţie."

„Cunoştinţele de specialitate se completează cu cunoştinţe ale altor discipline prin contactul cu colegii de

universitate, prin frecventarea societăților academice și a cursurilor altor facultăți, precum și prin contactul direct cu profesorii. Viața personală se împletește cu viața socială în mediul universitar în vederea desăvîrșirii pregătiri științifice a studentului."

Considerăm că este de interes vital să se organizeze cît mai rațional programele universitare, fiind astfel întocmite încît să nu răpească studentului decît timpul necesar pregătirii sale științifice, lăsîndu-i răgazul necesar să dobîndească o vastă informare în disciplinele legate de studiul vieții omenești. Numai în asemenea condiții materiale și spirituale ale instrucției și educației studențești, medicul, inginerul, juristul, economistul, profesorul etc., odată intrați în viață, vor putea duce cu ei acel spirit de sinteză amintit.

În afară de universitate, studentul este un cetățean cu drepturi depline și viața sa personală și-o poate organiza cum dorește. Viața sa socială se desfășoară în conformitate cu legile și obiceiurile societății, pe care este obligat să le cunoască și să le respecte, iar acolo unde poate influența în bine, să facă tot ce-i stă în putință pentru ameliorarea condițiilor vieții omenești. În această perioadă a existenței sale, studentul aduce în viața socială preocupările lumii universitare, cu dorințele, idealurile și frămîntările ei. El trebuie convins că faptele lui urmează să poarte pecetea demnității academice.

Se spune adesea — pe bună dreptate — că „obiectul educației și instrucției de toate gradele este desăvîrșirea fizică, morală și intelectuală a omului". Așa stînd lucrurile, școala noastră socialistă este în primul rînd creatoare și recuperatoare și numai în mod cu totul secundar măsurătoare de valori. Avînd permanent în față scopul nobil de a forma un om puternic — solar, aș zice — inteligent, îndemînatic și perspicace, capabil să înfrunte bărbătește toate obstacolele și să le învingă, mi se părea absolut necesar ca învățămîntul nostru să caute permanent să-și perfecționeze conținutul, metodele și instrumentele de lucru.

Consider că Universitatea este treapta de învățămînt menită să răspundă la nivelul cel mai înalt cerințelor materiale și spirituale ale operei de desăvîrșire a

socialismului, în privința pregătirii noilor generații de specialiști de pe poziția celor mai moderne cuceriri ale științei și tehnicii contemporane. La realizarea acestui imperativ, trebuie să avem în vedere atît stabilirea mai rațională, mai eficientă a sistemului științelor și tehnicilor fundamentale ce urmează a fi transmise tineretului universitar, cît și a metodelor de verificare și apreciere a studenților, la care vreau să mă refer, în cele ce urmează. În această direcție, dacă simplificarea excesivă este dăunătoare, și contrariul este deopotrivă de dăunător.

Adeseori, cînd este vorba de stabilirea profilului pregătirii studențești, se are în vedere, în primul rînd, numărul de discipline și de examene. Optica aceasta ni se pare mult prea îngustă. După părerea mea, profilul spiritual al tînărului este determinat nu atît de volumul, cît de diversitatea și soliditatea cunoștințelor sale, adică de stocul de certitudini teoretice și practice obținute în universitate, menite să-i asigure o dezvoltare rodnică a activității sale profesionale viitoare. La o atentă analiză a disciplinelor științifice și tehnice de grad universitar, se constată că unele dintre ele ar putea forma mai bine obiectul unor capitole dintr-o disciplină mai mare, mai amplă sau chiar ar putea fi reduse la rangul de metode sau tehnici de cercetare. O anumită disciplină, cred eu, pentru a fi predată de-sine-stătător, trebuie să dovedească argumentat că îmbogățește cu ceva sistemul științelor, atît ca obiect și metodă, cît și ca obiect separat de examen pentru studenți.

Din aceste puncte de vedere, examenele în instituțiile de învățămînt superior îmbracă uneori forme nepotrivite. Așa bunăoară, numărul mare de examene și forme de verificare a cunoștințelor duce adesea la o situație falsă : profesorul — presat de timpul limitat — simplifică arbitrar cursul, iar studenții, la rîndul lor, presați de același factor timp, substituie pregătirii temeinice întîmplarea de a nimeri exact subiectul ceva mai bine cunoscut. Mulțimea probelor de examen face ca acestea să nu fie totdeauna obiective, ducînd la o selecție arbitrară, după cum slaba asimilare a materiei, determinată de vastitatea ei, de teama „scadențelor" de examinare, poate di-

minua gradul de responsabilitate și dorința de studiu intens și investigare științifică.

Dăm o mare importanță examenelor-bilanț orale, atît tematice cît și practice, care să urmărească stabilirea comportamentului studentului față de problemele științifice, stocul și profunzimea cunoștințelor acumulate, permițînd examinatorului, prin confruntare personală, directă cu studentul, cunoașterea și determinarea profilului spiritual al acestuia. Aceste examene-bilanț, pe lîngă conținutul lor concret, ar putea fi întregite cu dosarul de școlaritate al celui examinat, care să-i reflecte cît mai fidel participarea la întreaga activitate universitară dintr-un semestru sau an de studiu. În acest fel se va elimina „hazardul" atît de des invocat de studenți, se va crea climatul propice confruntării creatoare între profesor și student, formării spirituale înalte a tînărului intelectual. Pentru că numai în confruntarea directă cu discipolii săi, pedagogul de valoare, dascălul, omul de știință se poate face mai adînc înțeles, poate influența pozitiv personalitatea în formare a tinerilor prin exemplul și etica sa profesională, umană.

Stilul pedagogic modern nu se întemeiază pe ideea de inițiere de natură esoterică — secretă, rezervată adepților — ci pe ideea de serie profesională, de natură publică. Desigur, la discipoli se simte tușa unui maestru, iar la un simplu elev cu oarecare daruri profesionale, doar stilul de lucru al profesorului său. Așadar, producerea de serii profesionale presupune doar o bună organizare a procesului instructiv-educativ, în timp ce formarea unui discipol presupune mai mult, întîlnirea fericită între două personalități, una realizată și alta în devenire. Dar o bună organizare profesională creează condiții optime pentru ca să se afirme discipolii, cu obligația pasiunii și responsabilității maxime a profesorului, a maestrului. Ceea ce se și întîmplă adesea. Dar poate nu peste tot și nu atît cît ar fi necesar.

Caracteristica esențială a epocii o constituie conștiința teoretică a vieții și a lumii, conștiință care stăpînește știința, arta și tehnica. Evident, nici un om conștient nu se gîndește să limiteze puterea închipuirii, aceasta fiind rădăcina creației în artă și știință. Eu înțelegeam,

ca cercetător, să consider închipuirea ca sediul ipotezelor, dar împletirea sistematică a raţiunii cu experienţa este chemată să înlăture excentricităţile. Un artist care vrea să fie original cu orice preţ se depărtează de natura lucrurilor şi de frumos, el putînd fi amuzant, dar nesemnificativ. Sînt partizanul clasicismului, de acord cu formula lui G. Călinescu „clasic înseamnă definitiv". Nu disprețuiesc nici moda în diferitele ei forme şi în toate disciplinele minţii omeneşti, fiindcă ea se desprinde din fluviul veşnic al vieţii. Dar setea mea de definitiv mă împiedică să devin prizonierul jocului înşelător al aparenţelor.

Revenind iarăşi la pregătirea profesională, aceasta trebuie dominată de cunoaşterea teoretică a vieţii şi a lumii, fiindcă profesiunile intelectuale sînt fundamentate ştiinţific. Un rutinar termină într-un empirism vulgar, soluţiile fericite date de el problemelor noi întîlnite fiind fructul spontaneităţii. Dar natura nu prea face minuni. De aici, necesitatea pregătirii sistematice în care se includ : cantitatea de cunoştinţe reclamate de exercitarea profesiunii şi interesul permanent, viu, de a fi bine informat şi de a cerceta neîntrerupt în domeniul respectiv.

Cum se poate pregăti un bun profesionist intelectual ? Răspunsul, de obicei, este acesta : prin organizarea procesului instructiv-educativ. Şi, bineînţeles, prin conştiinţa şi convingerea studentului că trebuie să se integreze perfect în acest proces, să nu-şi precupeţească eforturile în studiu, în asimilarea creatoare a cunoştinţelor.

Personalităţile, ca şi oamenii obişnuiţi cu cultură de nivel universitar, parcurg aceleaşi forme şi trepte ale procesului instructiv-educativ. Fiecare catedră universitară are un şef de catedră cu un personal ştiinţific şi auxiliar, catedra reprezentînd o disciplină sau o ştiinţă a cărei prezenţă în sistemul ştiinţelor trebuie să fie motivată teoretic prin obiect şi metodă.

Discipolul este obligat să urmeze un curs şi să participe la seminariile organizate de şeful de catedră împreună cu ajutoarele sale. La Universitatea din Cluj, un distins profesor de la Drept spunea studenţilor săi că la curs îl ascultă ei pe el, iar la seminar îi ascultă el pe ei. Studentul la universitate trebuie obişnuit cu sti-

lul muncii de cercetător şi trebuie stimulat nu numai în sensul unei întinse informaţii ştiinţifice, ci şi în sensul îndrăznelii solicitate în crearea ipotezelor de lucru.

Nu trebuie neglijat în procesul instructiv-educativ factorul moral. Într-adevăr, studentul trebuie să aibă permanent prezentă în conştiinţă dubla coloană a virtuţilor şi viciilor, fiindcă, mai ales la omul obişnuit, viaţa lui poate fi gîtuită pe parcurs de vicii. S-a spus că şi interesul este un stimulent al activităţii umane şi acest lucru este valabil în ordinea materială. În universul moral, Kant consideră interesul ca o adevărată momeală în raport cu idealul. Adevăratul univers moral trebuie construit însă pe bunăvoinţă, deoarece nimic în natură nu întrece ca frumuseţe bunăvoinţa.

De aceea trebuie întărit sentimentul răspunderii în conştiinţa fiecărui student, el aparţinînd în primul rînd întregului corp social, naţiunii.

O altă problemă care mă interesa era relaţia dintre profesor şi discipolul său sau, mai exact, între maestru şi discipol. Primul împlineşte funcţia de informator corect într-un domeniu de activitate intelectuală şi de inspirator, iar al doilea este chemat să acumuleze cantitatea de cunoştinţe necesară pentru stăpînirea domeniului respectiv, să continue şi să desăvîrşească ideile maestrului, iar dacă puterea cugetării şi experienţa proprie îi permit, să le înlocuiască cu unele şi mai generoase.

Numai profesorii cu puternică vocaţie, cu pasiunea muncii pot pregăti adevăraţi discipoli. Eu, din fericire, am avut parte de cîţiva asemenea profesori. Ei au avut vanitatea nobilă de a lăsa urmaşi care nu numai că şi-au exercitat corect şi conştiincios profesiunea, dar au şi înnobilat-o şi îmbogăţit-o în mod creator.

Îmi amintesc de o reflecţie făcută cîndva de Vasile Pârvan : „Trebuie să ne purtăm cu grijă deosebită faţă de studenţi, să le menajăm sensibilitatea, fiindcă se poate întîmpla ca tînărul învăţăcel de azi să poarte în servietă începutul neidentificat încă al unei mari personalităţi de mîine".

Se admite în mod unanim, ca principiu măcar, că profesorul trebuie să aibă în primul rînd o atitudine de profesor pătruns de adevărul că, dincolo de cursurile

pe care le ține de la înălțimea oficială a catedrei, i se cere să aibă în vedere altceva decît un simplu auditoriu : sufletul studentului, care trebuie înțeles și cîștigat.

Sigur, această problemă nu este deloc ușoară. Tulburarea relațiilor dintre profesori și studenți, între cei care oferă și cei care primesc, are la originea ei multiple cauze. Ea e tot atît de veche ca și istoria culturii omului. Intensitatea tensiunilor sau acalmia lor sînt legate de perioadele istorice care s-au succedat. Poartă amprenta lor. Profesorul Papilian amintea cîndva într-un articol despre miracolul românesc pe care îl reprezenta Universitatea din Cluj. În timpul refugiului, la Sibiu, exista o mai mare coeziune între studenți, între aceștia și profesori, ca și în sînul corpului profesoral.

Într-adevăr, dificultățile pe care le întîlnim în cooperarea dintre studenți și profesori se ivesc și în relațiile interprofesorale. Psihologii ar avea și ei mai multe de spus în ceea ce privește conflictele pe care le întîmpină sau pe care le provoacă cadrele didactice înlăuntrul lor.

Evident că ne place să vorbim cît mai des despre relațiile studenți-profesori, dar niciodată sau prea rar despre cele care privesc corpul didactic, care, cînd se dezvoltă armonios, sînt tot atît de importante pentru o bună desfășurare a învățămîntului.

În primul caz, o analiză sumară a mecanismului spiritual de relații care funcționează pretutindeni în lume arată că oamenii, atît cei care dau, cît și cei care primesc, sînt izbiți de imperfecțiunile semenilor lor, fiindcă raportează prea des concretul la ideal și observă că nu coincid. În al doilea caz, se pare că invidia joacă un rol hotărîtor. Ce rezultă de aici ? Că vrem să-i educăm pe alții, în timp ce noi înșine nu sîntem educați. Nu e suficientă competența, mai sînt necesare și aptitudini de autopedagogie, de un simț al relațiilor umane, care nu ni se dezvăluie sub forma lor negativă sau pozitivă decît în cursul folosirii lor. Dar se pare că sîntem încă departe și aici de soluționarea unei probleme atît de grave, mai ales că nimeni, așa cum spuneam, nu-i acordă importanța cuvenită. Continuăm să procedăm de-a-ndoaselea : ceea ce cerem studenților, o armonie deplină, ne refuzăm nouă înșine.

Doream să extind investigaţiile profilactice în întreaga reţea sanitară a Capitalei, urmărind : depistarea şi dispensarizarea bolnavilor de glaucom, miopie forte, a ametropiilor şi strabismelor la copii, orientarea profesională a slab-văzătorilor etc.

Ne aflăm în plin proces de industrializare. Se impunea o vastă acţiune sanitară, pentru preîntîmpinarea bolilor, ameliorarea lor şi recuperarea forţei de muncă. În sectorul care mă privea, oftalmologia, rămasă în urmă, erau atîtea probleme de rezolvat, încît îţi era greu să te decizi care din ele au prioritate.

Pentru realizarea acestor obiective, am solicitat concursul Direcţiei Sanitare a Municipiului Bucureşti, condusă în acea vreme de profesorul Teodor Ilea, unul dintre cei mai competenţi organizatori de sănătate pe care i-a avut ţara noastră. Am primit fără nici o greutate acest concurs şi, după trei luni, spre disperarea asistenţilor mei, echipe formate din cîte un cadru didactic şi un medic de policlinică procedau la examinarea sistematică a tuturor muncitorilor din întreprinderi, a elevilor din şcoli, a bătrînilor din azile, a funcţionarilor din birouri, în căutarea glaucoamelor latente şi a afecţiunilor de fund de ochi, datorate hipertensiunii generale, diabetului, aterosclerozei etc. Se simţea nevoia înfiinţării unor centre de dispensarizare pentru aceste boli la toate policlinicile de sector şi, în primul rînd, la policlinica Spitalului Colţea, care făcea parte integrantă din clinica oftalmologică.

La venirea mea în fruntea clinicii, serviciul consultaţii era adăpostit în trei camere şi dotat cu instrumentar şi aparataj de examinare la nivelul deceniului al treilea al secolului.

Mi-a trebuit un efort extraordinar ca să conving organele în drept de necesitatea extinderii spaţiului policlinicii pentru instalarea centrelor de dispensarizare a glaucomului, miopiei, strabismului şi a unui centru ortoptic. Am fost înţeles ; dar din acest moment s-a înteţit şi opoziţia nefastă ; trebuiau sacrificate toate feudele ; un cunoscut cadru feminin din clinică îşi instalase consultaţiile cu plată într-o cameră din spaţiul policlinicii, vizavi de sala de consultaţii a serviciului oftalmologic :

era susținută nu numai de directorul clinicii, dar și de conducerea I.M.F.-ului.

Totuși, după aproape un an de muncă, am reușit să instalez toate centrele de dispensarizare și centrul de ortoptică în partea de sud-est a localului policlinicii, în 12 camere. În același timp, o parte dintre aparatele de examinare au fost transferate din clinică în policlinică, iar serviciul de ortoptică a fost dotat modern de către Ministerul Sănătății și al Învățămîntului.

Activitatea științifică a clinicii se desfășura după un plan bine chibzuit și, în cadrul Societății de Oftalmologie, au fost valorificate toate rezultatele obținute în munca de teren și în clinică.

Însă, încă după ani de muncă, această activitate nu devenise pe placul conducerii institutului, care îmi crea tot felul de greutăți și găsea motiv de pricini și obiecții.

Cineva m-a întrebat într-o zi :

— Văd că ai mult de furcă cu oamenii. Mai ai timp să te ocupi de ochii lor și de cercetări ?

— Mai am, i-am răspuns. Printre picături.

La împlinirea a 260 de ani de la înființarea Spitalului Colțea, cel mai vechi spital din București și din Țara Românească, multregretatul doctor I. Țugui, dispărut în catastrofa seismică, din 4 martie 1977, medic primar și directorul spitalului, a publicat un studiu despre *Contribuția spitalului Colțea la dezvoltarea oftalmologiei românești*, în care, vorbind de evoluția clinicii sub conducerea mea, scria :

> „Numit la 1 februarie 1963 în postul titular definitiv la catedra unică de oftalmologie de la Spitalul Colțea și ca profesor șef de catedră, tov. prof. dr. P. Vancea a luat o serie de măsuri organizatorice care au dus la îmbunătățirea calitativă și cantitativă a asistenței oftalmologice în București și în restul țării, atît pe linie de profilaxie și curativistă, cît și pe linia învățămîntului medical. Astfel, clinica, a cărui număr de paturi a crescut în timpul conducerii sale de la 105 la 160, a fost separată în două mari secții, una clinică și alta operatorie, asigurîndu-se astfel un circuit

mai raţional al bolnavilor, evitarea infecţiilor intraspitaliceşti, asigurarea liniştei şi a tuturor îngrijirilor postoperatorii etc.

S-a întărit legătura funcţională între policlinică şi clinica de oftalmologie Colţea, înfiinţîndu-se un cabinet special pentru celelalte sectoare ale Capitalei. O importanţă deosebită a avut-o înfiinţarea şi dezvoltarea unor secţii şi servicii noi, ca cel de proteze oculare şi lentile de contact, ortoptică, miopie malignă, strabism, glaucom etc., care, prin dotarea şi tematicile urmărite, au contribuit nu numai la rezolvarea unor probleme pentru care în trecut pacienţii erau trimişi în străinătate, dar şi prin studiile iniţiate şi efectuate la aproape jumătate din populaţie din Bucureşti, prin care s-a atenţionat asupra importanţei şi gravităţii glaucomului care, deşi există în proporţie de 2—3%, este totuşi neglijat de pacienţii respectivi.

Şi prin înfiinţarea unui centru de documentare oftalmologică pe ţară care, la solicitările făcute, trimite fie rezumate întocmite de colaboratorii clinicii, fie materiale solicitate, clinica de oftalmologie a contribuit şi contribuie la dezvoltarea oftalmologiei româneşti.

O atenţie deosebită a acordat-o dotării clinicii cu cele mai moderne aparate, dintre care amintim numai fotocoagulatorul Zeiss, unitate de criochirurgie şi cea de chirurgie electrică etc. ; ca şi înlocuirea vechiului electroretinograf, completarea laboratorului de anatomie patologică şi care, la ora actuală, are 50 000 secţiuni microscopice din diferite boli oculare. În acest timp, prin darea în funcţiune a unei săli de reanimare ultramodernă, ca şi prin dotarea serviciului de ortoptică cu cea mai modernă aparatură de investigaţie şi tratament etc., clinica de oftalmologie de la Colţea a reuşit nu numai să aducă o contribuţie dintre cele mai importante la dezvoltarea oftalmologiei româneşti, dar să concureze cu o serie de clinici de specialitate din străinătate. O dovadă elocventă

în acest sens o constituie și numărul mare de bolnavi ce s-au internat în această clinică, veniți din toate colțurile lumii.

Ca urmare a cercetărilor și muncii duse de colectivul condus de tov. prof. dr. P. Vancea, s-a definitivat și a fost pus la punct medicamentul ETO, brevetat în țară și străinătate (R.F.G., Canada, U.R.S.S., Polonia etc.). Prin înființarea și a unei secții de copii în cadrul clinicii de la Colțea, el a contribuit și la dezvoltarea acestei ramuri — oftalmo-pediatria — frumoasele rezultate obținute de colectiv fiind comunicate și apreciate nu numai în țară dar și în străinătate.

Din punct de vedere didactic, clinica de oftalmologie a însemnat în această perioadă un adevărat centru de atracție pentru studenți, externi, interni, medici veniți la specializare și perfecționare, contribuind din plin la dezvoltarea oftalmologiei românești. Astfel, peste o mie de studenți, prin repartizarea lor la 6 policlinici din București și sub îndrumarea și controlul asistenților și specialiștilor din policlinici, au luat în mod nemijlocit contact cu cele mai frecvente cazuri de patologie oculară, învățînd să acorde și primul ajutor.

De asemenea, tot în clinica de la Colțea și în aceeași perioadă, peste 100 de medici și-au făcut secundariatul sau au urmat diferite cursuri de specializare și perfecționare în oftalmologie.

Cercetările în domeniul geneticii oculare, ca și celelalte investigații științifice inițiate și conduse de prof. dr. P. Vancea, au făcut ca numele și prestigiul oftalmologiei de la Colțea să fie apreciate și peste hotare, iar prin invitarea și participarea unor membri ai colectivului respectiv la o serie de congrese, conferințe, simpozioane etc. cu caracter național sau internațional, s-a reușit să se facă la clinica de oftalmologie un adevărat salt calitativ în toate domeniile de activitate ale

specialității bolilor de ochi care a adus și aduce o contribuție importantă la dezvoltarea oftalmologiei din țara noastră."

*

Perioada bucureșteană a însemnat pentru mine o verificare a posibilităților mele de organizator. Bilanțul era pozitiv. Dar nu socoteam că acest bilanț reprezintă o încoronare a activității mele în acest domeniu. Opera la care visasem o viață întreagă, „Institutul de cercetări oftalmologice", nu era înfăptuită. Mai aveam încă destul timp în fața mea ca să-mi pot vedea visul cu ochii.

Goethe și-a desăvîrșit opera sa capitală, *Faust*, după 60 de ani ; Cervantes a terminat partea a doua din *Don Quijotte* la vîrsta de 68 de ani. În antichitate, media vieții era de 25—30 de ani — azi s-a dublat — dar la 70 de ani, generalii romani continuau să se bată pe cîmpul de luptă pentru gloria Romei. La 70 de ani, Clemenceau, în primul război mondial, inspecta frontul de la Marna. Purta baston, e drept, dar mintea îi era încă intactă și energia și voința de a cîștiga războiul nu-l părăsiseră : dovadă că l-a cîștigat. Un alt bătrîn, Churchill, trecut de mult de vîrsta fatală a pensionării, inspecta frontul din Flandra, cu trabucul în colțul gurii, în cel de-al doilea război mondial, și s-a dovedit mult mai viguros și mai puternic decît rivalul său mai tînăr, Hitler.

Două războaie mondiale cîștigate de doi bătrîni, care nu au cerut să fie pensionați și nici alții nu s-au gîndit să le aplice legea pensionării.

Așadar, puteam spera : aveam timp destul ca să-mi realizez visul. Dar omul nu dispune singur de timpul său ; Parcele ne întorc destinul, apoi vine pe neașteptate Astropos și taie firul.

Principiul fundamental care a stăpînit conștiința mea teoretică, tehnică și practică a fost ca un credo *datoria*. Știu că în ordinea valorilor unei comunități organizate trebuie să stăpînească următoarele categorii ordonatoare :

— vocație, pregătire, virtute, merit și recompensă ;
— ideea de justiție ;
— legea.

Dacă într-o societate îmbătrînită, legea poate fi aplicată mecanic, această societate fiind stăpînită de principiul inerției, într-o societate revoluționară, legea trebuie să fie *vie*, dar să nu nesocotească nici efectele practice ale aplicării ei.

Aveam să constat că s-au făcut discriminări ale căror motive nu le cunosc. S-au menținut în activitate colegi mult mai în vîrstă decît mine : nu fac aprecieri asupra acestor distinși colegi. Nu rațiuni profesionale, didactice sau științifice au motivat pensionarea mea. Comportarea pe care mi-am impus-o a fost întotdeauna în conformitate cu rațiunea și datoria : aceasta a fost caracteristica esențială a activității mele universitare și extrauniversitare. Recunosc că în calitatea mea de membru al corpului profesoral universitar, în aceea de membru al mai multor academii, cît și în activitatea publicistică, am avut de multe ori atitudini supărătoare pentru cei vizați. Dar a trece nepăsător sau, mai exact, a tolera erori și imperfecții în activitatea corpului social înseamnă a nu sluji forma de guvernămînt, regimul, ci a practica o formă perfidă de dușmănie, numită pasivitate.

Am știut întotdeauna că amestecul în treburile publice este plin de riscuri. În același timp n-am scăpat niciodată din vedere acest mare principiu revoluționar : împletirea condiției de om de știință, cu condiția de cetățean. Sînt convins că, cel puțin pentru spațiul nostru, epoca „turnului de fildeș" a luat sfîrșit. Trebuie să mărturisesc cinstit că n-am așteptat niciodată recompense, singura satisfacție găsind-o în conștiința datoriei împlinite. Dar nici la aceasta nu m-am așteptat, să fiu scos din cîmpul muncii cînd energia îmi permitea să desfășor o activitate rodnică pe plan pedagogic, științific și social.

Locuiam și mai locuiesc încă lîngă Cișmigiu. Aici, în frumoasa grădină bucureșteană, vin oameni care au terminat cu activitatea lor profesională. Sînt pensionarii : vin, se așază pe bancă și încep să povestească, își deapănă fiecare amintirile. Vorbesc despre viața lor din trecut. Povestesc și bune și rele. Cele rele li se par acum mai puțin rele : le înfrumusețează timpul care s-a scurs.

Acum nu-mi rămînea decît să fac și eu la fel : să-mi iau bastonul și pălăria din cui și să merg în Cișmigiu la taifas.

Curînd după pensionare au intervenit în viața mea două evenimente care vor schimba însă fața lucrurilor, atît de întunecată. De la Paris voi primi o înștiințare, din partea Ligii Internaționale pentru lupta contra trachomului ; mi se conferea Medalia de Aur. Apoi, o altă înștiințare din Germania, din partea Academiei Leopoldina, cu vechime seculară ; eram cooptat ca membru titular al acestei prestigioase instituții. O voce lăuntrică îmi șoptea :

— Tu, băiatul lui Stancă, ai ajuns la Leopoldina. Ai avut noroc. Sînteți doar cîțiva români acolo...

Am notat cu amărăciune această frază în carnetul meu :

— Dacă bunii mei dușmani gratuiți, români ca și mine, ar fi fost la Leopoldina și totul ar fi depins de voturile lor, ce s-ar fi întîmplat ?...

Era o compensație la toate amărăciunile mele. Voi fi apoi invitat la Congresele Internaționale de oftalmologie, la simpozioane ; voi face comunicări, voi ține conferințe, voi da interviuri. Uitasem Cișmigiul. Acolo nimeni însă nu m-a întrebat ce vîrstă am. Nici dacă sînt pensionar ; nici n-aș fi spus-o. Colegii mei din străinătate mă întrebau însă dacă și cînd pot veni în România pentru schimb de experiență. Unii dintre ei așteptau cu nerăbdare să vadă cum am organizat și cum funcționează institutul de cercetări pe care îl „conduceam". Mă scărpinam ca olteanul în cap : le spuneam că încă nu-i totul pus la punct, sau mă luam cu altă vorbă, abordînd alt subiect mai plăcut. Sigur, îmi era penibil „s-o-ntorc ca la Ploiești". Treceam drept un om serios. Eram vicepreședinte al Societății Internaționale de Ergoftalmologie ; Membru permanent al țării mele în Consiliul Societății Europene de Oftalmologie ; membru activ sau de onoare în aproape 20 de asociații și societăți științifice internaționale.

Iată însă că într-o zi mi-a venit să sar în sus de bucurie : eram scăpat din încurcătură.

Sînt chemat de ministrul-adjunct al învățămîntului, prof. Miron Constantinescu ; mi se făcea cunoscut că a

aprobat transformarea clinicii oftalmologice Colțea, într-un Centru de cercetare oftalmologică, clinică și experimentală.

Ministrul-adjunct m-a îmbrățișat :

— Cred că sînteți fericit. Vi s-a îndeplinit dorința...

Oare în ce trebuia să cred ? Într-un vis frumos ? Sau în ceea ce auzeam și vedeam, dar care mie mi se părea din nou o farsă pe care mi-o juca destinul.

Dar pînă una-alta e bine să crezi în visuri.

Eram încă pensionar, destinat taifasului din Cișmigiu. Nu-i nimic. Se va rezolva și problema asta. Într-adevăr, ceva mai tîrziu sînt chemat de vicepreședintele Consiliului de Miniștri însărcinat cu problemele învățămîntului, care-mi comunică altă veste plăcută : s-a revenit asupra pensionării ; mai mult, am fost reîncadrat la catedră cu sarcini de cercetare.

Am luat apoi legătura cu Ministerul Învățămîntului, care mi-a confirmat decizia de revenire la catedră și a dat dispoziție să se emită un ordin în acest sens. I-am amintit că trecuse o lună de cînd se luase hotărîrea înființării Centrului de cercetare, dar că nu se făcuse nimic. Foarte operativ, ministrul l-a chemat pe doctorul Mircea Rusu, adjunctul directorului Direcției Medicale și i-a dat dispoziții ca împreună cu oficiul juridic să întocmească formele legale de înființare a Centrului de cercetare de la Colțea.

„Gata ! mi-am zis. S-a trecut la fapte. De aici încolo n-o să mă mai pot plînge că n-am fost un om norocos în viață." Îmi și vedeam opera născîndu-se din nimic, ca și inginerul cu uzina lui, despre care am vorbit mai înainte.

Stam de vorbă cu umbrele întemeietorilor „Colței". „Dacă ar trăi, îmi ziceam, să-și vadă spitalul cum arată astăzi ! Și mai ales cum o să arate în curînd...".

S-a emis și un ORDIN de către Ministerul Învățămîntului și Ministerul Sănătății :

1. Se înființează de către Ministerul Învățămîntului și Ministerul Sănătății *Centrul de cercetări oftalmologice,* cu sediul în București, care funcționează pe lîngă Ministerul Învățămîntului și Ministerul Sănătății. Acti-

vitatea Centrului va fi îndrumată direct de către cele două ministere.

2. Pe lîngă Centrul de cercetări oftalmologice, va funcționa un atelier de optică și protetică oculară care se va organiza cu concursul industriei optice germane, necesar activității de cercetare și învățămînt.

3. Se însărcinează cu conducerea acestui Centru tovarășul Prof. Dr. Doc. Petre Vancea, membru corespondent al Academiei, care răspunde de întreaga activitate a Centrului.

4. Tovarășul Prof. Dr. Doc. Petre Vancea va înainta în termen de 15 zile propuneri în legătură cu modul de organizare a Centrului de oftalmologie, de încadrare și dotare a acestui centru, precum și pentru atelierul de optică oculară.

Cincisprezece zile ! Prea mult. Lecția era învățată ; o știam pe dinafară. Iat-o :

PROPUNERI
pentru înființarea unui centru de cercetări oftalmologice în București

„Organele de conducere ale Statului nostru au stabilit noile căi pentru dezvoltarea științelor biologice, arătînd că se impune intensificarea cercetărilor, în special în sectorul geneticii, fiziologiei, biochimiei și biofizicii cu aplicație în medicină.

În ultimii 7 ani, clinica oftalmologică de la Spitalul Colțea, ca și alte clinici și spitale de ochi din țară, au fost dotate cu o parte din aparatele moderne de care aveau nevoie. Prin aceasta s-a reușit să se îmbunătățească procesul de învățămînt și de muncă în spitale și policlinici, cu scopul de a ridica calitatea asistenței oftalmologice și cercetării științifice la nivelul cerințelor actuale.

Pentru a da un impuls și mai mare acestor tendințe, propun înființarea unui Centru de cercetări oftalmologice pe lîngă care urmează să funcționeze și un centru de optică, care se va organiza cu concursul industriei optice germane, conform propunerii anexate.

Prin înființarea acestor centre se urmărește :

— Asigurarea asistenței oftalmologice curativo-profilactice a bolnavilor din țară și străinătate, alături de celelalte unități de specialitate, în condiții optime ;

— organizarea, îndrumarea și coordonarea muncii de cercetare științifică în domeniul oftalmologiei ;

— ridicarea calificării profesionale a cadrelor medicale, în special a tinerilor care au aptitudini pentru munca de cercetare științifică ;

— punerea la punct a metodelor moderne de lucru în optica oculară și în primul rînd fabricarea în țară a lentilelor corectoare bi- și trifocale, torice, varilux, lentile de contact etc.

Centrul de cercetări oftalmologice ar urma să funcționeze după următoarea schemă provizorie, pînă la stabilirea unei formule definitive de organizare :

I. *Serviciul de consultații cu patru cabinete oftalmologice* distribuite în modul următor :

1. Cabinetul pentru examenul bolnavilor oculari și trierea lor pe categorii de afecțiuni (pol anterior, refracție, pol posterior, glaucom etc.).

2. Cabinetul pentru bolnavii de glaucom dispensarizați.

3. Cabinetul pentru bolnavii cu afecțiuni ale fundului de ochi (miopie forte progresivă, retinopatie diabetică, dezlipirea de retină, degenerescența maculară senilă etc.).

4. Cabinetul pentru bolnavii strabici cu sau fără ambliopie.

II. *Serviciul cu paturi* (Staționarul Centrului).

1. Secție pentru bărbați..... 25 paturi

2. Secție pentru femei..... 25

III. *Serviciul de explorări funcționale :* radiologice, ultrasonografice, electroretinografie (ERG), tonoscopie etc., adaptometrie, oculometrie etc.

IV. *Laboratoare :* anatomie patologică, histochimie, biochimie, fiziologie și farmacodinamie oculară, genetică etc.

V. *Atelierul de protetică oculară*

VI. *C a d r e*

4 oftalmologi

1 anatomopatolog

1 biochimist
1 biolog
5 asistenți medicali (tehnicieni)"

*

Cîtă tevatură ! Și pentru ce ?

Multe din amintirile mele le-am evocat în această carte cu duioșie ; pe altele cu calm ; au fost și amintiri care mi-au provocat un sentiment de revoltă și indignare. Cele pe care le evoc acum mă fac să zîmbesc.

„N-am înțeles un lucru" — mi-am zis. „Cele două Ministere s-au pus de acord și au dat ordin de înființare a unui Centru de cercetări oftalmologice în România. Acum însă nu se potrivesc în jug. Unul trage într-un șanț, altul în celălalt șanț. Sau poate cineva a apucat de funie și duce carul de colo-colo, încît să se poată bate pasul pe loc pînă la Judecata de apoi ?"

Exact așa s-a întîmplat. Ministrul Sănătății din acea perioadă, prof. A. M., n-a mai fost de acord cu crearea pentru moment a Institutului de cercetări. A și motivat de ce. Nu luase încă ființă Academia de Științe Medicale care urma să patroneze toate institutele de cercetări ale Ministerului Sănătății. Ministrul voia să pună carul înaintea boilor. Cine îl obliga să pună sub patronajul unei instituții care nu se născuse încă, un institut de cercetări deja născut ? N-am înțeles nimic din logica ministrului.

Pînă la urmă a ieșit victorioasă birocrația. Ea a cîștigat ; a intrat în patrimoniul ei un maldăr întreg de hîrtii. Mă gîndesc că cineva ar putea să dea totuși peste ele într-o zi. Poate i-ar veni ideea să descifreze misterul în care zac învăluite de atîta timp.

Mîine vor veni alții să mă înlocuiască. Un altul în locul meu s-ar putea să aibă mai mult noroc decît am avut eu și să realizeze ceea ce mie nu mi-a fost dat să realizez.

Tot atunci am mai avut un mic necaz. Într-o zi a fost convocată Adunarea Generală a Academiei cu scopul discutării propunerilor pentru numirea de noi membri titulari. Pe lista care constituia obiectul discuțiilor, eu nu figuram.

Nu puneam la îndoială poziția științifică pe plan național și internațional a celor propuși. M-am bucurat întotdeauna cînd colegii mei obțineau succese în profesiunea lor. Unii au beneficiat de concursul meu sincer, pentru a-i face cunoscuți în străinătate. Școala matematică românească are un trecut bogat și se bucură de prestigiu în străinătate : l-am propus pe prof. Miron Nicolescu, care era și Președintele Academiei Române, întrucît la Leopoldina nu exista nici un matematician român. A fost cooptat. Apoi, titlul de Academician e o înșelătoare iluzie a nemuririi. Nu toți Academicienii supraviețuiesc timpului prin operele lor. Dimpotrivă. Balzac n-a întrunit decît 3 voturi la Academia Franceză. Victor Hugo a fost înfrînt de trei ori. Și cîți alții fără nici o recunoaștere specială a meritelor au rămas neuitați de posteritate ! În schimb, cine mai știe măcar cîte ceva despre atîția care au intrat sub cupola Academiei Franceze, în urma unui vot unanim ? Sigur, tentația e mare, dar unii știu s-o domine și nu fac o tragedie din faptul că n-au ajuns în rîndul „nemuritorilor". Le este de ajuns conștiința lor, care le spune că n-au trecut inutil prin viață, că și-au făcut datoria față de oameni și țară, atît cît i-au ajutat puterile. Mi se părea însă arbitrară omiterea mea de pe lista celor propuși. Mai ales că faptul de a trece pe cineva pe listă nu constituia în ultimă instanță decît o amabilitate colegială, întrucît hotărîrea aparținea Prezidiului Academiei și Adunării Generale. Nimeni n-are dreptul să se supere, dacă nu este ales membru plin la Academie. Dar e în drept să se sesizeze în fața unor obstrucții de ordin formal, mai ales cînd știe că în dosul lor stau pitiți adepții unor practici deloc academice.

Există la Academia Franceză un mecanism care a devenit tradiție. Mai întîi, cel care aspiră să intre sub Cupola ei expediază o scrisoare de candidatură pe adresa Secretarului permanent. Urmează apoi vizitele de curtoazie și punctajul. Ai ocazia să-i cunoști pe cei 39 de „nemuritori" și să porți discuții interesante sau chiar banale cu ei. Sînt personalități de diferite profesiuni, de la ami-

rali, prelați și oameni de știință, la scriitori și ambasadori. Vei întîlni prieteni care te vor asigura că vor vota pentru tine. Alții vor manifesta reținere, dar nu vor fi nepoliticoși. În sfîrșit, se vor găsi și oameni de o mare franchețe; îți vor declara deschis că n-au de gînd să te voteze, preferințele lor îndreptîndu-se spre alți candidați. Atitudini și moravuri academice. Totul se petrece la lumina zilei. Nu cunosc tradiționalul nostru procedeu, „lucrătura în foi de viță".

În trecut ne identificam cu o anumită zonă geografică și cei din Occident ne provocau adesea cu un zîmbet ironic sau de superioritate. Toată viața mea am dorit ca poporul nostru să se lepede de acel „balcanism" care ni se atribuia și care, din păcate, era totuși o realitate în unele pături sociale. Dar acele vremuri s-au dus, cum s-au dus și lăutarii noștri romantici cu caftan și işlic, care cîntau odinioară „Dîmbovița apă dulce". Astăzi, de-a lungul Dîmboviței se construiește un metrou. Să sperăm că și unele moravuri vechi și prea înrădăcinate vor dispare, cum au dispărut pentru totdeauna caftanele, işlicele și tramvaiul cu cai...

Să nu ne jenăm cînd vorbim de ele, nici să le trecem sub tăcere. Le putem favoriza cu bună știință perpetuarea în sînul societății noastre. Știm că nu există popor fără metehne. Ideea mesianică e o idee care a apus demult. Nu mai există loc pentru ea în lumea modernă. O conștiință nouă, simțăminte noi impun popoarelor un nou model de relații. Să aruncăm deci balastul care ne împovărează umerii, ne amputează sufletul și să rămînem noi înșine. Dimensiunea istorică a prezentului ne impune acest lucru mai mult ca oricînd. Parcurgem o etapă unică în felul ei, de revărsare a spiritului românesc dincolo de hotarele țării. Aceasta presupune angajarea noastră ca națiune într-o luptă competitivă pașnică și nu ne putem permite să închidem ochii în fața deficiențelor, a practicilor care frînează elanurile și inițiativele generoase. Ca oftalmolog pot afirma — și sper că toți colegii mei din celelalte specialități vor fi de acord — că în confruntarea internațională, știința română își are locul

ei de prestigiu bine definit. Rămîne să-l consolidăm cu noi contribuții, fapt care ne obligă la o și mai severă exigență față de noi înșine.

Știu că se construiește un vehicul pe care l-am botezat cu o metaforă geo-istorică, „Zimbrul Carpaților". Supus la probe dintre cele mai dificile, a cîștigat unanime aprecieri internaționale. De ce să nu-i supunem și pe oameni la un examen tot atît de sever? Să le punem la încercare capacitatea și soliditatea pregătirii profesionale, dar și tăria de caracter. Vom avea de profitat cel puțin tot atît de mult ca și de pe urma unor performanțe tehnice.

Construim o nouă civilizație. Dar civilizația nu înseamnă doar tehnică modernă, realizări materiale în exclusivitate, ci și un suflu nou, care să le străbată și să le dea o semnificație înaltă umană.

S-ar putea ca unii să vadă în constatările mele un oarecare scepticism, totuși ele sînt pline de încredere în viitor. A constata că nu totul merge bine înseamnă a dori și a voi ca totul să meargă bine. Un optimism exagerat e un rău tot atît de mare ca și pesimismul preconceput. Cînd simțul autocritic a adormit, te pîndește primejdia autoînșelării, și nu există capcană mai absurdă decît să-ți furi singur căciula.

În clipele de liniște, de echilibru deplin, ori pe alte meleaguri, unde distanța îți dă imaginea întregului, mă detașez de micile mizerii, pe care în mod obișnuit conștiința noastră le supradimensionează, zgura pe care lupta pentru afirmare, din ce în ce mai dură pe fiecare treaptă a piramidei, o depune în noi, strîmbîndu-ne judecata și micșorîndu-ne sufletul, împiedicîndu-ne să vedem pădurea din cauza copacilor, dispare, și aflu cu emoție măsura reală a valorii poporului meu, îi reestimez cu justețe permanențele și îmi iubesc contemporanii cu toată vigoarea simțirii mele.

Pe unde mă duc am numai cuvinte de laudă pentru ai mei. Mulți vor să ne viziteze țara. „Poftiți la noi, le spun. Sîntem bucuroși de oaspeți. Vă primim cu dragă inimă. Avem o geografie solară. A fost norocul nostru. Așa ni-i și sufletul. Istoria, deși întunecată, n-a reușit

să ni-l schimbe. A rămas la fel de luminos ca și geografia noastră."

Sînt un om orgolios în privința asta. Mi-a plăcut întotdeauna să le spun prietenilor mei din Occident: „Muncim din greu ca să vă ajungem din urmă. Nu mai sîntem ce eram. Nici ce credeați voi că sîntem. Sîntem un popor mic, dar cu suflet mare!"

Nu cred că mă înșel. Poporul nostru are defecte — ca oricare alt popor — dar are și calități, mult mai multe, care, adunate la un loc, fără prejudecăți, netendențios, fac din el un popor minunat și puternic, nu prin întindere, nici prin număr, ci prin trecutul său și prin prezentul pe care îl făurește, prin frumusețea caracterului său și prin ascuțimea minții, care îi sînt specifice.

Am să spun asta pînă ce voi închide ochii. Și voi lăsa ca testament îndemnul ca cei ce vin după mine să-mi urmeze exemplul, să nu se îndoiască o clipă de forța morală și de capacitatea creatoare a poporului român.

XVII
JUBILEUL

„Transformați-vă în ramuri, transformați-vă în flori și transformați-vă în fructe. Veți fi cîntăriți la cules."

Antoine de Saint-Exupéry

A intrat în tradiția Academiei noastre frumosul obicei ca membrii acestei înalte instituții să fie sărbătoriți la împlinirea vîrstei de șaptezeci de ani. Cînd mi-a venit rîndul, am fost și eu sărbătorit. Așadar, întreaga aventură a vieții mele avea să se sfîrșească cu bine. Am început-o în altă epocă, ca socotitor, cu răbojul în mînă, pe aria tatălui meu din Rudari și iată-mă acum contemporan cu roboții și calculatoarele electronice, sărbătorit de distinse fețe academice. Aș fi vrut ca la această reuniune să fi fost prezenți și acei oameni simpli și buni, care, prin simplitatea și bunătatea lor, mi-au descifrat, cei dintîi, primele taine ale existenței : bunica, cea care m-a învățat cum să mă folosesc de unul dintre instrumentele tehnice primordiale ale strămoșilor ; mama, care apela la puteri supranaturale pentru a mă apăra de demoni și pentru a mă investi nu numai cu minte, dar și cu noroc ; tatăl meu, care, prin remarcile sale, ținea să tragă o linie despărțitoare între bine și rău, ca să mă facă atent cum și pe unde să pășesc în viață, să nu confund cele două tărîmuri de neîmpăcat.

Dar știam bine că morții n-au cum reveni pe pămînt, nici chiar la o atît de emoționantă sărbătoare ca cea care avea loc acum pentru mine în aula Academiei. Le simțeam totuși prezența. O prezență vie, luminoasă. Acea prezență invizibilă, din sufletele noastre, dar indestructibilă, care leagă generațiile și le unește.

Ulterior, a apărut darea de seamă cu privire la felul cum s-a desfășurat jubileul meu, sub semnătura scriitorului Simion Ghinea, în revista „Progresul Științei", editată de Academie la rubrica „aniversări", sub titlul: „Profesorul Petre Vancea la 70 de ani." Totul e relatat laconic, expeditiv, potrivit vechiului și conservatului stil reportericesc, intrat în rutină. De fapt, totul a decurs după un anumit ritual, ca la orice festivitate de acest gen. Și totuși, eu, cel sărbătorit, prin cîte emoții aveam să trec! Eram emoționat pentru că era vorba despre mine, numai despre mine. Știm cu toții cît de dificilă devine această situație. Mi s-au scos în evidență meritele, am auzit numai cuvinte de laudă. Avînd în vedere oratorii, eram sigur că cele spuse de ei nu erau vorbe deșarte. Erau izvorîte din convingere, porneau din inimă, nu aveam nici un motiv să cred că erau dictate de împrejurări, spuse doar din simplă complezență. Mărturisesc însă că dintr-un anumit punct de vedere m-am simțit oarecum contrariat. Era pentru prima dată cînd nu mai auzeam critici la adresa mea. Sigur, așa se și cade să fie, nu te poți purta altfel cu un sărbătorit. Nu poți omagia pe cineva și în același timp să-l hulești. Dar îmi închipui că cititorii vor înțelege de ce întreaga atmosferă din jurul meu mă făcea să zîmbesc. Ei vor fi reținut probabil din contextul acestor mărturisiri expresia „cazul Vancea", des repetată. Într-adevăr, parcă a fost un făcut. Peste tot pe unde am trecut, la Cluj, la Iași sau București, aceeași poveste. Mi-aprindeam paie în cap, se declanșa furtuna. Și nu-mi plăcea deloc să se facă tărăboi în jurul persoanei mele. Cred că numai cei care suferă de anumite complexe de inferioritate simt nevoia scandalului public, ca o compensație, ca unică modalitate de a ieși din anonimat. Eu nu mi-am dorit așa ceva. Nu aveam de ce. Alesesem alte căi pentru a-mi cîștiga reputația, în primul rînd munca onestă. Dar fusesem împins spre scandal de împrejurări, fără voia mea, și asta mă irita grozav, mai ales că știam cîte necazuri mi se trag de aici, precum s-a văzut. N-am cunoscut ni-

mic mai bun decît să fiu scutit de hărțuieli inutile, deși la Rudari există un proverb pe care mi-l amintesc adesea în toiul disputelor aprinse : „Omul fără dușmani nu-i face pielea doi bani".

Acum însă nu mai era vorba despre „cazul Vancea" ci despre marele sărbătorit. Dar emoția mea izvora și din faptul că descoperisem și trebuia să mă obișnuiesc cu această idee că ajunsesem pe nesimțite la o vîrstă aproape patriarhală. Trăiam un sentiment contradictoriu. Pe de o parte mă bucuram pentru eroismul vieții și șansa pe care mi-o oferise destinul, căci eroism și șansă se cheamă să atingi asemenea vîrstă, și încă în plină putere de muncă și creație, pe de altă parte știam că, odată ajuns la zenit, trebuia vrînd-nevrînd să și cobor. Nu mă îndoiesc că oricare altul în locul meu va încerca aceeași neliniște. E neliniștea provocată de misterul vieții și al morții. E clipa gravă, dar și absurdă, care nu te poate consola. Viața devine tot mai fragilă, amenințată de negația ei, tocmai cînd te pregătești s-o guști în toată plenitudinea și profunzimea ei. Zadarnic vei rosti ca Faust formula magică : „O, clipă fugară, nu dispărea, mai stai, tu, care ești atît de frumoasă !" Nimeni nu te va auzi. De nicăieri nu vei primi nici un răspuns, căci acest miracol nimeni nu-l va putea înfăptui. Timpul metaforic stă sub semnul eternității. Dar există timpul istoric, pentru că existăm noi, oamenii, timpul concret și vorace, care acționează asupra noastră, care avariază și distruge. Curînd va trebui să mă obișnuiesc cu această idee. Oamenii au nespus de mare capacitate de a se acomoda.

Pînă și în situațiile cele mai infernale, știm să ne resemnăm și chiar să glumim. În această privință, românul e un adevărat maestru. Știe să facă haz de necaz.

Așadar, nu-i putem cere clipei să stea pe loc. Să lăsăm însă clipele, zilele și anii să-și vadă de drum, iar noi să ne vedem de ale noastre. La urma urmei nu sîntem bătrîni decît dacă ne simțim noi înșine ca atare. Claudel pretindea cîndva — și-i dau dreptate — că și la 85 de ani trebuie să continui să progresezi.

Dar să venim la aniversarea celor șaptezeci de ani ai mei. Mult regretatul om de știință, Miron Nicolescu, suflet nobil și reputat matematician, Președintele Academiei, a rostit un discurs inspirat, care a marcat deschiderea festivității :

„Ne-am întîlnit cu toții sub această cupolă, spre a ne bucura împreună cu sărbătoritul de astăzi, colegul nostru, profesorul Petre Vancea, de trecerea cu deosebit succes a unei probe dificile, după tradiție, ca și după declarațiile medicilor, anume pasajul frontierei invizibile, dar nu nedetectabile dintre prima parte a vieții, aceea de pînă la 70 de ani, și partea a doua, pînă la o limită pe care nu îndrăznesc să o fixez de teama de a nu spune prea puțin.

În viziunea sa, în *Divina comedie*, Dante Aligheri, cu multe secole înaintea noastră, fixase limita de viață la 70 de ani. Așa explică ai săi comentatori primele sale două versuri, pe care îmi iau libertatea să le reproduc :

Nel mezzo del cammin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura.

Cînd a scris nemuritoarea sa operă, Dante avea 35 de ani și se afla, așa cum declara el însuși în versurile sale, la mijlocul vieții noastre. Așa se explică durata de 70 de ani a vieții pe care o atribuia Dante omului, în general, durata pe care dealtfel o deducem din experiența făcută de el însuși cu semenii săi.

Dacă reluăm astăzi socoteala lui Dante și o considerăm astfel cum ne îndreptățiți dumneavoastră, stimate coleg, să o facem anume ca să vă aflați la mijlocul vieții dumneavoastră, atunci va trebui să considerăm că limita normală a acesteia este de 140 de ani. Este într-adevăr cifra pe care o avansează astăzi mulți specialiști. Oricare ar fi adevărul, dumneavoastră ne dovediți, stimate coleg, de un mare număr de ani, că sînteți într-adevăr la mijlocul vieții, nu numai prin energia ce se degajă din toată activitatea ce o depuneți, activitate deo-

sebit de prețuită, atît pe tărîmul științific cît și pe tărîmul social, dar și prin neînfrînata perseverență cu care vă duceți pînă la capăt realizările, ca și prin entuziasmul dumneavoastră contagios și tînăr, tînăr chiar sub ninsoarea bogată a unei ierni protectoare și îngăduitoare.

Mesager al oftalmologiei românești pe tărîmuri străine, ați cules peste tot numai laude și distincții deosebite, cu care s-ar putea mîndri orice om de știință.

Vîrsta de 70 de ani a fost pentru dumneavoastră nu ceea ce se scrie în lege, nu a fost un semn de încetare a lucrului și nici nu v-a determinat să puneți capul obosit pe pernă, ci a constituit, mai degrabă, un îndemn pentru o bătălie dîrză cu dvs. înșivă, din care învingătoare a ieșit bineînțeles oftalmologia românească..."

Discursul a venit la timp. Deloc tehnic, străbătut de căldură și de o ușoară undă de umor, venea să îmbărbăteze un om ajuns la o vîrstă care, oricum, nu-l putea lăsa total indiferent.

Au trecut de atunci 5 ani. La data aceea nu începusem, nu-mi venise nici măcar ideea redactării acestor mărturisiri și evocări. Mă socoteam într-adevăr destul de viguros. Pierdusem multe din atributele tinereții, dar îmi rămăsese în schimb înțelepciunea, apanajul bătrîneții. Trebuia folosită : ea mai putea da încă roade. Refuzam să mă socotesc profesionist în retragere. Mă consideram mereu un debutant în multe probleme, care se apucă de lucru pentru a-și făuri opera în anii care vin. La toate acestea mă gîndeam ascultînd discursul președintelui. Dar nici prin cap nu-mi trecea că îi voi evoca numele cu o tristețe nesfîrșită ca unuia care nu se mai află astăzi printre noi. Știam foarte bine, ca și președintele, că orice drum, oricît de lung, se termină undeva, și că tuturora ne place drumul cel mai lung. Dar cu mine soarta a fost îngăduitoare, în schimb cu el a fost de o cruzime feroce, chemîndu-l mult prea devreme. Te înfurie acest joc sinistru, în care nimeni nu poate să prevadă nimic. E ca într-un joc de-a v-ați-ascunselea. Soarta oarbă, legată la ochi, pare să-ți spună și să-ți

dea cu tifla, de fiecare dată cînd dispare unul din bunii tăi prieteni : „Așteaptă, te voi chema și pe tine !“

Președintelui i-a urmat la tribună vicepreședintele Academiei, colegul meu de liceu prof. Ștefan Milcu. A fost un discurs frumos, echilibrat, de strictă specialitate. A vorbit despre aportul meu științific adus oftalmologiei, despre investigațiile mele clinice și experimentale de-a lungul celor 50 de ani de eforturi depuse în condiții „nu întotdeauna favorabile“. A amintit apoi despre unanima apreciere de care m-am bucurat atît în țară cît și în străinătate, apreciere materializată prin gesturi de simpatie, prin acordarea de titluri și distincții.

Profesorul V. Netea s-a ocupat de un alt aspect al activității mele. Vorbind cu patos, în accente patriotice, ca un adevărat tribun, el a amintit despre buna și nobila tradiție a oamenilor de știință români, care și-au închinat o bună parte din viață unor activități extraprofesionale, de interes obștesc și patriotic, adăugînd :

„Unul dintre cărturarii și savanții români care și-au dedicat elanul, energia și puterea lor de muncă dezvoltării și ridicării universităților populare românești este sărbătoritul nostru de astăzi, prof. Petre Vancea. Concomitent cu studiile de specialitate care au făcut din domnia-sa unul dintre cei mai apreciați oftalmologi români și universali, sărbătoritul, urmînd tradițiile amintite la începutul acestei expuneri, a desfășurat o intensă activitate de popularizare a științei și a numeroase idei din domeniul culturii generale și al tehnicii moderne.“

În numele foștilor mei studenți a luat cuvîntul doctor Marius Micșa. Știu, nu i-am mulțumit poate pe toți cei cărora le-am făcut primele inițieri în profesiunea de medic. (Nici mie, student fiind, nu mi-au plăcut toți maeștrii.) Dar mulți dintre ei mi-au rămas recunoscători, în ciuda severității mele ca profesor, care nu îngăduia improvizația. Căci m-am condus după un principiu care mi se părea esențial în pedagogie. Există o identitate de intenție atît de profundă, încît în virtutea ei și în consens cu ea trebuie făcute toate demersurile și eforturile, atît din partea profesorului cît și a studentului.

O mărturie în această privință sînt și cuvintele oratorului : „Nu voi uita niciodată ce a însemnat pentru mine încrederea în capacitățile mele profesionale, pe care nici eu nu le intuiam, și responsabilitatea copleșitoare cu care prof. Petre Vancea m-a investit încă din prima zi. Cum aș putea uita zilele și nopțile petrecute în laboratorul clinicii, alături de maestrul meu, încîntarea cu care i-am prezentat primele rezultate concrete, decepția eșecurilor, ca și nemulțumirea profesorului ori de cîte ori considera ca nesatisfăcătoare rezultatele cercetărilor intreprinse într-o anumită etapă..."

Îi ascultam cu emoție evocările și mă bucuram știindu-l un bun oftalmolog care trăia acum la Piatra Neamț, exercitîndu-și profesiunea cu competență. Tot fostului meu discipol îi aparține inițiativa de a prezenta președintelui Academiei un album cu scrisori primite cu ocazia jubileului, de la oamenii de știință din lumea întreagă cu care mă întîlnisem și conlucrasem de-a lungul anilor în domeniul nostru de specialitate. Îl rugă apoi pe președinte, să-mi fie înmînat albumul.

Trebuie să vorbesc pe scurt despre aceste scrisori de prețuire și simpatie. Mi-au fost expediate peste șaptezeci de mesaje de felicitare din diferite colțuri ale lumii, cele mai multe din Europa, purtînd semnătura unor nume prestigioase ale oftalmologiei. Cu unii dintre semnatari legasem o sinceră și afectuoasă prietenie care se va consolida de-a lungul anilor ce se vor scurge, în loc să se deterioreze cum se întîmplă de obicei. Amintesc aici în primul rînd un nume pe care-l prețuiesc mult. Este vorba de profesorul Roger Nataf de la Paris. El îmi scria în acești termeni care m-au mișcat profund : „Petre Vancea ? Mereu tînăr ca înfățișare și spirit, mereu atît de entuziast, ați adus o importantă contribuție în toate domeniile patologiei oculare. Publicațiile, comunicările, observațiile, intervențiile dvs. sînt întotdeauna urmărite de toți cu cel mai mare folos.

Petre Vancea, vă cunosc de 40 și mai bine de ani. Chiar de la prima noastră întîlnire, o prietenie adevărată și de neștirbit s-a legat între noi și, de fiecare dată,

cînd în cursul strălucitei dvs. cariere v-a fost acordată cîte o distincție, am resimțit-o ca și cum ar fi fost vorba de mine însumi."

Profesorul Nataf amintește apoi despre *Medalia de Aur a Trachomului*, care mi s-a acordat de către Liga Internațională contra Trachomului în 1969 și adaugă, dezinteresat și generos ca întotdeauna : „Mă simțeam eu însumi onorat și sufletul mi-era plin de bucurie că am fost însărcinat să v-o înmînez". Și mai departe : „Petre Vancea, sînt încredințat că încă multă vreme veți onora oftalmologia mondială, așa cum onorați țara dvs., nobila Românie".

Amabilitatea și elogiile profesorului Nataf s-au extins și asupra unor probleme de ordin familial, ceea ce dovedește încă o dată frumusețea sufletului său mare și călduros. „Sînt încredințat, încheia el, că fiul dvs. P. P. Vancea va ști să țină cu putere și să înalțe sus torța ce i-o veți transmite. Va fi cea mai mare răsplată pentru omul ce sînteți."

Aș putea să citesc multe alte texte asemănătoare. Dar importanța lor nu stă în forma de exprimare, nici fiindcă este vorba despre mine, cît în semnificația mult mai largă ce o comportă și care depășește cadrul unei autobiografii. M-am gîndit de multe ori că aș putea scrie o carte despre acești oameni de știință care ușurează multe din suferințele semenilor lor. E o lume mai puțin cunoscută de marele public și o imagine cît mai fidelă a ei ar putea trezi interes și ar da loc, cred eu, la multe reflecții. Știința a schimbat mereu fața lumii. Dar mai mult ca oricînd astăzi, cînd ea a luat un avînt atît de impetuos. Ea este în mîna omului de stat, împreună cu tehnica, instrumentul cel mai prețios care-și realizează țelurile sale : ridicarea nivelului de trai al cetățenilor, înlăturarea multor suferințe, o cultură de mase, adecvată epocii, și, drept consecință, consolidarea statului însuși în compartimentele sale multiple.

Știința și tehnica din zilele noastre au modificat gîndirea oamenilor și viziunea lor despre lume. Arta părăsește vechile căi bătătorite, iar fizica modernă, odată cu Plank, Einstein, Niels, Heisenberg, a îmbogățit filosofia, oferindu-i noi și noi perspective. Mica, dar puternica

„republică a savanților“ prezentă peste tot, stimată de unii, disprețuită de alții, continuă să influențeze mersul și dezvoltarea societății. Ea a jucat întotdeauna, în viața europeană, un rol hotărîtor de unificare a continentului.

Știința, ca și arta, nu cunosc frontiere în calea lor, cum se întîmplă cu armatele naționale sau diplomația. Oamenii de știință sînt uniți pe deasupra granițelor popoarelor lor și a ideologiilor. Oamenii de la Sevilla simt aceeași durere de măsele ca și cei de la Ploiești și au aceeași nevoie de medic. Știința ignorează șovinismul cel mai neînduplecat. Cît de internațională este comunitatea științei, prin însăși natura preocupărilor ei, nu-i nevoie să demonstrez cu exemple din trecut sau de azi. Amintesc doar că forțe exterioare încearcă adesea să pună opreliști, și de cele mai multe ori reușesc. Din nefericire, oamenii de știință nu pot lupta cu succes împotriva imixtiunii, dar nici nu pot fi făcuți răspunzători pentru insuccesul lor. E un aspect întunecat al acestei probleme. Politica și știința sînt două noțiuni care n-ar trebui să se afle în relații nici de indiferență, nici de ostilitate. Firește, obligația savantului față de opera comună începută cu oamenii de știință aparținînd altor națiuni nu trebuie să provoace dezacorduri și tensiuni, dar nici nu-i cazul să se vorbească despre așa ceva. Știința trebuie să servească în primul rînd interesele imediate ale propriului popor, întăririi propriei puteri politice și sociale. De acest lucru sînt conștienți și convinși toți oamenii de știință. Dar acest lucru exclude oare o colaborare internațională cît mai activă ? Voi cita încă o scrisoare, care ilustrează ideea de mai sus. Ea aparține prof. dr. Arqués din Sevilla. „Profesorul Vancea mi se prezintă sub două înfățișări fundamentale : prestigiul științific și o mare omenie, care l-a făcut să fie iubit și respectat de toți acei care, ca și mine, au norocul de a-i fi prieten“. „Cu oameni ca el nu ar mai fi probleme în lume și totul ar fi respect și înțelegere între popoare.“ Și doctorul Arqués cu entuziasmul lui de latin termină astfel : „Trăiască România, trăiască Spania !“

Mă opresc aici în acest aspect al jubileului. Nu însă fără a aduce mulțumirile mele și pe această cale tuturor prietenilor și colegilor mei din țară și de peste hotare. Le mulțumesc pentru că au ținut să fie alături de mine exprimîndu-și stima și afecțiunea lor, în această zi atît de mare care consfințea un merit și o izbîndă.

Firește, a trebuit să vorbesc și eu, o situație deloc ușoară. Vorbisem de multe ori în viață în fața unui auditoriu. Eram deci obișnuit cu această formă de comunicare între oameni. Dar acum vocea îmi era sugrumată de emoția momentului, unic, nerepetabil.

De-a lungul vieții mi-a fost dat să văd cum unii oameni sufereau de complexe din cauza originii lor. Ca atare, ei căutau să și-o ascundă cît puteau mai bine. Pe mine aceste eforturi mă amuzau, dar mă și indispuneau. Era o notă proastă pentru ei și o ofensă adusă celor care le-au dat viață. Nu m-am rușinat niciodată de originea mea țărănească. Ba am arătat-o cu mîndrie, uneori cu ostentație, ca pe un blazon care să-mi sporească prestigiul indiferent de mediul social și împrejurarea în care mă găseam. Am vorbit despre „țăranul din mine" și la această festivitate în care se celebrau cei șaptezeci de ani ai mei, sincer și mulțumit totodată că pot să le aduc alor mei, în acest mod, prinosul meu de recunoștință.

Se știe că orice realizare e rodul unei munci omenești inteligente, pasionate, ba chiar a orgoliului nostru. Dar în această lume limitată, imperfectă, în această lume a noastră, totul apare incomplet, nedesăvîrșit. De aici și sentimentul de insatisfacție care mă încerca și pe care l-am mărturisit cu sinceritate.

„În cei 50 de ani de activitate mi-au scăpat foarte multe lucruri și pot spune și eu, ca Baudelaire, că în momentele mele de tristețe, îmi compar viața cu un munte de bune intenții nerealizate..."

În acest sens însă, l-aș putea cita aici și pe Goethe, care răstoarnă totuși ideea : „Te înalță faptul că nu poți îndura".

Într-adevăr, se pare că și Goethe are dreptate. Sîntem copiii acestei lumi și nu ne putem elibera de ea.

Dacă n-ar exista năzuințele și visele noastre, în locul lor s-ar instala vidul : n-ar mai exista opera începută și neîncheiată, dar nici progres. Tocmai în aceasta stă mesajul fiecărei vieți.

O aniversare mai este și o sărbătoare a amintirilor. „Totul a fost frumos", mai spune Goethe. Nu, nu totul a fost frumos, răspund eu. Dar să uităm urîtul pentru ca totul să ni se pară și mai frumos. Rămîn cu o idee. Omul de știință nu descinde din lumea pură a îngerilor și nu-i scutit de defecte. De pe întinderea celor șaptezeci de ani ai mei îmi venea acum să zîmbesc. Era acel zîmbet de înțelegere și toleranță caracteristic vîrstei pe care o aveam. Mă gîndeam. Fiecare om e un univers închis în sine, unic și complex, plin de surprize și capricii, ca și natura-mamă din care descindem. Căci oricum s-ar explica existența din punct de vedere științific sau religios, ființa din pămînt vine și în același pămînt se întoarce. Vreau să mă explic. Am spus despre oameni și lucruri crude, chiar și despre cei care mi-au fost cîndva dragi. Mulți dintre ei nu mai trăiesc de mult. Ei trăiesc însă în amintirea mea. De undeva din adîncul sufletului meu străbătea acel sentiment liniștitor al iertării care le aureola imaginea denaturată de contradicțiile vieții. Măreția speciei stă tocmai în ceea ce are ea mai nobil și mai sublim, nu în ceea ce știm că merită să fie detestat, căci omul nostru este unica ființă privilegiată care are conștiința acestei înțelegeri și poate înfăptui această alegere.

Țăranii mei de la Rudari mai au și astăzi obiceiul ca în finalul vieții să se „ierte" cu rivalii lor. Astfel se manifestă suprema înțelepciune și noblețea speciei. E lumina care împrăștie tenebrele. Căci, repet, oamenii nu sînt ființe ideale, iar pămîntul este departe de a fi un paradis populat cu îngeri.

De aceea încă o dată : să reținem frumosul din viață și să dăm uitării cealaltă față a ei. Măsura nobleții este cîtă iubire față de semeni reușești să păstrezi după toate încercările vieții.

Am dorit mult cariera universitară ; îmi plăcea să mă pun în situația de a împărtăși și altora din cunoștințele mele, așa cum și eu mă adăpasem cîndva, stu-

dent fiind, la izvoarele altora. Am obținut-o. Cum și cît m-a costat nu mai are importanță astăzi.

Ca medic, am înțeles să umplu cu viață anii încordărilor, victoriilor, și înfrîngerilor prin aceea că refuzam o imagine a ei alta decît a înțelegerii față de oameni, a dragostei ce le-o purtam. Le-am venit în ajutor, redîndu-le multora vederea și ei m-au răsplătit cu recunoștința lor. Suferința lor mai întîi, apoi fericirea pe care le-o citisem în ochii eliberați de beznă au fost deopotrivă și suferințele și bucuriile mele. Mi-am ales profesiunea de medic și încă de oculist fără să-mi dau seama la început de importanța ei socială, de caracterul ei profund uman. Natural, rădăcina problemelor, a tuturor problemelor, indiferent de specialitate, rămîne omul. În baza întregului edificiu al culturii înălțat cu trudă de-a lungul mileniilor stă noțiunea de umanitate. Toate disciplinele științifice, arta, filosofia, ideologiile politice, tehnica sînt strîns legate în fundamentele și rațiunea lor de a fi, de destinul omului în lume. Este de datoria noastră, a fiecăruia dintre noi, ca această legătură să devină cît mai vie, mai indestructibilă, neviciată. Dar fie-mi îngăduit să afirm aici că nici o suferință umană nu mi se pare mai cumplită ca aceea provocată de pierderea vederii. Și nici o bucurie nu devine mai plenară în sufletul omenesc ca vederea luminii ochilor. Am simțit aceasta pînă și în ochii originalului meu pacient cabalin despre care am vorbit în paginile anterioare.

Ca cercetător aveam totdeauna senzația că adevărul științific stă ascuns undeva între instrumentele de laborator, eprubete, borcane, gata să se elibereze de sub strînsoarea lor tiranică. Această stare este egalată doar de mistica alchimistului, de fervoarea cu care așteaptă să i se dezvăluie secretele naturii. Cînd îmi reușea, mă bucuram. Știam că multe din adversitățile naturii vor fi risipite. Cînd ieșeam înfrînt, sufeream. Mă gîndeam la suferințele altora care se perpetuau.

. . . . . .

Seara, tîrziu, mi-am zis : Pe pămînt fericirea vine după nefericire și invers. Tot așa bucuria după tristețe, victoria după înfrîngere. Iată în ce constă viața mea. A

noastră, a tuturor. E un vicleșug al vieții, ca să devenim oameni și să știm de ce trăim. Să privim înapoi, așadar, fără să ne lăsăm copleșiți de tristețe și amărăciune. Fiindcă se apropie clipa cînd, supuși legilor firii, vom strivi sub pleoape, pentru totdeauna, imaginea celei mai bune lumi dintre toate lumile posibile. Fiindcă ea este singura la care avem acces, și doar o singură dată.

Apoi am respirat ușurat. Eram ca după un examen pe care l-am trecut cu bine, mulțumit într-un fel că de aici încolo nu voi mai avea șaptezeci de ani...

Și acum ? Punînd condeiul jos și exclamînd ca Paul Valéry : „Atît am putut !“ mă întreb, cu optimismul meu incurabil, dacă pot cere încă vieții dreptul la iluzii.

Iași, 1 septembrie 1977

CUPRINSUL

Cuvînt înainte 7

I. Primii paşi 11
II. Copilul din Rudari a plecat în lume 45
III. La răscruce de drumuri 83
IV. Pe drumul cel bun 121
V. Viaţă de student 129
VI. Odiseea vaccinoterapiei trachomului 150
VII. Anii împlinirilor 163
VIII. Viaţa mai are şi altă faţă 179
IX. Sfîrşitul unei veri triste 197
X. Despărţirea de maestru 207
XI. O profeţie care s-a împlinit 213
XII. Dreptatea e restabilită 228
XIII. Omul potrivit la locul potrivit 251
XIV. Straniul interludiu 262
XV. La lumină, pentru lumină 270
XVI. Pămîntul e rotund 278
XVII. Jubileul 312

Lector: GABRIELA IOAN
Tehnoredactor: AUREL BUCUR

Apărut: 1979. Bun de tipar 7.03.1979. Tiraj 11.200 ex. broşate. Coli tipar 20,5.

Tiparul executat sub comanda nr. 2598 la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918" str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97 Bucureşti, Republica Socialistă România

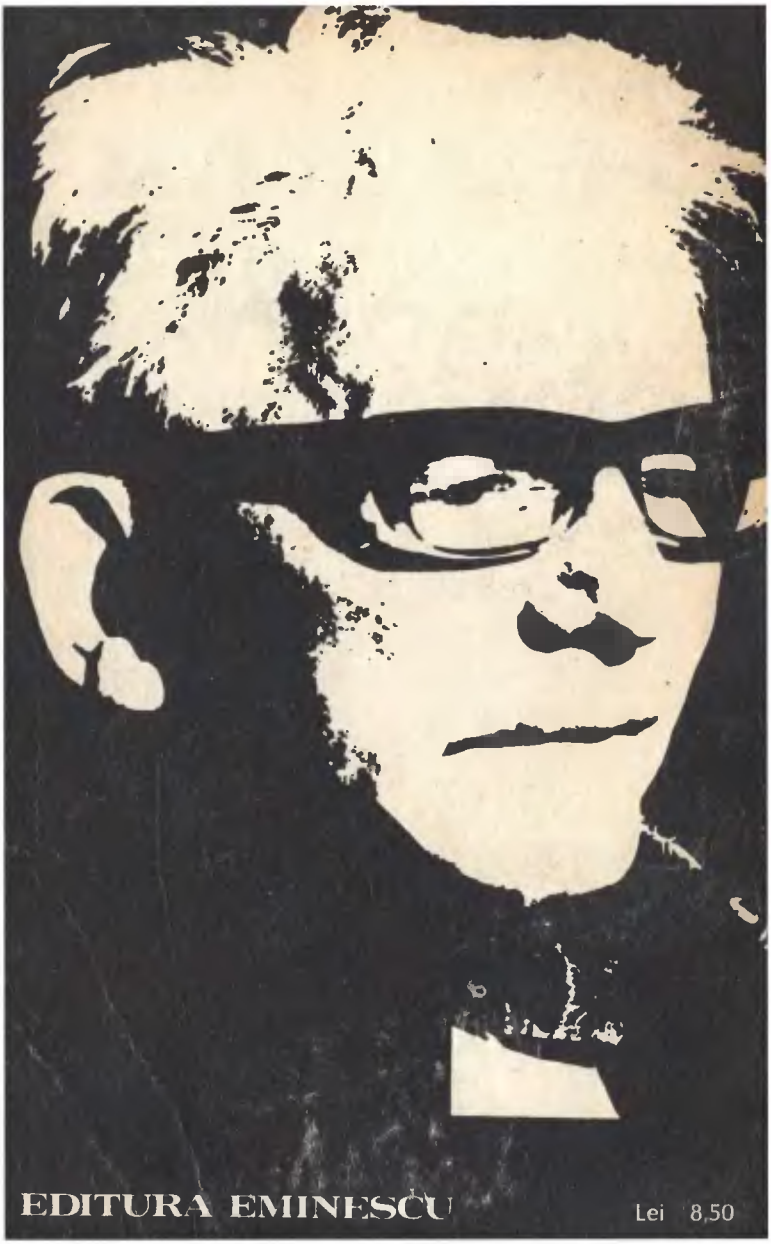

EDITURA EMINESCU

Lei 8,50